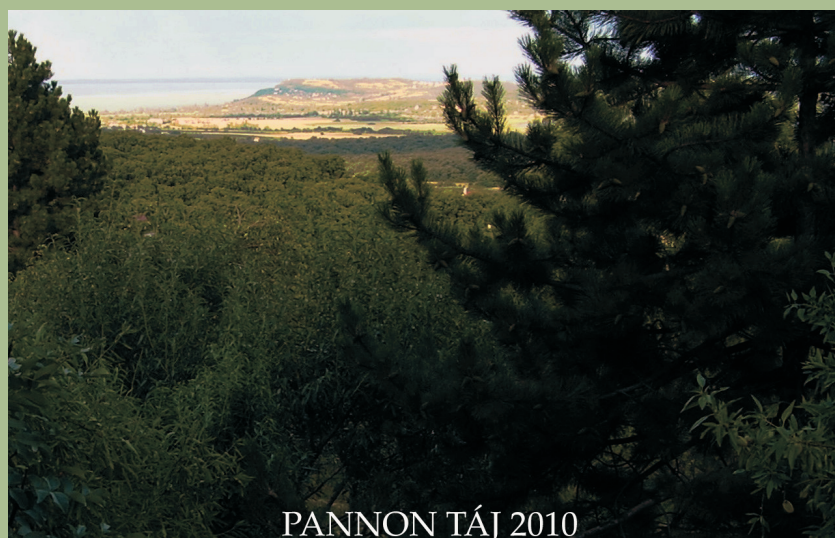

Pritz Pál

AZ OBJEKTIVITÁS MÍTOSZA?

Hazánk és a nagyvilág
20. századi metszetek

Magyar Történelmi Társulat,
Budapest, 2011

Pritz Pál

AZ OBJEKTIVITÁS MÍTOSZA?

Hazánk és a nagyvilág
20. századi metszetek

Magyar Történelmi Társulat,
Budapest, 2011

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Történeti Intézet

A könyv megjelenését a Magyar Köztársaság Kül-
ügyminisztériuma és a szerző tette lehetővé

ISBN 978-963-9223-15-8

Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt
1028 Budapest, Községház u. 37.

TARTALOM

Bevezető	5
Magyarságkép a 20. században	11
20. századi magyar külpolitika	29
Nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században	49
Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán	59
Tanácsadás a két világháború közötti magyar külpolitikában	83
Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban	97
Lajos Iván és a magyar külpolitikai gondolkodás	109
Magyar külpolitika – csatlósság és a revízió között	123
Magyar külpolitika 1941–1945	131
Emlékirat és történeti valóság – Barcza György emlékiratai fényében	149
1. A forradalmak kora és Trianon	152
2. Londonban	168
<i>Kritikus ponton</i>	249
Az orosz birodalmi gondolat (<i>Gecse Géza könyvéről</i>)	251
Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés (<i>Földes György könyvéről</i>)	263
Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció (<i>Krausz Tamás könyvéről</i>) . . .	271
Rövidítések	301
Névmutató	307

BEVEZETŐ

Az objektivitás mítosza? – tettük fel a kérdést könyvünk címevel.

– Bizony mítosz. Nincs objektivitás, abban csak korábbi, naiv korok gyermekei hittek –, így a mi korunk büszke felnőttjeinek megfellebbezhetetlen ítélete.

E könyv szerzője – ha nem is vitatja az effajta kétkedés komoly összetevőit, mégis – első helyen arra gondol, s arra hívja fel remélt Olvasóinak figyelmét, hogy a világ, s benne a múlt megismerhetőségére vonatkozó válaszunk roppant módon annak a kornak a szellemétől függ, amelyben élünk, amelyben földi napjainkat lepergetjük.

A 19. század – historikus számára kéznyújtásnyi idő – merőben másként látta ezeket a dolgokat. Vegyük csak *Horváth Mihálynak*, Társulatunk egyik jeles elnökének 1871-ben elmondott beszédét, annak témánk szempontjából leglényegesebb részét: a történész munkája fáradságos, ám semmiképpen sem eredménytelen. „Ha mi ezen levéltári kutatásokat számos éven át folytatjuk, ha az ország külön vidékein létező, kisebb-nagyobb levéltárakat szorgalmasan áttanulmányozzuk, s ezekből nagyobb részben összegyűjtöttük azokat az adatokat, melyek közművelődési állapotaink történetének egyes jelzői ... akkor büszke öntudattal fogjuk érezni, hogy Társulatunk megoldotta feladatainak legfáradtságosabbikát, de egyszersmind legszebbikét s leghasznosabbikát is”.¹

Jóllehet ez az optimizmus nem oly mindent elsöprő, mint a gall *Fustel de Coulanges* történelemtudomány nagyságába vetett határtalan hite („a történettudomány az igazi szociológia, ... olyan tiszta tudomány, mint a fizika vagy a geológia. Célja kizárólag tények megtalálása, igazságok felfedezése”²), ám ugyanannak a világlátásnak gyermeke, s a mi szkeptikus világunktól (közelségével is) igencsak távoli vidékeket idéző.

Nem kétséges, hogy a korszellemnek mindenkor igen nagy a szívó, formáló/deformáló hatása, ám az sem kétséges, hogy messze

¹ Romsics 2008, 180.

² Noiriel 2001, 96, 81.

nem kötelező ájult odaadással csak azt, s csak úgy látni, ahogy az adott pillanatban sokan/legtöbben vélekednek a dolgokról.

Szóval számos alkalommal valóban sok mindent nem tudunk. Olyasmiket nem tudunk, ami pedig elengedhetetlenül szükséges lenne ahhoz, hogy a bűvárolt múlt ilyen-olyan darabjának, szeletének objektív valóságát meglássuk.

Ez igaz.

Ám mindeközben sok mindent éppen hogy pontosan tudunk.

Tudjuk – például – azt, hogy a történelemben a helyzetek választják ki alapvetően a karaktereket, s nem fordítva. Miközben természetesen azzal is tisztában vagyunk, hogy a karakterek képesek, sőt esetenként éppen nem csekély mértékben képesek formálni a helyzeteket. De nincs az a nagy ember, aki képes lenne megfordítani a történelem menetét. Mit megfordítani, arra sem képes (legyen bár szerencsésebb társánál nagyobb formátumú), hogy sikerrel keljen versenyre a szituáció emelte kortársával, pályatársával.

A helyzet szokta kiválasztani a megfelelő karaktereket. 1848–1849-ben a nemzetnek az ő fiára, *Kossuth Lajosra* volt szüksége, s ő olyannyira rátermett a szerepre, hogy majd népének apjává is emelkedik, ám amikor megéri az idő a kompromisszumra, s ez az idő olyanná válik, hogy jó megoldást csak megegyezéssel lehetett formálni, akkor írhatott, üzenhetett bármit is a letűnt hős – 1867-ben *Deák Ferenc*re volt szükség, s valóban ő jutott szerephez.

Azt is tudjuk, hogy a logikai megokoltság még nem reálpolitikai jogosultság. A történelem logikája nem a formális logika szabálya szerint rendez el dolgokat, gázol át sorsokon és pillanatnyi helyzeteken könyörtelen következetességgel, hanem „egyszerűen” azoknak a tényezőknek az eredőjeként, amelyeket a politikai viszonyok diktálnak.

Egyébként mindig azoknak a legkisebb a kárára, akik ezt megértik.

Tudjuk, hogy a bilaterális tárgyalásmóddal gyakorlatilag szinte soha nem jutunk valós eredményre. Nem lehet megérteni az 1940 decemberében megkötött magyar–jugoszláv „örök barátsági” szerződés tényleges értelmét Budapest és Belgrád szűkös optikájában. Látnunk kell mögötte a Görögországra támadt olasz akarat kudarcát, látnunk Berlin kényszerűen korrigáló agresszivitását, s egyben azt is ismerjük, hogy itt már (hiába az álságosan

jó viszony, hiába a propaganda mákonya) a Moszkva elleni esze-lősen vakmerő terv körvonalai rajzolódnak ki.

Tudjuk, hogy megfelelő időtáv híján sincs hiteles történeti rekonstrukció. Sokan természetesen éppen ennek a tudásnak a birtokában mímelik a tudatlant, s adják elő a históriát – a kevésbé tájékozottak számára akár igencsak elhihető erővel, kiváltképpen akkor, ha mondandójukkal a kívánsággondolkodás rabságában „tájékozódó” olvasó figyelmét delejezik.

Nem ritkán egészen rövid áttekintés hiányával is sikert lehet elérni. Akinek az az érdeke, hogy *Tisza István* világháborúval kapcsolatos szerepében a csupán tiltakozót láttassa, az kizárólag a témában lényeges első közös minisztertanácsot emlegeti. Aki a „csóvás gazember” mítoszára keres matériát, az a második ülés jegyzőkönyvét lobogtatja. Akit ellenben a múlt bonyolult valósága izgatja, az nem csupán mindkét ülés jegyzőkönyvével operál, hanem megvilágítja a magyar kormányfő vonakodásának nyomós okait, s magyarázatot talál pálfordulására is. S mindeközben figyelmet fordít annak hangsúlyozására is, hogy a döntést alkotmányos monarchia vezetője hozta meg, következőleg a lavina a magyar miniszterelnök ellenjegyzése nélkül nem indulhatott meg.

Tudjuk, hogy mindig ki kell tekintenünk az általunk tárgyalt korszakból. Mivel a történetírást sem lehet légüres térben művelni, a társadalom a maga divat(hóbort)jaival is hat a szakmára. Ha valahol megszületik a „hosszú” század elmélete, akkor lesznek jelentkezők, akik azt saját századukra is alkalmazzák. És ha van „hosszú”, akkor miért ne lenne „rövid” párja.

Ki vitatná, hogy sok megszívlelendő van az effajta megközelítésben. Ezért „csupán” az egyoldalúságok elkerülésének a szükségessége mellett érvelünk. Tehát bármily sok jogos érv is figyelemztet a 19. századi folyamatoknak az első világháború idősza-káig tartó voltára, másfelől aligha vitatható, hogy e „rövid” század valóságának a megértéséhez igencsak vissza kell nyúlnunk a dualizmus világához, sőt a kiegyezés létrejöttéhez.

Tudjuk, látjuk, hogy számos esetben ilyen-olyan mértékben a történész tollát bizony ugyancsak befolyásolja (márpedig nem befolyásolhatná) saját mikrotörténelme. Szébbnek láttatja a korszakot, ha családjának, társadalmi rétegének, osztályának jobban ment a sora, s a fekete komorságát a kelleténél erősebben keveri, ha tragédiák szövik be a család, a réteg, az osztály históriájának

lapjait. Komoly történész ellenben tisztában van e komponens ilyen-olyan előjelű torzító hatásával és nem vetít köztörténetre semmi oda nem tartozót.

Az effajta veszélyek is jobban elkerülhetőek a történelmi fogalmak szabatosan használatával, ha harcban állunk saját ideológiai elfogultságainkkal, ha nem vonjuk ki magunkat a folytonos önellenőrzés követelménye alól.

Érző ember voltunknak is megvannak a maga veszélyei. Jogos viszolygást vált ki a magyar történelem magyar történész tollán akképpen való elbeszélése, mintha a távoli pápuák históriájáról lenne szó. (Az ellenséges beállítások rémét, bár ne fordultak, fordulnának elő, nem is említem.) Nem kevés traumát okozott az a világ, amelyben tilos volt Trianonról, annak nemzetpusztító hatásáról a maga súlya szerint írni, amikor nem lehetett elsimítani a második magyar hadsereget, s tudjuk, akadna még bőven mit fel-emlegetni.

Két évtizede ellenben a másik véglet veszedelmeit kerülgessük, s ezért manapság ismét arra figyelmeztet a historikus, hogy a múlt terén is elemi érdekünk az érzelem és értelem harmóniájának megtartása.

Ennek jegyében nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy a magyar históriát is csak nemzetközi nézőpontból, azon belül pedig az erőviszonyokat *réálsan* mérlegelve lehet elhelyezni.

Majd megfelelő helyen idézzük, ám már itt sem felesleges feljegyeznünk, hogy Kozma Miklós, a két háború közötti korszak egyik fontos politikai szereplője, az MTI elnök-vezérigazgatója, 1935–1936-ban Gömbös Gyula belügyminisztere 1938. szeptember végén naplójába az alábbi sorokat írta le: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal addig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékes ország folytathatjuk. A Róma–Berlin

tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-i vonal.”³

Mily’ körültekintőnek tűnő szavak, mily’ imponálóan széles nemzetközi horizont, mily’ öntudatosan magyar, a német szempontoktól distancírozó, mégis azokra kellően ügyelni látszó beállítódás! És mégis: az egész gondolati konstrukció bizony homokra épült. Hiszen Róma–Berlin politikájának bizony egyáltalán nem volt megfelelő ellensúlyozója a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-i vonal.

Aki kételkednék ebben, az gondolja meg, hogy esztendőnek sem kell elmúlnia, s Hitler birodalma hetek alatt felmorzsolja azt a Lengyelországot, amely bizony 1939 nyarán is alaposan túlértékelte erejét, s nem kevés elbizakodottsággal várta, hogy majd módszerre taníthassa a fegyverrel reája támadó német fenevadat.

Aztán alig múlik el mindennek nyomán bő másfél esztendő, s az a Belgrád, amellyel Teleki Pál kormánya 1940 decemberében abban a hitben köt örök barátsági szerződést, hogy az ablakot nyit a nyugati világra, valójában megkerülhetetlen csapdájává válik a magyar politikának, s 1940 áprilisában Belgrád is (átmenetileg) megszűnik önálló állami entitás fővárosaként létezni.

És végül a legnagyobbnak gondolt aduról, a magyar revíziós törekvéseket bő évtizede oly’ nagy garral támogató olasz impériumról nem egészen fél évtizeden belül bizonyosodik be majd a megszégyenítő tény: Mussolini nemhogy nem egyenrangú formálója a büszke/rettegett „tengely”-nek, ám még annyira sem szuverén, hogy fogadni merné 1942 tavaszán az új magyar miniszterelnököt, Kállay Miklóst. A Führertől való félelmétől azt üzeni Budapestre, a Hitlerrel történt találkozója *után* kész fogadni a magyar kormányfőt.

Egyszóval: sok minden imponáló volt ebben a koncepcióban, csupán a lényeg, az erőviszonyok *reális* számbavétele hiányzott belőle.

Kis nemzet vagyunk, kis nemzetté lettünk. Ebből azonban nem következik, hogy a magyar história huszadrangú jelentőségű lenne. Az efféle nézőpontra is ismerünk riasztó példákat. Adott körülmények között kis nemzet is beleszólhat a világ dolgaiba tényleges súlyánál nagyobb erővel. Igen jelentős, a készülő hitleri agressziót fékező volt a szerepünk 1938 augusztusában. Históriánk évszázados jelentőségű eseménye volt, amikor a ma-

³ Ádám 1968, 327.

gyar kormány 1939. szeptember 10-én *nemet* mert mondani Berlinnek a lengyelek elleni együttes fellépést szorgalmazó ajánlatára. Az 1956-os magyar népfelkelés és szabadságharc a szovjet típusú kommunizmus jövőtlenségére mutatott rá – *nagy-nagy nemzetközi visszhangot keltő* – erővel. (Másfelől a reális látásmód jegyében azt is hangsúlyozni kell, hogy a moszkvai februári pártkongresszus nélkül aligha alakul úgy a magyarországi helyzet.)

*

E kötet írásai huszadik századi metszetek alapján hazánk és a nagyvilág viszonyát vizsgálják. Teszik ezt a fenti – és azokhoz hasonló – gondolatok jegyében. Tehát azon alapállásból, hogy a történet ugyan valóban nem a történelem, ám korántsem reménytelen a vállalkozás, hogy a historikus olyan történetet beszéljen el, amely a múlt valóságát (vagyis a történelmet) mennél hitelesebben idézi fel.

Nem kétséges, hogy napjaink embere szemléletében jóval távolabb van Horváth Mihály és Fustel de Coulange szemléletétől, mint azt az évtizedekben – *számokkal* – mérhető távolság jelzi. Nem csekély ellentmondás: úgy jutottunk ebbe a helyzetbe, hogy közben a tudomány *eszköztára* hatalmas mértékben gyarapodott.

Sokkal többet tudunk, és – éppen ezért *is* – mindeközben lelkünk tájain igencsak megtelepedett a kétely. A *korlátlan* kételyt azonban ne hagyjuk magunkon eluralkodni.

Mert Ádám tudja, hogy nem kell, nem szabad, és főleg: *nem lehet* feladni...

MAGYARSÁGKÉP A 20. SZÁZADBAN

Gróf Apponyi Sándor (1844–1927) munkása, *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok* című munkája 1900–1902-ben, illetve 1925–1927-ben megjelent kötetei vélhetőleg nagyban erősítették a magyar közgondolkodás (kicsiny, de) java részében a felismerést, hogy sorsunk alakulása szempontjából a nagyvilágban rólunk élő képnek igen nagy jelentősége van.

A téma szinte határtalan, ám fontos állomásai jól kivehetőek. Összegző jelentősége volt Eckhardt Sándor 1939-es, *A magyarság külföldi arcképe* című tanulmányának, amely a Szekfü Gyula szerkesztette, nevezetes *Mi a magyar ?* című kötetben látott napvilágot. Aztán nem sokkal később tisztázó szerep jutott annak a vitának, amelyet 1943-ban Balogh József indított el a Magyar Csillagban, és amelyben még Illyés Gyula, Keresztury Dezső magvas tanulmányai voltak a legkiemelkedőbbek. (Annak ellenére is így lehet ez, hogy Illyés Gyula rezignált megjegyzése szerint „a vita nagy általánosságban ahelyett, hogy önismeretre sarkallt volna, szenvedélyeket keltett”. Az ellentmondás úgy oldható fel, hogy mi közgondolkodásunk kicsiny, de java részét tartjuk szem előtt, míg Illyés Gyulára ömlött a szélesebb kör indulata, akiket mélyen sértett a költő meglátása, mely szerint „a vendég és szabadságszerető, a lovagias és deli helyett Nyugaton a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és műveletlen népegyveleget idéz. Magunk előtt nincs mit körülményeskednünk. Nyugat nem egy népének tudatában mintha a román lényegesen műveltebb és rokonszenvesebb, a szerb vitézebb és költőibb, a cseh szívósabb és megbízhatóbb volna nálunk.”)

A múlt század hetvenes éveitől a lélektan ismét elfoglalta méltó helyét a tudományok hazai rendszerében, s ezzel párhuzamosan számos sztereotípi- és attitűd-vizsgálatot végeztek, s azok keretében természetesen a nemzeti komponensre is méltó figyelem összpontosult. Jelen vállalkozásunkhoz⁴ időben közeli

⁴ Ti. a Limes 2008. 2–3. számáról van szó, amely arra vállalkozott, hogy a külföld 20. századi magyarság-képéről adjon mennél szélesebb ívű áttekintést – *A szerk.*

az a *Magyarságkép és történeti változásai* című karcsú kötet, amely a Magyar Tudományos Akadémián folyó stratégiai kutatások eredményeit közlő sorozat részeként 1999-ben látott napvilágot.

Ha azt nézzük, hogy Párizsban az 1891-ben megjelent *A mai Magyarország* c. kötet szerzője (feltehetőleg nem tévesen) arról ír, „Franciaországban kezdik komolyan venni a külföldi országok megismerését”, tehát szélesebb körök korábban nem fordítottak túlságosan nagy figyelmet a külföld megismerésére, akkor az Apponyival kezdődő módszeres hazai tájékozódás egyáltalán nem tekinthető megkésettnek.

1. Célunk

Jelen vállalkozásunkkal „csupán” azt szeretnénk elérni, hogy a kötet írásai egyrészt segítsék a honi külpolitikai gondolkodás színvonalának emelését, azt, hogy a külpolitikával foglalkozók, hazánk nemzetközi kapcsolatainak intézői ne csupán szűkebb szakterületüknek legyenek hozzáértői, de a szélesebb összefüggések világában is otthonosabban, megalapozottan magabiztosan mozogjanak, másrészt, hogy a megszólaltatott szakemberek kutatási eredményei kötetbe foglalása révén az értelmiség szélesebb körei is letisztult, helyesen tájékoztató részösszefoglalásokhoz jussanak.

A kötet anyaga is arra figyelmeztet, azt dokumentálja gazdagon, hogy a nagyvilág magyarságképe legalább annyira összetett, ellentmondásos, mint maga a nagyvilág. Hiszen mindenkorra igaz, hogy egy adott pillanatban minden nép más-más életkorú emberekből áll, s az egymás vállán álló korosztályok más-más ismeretek-értesültségek alapján vélekednek a világról s benne rólunk – ha egyáltalán tudnak rólunk. A tudás, nem-tudás kérdése pedig az egyes emberek iskolázottságára, foglalkozására irányítja a figyelmet. A mi önképünk (is – hiszen más népeknél sincs ez többnyire másként) jelentős mértékben a „dicső múlt” emlékeiből építkezik, s ezzel szemben nem csupán Illyés Gyula figyelmeztetését kell tudomásul vennünk, ám azt is, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia bukásával, s vele együtt a Szent István-i Magyarország szétesésével, a merőben megváltozott körülményekből adódóan alaposan leértékelődtünk. Önképünket nagyon hajlamosak vagyunk rávetíteni a külvilág magyarságképére, s ezért kell újból és újból hangsúlyoznunk, hogy a külföld magyarsága-képe messze nem egy darabból faragtatott valami, s főleg (a

legfinomabban fogalmazva) nem sok köze van a mi önképünkhöz. Annak idején Batsányi János arra buzdította a haladás gondolatára fogékony (nem túl nagy számú) kortársait, hogy vigyázó szemüket Párizsra vessék, s valóban jeles gondolkodóink e szerint cselekedtek. Eközben a francia elit (leszámítva a külpolitika intézőit) nemigen volt kíváncsi arra, hogy mi van a világ e térfelén, s ha valamit mégis gondoltak-beszéltek, akkor annak közepében leginkább a borzongató betyár *Sobri Jóska* volt.

Láthatjuk a magyarságkép koronkénti módosulásának elemeit, de még inkább azt, hogy az ország/nemzetkép fő vonásaiban bizony általában egyáltalán nem gyorsan változik. Amikor egy népről/nemzetről beszélnek, s markáns dolgokat állítanak, akkor legtöbbször valóban az adott ország/nemzet elitje, annak viselt dolgai alapján formálnak képet, s ez a jövő-menő elitek kiemelkedő szerepére, s egyben felelősségére figyelmeztet. *Elitek jönnek és mennek, de a népre-nemzetre vetített kép nemigen, jó esetben is az csak lassan változik.* Eckhardt Sándor azt írja említett 1939-es tanulmányában, hogy „A magyarság rossz hírnevét a honfoglalás utáni hadjáratok alapozták meg.” Azóta ezer esztendőnél is több idő iramlott tova, s a kép természetesen a legtöbb esetben jóval összetettebb lett, ám e vonás sok mai leírásban is fel-feltűnik. Míg másfelől a hazai köztudat többször még mindig kedélyes derűvel, büszkeséggel azt tartja számon, amit a *kalandozás* szavunk hangulata oly pontosan tükröz. (S mivel később történetünk során sokszor érez(het)tük úgy, hogy a Nyugat „önző”, „indokolatlan” módon magunkra hagyott, s mivel nem gépek, hanem érző emberi lények vagyunk, ezért a bizonyos fajta „elégtétel” okán ebből valami vélhetőleg még beláthatatlan ideig megőrződik.)

A kötet anyaga is arra bizonyít, hogy a külvilág ügyeiben való hiteles tájékozódás révén a hibák elkerülésének nagyobb a lehetősége. Csupán egyetlen példát említve: vajon a múlt század hatvanas éveiben az illetékesek – ha valamelyest is belegondolnak abba a ténybe, hogy az akkori magyar-olasz forgalom volumene az egész olasz forgalomban a szánalmasan csekély fél százalék körül mozgott – adtak volna-e kinevezésekor a római nagykövetnek olyan gazdasági és kulturális akciókra utasítást, amelyek (igencsak megalapozatlan vélelmük szerint) „lazíthatják Olaszország kapcsolatait szövetségeseivel és szélesítik a kapcsolatainkat vele”?⁵

⁵ Ld. erre részletesebben Horváth Jenő: Magyarország olasz szemmel 1945–1989. In: *Limes* 2008. 2. 129–142.

2. Az 1956-os magyar forradalom egyedülálló jelentősége

Kötetünk is kiemeli azt a – szaktudományos berkekben régóta evidens, ám a közgondolkodásunk által még messze kellően nem rögzített – tényt, hogy a külföld egyértelműen messze nem kedvező magyarságképében (a rendszerváltást nem tekintve) lényegében az 1956-os magyar forradalom az egyetlen, amelynek megítélése egyértelműen kedvező, s amelynek jelentőségét is a külföld (szerencsére/sajnálatosan) jobban látja, mint sokan kis hazánkban. Az 1956-os „Év embere” az igencsak számon tartott *Time* magazinban „a magyar szabadságharcos” lett. Világért sem dehonesztáló célzattal tesszük hozzá: a magazin 1939 elején *Adolf Hitler*nek adta az 1938-as „Év embere” címet. Mert minden bizonnyal helyesen látták, hogy 1938-ban Adolf Hitler, az ő Németországa teljesítménye volt a legnagyobb.⁶ Az előjelek természetesen merőben mások, ám a teljesítmény nagysága a mérték adó. S valóban 1957 elején a lap megfogalmazza az alapigazságot: Magyarországon a kommunizmus gyógyíthatatlan sebet kapott. (A történész természetesen hozzáfűzi: a sztálini kommunizmusról van szó.) S bár a nagypolitika realitásai miatt az USA nem tett (az atomarzenálos bipoláris világrend adottságaiból adódóan nem tehetett) semmi érdemi lépést a november 4-i szovjet invázió ellen, ám jelentős anyagiakkal támogatta a menekülthullám terhét vállaló országokat (köztük is a legtöbbet vállaló Ausztriát), majd fennálló rendelkezéseit figyelmen kívül hagyva tömegesen fogadta be, kedvezményezte a magyar menekülteket. S ami a témánk szempontjából leginkább lényeges: az amerikai köztudat döntő mértékben 1956 okán tartja számon a magyarságot.

3. Közbülsőleg: Kossuthtól a második világháborúig

A történelem szélesebb időtávját idézve természetesen azt sem feledhetjük, hogy a 19. században, amikor az USA területében még kisebb, Magyarország pedig a trianoninál lényegesen nagyobb volt, a nemzetközi politikában az előbbinek a mainál összehasonlíthatatlanul kisebb, az utóbbinak a mainál összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a súlya, akkor az amerikai közvéleménynek érdemleges ismeretei voltak az 1848/49 forradalom és szabadságharcról, s bizony az is nagyon fontos, hogy az emig-

⁶ Ld. erre részletesebben e kötetben a Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban c. írást.

rás Kossuth Lajos amerikai útját nem csupán rokonszenv, ám igen nagy figyelem is övezte. Kossuth Lajos pedig nem csupán az Amerikai Egyesült Államok közvéleménye előtt volt ismert és megbecsült, a száműzött politikusnak Angliában is igen nagy volt a nimbusza. Ez a kép a liberális Angliában egészen a 20. század elejéig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szigetországban kedvező legyen hazánk megítélése.⁷ Aztán két férfiúnak, R. W. Seton-Watsonnak és Henry Wickham Steednek döntő szerepe lesz abban, hogy e sokáig élvezett presztízis a századelőn elenyésszik. Ők teszik a legtöbbet (minden kezdeti magyarbarát érzelmeik ellentétükbe csapva át) azért, hogy az angol külpolitikában olyannyira centrális jelentőségű *balance of power* elv jegyében a brit kormány 1918 nyarára elkötelezze magát az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlasztása, s benne a Szent István-i Magyarország szétdarabolása mellett. Óh, a két derék publicista nem ezt a póré beszédet használja, ők a „feudális” Magyarországot ostromozzák, a magyar kormányok nemzetiségi politikáját állítják pellengérré, ám mindebből következő javaslatuk – Közép-Európát a nemzetiségi elv alapján kell újjászervezni – mégis ezt az eredményt segíti megszületni.⁸

Bármennyire is nagy volt e két úriember szerepe, természetesen alapvetően ők is eszközei voltak a sokkal nagyobb történelmi folyamatnak. A megerősödő Németországról van szó, amellyel szemben Londonban egyre inkább úgy vélik, a Monarchia már nem/messze nem tudja a kiegyensúlyozó szerepet betölteni. Németország 1918 őszére elveszti a nagy háborút, a Versailles-ban reája kényszerített béke ugyan megalázó volt, ám Berlin mégis egy nagyhatalom fővárosa marad. Ezzel szemben Ausztria a térség leggyengébb országa lesz, a Habsburg-ház trónfosztásával minden korábbi birodalmi szerepétől búcsút mond, s életképtelensége okán a húszas években maga a baloldal hirdeti a Németországgal történő egyesülés (Anschluss) szükségességét. Annak érdekében, hogy erre ne kerülhessen sor, a békeszerződésben Ausztriának vállalnia kell: nem mond le függetlenségéről.

⁷ Ld. erre részletesebben Frank Tibor: Magyarország a brit politikai gondolkodásban 1919–1945. In: Limes 2008. 2. 45–56.

⁸ Ld. erre részletesebben Jeszenszky Géza: Az Egyesült Államok külpolitikai gondolkodásának magyarságképe 1989-től. In: Limes 2008. 3. 147–154.

3.1. *Belépünk a kisantantba?*

A trianoni Magyarország sok szempontból szintén életképtelen alakzat, s ezért a békeszerződésben szintén aláírja, hogy megőrzi függetlenségét. Ám míg az akkora még saját nemzeti öntudattal nem rendelkező osztrákoknak elvileg lehetőségük volt hová csatlakozniuk, hova csatlakozhatott volna Magyarország? (Egy alkalommal Olaszországból hazatérőben, a hosszú vonatúton *Gömbös Gyula* – akiről sokféleképpen lehet vélekedni, ám az aligha vitatható, hogy a magyar függetlenség káprázatában élt – azon merengett el: ha nekünk lenne akkora szerencsénk, mint az osztrákoknak, akiknek határain túl ott van a hatalmas német testvér, bizonyára nem haboznánk az egyesüléssel.)

Nekünk gyakorlatilag semmi, elvileg egy lehetőségünk volt: a kisantantba történő belépés.

Ne gondoljuk azt, hogy a történész utólagos okoskodásáról van szó.

Báró *Apor Gábor*, a két háború közötti magyar külügyi szolgálat egyik kitűnőse 1933 nyarán – a magyar külpolitika egyik nehéz pillanatában – a Politikai Osztály vezetőjeként, tehát gyakorlatilag a testület harmadik embereként azt írta egyik belső feljegyzésében, hogy amennyiben Budapest nem kap Rómától és Párizstól megfelelő segítséget, akkor „jobb, ha Magyarország behódol (a) kisantantnak és politikailag nem önállóan, de nyugodtan, gazdaságilag pedig pihenten – nem kell hadseregre áldozni – él, ahogy élni tud, és belsőleg koncentrálni és készen várja azt az időt, amíg a jelen konstelláció változik és politikailag jobb auspiciumokkal felveheti újra (a) küzdelmet.”⁹

Tehát, ha a történészi mérlegelésnél jóval többről is van szó, ám a nemzet függetlenségi hagyományaiból következően ez teljes képtelenség volt. S azért is képtelenség volt, mert nem csupán uralkodó elitje, de közvéleményének széles körei is magukban hordták azt (az egyébként objektíve teljesen anakronisztikus) birodalmi tudatot, amelynek fogságában nem tudnak szabadulni a területi revízió programjától.

A történész nincs oly kitűnő helyzetben mint az élettudományok vagy a természettudományok stb. művelője, akinek munkáját hatalmas laboratóriumi háttér, hallatlanul fejlett műszerpark segíti. Ám a történész szakmának is számos eszköze van

⁹ Pritz 1982, 129-130. Vö. Ormos 1969, 242-243.

arra, hogy tudomány lehessen, s közöttük az egyik legfontosabb az összehasonlítás. A magyarság függetlenségi harcok sorával küzdött a Habsburgok ellen. S azok eredményeként elkerülte, hogy státusza a birodalom egyik tartománya legyen, nagyfokú önállóságot birtokolt a Habsburg-birodalmon belül, az 1867. évi kiegyezéssel pedig az 1918-as összeomlásig társnemzeti rangra emelkedett. Eközben Csehország háromszáz évre, Lengyelország másfél évszázadra elvesztette állami önállóságát. A függetlenség káprázatában a magyar társadalom a modernizáció területén fizetett nagy árat a Szent István-i Magyarország eszméjéhez történő ragaszkodásáért. 1918 után a csehek és a lengyelek is visszanyerik állami önállóságukat, s (főleg az előbbieket) jól kamatoztatják szelárnyékosabb történelmük előnyeit.

Mi tehát 1918 után (sok szempontból nagyon is érthetően) nem tudunk szabadulni a területi revízió programjától. Közben Anglia 1919–1920-ban részt vesz az európai térkép oly módon történő átszabásában, hogy az új hatalmi egyensúlyt (vagyis Németország féken tartását) a nemzetiségi elv szem előtt tartásával teremti meg. A fennkölt elv csak szavakban létezett, ám amit Párizsban tettek az merőben új Európát eredményezett.

A következmények felettébb ismertek.

3.2. Az angol megértés képtelensége

Az ellenben honi külpolitikai gondolkodásunkban már sokkal kevésbé, hogy bármennyire is kedvezőbb – ha úgy tetszik: megértőbb – volt London a csonka ország helyzetével, törekvéseivel szemben, roppant félrevezető ennek a politikának a számbavételével oldalakat megtölteni, ha nem tesszük félreérthetetlenül, nagyon határozottan mellé: azzal, hogy Magyarország területi revíziós igényei következtében elkerülhetetlenül az ismét hatalmassá vált Németország szövetsége/csatlósa lett, képtelenség volt elvárni bármiféle érdemi angol megértést.

1938 márciusában Hitler bekebelezi birodalmába Ausztriát, s ennek nyomán Anglia szinte azonnal leírja Magyarországot. Vezető diplomatái (egymás között) pőréen kimondják: „Magyarország elveszett számunkra”. A lényeg egy másik megfogalmazásban, s némileg részletesebben: „...minden múltbeli tapasztalunk és jelenlegi összes bizonyítékaink azt mutatják, hogy Magyarország nem tud Németországtól függetlenné válni egy olyan

gazdasági akció révén, amelyet mi nyújthatunk. Még ha fel is tudnánk vásárolni Magyarország egész búzatermését, nem garantálhatnánk, hogy a német politikai nyomás és hatalmi vonzás nem folytatódna ugyanúgy, mint azelőtt. Vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, s azzá válnak még inkább pozícióik megerősítése révén, ilyen elsősorban Görögország s talán Románia is. Éppen ezért nem szabad hagynunk magunkat rábeszélni, hogy pazaroljuk energiánkat és pénzünket, megpróbálva megmenteni olyan országokat, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.”¹⁰

Aztán Teleki Pál halála után lényegében ugyanezt a londoni magyar követnek is megmondják: „Mondja meg otthon ... Teleki volt az utolsó, akiben még bíztunk, azokkal, akik ma hatalmon vannak, nem fogunk soha többé szóba állni.”¹¹ (Nem érdemes erre szelesen azt mondanunk, hogy a politikában nincsen sem végleges „igen” sem végleges „nem” s a legkevésbé nincs „soha többé”. Valóban: az igenből könnyen lesz nem, a nemből igen, s a soha többé fogadkozására gyakran hull a felejtés fátyla.

De mikor?

Ha megváltozik a helyzet, megváltozik az érdek.

Hazánk számára azonban semmi nem változott meg kedvezően. Mivel – a területi revízió áraként – a magyar sajka hozzáláncolódott a pusztulásba tartó német gályához, a mi sorsunk csak egy lehetett: sodródtunk a tragédiába. (Manapság ismét vannak olyan vélekedések, hogy a hitleri Németország pusztulása nem volt elkerülhetetlen, ám az efféle nézetek forrásvidéke nem annyira a második világháború valósága, mint a Szovjetunió 1991-es felbomlása.)

Mind ezzel szemben a magyar külpolitika/külpolitikai gondolkodás a „kívánság-gondolkodás”-nak volt a rabja, Anglia megértésében reménykedett. Ennek az igénynek a képtelenségét többen máig nem dolgozták fel, s mind a mai napig tapasztalhatóak-hallhatóak azok az irreális eszmefuttatások, hogy London miért volt oly „önző”, „érzéketlen” helyzetünkkel szemben.

¹⁰ Sir Orme Sargent 1936. május 29-i feljegyzése. Idézi Juhász 1978, 185. Ld. még a 169–170., 198. lapon írottakat.

¹¹ Juhász 1964, 325. Ld. erre még e kötetben a 243–244. lapon írottakat.

3.3. A világpolitikai szereptől búcsúzó Anglia

Az elmondottakhoz még az is szorosan hozzátartozik, hogy a második világháborúban Angliának végérvényesen el kell búcsúznia addigi világpolitikai szerepétől. Mert abban a gigászi küzdelemben, Hitler elpusztításában a fő szerep már nem Londoné, hanem Moszkváé és Washingtoné. (Ideológiai-politikai alapállás kérdése, hogy így mondjuk, vagy Washingtont helyezzük az első helyre. Hiába telt el a háború befejezésétől immáron több mint 63 esztendő¹², az objektív válaszra ez ügyben a történetírás még nem képes. Majd.)

A magyar politikai elit (*Horthy Miklós, Imrédy Béla, Bárdossy László, Kállay Miklós* stb.) ezt nem értette meg. Aki megértette – Teleki Pál – az „csak” arra volt képes, hogy pisztolylövéssel vessen véget életének, s ekképpen figyelmeztessen a várható csődre.

3.4. Még nagyon sokat kell tanulnia

Teleki halála után mintegy két esztendővel készíti el, a miniszterelnökkel egyeztetni *Szegedy-Maszák Aladár* – igen kitűnően képzett, széles látókörű férfiú, nem sokkal később a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője – azt a memorandumot, amelynek az volt a célja, hogy a semleges országokban állomásozó magyar követeket tájékoztassa. A dokumentum – amely indiszkréció okán a Foreign Office-ba is eljutott – hűen tükrözi a korabeli hivatalos Magyarország magáról, nemzetközi meghatározottságairól alkotott felfogását, vágyott jövőképét. A szerző ugyan feladja az integrális revízió álláspontját, ám a London helyeslésével előző évben született csehszlovák-lengyel, valamint görög-jugoszláv föderációs megállapodással szemben olyan Kárpát-medencei Commonwealth tervét veti fel, amely kimondatlanul is magyar súlypontot vizionált. E kognitív disszonanciára nagyon nyers volt a londoni reflexió: „Ha a magyar kormány azt reméli – jegyezte fel a D. Allen, a Foreign Office illetékese –, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velük folytatandó tárgyalásokhoz, akkor még nagyon sokat kell tanulnia.”¹³

S ha ez nem lenne elegendő, akkor mondjuk el még a következőket.

¹² Ti. Az írás első megjelenése idején, tehát 2008-ban. – A szerk.

¹³ Ld. erre részletesebben e kötetben a Magyar külpolitika a második világháború alatt c. írást.

3.5. Nem csak a magyar kormánynak...

A Magyarország iránti rokonszenvvel aligha vádolható *Sir Anthony Eden* külügyminiszter 1943 március derekára valóban méltányolja a kilátástalan helyzetben lévő Kállay-kormány erőfeszítéseit és elismeri: „Magyarországnak minden délkelet-európai csatlósnál nagyobb mértékben sikerült függetlenségét megőriznie.” Ennek alapján kész oldani az addigi merev álláspontot, amelyet számtalan alkalommal így formuláltak: „amíg Magyarország folytatja harcát szövetségeseink ellen és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.” Most ellenben az angol külpolitika irányítója így fogalmaz: bár a rezsimmel, „amely a tengellyel lépett szövetségre, és kihívás nélkül megtámadta Nagy-Britannia csehszlovák, jugoszláv és szovjet szövetségeseit” ugyan nem alkuszunk, de – és ez igen nagy horderejű változás irányába történő elmozdulás – „Magyarországot ... nem szándékozunk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobaságaiért az egész magyar népet büntetni.” Ez alkalommal ne foglalkozzunk azzal, hogy az új álláspont súlyosan ellentmondásos, hiszen az említett „ostobaságoknak” jelentős szerepük volt azokban a területi változásokban, amelyek elfogadását az új álláspont magában foglalta. Elégedjünk meg annak rögzítésével, hogy Washington ambivalensen, a magyar támadás következményeit viselő Szovjetunió pedig kimondottan elutasítóan reagál.¹⁴

Moszkva 1940-ben még kész volt Budapesttel együttműködni Románia ellen, az 1941-es német támadás utáni napokban – a remélt magyar semlegességért cserében – késznek mutatkozott Erdély kérdésében a magyar álláspont elfogadására. 1943. június elején ellenben *Vjacseszlav Mihajlovics Molotov* így fogalmaz: „A szovjet kormány úgy véli, azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyaláztatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”¹⁵

¹⁴ Ld. erre részletesebben szintén e kötetben az előző jegyzetben hivatkozott írást.

¹⁵ Vö. e kötetben a 93–94. lapon írottakat.

4. *Ismét 1956*

Ezen hosszúra nyúlt, ám vélhetőleg nagyon is szükséges kitérő után folyassuk ott, ahol fejtegetésünket abbahagytuk. Tehát 1956 magyar forradalma kincsével, külföldi magyarságképünk (a rendszerváltást nem tekintve) példátlan jelentőségének további idézésével.

Az egyébként felettébb szigorú Indro Montanelli, a *Corriere della Sera*, tehát a legnagyobb olasz polgári napilap vezető újságírója hőskölteménynek látja amit népünk tett, az ugyancsak olasz szocialista Claudio Martelli Nagy Imrét az „emberarcú szocializmus”-gondolatköre nagy előfutárának látja, s közben az „egyszerű” emberek is szavaznak: mintegy háromszázezer olasz kommunista a következő esztendőre nem újíttotta meg a párttagságát. S jóllehet abban a kiélezett helyzetben az Olasz Kommunista Párt helyeselte a november 4-i intervenciót, a párt nyolcvanas években bekövetkezett ideológiai fordulatának (újabb mázsás súlyú tény) a magyar forradalom a forrásvidéke.¹⁶

5. *A tankönyvek magyarságképe*

Jelen kötetünknek vélhetőleg egyik erőssége, hogy (természetesen messze nem mindegyik, de legalább a sorsunk alakulása szempontjából számos esetben oly lényeges német, s az ilyen nézőpontból természetesen inkább marginális, ám az összkép szempontjából mégis felettébb tanulságos spanyol vonatkozásban) módszeres tájékoztatást nyújt a *tankönyvekben tükröződő magyarságképről*. Az iskolai tankönyvek áttekintése azért roppant fontos, hiszen a felnövekvő új nemzedékek számára (a családi elbeszélések s esetleges első olvasmányélmények mellett) első helyen a tankönyvek, ezek között is kiemelt helyen a történelem és földrajz tárgyat bemutatóak a meghatározó fontosságúak. Érdekes rögzítenünk, hogy a németországi Braunschweigben a világon egyedülállóan 1951 óta kimondottan erre a témakörre szakosodott intézet működik, a *Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung*. Ugyanakkor a spanyol terület áttekintése kötetünkben még ennél is fundáltabb, mert tájékozódásába a szerző madridi könyvtárakat, antikváriumokat is bevont. A téma fontossága alapján az olasz aspektust bemutató írás is vet egy röpke pillantást az ottani tankönyvekre. E szerint hazánk olasz földön többnyire

¹⁶ Ld. erre részletesebben Horváth Jenő 5. jegyzetben hivatkozott írását.

legfeljebb egy-egy mondatot kap, ám szerencsénkre az ekképpen rögzülő sztereotípiák legalább kedvezőek – az érdekek okán, ti., hogy nem kerültünk velük oly összeütközésbe mint szomszédjainkkal.¹⁷ (Az érdekek jelentőségéről később természetesen részletesebben szólunk.)

6. *Máshol is van fenn és lent*

A szomszédjainkkal nem ritka viszálykodást csak a hungarocentrikus gondolkodás állíthatja be magyar sajátosságnak, ha úgy tetszik a „magyar balsors” következményének. A történelemben se vége se hossza az effajta perlekedéseknek – bár a história arra is figyelmeztet, hogy kellő szerencse, bölcsesség (és jó adag vérfolyam után) igenis van esély az efféle dolgok meghaladására. Mindenesetre tény, hogy általában legtöbbet a szomszédok tud(hat)ják egymásról, s az is tény, hogy (bizonyos értelemben paradox módon) nem ritkán éppen ezek az ismeretek hozzák a legtorzabb eredményeket. Hiszen bármily kemény szavakkal is emlékeztek meg – például – a nyugati krónikák kedves kalandozásainkról (tehát eufémizmus nélkül szólva: a szállásterületünktől távoli vidékek végigrablásáról), azért odáig csak az akkor még északon szomszédos Frantisek Palacký vagy a délen szomszédos Lazar Stipić, majd az 1938 márciusi *Anschluss*tól a második világháború végéig szintén „szomszédos” Edmund Veessenmayer jutott, hogy azt állítsa: a magyar (mint olyan, illetve kultúra) nem/vagy alig létezik.¹⁸

S mindeközben – miközben e végletes vélemények fogalmazódtak – számos esetben ott munkált a kisebbségérzés, hogy a magyarok nem tekintik őket (szlovákokat, románokat, szerbeket) magukkal egyenlőnek, kiváltképpen kulturális téren – amint ez, például kötetünkben a budapesti jugoszláv követ, Jovan Dučić 1932 nyarán készített összefoglaló jelentésében nyer megfogalmazást.¹⁹ Érdemes megfigyelnünk ezt az ellentmondást (is), mert világosan jelzi, hogy messze nem csupán magyar sajátosság a fenn és lent, a határtalan önbizalom, a birodalmi tudat és a teljes pesszimizmus, az egyedül vagyunk, sorsunk a pusztulás együttes megléte. S azt is hozzátehetjük, hogy ez oly nagy népek-

¹⁷ Ld. erre részletesebben Fischer Ferenc: Az 1956-os magyar forradalom tükröződése a spanyol történelem tankönyvekben. In: *Limes* 2008. 3. sz. 193–218.

¹⁸ Ld. erre részletesebben Hornyák Árpád: A jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarságképe 1918–1945. In: *Limes* 2008. 2. 57–70.

¹⁹ *Limes* 2008. 2. 65.

nél is feltalálható, mint a német. (Még a német Veesenmayer is – minden különbségével együtt – rokon eset. Ugyanis hiába szólt le bennünket oly keményen – a hazánk megszállására készülő gazdáinak mégis nagy körütekintést tanácsolt. Az ország megszállásának előkészítése közben roppant tartott – sajnos megalapozatlanul – a magyarság passzív ellenállásának kibontakozásától, s ezért igen nagy súlyt helyezett Horthy Miklós kormányzó semlegesítésére.)

7. A különbségtevés és történetiség fontossága

Nem csupán arra kell mindig ügyelnünk, hogy különbséget tegyünk a szélesebb közvélemény magyarságképe, magyarság-ismerete, illetve nem ismerete és az elit, nem egyszer csupán a politikai elit magyarságképe között, ám arra is figyelniünk kell, hogy az elit általános képétől elkülönítsük a kapcsolatokkal hivatásból foglalkozók egészen szűk körét, s mindig mindent a maga történeti meghatározottságában, alakulásában kell vizsgálnunk.

A kapcsolatokkal hivatásból foglalkozók a többiekhez képest ugyan igen fundált társaságot alkotnak, ám véleményalkotásukkal szemben sem árt az óvatosság. Egy részük ugyanis független viszonyban lévő állami alkalmazott, akik nem ritkán bizony kemény hierarchiában foglalnak el ilyen-olyan helyet, s ebből következőleg jelentéseikben gyakran nem azt, illetve nem úgy írják le, ahogy a valóság hiteles visszaadása megkívánná. Sokkal inkább felettes olvasóik ízlése, elvárásai figyelembe vételével fogalmaznak – amint az például kötetünkben a budapesti francia diplomaták Budapestről a húszas években küldött jelentéseiről olvashatjuk.²⁰

Tehát – gondolatmenetünk fő vonalához visszakanyarodva – sokáig nem csupán a francia közvélemény szélesebb körei nem tudnak rólunk semmit, ám az elit ismeretei is felettébb hézagosak, torzok (Sobri Jóska), ám az 1867. évi kiegyezéssel a Monarchián belül társnemzeti pozíciót elfoglaló magyarság Párizs számára fontossá válik, s 1868-tól konzulátus működik a magyar fővárosban, s ebből következőleg rendszeresen áramlanak az információk Párizsba, azok pedig lassan elszivárognak, ha nem is messzire, de mindenképpen fontos(abb) emberekhez, helyekhez.

²⁰ Ld. erre részletesebben Ablonczy Balázs: A francia külpolitikai gondolkodás magyarságképe a két világháború között. In: Limes 2008. 2. 29–43.

8. *Érdekek, ideológiai előfeltevések*

Mindezen túl (illetve bizonyos szempontból mindezt megelőzően) egyértelműen ki lehet, ki kell mondani, hogy az ország/nemzet-képek, s így a magyarságkép alakulását is igen jelentős mértékben érdekek, ideológiai előfeltevések mozgatják, illetve hívják elő egyáltalán. Miért is tudnának különösebbet rólunk a hatalmas orosz birodalomban, és miért is törődnének különöbben velünk a távoli Spanyolországban? Ám mily érdekes megfigyelni: a hetvenes-nyolcvanas években hazánk a Szovjetunió állampolgárainak vágyott utazási célpontjává vált. Azon „egyszerű” oknál fogva, hogy itt az otthoninál nagyobb volt az egyén szabadsága, és jóval bőségesebb az elérhető áruválaszték. S mindebből következően sok szovjet/orosz ember akkortájt olyan értelmes ismereteket gyűjt tudatában, amelyek kedvező képet rajzolnak rólunk.²¹

S megint más égtájról véve érdekes példát: amikor Francisco Franco halála után Spanyolország elkezd demokratizálódni, akkor hirtelen érdemi információk jelennek meg az ottani történelemkönyvekben. 1981-ben olyan tankönyvet publikálnak, amely 20 sort szentel az 1956-os magyar forradalomnak. Ez nem csupán azért jelentős, mert a tankönyvek világában 20 sor komoly terjedelem, hanem azért is, mert ismét láthatjuk 1956 külföldi megjelenésünk szempontjából elfoglalt kiemelkedő jelentőségét.²²

A versailles-i Európában Franciaországnak és Nagy-Britanniának alapvetően azonos volt az érdeke, mert a békemű fennmaradását akarták. Ám számos – s egyáltalán nem mellékes jelentőségű – részkérdésben érdekeik már korántsem estek egybe.²³ Ennek alapján érthetjük meg, például, hogy míg az angoloknál (láthattuk) Teleki Pál végig nagy becsben tartott személyiség, addig a franciák nagyon sokáig nem bocsátják meg érintettségét a frankhamisításban, s még számos esztendőn keresztül akkor is gyanakvással figyelik szavait és lépéseit, amikor politikája nem sértette a francia érdekeket.

S persze jó szem előtt tartanunk az a régi igazságot is, hogy a vélekedések számtalanszor a vélekedőre is éles fényt vetnek.

²¹ Ld. erre részletesebben Szvák Gyula: A Putyin–kor és Magyarország. In: Limes 2008. 3. 155–166.

²² Ld. erre Fischer Ferencnek a 17. sz. jegyzetben hivatkozott írását.

²³ Ld. erre részletesebben e kötetben a Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán c. írást.

Amikor azt lehet olvasni az egyik spanyol tankönyvben, hogy az 1956-os magyar forradalom igazi okait még szinte reménytelen meglátni, de a szerző azt mégis határozottan megállapítja, hogy „a nemzeti aspirációk, az alacsony életszínvonal, a liberalizálási törekvések és az egyház elleni üldözések azok a motívumok amelyek kitapinthatóak a kelet-európai országok emancipálódási mozgalmában.”²⁴ akkor, ugye, napnál világosabban látszik, hogy olyan országban fogalmazták e sorokat, ahol az egyháznak történelmileg igen nagy a szerepe, hiszen a tárgyilagos szemlélő aligha állíthatja, hogy az egyház elleni üldözéseknek ily kiemelkedően fontos szerepük lett a forradalom kirobbanásában.

9. A szélesebb összefüggések ismerete

Ha hiteles képet akarunk birtokolni arról, hogy milyennek lát(ott) bennünket a világ, akkor e tekintetben is roppant fontos a szélesebb összefüggések ismerete. Nem lehet úgy vizsgálni egy másik ország rólunk alkotott képét, hogy közben nem vagyunk tisztában annak helyzetével, mozgatóival. Például azért jelenik meg rólunk Párizsban 1891-ben az előjáróban említett áttekintés, mert a franciák tudomásul veszik a németekkel vívott küzdelmük következményeit, ti. azt, hogy leértékelődtek, de ezt nem beletörődően nyugtázzák, hanem éppen arra inspirálja őket, hogy változtassanak.²⁵ Változtatni kell, ehhez meg kell ismerni a világnak ezt közép-kelet-európai szegletét is. És itt, e példa kapcsán arra is figyelhetünk, hogy a külföldön élő ország/nemzet-képnek mily nagy lehet a politikai szerepe. Azért is kell ezt nagy nyomatékkal hangsúlyoznunk, mert a magyar külpolitika intézői (nem a szavakról, hanem a tettekről van szó) helyenként mind a mai napig nem fordítanak kellő figyelmet a külvilágban való megjelenítésünkre, a külvilágban otthonosabb mozgásunk előmozdítására.

Minden porcikánkkal tiltakozni kell a sémák ellen, amelyekre – újfent nem egyedülállóan, nem lényünkből adódóan, s egyébként érthető okokból – oly annyira hajlamosak vagyunk. A szélsőségekben való gondolkodás helyett mindig higgadtságra, nyugalomra, megfelelő elemző készségre van szükség. Nyugodtan hárítsuk el tehát mind a pozitív, mind a negatív sémákat. In-

²⁴ Limes 2008. 3. 196.

²⁵ Ld. erre részletesebben Majoros István: A francia külpolitikai gondolkodás magyarságképe a századelőtől Trianonig. In: Limes 2008. 2. 17–28.

kább azt érdemes iránymutatásul rögzítenünk, hogy a magyarságképet is mindenkor érdekek motiválják. Miért írja le – például – az immár kétszer idézett 1891-es párizsi munka a magyarságot bátornak és robusztusnak, amelyik kemény a fáradtsággal és a hideggel szemben? Az erkölcs területén miért az őszinteséget és a becsületet emeli ki, valamint a magyarok patriotizmusát és vendégszeretetét? Miért mondja, hogy a magyarnak a nemzetisége az élete, s nem hagyja, hogy ezt bárki is feloldja, összességében miért sugall egyértelműen pozitív képet rólunk? Mert egy olyan Magyarországgal számol, amely – társnemzeti pozíciójából adódóan – *akkortájt* gyors iramú fejlődéséből következően tényező Európában, s ráadásul olyan tényező, amelyet (gondolták) jó lenne lehetőség szerint a németekről leválasztani, a franciák ügyének megnyerni. Megint a konkrét tényanyag fontosságára, a sémák veszélyének elkerülésére kell figyelni. Könnyű lenne azt mondani, hogy 1891-ben már több mint évtizednyi ideje szövetségi viszonyban vagyunk Németországgal. A franciák bizony visszaemlékeztek arra, hogy a francia-német háború idején a magyar közvélemény inkább a franciák mellett állt, s még 1912-ben is jelent meg munka Franciaországban, amely a magyarokat szenvedélyességük, ékesszólásuk alapján a dél-franciákkal rokonítja, mások Közép-Európa franciáit látják a magyarokban. S ha elő is tűnik az ázsiai jelző, azt mégis egybekapcsolják vélt fél-franciaságunkkal. S az érdekmotivációt újfent megmutatja az az 1913-ban megjelent munka, amelynek szerzője esztendővel a nagy háború kitörése előtt még mindig abban reménykedik, hogy Ausztria – Magyarország segítségével – elszakítható Németországtól.

10. Szakmai vértettséggel

Tehát csak akkor láthatunk tisztán, ha minden lényeges tény számba vesszünk, s kényesen ügyelünk a forráskritika szabályaira. Például 1919 nyarán a szegedi kormány külügyminisztereként Belgrádban tárgyaló Teleki Pál – amikor a belgrádi francia követ szemére vetette Tisza háborús politikáját – ugyan „őrült”-nek mondhatta Tisza István volt miniszterelnököt, ám abból hiba lenne bármiféle messzebb menő következtetést levonni.²⁶ Mondhatta ezt valóban Teleki, mert abban az érdelemes ha-

²⁶ Limes 2008. 2. 42.

talom nélküli helyzetében ezt diktálta a politika célszerűség. A Tiszától ily keményen elhatárolódó Teleki Pál nem a hatalom új urainak egyike, hanem egy olyan kormány külügyminisztere, amelynek akkor lesz hatalma, ha azt a franciák nem akadályozzák meg. A megszilárduló ellenforradalmi rendszer azonban (annak ellenére, hogy jellege, társadalmi bázisa nem csekély mértékben különbözött Tisza István Magyarországtól) majd igencsak kultuszt épít a meggyilkolt miniszterelnök személye köré, mert abból komoly ideológiai-politikai tőkét kovácsolhatott.

11. *Ha vannak értékeink...*

Összegzően azt mondhatjuk: akkor pozitív a kép rólunk, ha vannak olyan értékeink, amelyek a másik számára fontosak és vonzóak, ha tudunk valami olyasmit nyújtani, amiből az illető ország, nemzet érdekeivel egybevág, abból profitálhatnak. Amikor – például – az előző század elején a franciák számára az egyik legfontosabb kérdés az európai egyensúly megtartása volt, s úgy tartották, hogy abban döntő jelentősége van a Monarchiának, akkor a tekintélyes *Questions diplomatiques et coloniales* elismerően ír rólunk, kimondottan birodalmi nemzetnek mondja a magyart, s most egy árva hang sincs „ázsiai barbárságunkról”, amelyről egyébként egyes francia lapok még 1849-ben is szívesen cikkeztek.

Vagy egy jóval későbbi korszakból, más égtájról véve a már más vonatkozásban említett példát: a hetvenes-nyolcvanas években hazánk a Szovjetunió állampolgárainak azért lett vágyott utazási célpontja, mert itt az otthoninál nagyobb volt a szabadsága, és jóval bőségesebb az ellátás.

12. *Tudományos vizsgálódást*

A tudományos vizsgálódás, a tájékozódás tudományos jellege sokat segíthet a tisztánlátás elérésében. Csupán egyetlen példát említve: 1849 és 1956 traumatikus eseményei alapján ki ne adna hittel annak a toposznak, hogy a magyar lakosság erősen oroszellenes? Mégis a szociálpszichológusok által az 1970-es évektől kezdődően vitt számos sztereotípiá- és attitűd-vizsgálat bizony nem támasztja alá a megkérdezett magyarok orosz- vagy szovjet fóbiájával kapcsolatos közkeletű vélekedéseket. Az iskolások körében a nyolcvanas évek elején végzett felmérések nem mutattak az oroszokról kedvezőtlen képet. S bár a rendszerváltás nyomán a

változás e téren is alapos, de egészében ekkor sem fest róluk az ifjúság ellenségképet.

Kötetünk témája tipikusan olyan, amely interdiszciplináris megközelítést igényel. Mégis a szerzők egytől-egyig történészek. Mert a vendégszerkesztő úgy vélte, hogy a kimeríthetetlenül széles tematika mennél több részének bemutatása hozhatja a legtöbb eredményt. E mellett arra is gondolt, attól, hogy más szakmák képviselőit is megszólaltatja, nem lesz a prezentáció interdiszciplináris. Meglehet, hogy tévedett. Az interdiszciplináris nézőpontot megfogalmazó tudománypolitikai elvárások számos esetben inkább pusztába kiáltott szónak bizonyultak-bizonyulnak. Az lenne a kívánatos, ha egyes szakmák művelői munkáik megalkotása során támaszkodnának jobban a rokonszakmák eredményeire. A történész sokat tanulhat a más társadalomtudományok ismereteiből, azok számára pedig sokat jelenthet a történeti nézőpont valóban adekvát alkalmazása.

Lectori Salutem!

Limes 2008. 2. sz. 5–16.

20. SZÁZADI MAGYAR KÜLPOLITIKA

Nézhetjük akár „hosszúnak”, akár „rövidnek” ezt a századot, egy bizonyos: a tovatűnt három-négy emberöltő mérhető a *hosszú időtartam* követelményével.

Magunk azt gondoljuk, hogy egy-egy évszázad „rövid”, illetve „hosszú” volta mellett is szólnak érvek; a kétfajta nézőpont (amennyiben a történelmet a lehető legteljesebb összetettségében vizsgáljuk) összesímitható.

A külpolitika, a diplomácia világában azért indokolt az elbeszélés fonalát a 19. század végével, a 20. század elejével elkezdni, mert nagyon sok jel szerint erre az időre eltűnik Deák Ferenc, *Eötvös József*, id. *Andrássy Gyula* generációjának az 1867. évi kiegyezést magyar oldalról megalkotó judíciuma, s velük szemben a századforduló generációja nemhogy a dualista épület erősítésén, sokkal inkább annak átépítésén (értsd: tönkretételén) munkálkodik.

Jó dolog, ha egy társadalomnak, s tagjainak van önbizalma, önbizalmuk, hisz’ csüggedt fővel nem lehet nagy dolgokat véghez vinni. Ám azoknak az időknek a túlcsergő öntudata a másik véglet felé kormányozta az elméket. A túlzottan nagy magabiztosság jegyében döntött úgy a kormány, hogy honfoglalásunk ezredik évfordulóját 1896-ban ünnepeljük, holott az illetékes történészek egyértelműen a döntéshozók tudomására hozták: bejövetelelünk hosszú folyamatának a döntő időpontja 895.²⁷

A fent lévők oly mértékben feledték közös kincsünk, a nyelvünk üzente bölcsességet: gyűjtsük a híreket, mert különben majd *hír-telenül* nagy fekete dolgok szakad(hat)nak ránk, hogy amikor 1920. június 4-én abban a számunkra oly rossz emléké (egyébként az életet szeretni tudók számára oly szépséges) Nagy-Trianon palotában alá kellett írni azt a szörnyű dokumen-

²⁷ Nem lett volna semmi tragédia, ha 1895-ben szerényebb keretekben ünnepel az ország, ám a nagyság ígázatában inkább a „dátumigazítás” útját választották.

tumot, akkor olyan megrendülés vágott végig a nemzeten, amit mai ésszel már a témában járatos historikus sem tudja felfogni, s még ha lenne is tolla hozzá, olvasói számára nem tudja azt meg-eleveníteni.²⁸

Ma és a jövőben is nagyon helyesen tesszük, ha külföldi barátainknak büszkén mutatjuk meg az 1885 és 1906 között a Duna-parton épült szépséges gótikus palotánkat, az Országházat, ám tudnunk kell, hogy ez az épület már a saját korában sem meg-alapozott birodalmi öntudat egyik megtestesülése: az egész kon-tinensen nem emeltek ehhez fogható méretű parlamentet, s a lon-doni párja csupán néhány centiméterrel nagyobb, miközben a brit impériumnak annak idején az egész világon szava volt.

A Duna másik oldala fölé magasodó királyi palota is a szá-zadfordulón újul meg úgy, hogy közben méretében, tömegében megkétszereződik. Megkétszereződik, miközben funkcionális ér-telme nemigen volt, hiszen a közös uralkodó Bécsből irányította birodalmát.

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát, a baj az volt, hogy urainak legtöbbje mind e közben nemigen volt tisztában a mind kedvezőtlenebb nemzetközi körülményekkel, s itthon nemhogy nem tettek szinte semmit a népnek a nemzetbe emelése érdekében, hanem éppen hogy az áldatlan állapotokat

²⁸ Ha ezt nem is tudjuk megtenni, ám azt igen, hogy elmondjuk: az a Barcza György, aki átlagos honfitársainál diplomata mivoltából adódóan messze képzet-tebb, tájékozottabb volt (kellett lennie), aki 1916-tól már a tágas osztrák-magyar birodalmat külföldi állomáshelyeken szolgálta, a békekötés pillanatában éppen abban a Dániában dolgozott, ahol a velünk szemben korántsem ellenséges beállí-tottságú beszélgető partnerei pórén megmondották, hogy azt kaptuk, amit a né-metek oldalán megérdemeltünk – nos ez a Barcza György is így ír becsben tartott visszaemlékezéseiben „... egész meggyőződésem és politikai érzékem azt sugall-ta, hogy ezt a békét magyar embernek aláírnia sohasem lenne szabad.” Minden szakmai tudását, józanságát feledve így „gondolja tovább” diplomata képzettsé-gével összeegyeztethetetlen álláspontját: „Az entente persze visszautasításunk esetében katonailag megszállt volna, szabad kezét engedett volna bosszúra vá-gyó szomszédainknak, kik a hatalmukba került területeinken eléggé megmutat-ták, hogy mily érzelmekkel viseltetnek irántunk és mily módszereket alkalmaz-nak, s éveken át a legnehezebb sors várt volna ránk. De minden szenvedést in-kább vállaltam volna, mintsem hogy egy ily diktátumot aláírással szentesít-sek és önként egyezzem bele ... Az entente megszállás nem tartott volna örökké, sőt sokáig sem, legfeljebb néhány évig, hiszen az entente is kimerült volna ... és látva elhatározásunkat *talán* revideálta volna álláspontját ... ha kibírtunk egy százötven éves török uralmat, úgy kibírtunk volna egypár éves entente vagy cseh–szerb–román uralmat is azzal a tudattal, hogy ezzel az ország jövőjét *talán* mégis megmentjük és az egész világ becsülését *biztosan* elnyerjük.” (Kiemelések – P.P.) Barcza 1994, I, 149-150.

akarták minden áron konzerválni. Az Országházat a szorgos és ügyes kezek bámulatosan széppé varázsolták, ám amit a honatyák benne műveltek, az bizony messze nem volt méltó ezekhez a külsőségekhez. A fajtájáért jajongó, sokszor valóban szertelenül szélsőségesen fogalmazó *Ady Endre* minden bizonnyal túloz, amikor „szép zsványtanyának” nevezi az épületet, ám bizonyosan messze több volt ott az üres szócséplés, meddő közjogi vita, mint az országépítés. Ez utóbbi szó kapcsán természetesen sokkal inkább Tisza István nevét helyes említeni, mint – például – a hosszú éveket hamis magyarkodással eltöltő nemzeti koalíciót, ám a jeles államférfi ereje inkább az állagőrzésre, mint a korszerűsítésre összpontosult.

Történetírásunk világosan bemutatta, hogy a korabeli panaszokkal szemben a magyarságnak társnemzeti pozíciója volt a Monarchiában, s annak külpolitikájára ennek megfelelő befolyást gyakorolt. A nagyhatalmi mércének hagyományos értelemben²⁹ igen, modern értelemben³⁰ ellenben már megfelelni képtelen dunai monarchiának külpolitikája igazából csak a Balkánon volt, s amikor felvette a harcot a századelőn ott ismét megelevenedő nemzet-felszabadító és egyesítő törekvésekkel, akkor valójában minden beavatkozási lépésével és kísérletével saját jövőjét akarta garantálni, nemzetiségeinek centrifugális energiáit elemésztetni. A magyar miniszterelnöknek megvolt a lehetősége arra, hogy akarata ebben a külpolitikában testet öltjön. Tisza István tevékeny közreműködésével iparkodott a Monarchia diplomáciája Szerbiát elszigetelni, ellenerőként, szövetségesként Bulgáriát gazdasági, katonai tényezővé tenni, Romániát pedig szövetségi hűségében megerősíteni.

A Szent István-i birodalom bukásának – e tekintetben a történetírás mérték adó köreiben nincsen semmiféle vita – két oka volt. Az egyik az, hogy olyan körülmények között vesztettük el a háborút, amikor a Monarchia már nem volt képes hagyományos egyensúlyozó szerepét betölteni, a másik pedig, hogy a hazai nemzetiségeket nem tudtuk itthon marasztalni. Mivel a nemzeti-ségi mozgalmakat a magyar nacionalizmussal erősen szemben álló nacionalizmusok izmosították, ezért aligha történetiek, sokkal inkább ilyen-olyan ideológiai rugókra járók (vagyis hamisak)

²⁹ Terület, népesség, mozgósítható hadsereg létszáma.

³⁰ Gazdaság dinamizmusa, tőkeexportáló képesség, a társadalom berendezkedésének milyensége, civilizációs mutatói.

azok a vádaskodások, amelyek a magyar uralkodó osztályok önzését, szűklátókörűségét teszik meg *kizárólagos* okaként a kialakult helyzetnek.

Amit biztosan tudunk:

- 1./ a hatalom birtokosának mindig nagyobb a lehetősége a cselekvésre, a jó megoldás megtalálására, mint a birtokon kívülnek.
- 2./ Tisza Istvánnak (joggal leszűkíthetjük a kérdést az ő személyére) bizonyosan volt lehetősége jobb politikát folytatni, mint az, amit folytatott. Ha hírhedten nevezetes 1918 szeptemberi, szarajevói szavaira gondolunk – „ha komolyan akarunk beszélni, hagyják a nemzeti önrendelkezési jog jelszavát békén! ... Azért jöttem én ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam?”³¹ – jól látható a politikai hiba.
- 3./ Messze nem felesleges a múlt faggatása, mert a történelemben semmi sem történik feleslegesen, semmi sem vész el nyomtalanul. Teljesen bukott ügyeknek is lehet egyszer hatása, foganatja, míg magukat (véglegesen) győztesen hitt személyek, rendszerek, helyzetek váltak, válnak semmivé, illannak el az idő retortáin a semmibe, hogy azután ilyen-olyan módosulásokkal újjászületések történjenek.

A modern korok külpolitikájának a nacionalizmusok adják a motorját. Nacionalizmuson roppant egyszerűen nemzeti érzület értünk, s innentől kezdődhet a vizsgálódása annak, hogy ez a nemzeti érzület mennyiben volt jogos, mennyiben jogtalan, mennyiben védett jogos nemzeti érdeket, mely esetben volt „haladó”, s mely alkalmakkor szolgált „reakciós” hatalmaknak, hol volt olyan helyzet, hogy jogos nemzeti érdekek csaptak egybe, s hol adódott mindeközben alkalom harmadik (kisebb vagy nagyobb hatalomnak) mindebből hasznot húzni, vagy miképpen kellett mindebből sérelmet elszenvednie.

Egy ország, egy birodalom külpolitikája akkor (lehet) erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy teszik, erős nacionalizmus hajtja.

*

A nemzet – sugallják bár nagy hangerővel ellenkezőjét politikusok pátoszos ünnepi beszédei – történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így le-

³¹ Pölöskei 1985, 268, Vermes 2001, 460-461, Tókéczki 2000

het megérteni a haza(nemzet)árulózás körüli számtalan történet tragikomikus értelmét: korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) „hazaárulóvá”, majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a „nemzet nagy fiává”. Kizárólag a hosszú időtáv adja a kezünkbe az eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdetett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdeknek. Tehát olyasminek, ami valóban, érdemben segítette a nagy közösség (=nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni: a kriminális esetektől³² eltekintve nincsenek, nem voltak és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán” annyi: az illető jól vagy rosszul³³ képviselte/képviseli a nemzet érdekét.

*

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Magyarország államfői 1918-ig Habsburg uralkodók (I. *Ferenc József*, majd IV. *Károly*) voltak, ám ez a kor már jó ideje a nacionalizmus kora, következésképpen a dinasztia szava ugyan ott van a külpolitikai döntésekben, ám a nemzeti erők egymást segítő, gyengítő összjátéka a külpolitikai mozgások alap-meghatározója.

Az 1867. évi kiegyezés adta lehetőségeket kihasználva a korabeli külpolitika sokat tudott tenni nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllel elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, amennyi a közös ügyek vitéléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve: a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, ám az idők során alaposan megközelítettük.

Jól tudjuk: a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

³² Tehát – mondjuk – az illető személyes anyagi haszonszerzés okán államtitkot ad el stb.

³³ Az átmenetek sokaságát egyáltalán nincs szándékunkban vitatni, ám a lényeget minden bizonnyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.

Aztán eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából, amennyiben 1868-ban elhárította a dualista épület trializmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesültek.

A Monarchiát 11 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs-Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak az eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

*

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború ki-robbantásában vállalt meghatározó szerep, ám azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ily hatalmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók, fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgató párbeszédénél.

Tisza István tudta, hogy ebből a háborúból még az adott pozíció megtartásával sem lehet kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz itt a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvéseinek.

Olyan volt a helyzet, hogy nem lehetett a végzetet elhárítani.³⁴

Amikor 1918. november 3-án a már nem is létező Monarchia nevében *Viktor Weber* tábornok Padovában aláírja a fegyverszüneti megállapodást, akkor ebben a Dunai-medencei térségben már nem csupán a nemzeti, hanem a társadalmi kérdés is napi-rendre került. Tehát társadalmi forradalmak is győzedelmeskednek. A magyarság tragédiája az volt, hogy a *Károlyi Mihály* neve szimbolizálta őszirózsás, polgári demokratikus forradalom nem-hogy nem tudta (széles körökben kitéphetetlenül élő, az 1989/1990-es rendszerváltás nyomán ismét virulenssé váló felfo-

³⁴ Tisza Istvánt 1918 október végén bosszúálló katonák meggyilkolták. A mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfiú utolsó szavai ezek voltak: „Ennek így kellett történnie.”

gással szemben szögezzük le nagyon határozottan: nem tudhatta) megvédeni a történelmi Magyarországot, de arra sem volt képes, hogy saját társadalmi programját, a polgári demokratikus Magyarország megteremtését megvalósítsa.

Károlyi Mihályt leginkább azért szokás bírálni, hogy – úgy mond – naiv volt a győztesek tényleges szándékaival szemben, s nagyon elkésve tett lépéseket az ország határainak megvédésére. Az első dolgában magam is úgy vélem, hogy Károlyi nagyot tévedett, ám a második dolgában bírálója első helyen az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenció értelmét hamisítja meg. Márpedig az olyan pillanatnyi siker volt, amelyet aztán a győztesek érdekeinek logikája tépett szét. Aki Károlyit elmarasztalja az ország fegyveres védelmének elmulasztásában, az nem veszi tudomásul azt a tényt, hogy a katonák torkig voltak az addig kénytelen-kelletlen elviselt szenvedésekkel, hogy számukra maximum a szülőföld védelme volt a fontos, ám a haza távoli szegleteinek sorsánál messze jobban izgatta őket egyéni életünknek a jobbra fordulása.

Tehát ismételjük: Károlyi Mihály a *történelmi Magyarországot* nem védhette meg³⁵, ellenben – bár itt is kemény tendenciák működtek akarata ellenére – egyéni politikusi gyengesége, hogy abban az irgalmatlanul nehéz helyzetben, amibe a *Fernand Vix* alezredes nevén elhíresült jegyzékével az antant manőverezte, nem tudta felmérni a belpolitikai helyzetet, s komolyan hitte: a szociáldemokratáknak adja át a kormányt, maga pedig megőrizheti az államfői hatalmat.

*

A két háború közötti magyar diplomácia egyik kitűnősége, *Barcza György* – 1938 és 1941 között Őfelsége kormányánál képviselte Magyarországot – visszaemlékezésében (nagyon sok kortársa máig elevenen élő nézetét megfogalmazva) elvitatja Károlyi Mihály forradalmának nemzeti jellegét, szerinte nem képviselt nemzeti érdeket.³⁶ Valójában azonban az 1918 őszi magyar polgári de-

³⁵ Tehát nem arról van szó, hogy pont ezek a határok voltak elkerülhetetlenek. Az antant törekvéseit, az akkori nemzetközi helyzet adottságait, a politika világának furfangjait jobban ismerő politikával részleteiben bizonyára lehetett volna jobb eredményt kiharcolni.

³⁶ Barcza 1994, I, 116. – Ld. ere részletesebben e kötetben a Barcza György memoárjával foglalkozó terjedelmes tanulmányt.

mokratikus forradalom minden szempontból nemzeti alapon állt. Jóllehet magát november 16-án *nép*köztársaságnak deklarálta, sokkal inkább volt nemzeti, mint népi. Nemzeti a szó valódi, történeti tényanyag alapján megragadható értelemben, ami azt is jelenti, hogy a nemzetté válás hosszú-hosszú folyamata okán a nép és a nemzet között hatalmas szakadék tátongott.³⁷

Téved Barcza György, amikor azt írja, hogy nem volt véres ez a forradalom. Valójában – bár minden vonatkozásban megnyugtató kutatások híján pontos számokat nem ismerünk, ám számos jel alapján elmondható, elmondandó: nem csupán a Tanácsköztársaság, és az annak nyomán berendezkedő ellenforradalom volt véres –, az őszirózsás forradalom időszakában sem kevés véres esemény történt.³⁸ Mert Károlyi Mihály polgári demokratikus forradalmának jutott első helyen feladatuk, hogy megzabolázza a négy éves *tömeg*háború, hatalmas tömegek egyéni élete és érdeke szempontjából teljességgel *értelmetlen* háborúban felgyűlt véres indulatokat. Mert *Batthyány Ilona* grófnő és társai helyesen adták ki és terjesztették 1918 november elején a jelszót: „Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.”³⁹ És Károlyi Mihály valóban ennek megfelelően cselekedett.⁴⁰ A nép indulata akkor sok arisztokratának az életét kioltotta volna. Gróf *Bethlen István*nak is menekülnie kellett az erdélyi Sámsondon lévő birtokáról. Családjával a közeli nádasban húzták meg magukat, hogy aztán a beálló sötétben Marosvásárhelyre menekülhessenek. Bethlen István azonban a saját bőrén tapasztalta meg, hogy Károlyi Mihály forradalmánál sokkal inkább az őt felkoncolni akaró néppel van a „baj”.

Ha másként lett volna, akkor külföldre menekül tovább. Ő ellenben a forradalmas fővárost választotta, ahol már biztonság-

³⁷ Nép és nemzet mára sem vált eggyé. Ennek taglalása ellenben nem e dolgozat tárgya.

³⁸ Ld. részletesebben: Hajdu 1968, 85–103. – A Magyar Történelmi Társulat 2009. márciusi rendezvényén tartott előadásában Hajdu Tibor így fogalmazott: „A napjainkban másodvirágzását élő ellenforradalmi szemlélet egyenesen katasztrófaként, a magyar történelem mélypontjaként mutatta be (ti. a Tanácsköztársaságot – P.P.), többek között eltúlozva a ’vörös terror’ áldozatainak számát, amely pedig nemhogy a fehérterror, de az őszirózsás forradalom rendcsináló akciói áldozatainak számát sem haladta meg.” Hajdu 2009, 5.

³⁹ Hajdu 1978, 286.

⁴⁰ Innen is látszik a vádnak a képtelensége, hogy ő adta volna át 1919 márciusában Kun Bélának a hatalmat.

ban volt, s ott egy ideig Károlyi Mihállyal együtt igyekszik politizálni.⁴¹

Amikor a kormány véresen, statáriummal, teremtett rendet, csillapította le a várost és a falut, akkor jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált. És régi nemzeti alapon állt, amennyiben érzelmi és taktikai okokból képtelen volt szakítani a Szent István-i Magyarország eszméjével.

*

Mindezt azért is el kell mondani, mert félreértelmezik a múltat, akik szerint a Tanácsköztársaság az átmenetileg valóban sikeres északi hadjáratral többet tett volna az ország integritása érdekében mint az őszirózsás forradalom. Természetesen világért sem kisebbiteném ennek a hadjáratnak az értékét, ám a történelmi hűség jegyében aligha feledhető, hogy egyfelől *Kun Béla* és társai szeme előtt a világforradalom víziója lebegett, másfelől pedig az antant (*Georges Clemenceau* álságos ígéretei ezt aligha takarhatják el) nemhogy nem volt megengedőbb az új rezsimmel szemben, hanem éppenséggel ekkor változtatja meg hátrányunkra álláspontját Nyugat-Magyarország tekintetében, s Párizsban – a Tanácsköztársaság példájának ausztriai másolását megakadályozandó – e terület elcsatolása mellett voksolnak.

*

A bolsevizmus bukása nyomán berendezkedő ellenforradalmi rendszer megszületését döntő mértékben az antant, s nem csekély mértékben az itt állomásozó, augusztusban a fővárosba is bevonuló román hadsereg segítette. Az eredeti programjához visszatérő szociáldemokrácia azt tartotta nemzeti érdeknek, ha az antant segítségével polgári demokratikus rendszert valósít meg, az ellenforradalom táborában mindinkább túlsúlyossá váló Horthy Miklós és környezete egy erősen antiliberalis, autoriter rendszerben látta a nemzet érdekének megtestesülését. Bármily eltérő jövőképek is feszültek egymásnak, mindkét tábor képviselői magától értetődőnek vették, hogy vitájukat (ha úgy tetszik: nem egymás között, nem nemzeti keretek között rendezik) az antant moderálja.

⁴¹ Romsics 1991, 71., 72-75.

S a moderátori szerepet betöltő *Sir George Clerk* olyan kompromisszumot formált közöttük, melynek jegyében mindkét félnek engednie kellett. Így alakul ki (bármennyire ma is még hangoz a zajongás a Horthy-rendszer jellege körül, míg nem kevesen rútt diktatúráról beszélnek, a másik térfélen pedig majdhogynem nyugati minták alapján működött parlamentáris rendszert láttatnak) az a *korlátozott parlamentáris rendszer*, amelynek épületét a maga részleteiben majd Bethlen István alakítja ki, s amely rendszer ugyan a kormányfő 1931-es bukása nyomán nem keveset torzul, ám alapvetően mégis egészen az ország 1944. márciusi német megszállásáig működik.

*

A rendszer úgy tartotta, akkor szolgálja a nemzet érdekét, ha nem enged a történelmi Magyarország visszaállításának céljából, miközben a nem túl jelentős, s szinte folyamatosan gyengülő szociáldemokrácia, a nálánál is erőtlenebb polgári demokratikus tábor az etnikai revízió mellett volt. Mindezeket ugyan (kimondva-kimondatlan) gyakran érte a vád, hogy nem, illetve nem eléggé nemzetiek, valójában nem kétséges, hogy a nemzet érdeke valami efféle program megvalósítását kívánta (volna).

Mert a hivatalosság nagyra törő programja a lényegét tekintve soha nem volt reális.

A két háború közötti magyar külpolitika alapvető ellentmondása az volt, hogy intézői, támogatói úgy törekedtek a Szent István-i határok visszaállítására, hogy mindenkor (természetesen nem a ködevők, hanem a reálisan, közel reálisan gondolkodók számára) világos volt: elegendő saját erő erre nincs és nem is lesz, rá vagyunk szorulva a békerendszerrel elégedetlen nagyhatalmak támogatására.

Potenciálisan Olaszország, s ereje (várható ereje) okán leginkább Németország jöhetett számításba. A konszolidálódó, a húszas évek zömében a Franciaországgal való megbékélést kereső – ahogy akkoron mondták, a teljesítési politikát folytató – Németország ugyan nem ez a hatalom volt, de Bethlen Istvánban, Gömbös Gyulában és sokan másokban már igen korán megfogalmazódott az újabb német szövetség gondolata. Tehát csírájában már a húszas években ott van a *vabankos gondolat*, amit majd Gratz Gusztáv lobbant Bethlen szemére. Igaz, nem nyilvánosan, de

mégis a majdani nyilvánosságnak szánva valamikor a második világháború éveiben írott összefoglalásában.⁴²

Ti. a megmaradt országot teszik kockára az elvesztett területek visszanyeréséért.

Oroszországot nem lehet kizárni a potenciális szövetségesi körből (ezért gróf *Bánffy Miklós*ban, *Bethlen István*ban, *Kánya Kálmán*ban, néhány más kevesekben felvetődik az együttműködés gondolata, ám 1924-ben még a diplomáciai kapcsolatok felvételét sem tudják elérni, az erre vonatkozó megállapodás parafált szövegéből nem lett megállapodás, a kapcsolatok rendezését a Gömbös-kormány végzi el 1934 februárjában), de a két háború közötti Magyarország azt elképzelhetetlennek tartja. Még a szociáldemokraták is ide tartoznak. A kapcsolatok azonban vértelenek maradnak, Teleki Pál 1940-ben elutasítja a románokkal szembeni együttes magyar–szovjet politika moszkvai ajánlatát.

Olaszország ugyan 1927-ben látványos, örökbarátsági szerződést⁴³ köt Magyarországgal, s ez Budapest számára tényleges diplomáciai siker, hiszen ezzel lezárul az elszigeteltség azon kegyes korszaka, amikor a Nemzetek Szövetségébe történő felvételünket is csak második nekirugaszkodásra (1921 helyett 1922-ben) lehetett keresztül vinni, amikor hosszú, szívós diplomáciai küzdelmet kellett folytatni, hogy a gazdasági élet konszolidálásához elengedhetetlenül szükséges tőkeinjekcióhoz jusson az ország a népszövetségi kölcsön formájában, ám Rómának természetesen főleg Duna-medencei és nem magyar politikája volt. A korabeli magyar–olasz viszonyt bizony megterhelte az olasz regionális politika. Kiváltképpen Romániával kedvező sokáig az olasz viszony, s *Benito Mussolini* éveken át jó kapcsolatokra törekszik Prágával is. Mert egyszerűen ez volt az olasz érdek, amit a propaganda, főleg a hazai buta szólamok alaposan elfedtek.

Budapest számára még súlyosabb gondot okozott az a tény, hogy az olasz–német viszonyt sokáig nem kevés feszültség terhelte. Ebből következően a magyar politikának „tojástáncot” kell

⁴² A sokáig lappangó kéziratból 2001-ben lett könyv. Gratz 2001.

⁴³ A szerződés alapvetően egy, a korszakban szokványos választott bírósági megállapodás volt, amihez – elvileg jelentősebb tételként – kölcsönös konzultációs kötelezettség járult, ám az hamarosan a feledés homályába hullott, s gyakorlatilag az sem jelentett nagy segítséget (átmenetileg inkább súlyos gondok forrása lett), hogy Mussolini megígérte az első világháborúban zsákmányolt fegyverek visszaadását. Ebből kerekedett 1929-ben a szentgotthárdi, 1933-ban pedig a hirtenbergi fegyvercsempészési botrány, amiből főleg a kisantant csapott nagy hűhót.

járnia Róma és Berlin között, mert mindkettőre szükség van a revízió érdekében. Mussolini el akarja reteszelni Berlin előtt a Duna-medencébe vezető utat. Ezért Róma–Bécs–Budapest politikai blokkot akar. A magyar politika ebbe nem mehet bele, mert elveszítené Berlin jóindulatát. A németek érzik, látják a veszélyt, s azt elhárítandó 1934 februárjában megkötik velünk az 1931-ben létrejött, vértelen gazdasági szerződés 2. pótegyezményét. Ez 50 ezer tonna magyar gabona átvételét helyezi kilátásba. Aztán Berlinben csalódnak, mert Rómában mégis létrejönnek a jegyzőkönyvek.

Gömbös tehát ügyesen lavíroz a két nagyhatalom között: nincs politikai blokk, amivel elveszítené a németek jóindulatát, a jegyzőkönyvek révén megbékíti a rosszkedvű Mussolinit, sőt a gazdasági jegyzőkönyv 320 ezer tonna gabona átvételét irányozza elő, amiből Berlinben láthatják, hogy többet ér a magyarok jóindulata, mint az ő 50 ezer gabona átvételére kalibrált gesztusok. A 20. századi magyar külpolitikában nem tudunk hasonló, két, egymással szemben álló nagyhatalom közötti ilyen sikeres lavírozásról. Nem beszélve arról, hogy a magyar külpolitika ezzel kiáll az osztrák függetlenség mellett, amit a németek szintén ugyancsak megjegyeznek.

Szóval az osztrák függetlenség elvesztésében nekünk semmi szerepünk. Ezt azért kell aláhúzni, mert a belpolitikai csetepaték bajnokai akkor sem voltak restek hadállásaik javítására – s nemigen törődve a fennren hirdetett nemzeti érdekek tényleges sérelmével – a külpolitikai kérdésekbe belekontárkodni, valótlanságokat állítani. Az Anschluss 1938-ban majd úgy következik be, hogy előtte Mussolini hajlik meg Hitler akarata előtt, mert támogatást kellett nyernie a Führertől az angolokkal, franciákkal szemben az abesszíniai kalandja keservesen sikeres befejezéséhez.

Mindennek és egyebeknek okán történetileg megalapozatlan az a ma is lépten-nyomon olvasható állítás, mely szerint kizárólag Gömbös Gyuláé az ódiум a végül tragédiába torkolló magyar-német viszonyért.

Lássunk világosan: a magyar-német politika a *vabankos* alapállás miatt torkollott tragédiába.

Tehát a kérdés nem csupán a fentebb vázoltak okán volt jóval összetettebb. A viszonyt tovább terhelte a magyarországi németek ügye, amelyben Gömbös hajthatatlan magyar nacionalista álláspontot foglalt el. A sokszor, s igencsak egyoldalúan felemlé-

getett 1933-as németországi út realisabb nemzetközi kontextusba helyezéséhez tudni kell, hogy a Hitlerrel történt találkozó előtt két héttel a derék nyugati demokráciák meghatalmazottjai Hitlerrel és Mussolinivel paktumot parafálnak. E dicső dokumentum akkor ugyan nem lépett életbe, de jó talajt teremtett az 1938-as szégyenletes müncheni megállapodáshoz. Az itthoni úttöréshez pedig hozzátartozik Bethlen István tevékenysége, az ő 1930-as berlini látogatása. Való igaz, hogy az idő még nem Adolf Hitleré, ám ezt az utat is alapvetően a *vabankos* alapállás motiválta.

A revíziós program akkor sem volt reális, amikor 1938 és 1941 között megszületnek a látványos területi sikerek, s összességében az ország 1920. évi nagyságának majd duplájára növekszik.

A gyarapodás (természetesen nagyon is önző) nagyhatalmi ajándékként született meg. A magyarság mindezért a szörnyű második világháborús bukással fizetett, nem beszélve arról, hogy a zajos propaganda tovább deformálta a nemzet korábban sem éppen kifogástalan külpolitikai tájékozottságát.

*

Ugyanakkor óriási különbség van az 1938. november 2-i első, és az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés között. Az előbbi a nyugati demokráciák lényegében tudomásul veszik, az utóbbi idején Franciaország jelentős része megszállt terület, a Vichy-i Franciaország erősen függ Németországtól, a magára maradt, a német légierő által keményen bombázott Anglia miniszterelnöke szinte azonnal, szeptember 5-én az Alsóházban leszögezi, hogy nem ismerik el.

A második bécsi döntés kapcsán szokásos dolog felsorolni, hogy milyen súlyos árat kellett azért fizetni. Ha a „kapok” és „adok” oldalt tárgyilagosan vesszük szemügyre, akkor *túlzottan* nagy árról nem lehet beszélni. Országnyi terület került vissza az anyaországhoz.

A legsúlyosabb körülmény az egész ügyben – amire „természetesen” itthon maroknyinál is kevesebben figyeltek oda – sokkal inkább az akkora már teljes antagonizmussá vált angol–német viszony volt. És itt sem *Winston Churchill* szeptember 5-i szavai voltak a legsúlyosabbak. Hiszen akkor már a bécsi döntés meghozatott. Hanem a hivatalba lépésekor elhangzott, s akkor is ismert szavak üzenetét kellett volna mérlegelni: ti., hogy itt élet-

halál küzdelemről van szó, amelyet a brit birodalom nem veszíthetett el.

Az 1940. decemberében megkötött magyar–jugoszláv „örök barátsági” szerződés körül ma is tapasztalható számos esetben félreértés, legenda. Ezért el kell mondanunk, hogy ez a valóban önállónak tervezett magyar lépés valójában belesimult a németek terveibe. Hitler nem jószántából rohanja le Jugoszláviát, hanem azért, mert az angol titkosszolgálat által manipulált belgrádi lakosság megdönti a háromhatalmi szerződéshez csatlakozott kormányát. Nincs német nyomás a magyar csatlakozás érdekében, van ellenben helyette egy roppant kecsegtető ajánlat, amitől Horthy azonnal elveszti a fejét, Teleki, Bárdossy alig tudja visszatarítani a meggondolatlan választól. A lényeg az, hogy a német ajánlat révén megoldhatatlan helyzet keletkezett.

A történelemben természetesen minden kérdés megoldódik, „csak” éppen az a kérdés, hogy milyen vérfolyam árán. Való igaz: mi soha nem támadjuk meg Jugoszláviát, megvárjuk, hogy szétessen, 1941 áprilisában a magyar honvédség az 1918 előtt Magyarországhoz tartozott területekre vonul be, majd mélyen benyomul Szerbiába is.

Előtte a szerbek sokkal komolyabban provokálnak bennünket, mint amit majd a kassai incidens jelentett a maga összesen 29 bombájával. A magyar honvédség mégis csak akkor indul meg, amikor *Slavko Kvaternik* horvát usztasa vezető már kikiáltotta Horvátországot. Az akkori horvát állam természetesen csatlósa lesz a németeknek. A horvátoknak akkor csak ez jutott, valóban függetlenné (már amennyire a globalizált világban egy nemzetállam „független” lehet) 1990 után sikerült válniuk.

Ám a formai kellékek súlytalanok voltak ahhoz a mindent eldöntő tényhez képest, hogy a németek által megtámadott Anglia semmit nem nézett el Magyarországnak.

Teleki Pál volt a hivatalosságon belül akkor az egyetlen, aki ezt megértette. A hátra arcra nem volt képes, de arra igen, hogy életével figyelmeztessen: vissza kell fordulni ezen az úton.

Teleki öngyilkosságánál természetesen az erkölcsi szempont is nagy figyelmet érdemel. Ám ennél is lényegesebb utolsó tettének üzenete: az út járhatatlan, a jugoszláviai magyarság sorsánál fontosabb az anyaország jövője.

Horthy Miklós és Bárdossy László természetesen megértette az üzenetet.

Mégis tovább mentek a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácson Telekivel együtt április elsején kiformált úton.

Bárdossyt később gyalázzák, Telekit egekbe emelik.⁴⁴ Valójában Bárdossy „csupán” a Teleki által korábban kijelölt úton *akkor* megy tovább, *amikor* volt miniszterelnöke már halálával üzent, hogy ne menjen tovább.

*

A rendszer akkor követte el ezen az úton a legnagyobb bűnt, amikor 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót. Jóllehet e témának is hatalmas, nagyon sok vitától terhes irodalma van, ennyi évtized távlatából nem nehéz meglátni, hogy *akkor és úgy* nem kellett volna ezt a szörnyen rossz lépést megtenni. Nem szeretnénk félreértetni: *abban* a geopolitikai helyzetben, *s azzal* a Berlin iránti lekötöttséggel, *s azzal* a mindinkább szélsőjobb felé csúszó társadalommal nem lehetett elkerülni a háborúba történő besodródást, ám 1941. júniusában a revízió okozta csapdahelyzet sem kényszerítette ki a lépést, mert a német nyomás nem közvetlen, hanem csak „atmoszférikus” volt.⁴⁵ A szfinx-szerű rejtélyességbe merevült Hitler tudta, hogy Magyarországot helyzete bele fogja sodorni a háborúba. Volt tehát manőverezési lehetőség, de az elvakult katonák, s az államférfiúi vonásokat nélkülöző államfővel szemben a tisztviselő alkatú Bárdossy nem tudott ellenállni.

Ellenben a sokszor felemlegetett a Molotov–üzenetnek valójában nem volt számunkra hasznosítható, a jövőt kedvezően befolyásoló tartalma. A végtelenül szorult helyzetben lévő Szovjetunió taktikai húzásáról van szó, Bárdossy pedig elkövette azt az otromba diplomáciai hibát, hogy nem küldetett egy hasonlóan taktikus, udvarias választ. Aki picit is beleéli magát az akkori helyzetbe, az nem gondolja, hogy Bárdossy elhallgatta a táviratot. A korabeli hivatalos Magyarországon nem kellett egy ilyen papírt elhallgatni, mint ahogy – a személyesen felelőségek mellett – a Szovjetunió megtámadása a korabeli hivatalos Magyarország lényegéből sarjadt, mélyen népellenes, s a nemzeti érdeket is nagyon rosszul képviselő lépése volt.

⁴⁴ Ld. erre részletesebben a Barcza György emlékirata rajzolta képpel kapcsolatos fejtegetéseket a 205–206., 235–242., 244–246., 248. lapon.

⁴⁵ Bárdossy László ismeri ezt el, használja ezt a kifejezést népbírósaági perében. Bárdossy 1991, 127. és Bárdossy 1996, 88.

A kassai provokációt első helyen az államfő kezelte (megalapozatlanul) háborús ellenlépést követelő tényként, ehhez igazodott tartás nélkül a Bárdossy-kormány.

Itt történik az utolsó végzetes lépés az 1944-es német megszállásig. Az Anglia és az USA elleni hadiállapotot az így létrejött kondíciókkal már nem lehetett elkerülni. Minden élcelődés az ismert események kapcsán félrevezető, roppant felszínes.

*

Kállay Miklós, aki semmiféle „hintapolitikát” nem folytatott, és „kiugrási kísérletei” sem voltak, de valóban szeretne volna az országot kivezetni a háborúból, ennek érdekében az angolszászokkal kereste a kapcsolatot abban a makacs tévhitben, hogy azok hajlandóak lesznek velünk szovjet szövetségesük nélkül megállapodni. A koalícióban ellenben sokkal több volt az összetartó, mint a széthúzó erő, s a valóban meglévő nagy-nagy bizalmatlanság miatt semmiféle lépésre nem voltak hajlandóak Moszkva háta mögött, annál is inkább, mert tudták, hogy a szovjetek azonnal mindent megtudnak. Nem beszélve arról, hogy a geopolitikai adottságok miatt Moszkva szava lesz a térségben a meghatározó, s hogy így legyen, abba az amerikaiak is besegítettek az angolokkal szemben, akiknek világpolitikai előtörténetét – saját tapasztalatok alapján is – alaposan ismerték, s úgy vélték, hogy ezt a históriát a háború után nem kellene folytatni. A Kállay-kormány egyébként is nagyon kicsi mozgástere így szinte teljesen beszűkült.

Mindebből következően az 1943 szeptemberi előzetes fegyverszüneti megállapodás az angolokon keresztül valójában az antifasiszta koalícióval jött létre, hogy aztán abból semmi se valósuljon meg.

Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet kudarcának mélyebb oka, hogy Horthy végtelenül rossz márciusi döntése (ti. nem lett volna szabad elmennie Klessheimbe, nem lett volna szabad nevét adnia a megszálláshoz) nyomán az ország államgépezete már alkalmatlan arra, hogy az államfő döntéseit megvalósítsa. A kormányzó bizalmatlansága igencsak megalapozott volt, így viszont az előkészítés a szálnalmas dilettantizmus, tragikomédia jeleit mutatta, a csőd elkerülhetetlen volt.

*

Az 1945 – a nulladik év – utáni új Magyarország működtetői helyesen tették, amikor tudomásul vették: az újabb Trianon (fő vonásaiban) elkerülhetetlen. Más dolog, hogy az illúziók váltógazdasága jegyében a baldalon nagyon sokan komolyan gondolták: Moszkva hatékony segítője a magyar nemzeti érdekeknek, miközben ott bizony inkább a büntetés mellett voltak, s a polgári világrend hívei is csalfa reményeket tápláltak, amikor a nyugati demokráciákban látták a magyar érdekek támaszát, miközben ott (bizony jóval a hidegháború előtt, alatt és után) ezek az érdekek szinte teljesen súlytalanok voltak a bipoláris világrend premisszáival szemben.

A hazai közvélemény széles köreiben mindeközben alapvetően az a felfogás tartotta magát, mely szerint – úgymond – a nyugati hatalmak Jaltában bennünket eladtak az oroszoknak. E felfogásban nagyon érezhető egy túlsúlyos érzelmi mozzanat, ami soha nem segít a hiteles eligazodásban, Jalta emlegetése azért is hibás volt, mert a lényegi döntés már az 1943. novemberi teheráni konferencián megszületett (a balkáni partraszállás tervének feladásával az angoloknak érdemben nem maradt eszközük a közép-európai térség ügyeinek majdani befolyásolására), ám mindezzel együtt a politikacsinálók által lesajnáltak közelebb jártak a rideg valósághoz, mint a fent illúziókban élők.

1956-ig, s utána is jó darabig Moszkvával szemben nem, illetve alig volt lehetőség a nemzeti érdekek érvényesítésére, mint ahogy magyar külpolitika 1953-ig gyakorlatilag nem létezett, s utána is alig-alig.

Az 1956-os magyar forradalomnak – mindenfajta délibáb-festegetéssel szemben⁴⁶ hangsúlyozzuk – semmifajta esélye nem volt a sikerre, mégis e nemzeti felkelés hősei tették a 20. században a legtöbbet nemzeti érdekeinkért. Az akkori szereplők között bizony igencsak markáns különbségek voltak, mégis egyek voltak a diktatúra és Moszkva uralmának elutasításában. S ekképpen a szabadságharc vállalása (a bukás ellenére is) a legteljesebb nemzeti érdek jegyében történt, s kamatozott is. Bármennyire lezárult korszakot jelent a bukás utáni 33 esztendő, annyira sújt bennünket egyfelől nagyon sokak antikorszakos gondolkodása, másfelől ugyancsak sokaknak az elmúlt két évtized feletti mély

⁴⁶ Vö.: Gati 2006.

csalódottsága, hogy időt álló *összegző* véleményt⁴⁷ ezekről az évtizedekről *ma még* aligha lehet mondani. Ám az egész bizonyosan, s széles konszenzus alapján megfogalmazható, hogy mind Kádár János Magyarországnak jóval élhetőbbé válásában, mind pedig a rendszerváltás vértelen voltában győzedelmeskedett 1956 öröksége.

Nagyon sok helyütt lehet olvasni a szakirodalomban, publicisztikában, tankönyvekben, hogy a Kádár-rendszer növekvő belpolitikai önállóságát a moszkvai igényekhez – úgymond – szolgai módon igazodó külpolitikával vásárolta meg. A gyarapodó okmánpublikációk, valamint feldolgozások ellenben arra figyelmeztetnek, hogy ez a kép több vonatkozásban sematikus. Magam úgy vélem, hogy ez esetben is ügyelni kell a kutatónak arra az alapvető módszertani figyelmeztetésre, mely szerint az árnyalások nem halványíthatják el az alapigazságot: a mérhetetlen erőkülönbségből, a politikai, geopolitikai kötöttségekből, a fejekben lévő ideológiai torlaszokból következően szinte mindvégig az igazodás volt a meghatározó. Lehet, és kell is (például) plasztikusan felidézni az 1968-as csehszlovákiai intervenció hiteles történetét, ha úgy tetszik elmondani: ez egyben Kádár János drámája is volt, ám egyértelmű, hogy ezzel a kényszerűen megtett lépéssel a rendszer vétett a nemzeti érdekekkel szemben.

Ma már (egy másik nagy témát megpendítve) arról is sokat tudunk, hogy zárt ajtók mögött számtalanszor voltak viták az MSzMP vezetésén belül a szomszédos országok magyarsága való érdekeinek felkarolása érdekében, ám alapvetően a rendszer képtelen volt az össz-magyarságban gondolkodni. Ennek híján pedig lényegében képtelen volt nekivágni azoknak (a valóban keskeny, ám mégsem járhatatlan) ösvényeknek, amelyeken haladva igenis volt lehetőség az érdemi változtatásra.

Az 1989–1990-es rendszerváltás hozta meg (sok egyéb fundamentális fordulattal együtt) az össz-magyarságban gondolkodó külpolitikai gyakorlatot.

Az 1989–1990-es rendszerváltás szerves része volt a térségen végigsöprő elemi erejű változásoknak, eltéphetetlen kapcsolatban volt a Szovjetunió pusztulásba torkolló megroppanásának. Mindennek következtében Jalta évtizedekig oly hatékony szelle-

⁴⁷ A korrekt forrásközléseknek, a szolid részfeldolgozásoknak természetesen semmi nem áll útjában, s azok komoly hozzájárulást jelentenek/jelenthetnek a majdani időt álló összegzések megalapozásához.

me nem várt hirtelenséggel elillant, s összeomlott a nemzetközi kapcsolatokat szinte a második világháború befejezte óta uraló kétpólusú világrend. 1990–1991-ben a forradalmi lendület drámaiságával halmozódtak egymásra sorsdöntő jelentőségű változások: kivonják a szovjet csapatokat, megszűnik a Varsói Szerződés, a KGST, felbomlik a Szovjetunió, majd Csehszlovákia, véres hosszú polgárháborúban Jugoszlávia.

*

Mindezen nagy horderejű változások alapvetően megváltoztatják a magyar külpolitika irányát. A változások strukturális jelentőségét plasztikusan mutatja, hogy az azóta elmúlt két évtizednek bármennyire is egymástól markánsan különböző kormányzatai voltak, külpolitikai törekvéseik három tengely körül forogtak. A korábbi Kelet felé fordulás helyett a Nyugattal megszakadt szálak maradéktalan helyreállítása, s ennek keretében a NATO-tagság, valamint az EU-tagság elnyerése képezte az egyik tengelyt. A közvetlen és közvetett szomszédokkal való együttműködés elmélyítésében rejlő lehetőségek feltalálása és kiaknázása formálta a másik tengelyt, míg a harmadik tengely körül a szomszédos országokban élő magyar kisebbség sorsával való, a korábbinál összehasonlíthatatlanul komolyabb erőfeszítések jegecesedtek ki.

Az ezen kormányok külpolitikái között egyébként kétségtelenül megmutatkozott különbségek röviden úgy ragadhatók meg, hogy míg az MSzP-SzDSz koalíciójára épülő kormányok a NATO- és EU-tagság stratégiai céljának alárendelten törekedtek a magyar diaszpóra ügyének a felkarolására, addig az Antall- és az első Orbán-kormány a kisebbségi kérdést a kultúrnemzet koncepció jegyében kezelve az EU-tagsággal ilyen kapcsolatot nem állított fel.

A szokásos csodavárás jegyében, a határon túli világban való nem kellő mélységű tájékozódás következtében széles társadalmi körök az óhajtott NATO- és EU-tagságot kéznyújtásnyi közelségben látták, s a kapitalizmushoz való visszatérést is úgy képzeltek el, hogy hamarosan a jóléti társadalmak bősége jellemzi majd a magyar állampolgárok mindennapjait. A keserű valóságban aztán a társadalom mintegy harmada a rendszerváltás vesztese, egy másik mintegy harmada relatíve vesztese lett, az 1990-re kiformalódott új külpolitikai irány ellenben megőrizte, ma is bírja a magyar társadalom többségének támogatását.

Sorsunkban az elmúlt két évtizedben két alapvető jelentőségű esemény történt. 1999. márciusában – majd évtizednyi előkészület után hazánk tagja lett a NATO-nak, 2004 május elsején pedig – közel másfél évtizednyi küzdelem nyomán – bebocsáttatunk az Európai Unióba. Mindkét esetben népszavazás hitelesítette a hivatalos Magyarország lépését. A szavazások mindkét esetben meggyőző többséggel igenlőek voltak.

Ám szavazni nem a nép, hanem „csupán” a nemzet ment el. A szavazásra jogosultak 51%-a maradt távol az első, és 54% a második referendumtól.

A magyarság jövője (is) nem csekély mértékben külpolitikája eredményességétől függ. S ennek az eredményességnek fontos összetevője, hogy a nép és nemzet közötti – olyannyira látható – szakadék érdemben kisebbedjék.

(Korunk – Kolozsvár 2010. 4. sz. 46–58. és Hungarian Quarterly Summer 2010, 52–66.)

A NEMZETI ÉRDEK A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN A 20. SZÁZADBAN

Előjáróban nem mellőzhető magának a nemzetnek a meghatározása. Ismeretesen az ilyen irányú erőfeszítések könyvtárnyi irodalmat ugyan igen, ám konszenzust nem eredményeztek. Magunk – természetesen messze nem egyedi nézetként – azt tartjuk, hogy a nemzet történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így lehet megérteni a haza (=nemzet) árulózás körüli számtalan tragikomikus történetet, amelynek jegyében korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) hazaárulóvá, majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a nemzet nagy fiává. Kizárólag a hosszú időtáv (az általunk áttekintett száz esztendő minden bizonnyal megfelel ennek a követelménynek) adja a kezünkbe az eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdekeknek. Tehát olyasminak, ami valóban, érdemben segítette a nagy közösség (=nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni: nincsenek (eltekintve a kriminális esetektől⁴⁸), nem voltak és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán” annyi: az illető jól vagy rosszul⁴⁹ képviselte/képviseli a nemzet érdekét.

Egy ország, egy birodalom külpolitikája akkor erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy teszik, erős nacionalizmus hajtja. Tehát jómagam is vallom: a nacionalizmus messze nem az ördögtől

⁴⁸ Tehát – mondjuk – az illető személyes anyagi haszonszerzés okán államtitkot ad el stb.

⁴⁹ Az átmenetek sokaságát egyáltalán nincs szándékunkban vitatni, ám a lényeget minden bizonnyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.

való, miközben magam is tudom: a nacionalizmus sok-sok igazságtalanságnak, súlyos szenvedésnek is lehet a táptalaja.

*

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Ez azért tartozik témánkba, hiszen Magyarország államfői 1918-ig Habsburg uralkodók (I. Ferenc József, majd IV. Károly) voltak.

Bár az 1867. évi kiegyezés körül ma is vannak viták, ám a szakma fő vonala szerint, amint azt *Kosáry Domokos* klasszikus tömörséggel megfogalmazta, a kiegyezéssel mi az 1849-es bukás nyomán társnemzeti pozícióba emelkedtünk, s ebből következően a lehető legtöbbet profitáltuk annak érdekében, hogy megközelítsük a boldog Occidentst.

Ezért a korabeli külpolitika a lehető legtöbbet tette nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllel elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, amennyi a közös ügyek viteléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve: a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, ám az idők során alaposan megközelítettük.

Jól tudjuk: a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

Aztán eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából, amennyiben 1868-ban elhárította a dualista épület trializmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesültek.

A Monarchiát 11 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs-Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak az eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

A Monarchia külpolitikáját, s benne a magyar érdekek érvényesülését tovább gyengítette az a tény, hogy a hazai külpolitikai gondolkodáson belül még akkor is, amikor Deák Ferenc, Andrássy Gyula nemzedéke sikerrel hozta tető alá a kiegyezés épüle-

tét, nem a labanc, hanem a kuruc felfogás hatotta át a lelkek többségét, a századfordulóra pedig már azok kerületek többségbe, akik (a történelem grimaszaként, éppen a sikerek által elbizakodottá válván) nemhogy nem azokra a mélyben morajló erőkre figyeltek, amelyek ezen építmény lerombolására készültek, hanem maguk is azon mesterkedtek, hogy miképpen lehetne a teljes állami függetlenséget elérni.

A nagy gazdasági erőgyarapodás birtokában ezekben az években készül el a Duna-parti gótikus palota, a magyar parlament épülete, amely csupán „illő szerénységből” lesz néhány centiméterrel kisebb mint a londoni hasonmása, s minden bizonnyal ihletője, mert – úgymond – az csupán a magyar szerencsétlenség következménye, hogy mi oly mértékben elmaradtunk az elmúlt századoktól az angoloktól, miközben annak idején még fej a fej mellett haladtunk. Bizonyosság erre az 1222. évi Aranybulla, amelyet csupán hét esztendővel előzött meg a nevezetes Magna Charta.

S ezekben az években növelik duplájára a budai királyi várat, amelyet (minő balsors) uralkodó csak ritkán lakja, de ezt a fi-camot majd sikerrel ki lehet küszöbölni, ha a közjogi ellenzéknek az 1905-ös választásokon bekövetkezett diadalma tartóssá válik.

Mint tudjuk, nem így történt.

*

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború ki-robantásában vállalt meghatározó szerep, ám azt még egy olyan robosztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ily hatalmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók, fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgató párbeszédénél.

Tiszt István tudta, hogy ebből a háborúból még az adott pozíció megtartásával sem lehet kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz itt a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvéseinek.

Olyan volt a helyzet, hogy nem lehetett ezt a végzetet elhárítani.⁵⁰

⁵⁰ Tisza Istvánt 1918 október végén bosszúálló katonák meggyilkolták. A mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfiú utolsó szavai ezek voltak: „Ennek így kellett történnie.”

Nincs hely ennek a témának a kifejtésére. Itt elegendő annak rögzítése, hogy amikor 1918. november 3-án a már nem is létező Monarchia nevében Viktor Weber tábornok Padovában aláírja a fegyverszüneti megállapodást, akkor éppen a Dunai-medencei térségben már nem csupán a nemzeti, hanem a társadalmi kérdés is napirendre került. Tehát társadalmi forradalmak győzedelmeskednek. A magyarság tragédiája az volt, hogy a Károlyi Mihály neve szimbolizálta őszirózsás, polgári demokratikus forradalom nemhogy nem tudta (széles körökben kitéphetetlenül élő, az 1989/1990-es rendszerváltás nyomán ismét virulenssé váló felfogással szemben szögezzük le nagyon határozottan: nem tudhatta) megvédeni a történelmi Magyarországot, de arra sem volt képes, hogy saját társadalmi programját, a polgári demokratikus Magyarország megteremtését megvalósítsa.

Károlyi Mihályt leginkább azért szokás bírálni, hogy – úgy mond – naiv volt a győztesek tényleges szándékaival szemben, s nagyon elkésve tett lépéseket az ország határainak megvédésére. Az első dolgában magam is úgy vélem, hogy Károlyi nagyot tévedett, ám a második dolgában csak az marasztalhatja el, aki meghamisítja az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenció értelmét, amely olyan pillanatnyi siker volt, amelyet aztán a győztesek érdekeinek logikája tépett szét. Aki Károlyit elmarasztalja az ország fegyveres védelmének elmulasztásában, az nem veszi tudomásul azt a tényt, hogy a katonák torkig voltak az addig kénytelen-kelletlen elviselt szenvedésekkel, hogy számukra maximum a szülőföld védelme volt a fontos, ám a haza távoli szegleteinek sorsánál messze jobban izgatta őket egyéni életüknek a jobbra fordulása.

Tehát ismételjük: Károlyi Mihály a történelmi Magyarországot nem védhette meg, ellenben – bár itt is kemény tendenciák működtek akarata ellenére – egyéni politikusi gyengesége, hogy abban az irgalmatlanul nehéz helyzetben, amibe a Vix-jegyzék átadásával az antant manőverezte, nem tudta felmérni a belpolitikai helyzetet, s komolyan hitte: a szociáldemokratáknak adja át a kormányt, maga pedig megőrizheti az államfői hatalmat.

*

A két háború közötti magyar diplomácia egyik kitűnősége, Barcza György – 1938 és 1941 között Őfelsége kormányánál képviselte Magyarországot – visszaemlékezésében (nagyon sok kor-

társa máig elevenen élő nézetét megfogalmazva) elvitatja Károlyi Mihály forradalmának nemzeti jellegét, szerinte nem képviselt nemzeti érdeket.⁵¹ Valójában azonban az 1918 őszi magyar polgári demokratikus forradalom minden szempontból nemzeti alapon állt. Jóllehet magát november 16-án *nép*köztársaságnak deklarálta, sokkal inkább volt nemzeti, mint népi. Nemzeti a szó valódi, történeti tényanyag alapján megragadható értelemben, ami azt is jelenti, hogy a nemzetté válás hosszú-hosszú folyamata okán a nép és a nemzet között hatalmas szakadék tátongott.⁵²

Téved Barcza György, amikor azt írja, hogy nem volt véres ez a forradalom. Valójában véresebb volt mint a Tanácsköztársaság, és véresebb mint az annak nyomán berendezkedő ellenforradalom. Mert Károlyi Mihály polgári demokratikus forradalmának jutott első helyen feladatul, hogy megzabolázza a négy éves *tömegháború*, hatalmas tömegek egyéni élete és érdeke szempontjából teljességgel *értelmetlen* háborúban felgyúlt véres indulatokat. Mert Batthyány Ilona grófnő és társai helyesen adták ki és terjesztették 1918 november elején a jelszót: „Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.” És Károlyi Mihály valóban ennek megfelelően cselekedett.⁵³ A nép indulata akkor sok arisztokratának az életét kioltotta volna. Gróf Bethlen Istvánnak is menekülnie kellett az erdélyi Sámsondon lévő birtokáról. Családjával a közeli nádasban húzták meg magukat, hogy aztán a beálló sötétben Marosvásárhelyre menekülhessenek. Bethlen István azonban tudta, hogy Károlyi Mihály forradalmánál sokkal az őt felkoncolni akaró néppel van a „baj”.

Ha másként lett volna, akkor a külföldre menekül tovább. Ő ellenben a forradalmas fővárost választotta, ahol már biztonságban volt, s ott egy ideig Károlyi Mihállyal igyekszik együtt politizálni.⁵⁴

Amikor a kormány az államhatalom erejével véresen, statáriummal, teremtetett rendet, csillapította le a várost és a falut, akkor jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált. És régi nemzeti alapon állt, amennyiben érzelmi és taktikai okokból képtelen volt szakítani a Szent István-i Magyarország eszméjével.

*

⁵¹ Barcza 1994, I, 116.

⁵² Nép és nemzet mára sem vált eggyé. Ennek taglalása ellenben nem e dolgozat tárgya.

⁵³ Innen is látszik a vádnak a képtelensége, hogy ő adta volna át 1919 márciusában Kun Bélának a hatalmat.

⁵⁴ Romsics 1991, 71., 72-75.

Mindezt azért is el kell mondani, mert félreértelmezik a múltat, akik szerint a Tanácsköztársaság az átmenetileg valóban sikeres északi hadjáratral többet tett volna az ország integritása érdekében mint az őszirózsás forradalom. Természetesen eszem ágában sincs kisebbiteni ennek a hadjáratnak az értékét, ám a történelmi hűség jegyében aligha feledhető, hogy egyfelől Kun Béla és társai szeme előtt a világforradalom víziója lebegett, másfelől pedig az antant (Georges Clemenceau álságos ígéretei ezt a visszatekintő biztos pozíciójából szemlélve végképp nem takarhatják el) nem-hogy nem volt megengedőbb az új rezsimmel szemben, hanem éppenséggel ekkor változtatja meg hátrányunkra álláspontját Nyugat-Magyarország tekintetében, s Párizsban – a Tanácsköztársaság példájának ausztriai másolását megakadályozandó – e terület elcsatolása mellett voksolnak.

*

Tárgyilagos elemző aligha vonhatja kétségbe, hogy a bolsevizmus bukása nyomán berendezkedő ellenforradalmi rendszer megszületését döntő mértékben az antant, s nem csekély mértékben az itt állomásozó, augusztusban a fővárosba is bevonuló román hadsereg segítette. Az eredeti programjához visszatérő szociáldemokrácia azt tartotta nemzeti érdeknek, ha az antant segítségével polgári demokratikus rendszert valósít meg, az ellenforradalom táborában mindinkább túlsúlyossá váló Horthy Miklós és környezete egy erősen antiliberalis, autoriter rendszerben látta a nemzet érdekének megtestesülését. Bármily eltérő jövőképek is feszültek egymásnak, mindkét tábor képviselői magától értetődőnek vették, hogy vitájukat (ha úgy tetszik: nem egymás között, nem nemzeti keretek között rendezik) az antant moderálja.

S a moderátori szerepet betöltő Sir George Clerk olyan kompromisszumot formált közöttük, melynek jegyében mindkét félnek engednie kellett. Így alakul ki (bármennyire ma is még hangos a zajongás a Horthy-rendszer jellege körül, míg nem kevesen rút diktatúráról beszélnek, a másik térfélen pedig majdhogynem nyugati minták alapján működött parlamentáris rendszert láttatnak) az a *korlátozott parlamentáris rendszer*, amelynek épületét a maga részleteiben majd Bethlen István alakítja ki, s amely rendszer ugyan a kormányfő 1931-es bukása nyomán nem keveset torzul, ám alapvetően mégis egészen az ország 1944. márciusi német megszállásáig működik.

*

A rendszer úgy tartotta, akkor szolgálja a nemzet érdekét, ha nem enged a történelmi Magyarország visszaállításának céljából, miközben a nem túl jelentős, s szinte folyamatosan gyengülő szociáldemokrácia, a nálánál is erőtlenebb polgári demokratikus tábor az etnikai revízió mellett volt. Mindezeket ugyan (kimondva-kimondatlan) gyakran érte a vád, hogy nem, illetve nem eléggé nemzetiek, valójában nem kétséges, hogy a nemzet érdeke valami efféle program megvalósítását kívánta (volna).

Mert a hivatalosság nagyra törő programja a lényegét tekintve soha nem volt reális.

Akkor sem volt reális, amikor 1938 és 1941 között megszületnek a látványos revíziós sikerek, s összességében az ország 1920. évi nagyságának majd duplájára növekszik. Azért nem volt a program reális, mert mindig nélkülözte a saját erőt, tehát a gyarapodás nagyhatalmi ajándékként született meg. A történelemben pedig (tudhatjuk, tudhattuk volna, tudhatnánk) semmit sem lehet ingyen kapni, előbb-utóbb mindenért fizetni kell. A magyarság mindezért a szörnyű második világháborús bukással fizetett, nem beszélve arról, hogy a zajos propaganda tovább deformálta a nemzet korábban sem éppen kifogástalan külpolitikai tájékozottságát.

A rendszer akkor követte el ezen az úton a legnagyobb bűnt, amikor 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót. Jóllehet e témának is hatalmas, nagyon sok vitától terhes irodalma van, ennyi évtized távlatából nem nehéz meglátni, hogy akkor és úgy nem kellett volna ezt a szörnyen rossz lépést megtenni. Nem szeretnénk félreértetni: abban a geopolitikai helyzetben, s azzal a Berlin iránti lekötöttséggel, s azzal a mindinkább szélsőjobb felé csúszó társadalommal nem lehetett elkerülni a háborúba történő belesodródást, ám akkor, tehát 1941. júniusában a nyomás – amint azt majd maga Bárdossy László ismeri el 1945-ben – nem közvetlen, „csupán” atmoszférikus volt.

*

Az 1945 – a nulladik év – utáni új Magyarország működtetői helyesen tették, amikor tudomásul vették: az újabb Trianon (fő vonásaiban) elkerülhetetlen. Más dolog, hogy az illúziók váltógazdasága jegyében a baldalon nagyon sokan komolyan gondolták: Moszkva hatékony segítője a magyar nemzeti érdekeknek, miközben ott bizony inkább a büntetés mellett voltak, s a polgári vi-

lágrend hívei is csalfa reményeket tápláltak, amikor a nyugati demokráciákban látták a magyar érdekek támaszát, miközben ott (bizony jóval a hidegháború előtt, alatt és után) ezek az érdekek szinte teljesen súlytalanok voltak a bipoláris világrend premisszáival szemben.

A hazai közvélemény széles köreiből mindeközben alapvetően az a felfogás tartotta magát, mely szerint – úgymond – a nyugati hatalmak Jaltában bennünket eladtak az oroszoknak. E felfogásban nagyon érezhető egy túlsúlyos érzelmi mozzanat, ami soha nem segít a hiteles eligazodásban, Jalta emlegetése azért is hibás volt, mert a lényegi döntés már az 1943. novemberi teheráni konferencián megszületett (a balkáni partraszállás tervének feladásával az angoloknak érdemben nem maradt eszközük a közép-európai térség ügyeinek majdani befolyásolására), ám mindezzel együtt a politikacsinálók által lesajnáltak közelebb jártak a rideg valósághoz, mint a fent illúziókban élők.

1956-ig, s utána is jó darabig Moszkvával szemben nem, illetve alig volt lehetőség a nemzeti érdekek érvényesítésére, mint ahogy magyar külpolitika 1953-ig gyakorlatilag nem létezett, s utána is alig-alig.

Az 1956-os magyar forradalomnak – mindenfajta délibáb-festegetéssel szemben hangsúlyozzuk – semmifajta esélye nem volt a sikerre, mégis e nemzeti felkelés hősei tették (ki tudja mi óta) a legtöbbet nemzeti érdekeinkért. Az akkori szereplők között bizony igencsak markáns különbségek voltak, mégis egyek voltak a diktatúra és a szovjet omnipotencia elutasításában. S ekképpen a szabadságharc vállalása (a bukás ellenére is) a legteljesebb nemzeti érdek jegyében történt, s kamatozott is. Bármennyire lezárult korszakot jelent a bukás utáni 33 esztendő, annyira sújt bennünket egyfelől nagyon sokak antikorszakos gondolkodása, másfelől ugyancsak sokaknak az elmúlt két évtized feletti mély csalódottsága, hogy időt álló *összegző* véleményt⁵⁵ ezekről az évtizedekről *ma még* aligha lehet mondani. Ám az egész bizonyosan, s széles konszenzus alapján megfogalmazható, hogy mind Kádár János Magyarországnak jóval élhetőbbé válásában, mind pedig a rendszerváltás vértelen voltában győzedelmeskedett 1956 öröksége.

⁵⁵ A korrekt forrásközléseknek, a szolid részfeldolgozásoknak természetesen semmi nem áll útjában, s azok komoly hozzájárulást jelentenek/jelenthetnek a majdani időt álló *összegzések* megalapozásához.

Nagyon sok helyütt lehet olvasni a szakirodalomban, publicisztikában, oktatásban, hogy a Kádár rendszer növekvő belpolitikai önállóságát a moszkvai igényekhez – úgymond – szolgai módon igazodó külpolitikával vásárolta meg. A gyarapodó okmánpublikációk, valamint feldolgozások ellenben arra figyelmeztetnek, hogy ez a kép több vonatkozásban sematikus. Magam úgy vélem, hogy ez esetben is ügyelni kell a kutatónak arra az alapvető módszertani figyelmeztetésre, mely szerint az árnyalások nem halványíthatják el az alapigazságot: a mérhetetlen erőkülönbségből, a politikai, geopolitikai kötöttségekből, a fejekben lévő ideológiai torlaszokból következően mindvégig az igazodás volt a meghatározó. Lehet, és kell is (például) plasztikusan felidézni az 1968-as csehszlovákiai intervenció hiteles történetét, ha úgy tetszik elmondani: ez egyben Kádár János drámája is volt, ám egyértelmű, hogy ezzel a kényszerűen megtett lépéssel a rendszer vétett a nemzeti érdekekkel szemben.

Ma már (egy másik nagy témát megpendítve) arról is sokat tudunk, hogy zárt ajtók mögött számtalanszor voltak viták az MSzMP vezetésén belül a szomszédos országok magyarsága való érdekeinek felkarolása érdekében, ám alapvetően a rendszer képtelen volt kultúr-nemzet-politikai alapra helyezkedni. Ennek híján pedig lényegében képtelen volt nekivágni azoknak (a valóban keskeny, ám mégsem járhatatlan) ösvényeknek, amelyeken haladva igenis volt lehetőség az érdemi változtatásra.

Az 1989–1990-es rendszerváltás hozta meg (sok egyéb fundamentális fordulattal együtt) az összmagyarságban gondolkodó külpolitikai gyakorlatot. A szaktörténész tudja, hogy *történelem* és *jelenkortörténet* között az az alapvető különbség, hogy az előbbi a lezárult korszakok birodalma, míg az utóbbi nyitott korszak.

A jelenkortörténet időszaka értelemszerűen változó, s bár e téren sem csekély az eszmei zűrzavar, számomra nem kétséges, hogy napjainkban a jelenkortörténet az elmúlt két évtizedet jelenti.

A történésznek ugyan a kortörténetről is lehet megszívlelendő véleménye, ám azt mindenkor azzal a szigorú megszorítással fogalmazhatja meg, hogy tévedésének messze-messze nagyobb az esélye, mint amikor klasszikus terepét műveli.

Mindezek okán fejtegetéseimre itt pontot teszek.

KUN BÉLA UTÁN – HORTHY MIKLÓS ELŐTT

Magyarország és az antant 1919 nyarán

„A mai nap folyamán – tájékoztatja Kun Béla augusztus elsején *Vlagyimir Iljics Lenint* – Budapesten egy jobboldali szocialista kormány alakult, amelyben a diktatúrát ellenző szakszervezeti vezetők és a diktatúrában részt vett jobboldali szakszervezeti vezetők foglalnak helyet. Ezt a fordulatot részint hadseregünk bomlása, részint magának a munkásságnak diktatúraellenes magatartása okozta. Mikor ez történt, a helyzet olyan volt, hogy mindenféle harc a hamisítatlan, de sajnos vizenyős diktatúra fenntartásáért hiábavaló lett volna.”⁵⁶

2010 Magyarországon vélhetőleg nem sokan vannak azon a véleményen, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság vizenyős diktatúra lett volna. Ám bármilyen is volt ez a diktatúra, egy bizonyos: Magyarország 133 napon volt vezetője *a bukás pillanatában* véleményével teljes mértékben belesimul abba a magyar gondolkodási folyamatba, amelynek olyannyira jellemző sajátossága a belső okok mérhetetlen túlrajzolása, a sorsunknak többnyire alaposan befolyásoló, gyakorta eldöntő külső tényezők lebecsülése, nem ritkán figyelmen kívül hagyása.⁵⁷

Szakmai körökben ennek az ismerete – szerencsére – evidencia, ám azt a rendelkezésünkre álló jeles monográfiák, összefoglalások, tehát eredmények birtokában sem állíthatjuk, hogy a 20. századi magyar história sorsfordító időszakairól (így jelesen a mostani tanácskozásunk tárgyát képező 1918–1920 hónapjairól),

⁵⁶ PIL 500. f. 12. csop. 10. ö.e. – Idézi Hajdu 1969, 354.

⁵⁷ Kun Béla természetesen az első pillanattól tisztában volt a nemzetközi körülmények óriási jelentőségével. Ezért lesz külügyi népbiztos, s ezért mondja majd a Budapesti Munkás- és Katonatanács április 19-i ülésén tartott nevezetes beszédében: „Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk.” Többek közötti idézi: Hajdu 1969, 52.

azok minden *lényeges* vonatkozásáról konszenzuális, a további munkák által használt eredményekkel büszkélkedhetnénk.

Tanulmányomban főleg az augusztus eleji napok történéseivel kívánok foglalkozni.

*

A nagy háború megnyerésével az antant hatalmaknak ugyan sikerült a rettegett német nagyhatalmat – *átmenetileg* – legyőzniük, az Osztrák-Magyar Monarchia sírba tételével a történelmi Magyarországot pedig *végleg* kiiktatniuk 1867-től társnemzetként birtokolt nagyhatalmi pozíciójából, ám az antantnak már 1918 őszén sem futotta erejéből, hogy megszállja az országot, a helyzet eredményes tavaszi hadjáratával alaposan megváltoztató Tanácsköztársasággal szemben pedig csak hírhedt, csalárd június 7-i és 13-i ígéreteivel lehetett eredményes.

Az augusztus elsején *Peidl Gyula* szakszervezeti vezető elnökletével hivatalba lépett kormány tevékenysége kapcsán szokásos azt írni, hogy ez az adminisztráció viharos sebességgel számolta fel a Tanácsköztársaság intézkedéseit, a dolgozó nép szempontjából vívmányait. Ezt a kormányt történeti köztudatunk a *szakszervezeti* jelzővel látta el. A trianoni békeszerződés történetét feldolgozó mai *standard*, magyar nyelven már három kiadást megélt, több idegen nyelven is olvasható munka szerint „azok a szociáldemokraták alakítottak kormányt, akik a proletárdiktatúra idején nem vagy alig kompromittálódtak.”⁵⁸ A Tanácsköztársaság történetét hatalmas forrásanyag alapján, széles nemzetközi kitekintéssel feldolgozó 1969-es monográfia szerzője Peidl Gyulát érintően csípősen jegyzi meg, hogy még kormányának tagjait sem állíthatta össze.⁵⁹

Az összesen 11 tagú testületből hét szakszervezeti vezető⁶⁰ mellett *Ágoston Péter*, *Dovcsák Antal*, *Garbai Sándor* és *Haubrich József* személyében négy volt népbiztos birtokolt tárcát.⁶¹ A Tanácsköztársasággal, illetve immáron csupán *emlékével* ellenszenvező korabeli közvéleménynek az új kabinetben álbolsevik kormányt

⁵⁸ Romsics 2007, 115.

⁵⁹ Hajdu 1969, 354.

⁶⁰ Knaller Győző, Knittelhoffer Ferenc, Miákits Ferenc, Peyer Károly, Szabó Imre, Takács József

⁶¹ A Svájcból elkésve érkező Garami Ernőt egyik kategóriába sem lehet beilleszteni.

gyanító nézetéről⁶² mégis azt kell mondanunk, hogy az nem tartozott a legnagyobb tévedései közé.

Az elbukó rendszernek volt még annyi ereje, hogy olyan kormányt állítson össze, amelyben némi esély látszott valamiféle folytonosság megőrzésére. A magyarországi fejleményeket mintegy háromnegyed esztendeje közről szemlélő *Louis Franchet d'Esperey* tábornok Georges Benjamin Clemenceau-hoz és *Fernand Foch*-hoz intézett augusztus 4-i táviratában „budapesti új szocialista kormány”-ról tájékoztat.⁶³

Ezekben a napokban a magyar fővárosban az antantnak immáron egyetlen képviselője maradt az olasz katonai missziót irányító *Guido Romanelli* alezredes személyében, aki értelemszerűen legalább annyira (ha nem jobban) ügyelt az olasz érdekekre, mint az antant általános képviselőjére. A győztesek közötti érdekellentéteket alaposan ismerő Franchet d'Esperey is Romanellin keresztül kap tájékoztatást, érkezik hozzá az új kormány levele. Ebben „egy július 25-én kelt bécsi egyezményről van szó”, amelynél „csak Olaszország és Anglia képviseltette magát”, ezért a tábornok azt sürgeti, hogy „haladéktalanul” francia misszió érkezzen Budapestre, az események figyelemmel kísérésére és a „cselszövések” kijátszására.

Romanelli természetesen első helyen a békekonferencia elnökét, Clemenceaut tájékoztatta a budapesti fordulatról. Ebben a jelentésben *nincs* szó bécsi egyezményről. Az itteni fogalmazás szerint az új kormány „elfogadja a szövetséges hatalmak javaslatait, úgy, ahogyan azokat *Livio Borghese* herceg, Olaszország meghatalmazott diplomáciai képviselője és *Sir Thomas Cuninghame* ezredes, a bécsi angol katonai misszió vezetője július 25-én megfogalmazta.”

A távirat szerint a Peidl-kormány Romanellit azzal bízta meg, hogy

„a szemben álló hadseregek parancsnokainak *fegyverszüneti javaslatot* adjon át.” (Eredeti kiemelés – P.P.) A „szemben álló hadseregek parancsnokai” szövegrész minden bizonnyal elírás. A Peidl-kormányt akkoron egyetlen hadsereg, a román fenyegette, annak a megállítása lett volna elemei érdeke. Ez ellenben nem sikerült. Az ügybuzgó olasz alezredes – értelemszerű változtatásokkal – ennek a táviratnak a szövegét küldte meg Franchet d'Esperey-n

⁶² Gratz 1935, 227.

⁶³ FDI II, 5. sz.

túl a román és a szerb főhadiszállásra, ellenben a román hatóságok magát a fegyverszüneti kérelmet napokig még át sem vették. Nehogy bármi is akadályozza nagy tervüket: a magyar főváros megszállását.⁶⁴

A távirat szerint a magyar kormány azt javasolta, hogy a fegyverszüneti vonalat a román hadsereggel a Tiszánál állapítsák meg.⁶⁵

A békekonferencia elnöke másnap tanácskozta meg az új helyzetet *Arthur James Balfour* angol, *Stephen Pichon* francia, *Tommaso Tittoni* olasz külügyminiszter, *Frank Lyon Polk* amerikai küldött, Japán párizsi nagykövete, *Macui Keisiró*⁶⁶ és Foch hadügyminiszter társaságában.⁶⁷

Miután a távirat felolvastatott, Tittoni olasz külügyminiszter joggal utal arra, hogy „valami félreértés van a szövetséges hatalmak javaslatainak elfogadását illetően.” További szavai azonban alaposan elmaszatolják az előző napok történéseit, a Bécsben *Böhm Vilmos* és az angol, illetve olasz képviselő között lefolytatott megbeszélések értelmét és tartalmát, amikor úgy állítja be a történéseket, mintha a bécsi magyar követ lett volna a főszereplő, Borghese és Cuninghame pedig mintegy postaládaként működtek volna, akik csupán meghallgatták az ajánlatot: „ha megállítják a románokat, akkor a közvéleményt jobban képviselő kormányt tudnának alakítani.”⁶⁸

Az angol külügyminiszter, Balfour is a bécsi állítólagos megállapodást cáfolandó „legelső” helyen és „nagyon határozottan” leszögezi, hogy a Legfelső Tanács „semmilyen javaslattal nem állt elő.”

A színjátékban a „Tigris”, Clemenceau sem röstell résztvenni, és megkérdi: „a terv Böhmtől származik?” – attól a Böhmtől (tegyük hozzá), akit e tanácskozás vége táján az elnök nem éppen

⁶⁴ FDI II. kötet 3. sz. irat „A” melléklete. Szabó 2009, 65. Szabó Mária egyben közli a távirat Hadtörténelmi Levéltárban őrzött korabeli magyar fordítását. Uo.

⁶⁵ FDI II. kötet 3. sz. irat „A” melléklete.

⁶⁶ Az FDI II. kötet névmutatója sem mond többet, csak azt, hogy „Macui”. A teljes névről (angolos átírásban Keishiro MATSUI), valamint arról, hogy az illető Japán párizsi nagykövete ekkor, Wintermantel Péter volt szíves tájékoztatni, amiért ezúton mondok köszönetet.

⁶⁷ A tanácskozás korábbi ismertetésére-elemzésére Kirschner 1968, 173-175. (Kirschner Béla az amerikai diplomáciai sorozat alapján dolgozott. – *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1919. The Paris Peace Conference vol. I-XIII. Washington 1942-1947.; VII. kötet 480-483.) Ormos 1983, 331-332.

⁶⁸ FDI II. 3. sz., 4. o.

megalapozottan, ám (ki tudja honnan származó ellenszenve okán) annál több elfogultsággal egyszerűen semmirekellőnek mondja.⁶⁹

Az olasz külügyminiszter, a történetet az antant számára drámaira hangszerelve, megismételte mondókáját: „Elővigyázatosnak kell lennünk, nehogy a szövetségeseket ismét félrevezessék!” Mondta ő annak a testületnek a tagjaként, amelynek elnöke – amint az szintén felettébb ismert – oly csalárd módon ígért meghívást a békekonferenciára Kun Béla Magyarországnak.

Ennek a dramaturgiának a jegyében Tittoni az angol külügyminiszternek a románokat „a számukra eredetileg kijelölt vonal mögé” parancsolni akaró indítványát elgáncsolandó is a magyarok kitalált infámiájával érvel: „ha a magyarok újfent rászedik a szövetségeseket, akkor bánni fogjuk, hogy a románok visszavonultak.”

A Tanácsban – ahol egyfelől már jogos elégedettség uralkodott, hiszen a legfőbb ellenfél Németországgal júniusban tető alá hozták a békeszerződést, másfelől ellenben indulatosak voltak, hogy miért nem történhetett ez meg a jóval gyengébb Magyarországgal – olyan magyarelles hangulat terjengett, hogy az efféle valótlanságokat minden további nélkül lehetett dagesztani.

Ezt használják ki a franciák, akik természetesen nem született magyarellenesek, ám a helyzetük és aspirációjuk akkortájt annál inkább azzá tette őket. Ami az USA-t illeti, azzal volt elfoglalva, hogy gigantikusra növekedett gazdasági hatalmának megfelelő politikai pozíciót alakítson ki magának a világban, s ehhez legjobb eszköznek a legyőzöttekkel szembeni méltányos magatartás tűnt; amikor ezt a békekonferencián nem tudta érvényesíteni, visszavonult. Nagy-Britannia, első helyen világméretű gyarmatbirodalma konszolidálásának gondjaival elfoglalva, szintén nem csekély ingerültséggel figyelte a franciák politizálását. A franciák számára tehát úgy maradt fő érvényesülési terepnek Európa, hogy két nagy szövetségesük kellemetlenkedésein túlmenően tapasztalniuk kellett a megcsonkított győzelme felett kesergő Olaszország Duna-medencei manővereit is, hiszen Róma számára érdemben „csupán” ez a térség kínálkozott nagyhatalmi mozgástérként.

Mindezek alapján érthetjük meg Pichonnak a románok támadását – minden történeti logikát megcsúfolva – legalizáló ér-

⁶⁹ „Ezt a Böhmet én semmire sem tartom” – Uo. 6. o.

velését. E szerint a szegény románok számára (a konkrétan meg nem mondott, ám minden bizonnyal november 13-i) „fegyverszünetben” „védhetetlen” vonalat jelöltek ki. Azt ők mégis végrehajtották, „mire megtámadták őket.” A románok erre a Tiszáig vonultak előre, „hogya ezt a támadást visszaverjék. Így aztán minden bizonnyal igazságtalan volna, ha ezen új vonal föladására szólítanánk fel őket.” Ezek után már oktalanul csodálkoznánk azon, hogy – úgy mond – „pontosan a magyarok sértették meg a fegyverszünet legfontosabb cikkelyeit, amikor a megengedettnél nagyobb számú hadsereget tartottak fegyverben.”

Pichon érvelésének ferdesége messze nem új keletű. A belgrádi konvenció⁷⁰ elleni párizsi hangulatkeltésnek már novemberben ő volt az egyik fontos tényezője. Miniszterelnökét valamikor november végén⁷¹ arról igyekezett meggyőzni, hogy Franchet d'Esperey „egy állítólagos magyar állam” küldötteivel írt alá fegyverszüneti egyezményt. A durva beállításnak a békekötés hiánya az oka, azért „állítólagos” a magyar állam, mert „nem képezte a szövetségesek elismerésének tárgyát, és nemzetközileg nem létezik”.

„Az így megkötött fegyverszünetet azonnal meg kellett volna semmisíteni – mennydörög tovább Pichon –, mivel a francia tábornoknak semmilyen jogcíme nem volt arra, hogy a szövetségesek minden határozatán kívül elismerjen egy új államot és tárgyaljon vele. Ám – mondja megenyhülten – gyakorlati megfontolásból, valamint azért, hogy az újabb bonyodalmakat és nehézségeket el lehessen kerülni, a minisztérium jogásza úgy látja az okmányt: anélkül, hogy szabályos fegyverszünetnek ismernénk el, a de facto fönnálló helyi hatalommal kötött megegyezésnek lehetne tekinteni, és minden pontját végrehajtani, amennyiben azok nem ellentétesek a november 3-án megkötött szabályos fegyverszünettel.”⁷²

⁷⁰ A belgrádi egyezmény valójában katonai konvenció volt, hiszen magát az egész (volt, immáron már nem is létező) Monarchiával megkötött fegyverszüneti egyezményt tíz nappal korábban, november 3-án kötötték meg Padovában. A két megállapodás közötti tényleges kapcsolat 1919 nyarán a francia fél számára azért teljesen lényegtelen, mert Ausztriával már semmi alapvető vitájuk nem volt.

⁷¹ A külügyminiszter álláspontját Clemenceau egy december 1-i táviratában hozta d'Esperey tudomására, érveit ebből a dokumentumból ismerjük. FDI I, 25. sz.

⁷² Az ordító elfogultság még világosabbá válik, ha párhuzamot vonunk a „szabályos”-nak mondott padovai megállapodással, ahol „csupán” az az alaki hiba nem zavarta Pichon urat, hogy ekkor már az Osztrák-Magyar Monarchia nem létezett. Nem csupán nemzetközi jogi értelemben, hanem a valóságban sem.

Vajon miért lett volna – az említett nagy „bűnökön” túl „szabálytalan”, a valójában nagyon is precízen kimunkált szöveg, amelynek jellegéről maga a vádaskodó nem hajlandó tudomásul venni, ami már a címében is benne foglaltatik? „Convention militair”, tehát katonai konvenció, vagyis a páduai alapszerződés katonai vonatkozásainak precizírozása Magyarországra, annak is keleti, déli hatáira. A nevezetes 17. cikkely ebben a fő bűnös, a Károlyi-kormány pillanatnyi sikere, amely a demarkációs vonalon túl helyén hagyja a magyar adminisztrációt.⁷³ Ezért mondja, hogy „maga a fegyverszünet szövege hibás”, hiszen – ismételjük – ez a magyar közigazgatást a demarkációs vonalon túl is életben hagyja. Kinek is? – „a magyar álkormánynak”.

Majd ebben a stílusban beszél tovább Károlyi Mihály ellen, aki „erre a pontra hivatkozva menesztett magyar csapatokat Szlovákiába, amelyek szlovák területek dúltak föl, bebörtönözték a korábban a csehekkel együttműködő lakosokat, üldözték és lemészárolták a cseh hadsereg kisebb egységeit, amelyek a forradalom által elűzött magyar hatóságok kivonulása után szállták meg a szlovák területeket.” Aztán ez így megy még több ponton át, hogy az utolsó előtti pontban „elrendelje”: „szólítsa föl (ti. d’Esperey – P.P.) a tényleges magyar hatóságokat, haladéktalanul vonják ki csapataikat a szlovák területről, ahol – tekintettel a szövetséges megszállásra – semmiképpen sem maradhatnak.”⁷⁴

Még ugyanezen a napon a megszidott főparancsnok egy másik táviratot is kapott miniszterelnökétől. Ez a lényegét jóval rövidebben és a durva kirohanásokat mellőzve ismétli meg.

E szerint az egyezménynek nevezett belgrádi konvenció „a helyi hatóságokkal katonai szempontból létrejött tényszerű szabályozásnak tekintendő.” Megismétli, hogy „a magyar kormány nemzetközi szempontból nem létezik”, ezért a „vele való kapcsolatainkat csakis egy helyi hatalommal való tényleges kapcsolatoknak tekinthetjük.” Majd befejezőként „mindenképpen” óva-

Mivel azonban Párizsnak érdeke volt a megállapodás, ezért ezen az „apró” tényen túltették magukat. Most ellenben elsősorban Budapestnek volt szüksége a megállapodásra, a kis szövetségesei érdekeire ügyelő Párizsnak jóval kevésbé. Ezért vált ki d’Esperey haragot.

⁷³ „A kiürített területen kizárólag a rend fenntartásához elengedhetetlenül szükséges rendőri és csendőri alakulatok maradhatnak, valamint azok, amelyek a vasútvonalak biztonságára felügyelnek.” – FDI I, 9. sz., 16. o.

⁷⁴ Uo. 25. sz. – Az utolsó pont szerint Pichon „ezen intézkedésekről közleményben tájékoztatja a Cseh-Szlovák Köztársaság kormányát.” Vélhetőleg tehát az egész szöveg durva hangvétele Prágának címzett komplement volt.

tosságra szólítja fel a főparancsnokot „a magyar kormány meg-megújuló kísérleteivel szemben”, mert azok célja, hogy „a szövetségesek által elismertnek tüntesse föl magát, és ezt használja föl, hogy kihúzza magát a felelősség alól, amely Magyarországot a jelenlegi háborúban terheli, s elnyomja a magyar igában tartott nemzeteket.”⁷⁵

A belgrádi konvenció – ismeretesen – hat gyalogos- és két lovashadosztály fenntartását engedélyezte.⁷⁶ Mivel a hadosztályok feltöltöttsége mindenkor különböző mértékű, ezért először azt kell leszögeznünk, hogy Belgrádban a magyar haderő létszámát egyáltalán nem határozták meg pontosan. Teljesen feltöltött hadosztályokkal kombinálva az *engedélyezett* magyar haderő maximum 50–60 ezer fő lehetett.⁷⁷ Közismert tény, hogy a belgrádi konvenciót a polgári demokratikus forradalom nemhogy nem sértette meg, de még az engedélyezett létszámú rendfenntartó kontingenst sem töltötte fel, nem volt képes feltölteni. A konvenciót – mivel nem volt türelmük megvárni a békeszerződést, illetve a történelem könyörtelen természete ismerete alapján azt gondolván, az a biztos, amit már ténylegesen is birtokolnak – először saját szakállukra, majd az antant engedélyével az utódállamok sértették meg, a Tanácsköztársaság első hadjárata sikeres, a második sikertelen ellencsapás volt. A tiszai offenzíva összeomlása nyomán Párizsban, ebben a sorsdöntő fontosságú testületben végképp értelmetlenségeket beszéltek hazánk dolgában.

A győztes antant hatalmak, s így a franciák számos csatornán gyűjthettek magyarországi híreket. Közismert, hogy a Vörös Hadsereg románok elleni felvonulási terve is kellő időben birtokukba jutott. Böhm Vilmos írja visszaemlékezéseiben, döbbsen láttá július 23-án Bécsben Cuninghame íróasztalán ezeket a dokumentumokat.⁷⁸ Mégis azt állapíthatjuk meg, hogy Párizsban a Tanácsköztársaság bukása után, augusztus első napjaiban sem voltak tisztában a bukás tényleges mértékével, így azzal sem, hogy a budapesti kormánynak hadsereg helyett már csupán egy hadseregroncsa volt.

⁷⁵ Uo. 26. sz.

⁷⁶ FDI I. 9. sz., 16. o.

⁷⁷ A tények félreértése, hogy a magyar hadsereg akár 200 ezer fős lehetett. Hajdu 1969, 135.

⁷⁸ Böhm 1990, 444.

Ha pedig egy kicsit alaposabban odafigyelnek a Peidl-kormány vonalvezetésére, teljesen megnyugodhattak volna. Peidlét ugyanis az a tévhit befolyásolta, hogy a Böhm Vilmossal Bécsben folytatott tárgyalásokon az elismerés feltételeként szereplő nevezetes nyolc pont⁷⁹ az antant hivatalos álláspontja. S ebben a tévhitben Haubrich József hadügyminiszter augusztus 3-i, 4-i és 5-i rendeleteivel (semmit sem tudván a történelem természetéről) még a roncsoktól is megszabadul, leszereli maradék katonáit.⁸⁰ A budapesti kormány tehát nemhogy nem veszélyeztette az antant érdekeit, hanem olyan politikát folytatott, amelyre hosszú távon is építeni lehetett volna.

*

Clemenceau tehát most 1919 augusztus elején – korábbi nézetét feledve – minden történés origójának tekinti a korábban bírált egyezményt: „Semmi okunk újabb fegyverszünetről tárgyalni, amikor van már egy fegyverszünet.”

A historikus joggal kérdi: 1919 nyarán miért lesz oly fontos tényné ez az annak idején annyira nem szeretett megállapodás?

Ha azt nézzük, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság kiáltása nyomán Párizsban közismerten nagy volt az elképedés, s ebből következően a franciák olyannyira kiesnek addigi kezdeményező szerepükből, hogy az antant nevében *Ian Christian Smuts* tábornok személyében *brit* tábornok jön Budapestre tájékozódni, ha azt nézzük, hogy ez a katona nem egy alezredes a számtalan közül mint *Fernand Vix* volt, hanem egy birodalmi nagyság, a háborús kabinet egyik volt tagja,⁸¹ ha azt nézzük, hogy *Kun Béla* diktatúrájának diadalmas tavaszi hadjáratához a kommunista világnézettől igencsak távol állókat is sikerült tevékeny együttműködésre megnyernie, ha azt nézzük, hogy a győzteseknek saját közvetlen katonai erejükből nem futja a vörös hatalom elleni intervencióra, ha azt nézzük, arra sincs kellő befolyásuk, hogy kis szövetségeseiket az egyébként azok által utált magyar állam elleni intervencióra sikerrel ösztönözzék – a cseh-szlovákok, a jugoszlávok csak komoly ellentételezés esetén indulnának meg –, egyedül a románok készek az akcióra, ők ellenben ezt

⁷⁹ FDI I. köt. 175. sz. A kérdés szakirodalmi megközelítéseire: L. Nagy 1965, 209–220, Kirschner 1968, 48–52, Ormos 1983, 323–326, 328.

⁸⁰ Kirschner 1968, 167–169.

⁸¹ Zeidler Miklós: A Smuts-misszió. (Kézirat)

úgy teszik, hogy messze túllépik az alárendelt szövetségestől elvárható szerepet, számos lépésükkel úgy cselekszenek, mintha az antant nem is létezne, s ezzel a sértő engedetlenséggel szemben a békekonferenciának hónapokig nem sikerül az akaratát érvényre juttatnia, ha azt nézzük, hogy a magyarországi helyzet meglehetősen kaotikus, ha azt nézzük, hogy a nagyok mily sokszor mutatkoztak gyengének a magyarországi helyzetet illető nem kevés értesültségeik reális összefüggésekbe rendezésének, és ebből következően mily mértékben féltek (teljesen indokolatlanul) egy újabb magyarországi fordulattól⁸² akkor vélhetőleg nem alaptalanul mondjuk, hogy a békekonferencia nagyjai szemében azért válik *szilárdnak vélt ponttá* a novemberi konvenció, mert (részben) arra építik fel a bukófélben lévő Tanácsköztársaság, majd az azt követő szocialista kormánnyal szembeni új politikájukat.

Ezt a politikát ugyanúgy nyilvánossá teszik, mint a merőben más korábit. A nagy különbség éppen nem az volt, hogy míg korábban Budapesttel az ultimátumok nyelvén társalogtak, most pedig „csak” nyilatkozatban szögezték le álláspontjukat, hanem sokkal inkább abban, hogy míg az ultimátumokkal szabtak bár bármily szörnyű árat, a meghajlást hajlandónak *látszottak* a kommunista rezsim elfogadásával honorálni, annak elgyengülése látán ellenben azt tették világossá, hogy ez a hatalom semmiféle elismerésre nem számíthat.

A nyilatkozatnak formailag ugyan valóban nem volt címetje,⁸³ tartalmilag azonban senkinek nem lehetett semmiféle kétsége, hogy a célállomás Budapest volt.

Nem arról van szó, hogy a belgrádi konvencióra korábban nem hivatkoztak volna. Ott szerepel az a nevezetes június 7-i ultimátumban is. Ám akkor a novemberi konvencióra történő hivatkozásnak merőben más, „csupán” az volt az értelme, hogy a kommunista rezsim „vessen véget a cseh-szlovákok elleni táma-

⁸² „Elővigyázatosnak kell lennünk, nehogy a szövetségeket ismét félrevezessék!”- idéztük Tittoni óvását. Július 26-i tanácskozásukon Foch azzal riogat az azonnali kemény fellépésre, hogy most még van esélyük, „ám egy hónap múlva már minden bizonyosan nehezebb dolgunk lesz.” (FDI I, 176. sz., 348. o.) Ugyanő augusztus 5-én: „Ha megengedjük a magyaroknak, hogy két lehetőség között válasszanak, egy harmadikkal fognak előhozakodni, ami aztán vég nélküli viták sorát indítja majd el.” (FDI II, 8. sz., 25. o.), maga Clemenceau román megszállás bekövetkezte nyomán magyar nemzeti felkeléstől tart.

⁸³ Ormos 1983, 325.

dásoknak”.⁸⁴ És a hangszerelés is megérdemel egy-két mondatot. A szöveg ugyanis nem követeléssel, hanem simogató kecsegtetéssel kezdődik: „A szövetséges és társult kormányok rövidesen a párizsi békekonferencia elé kívánják idézni a magyar kormány képviselőit, hogy megismerjék Magyarország igazságos határai-val kapcsolatos nézeteiket.” És íme, amikor végre van egy jóságos nagyhatalmi együttes, amely arra a jótéteményre készül, hogy igazságos határokkal ajándékozza meg hazánkat, akkor mit tesznek ezek a magyarok: „éppen most intéznek támadást a cseh-szlovákok ellen, és lerohanják Szlovákiát.”

E népség békétlenkedése nagyon érthetetlen. Hiszen ezalatt a Szövetséges és Társult hatalmak kinyilvánították szilárd akaratukat, hogy véget vetnek minden haszontalan (fölösleges, hasztalan) ellenségeskedésnek, kétszer megállítván a Román Hadsereget, amely átlépte a fegyverszüneti majd a semleges zóna határát, és megakadályozván a (Román Hadsereget) abban, hogy folytasza menetelését Buda-Pestre, megállítván a Szerb és Francia Hadsereget Magyarország déli frontjánál.

Az antant Magyarország iránt tanúsított jóságának bemutatása valóban megindító lenne, ha nem tudnánk, hogy a dolgok merőben másként festettek, hiszen nemhogy megállították volna, hanem tűrték, majd kimondottan ösztönözték a románok térfoglalását.⁸⁵

⁸⁴ FDI I, 145. sz., 297. o.

⁸⁵ Uo. – A jegyzéket annak idején – pontatlanságokkal – a Vörös Újság tette közzé június 10-i számában. Az MMTVD 1959. – mint L. Nagy Zsuzsa írja meg alapvető munkájában, L. Nagy 1965, 272. – már korrigálja a fordítási pontatlanságokat. A számtalan szakirodalmi feldolgozásból L. Nagy 1965, 156-158., Hajdu 1969, 240. Ormos 1983, 300. – L. Nagy Zsuzsa úgy látja: „a június 7-i jegyzék semmi érdemleges ellenszolgáltatást nem ajánlott fel a Kormányzótanácsnak. ... A békekonferenciára történő bizonytalan meghívás semmiképpen sem jelenthetett kielégítő kompenzációt a csapatok megállításáért.”(158.) Mindezzel szemben a magyar csapatok visszavonásáért a békekonferenciára történő meghívás hatalmas ellenszolgáltatást helyezett kilátásba. Így kell ezt látnunk a korábbi polgári demokratikus forradalom e tekintetben megmutatkozott teljes eredménytelenségével egybevetve, s még inkább így kell látnunk az ajánlatot a rendszer bolsevik jellegére tekintettel. A jegyzék betű szerinti tartalma semmiféle utalást nem tartalmazott a meghívás bizonytalan voltára vonatkozóan. Nem, a meghívás teljesen egyértelmű – ám nemhogy bizonytalan, hanem mélységesen hazug volt. Hazug volt annak okán is, hogy – amint azt maga a szerző írja – a békekonferencián Clemenceau mögött ott voltak a francia „héják”, a Foch vezette katonai csoport, amely katonai erővel akarta elérni azt, amit a miniszterelnök diplomáciai képmu-tatással vitt győzelemre. (L. Nagy 1965, 178.)

Mivel Kun Béla az ultimátumra diplomatikusan megfoghatatlan választ adott, ezért június 13-án már itt volt az újabb ultimátum. Ez – jó néhány leegyszerűsítő szakirodalmi ábrázolással ellentétben – ugyan nem írja le a maga egészében konkrétan az ország végleges határait, ám csehszlovák és román vonatkozásban valóban megteszi. És ez volt a lényeg. Az a lényeg, amely felett a magyar közvélemény teljes mértékben elsiklott. Elsiklott, mert a kívánság-gondolkodásnak volt a rabja. Elsiklott, mert képtelen volt szembe nézni azzal a ténnyel, hogy búcsút kell mondani annak a Nagy-Magyarországnak, ahol már generációkon át természetesnek vették, hogy a lakosságnak többsége, majd főleg az asszimiláció eredményeként közel a fele nem magyar anyanyelvű. És elsiklottak a békekonferencia döntése felett, mert akkoron a lakosság jelentős része a határoknál lényegesen fontosabbnak tartotta, hogy mi lesz a holnapja. Azt, hogy lesz-e egyáltalán holnapja: élete, élelme, családja. És elsiklottak a döntés felett nagyon sokan, akiknek most nem ez volt a fontos, hanem sokkal inkább az, hogy sikerül-e megszabadulniuk a vörösöktől, Kun Bélától, Szamuely Tibor fel-feltűnő páncélvonatától, a bőrkabátos Lenin-fiúk rémétől, az egyházak üldözésének nagyon sokakat megbotránkoztató, viszolyogtató eseményeitől. Szabadulni akartak a rendszernek mindennapjaikat igazgató szerveitől, a tanácsoktól, a direktóriumoktól. Számtalan esetben álságos helyzetűktől, amelyben (számos esetben) maguk is részt vállaltak a hatalom működtetéséből. Tehát számtalan esetben attól a mimikritól, amit a túlélésük érdekében öltöttek magukra.

A második ultimátumra egyszerűen lehetetlen volt kibúvó feleletet adni: az első még csupán a támadás leállítást követelte, most már magát a visszavonulást is. Az első csupán követelt, a mostani, durva négynapos határidő lejártával, nem csupán a magyar főváros megszállásával fenyegetődött, hanem minden olyan „egyéb intézkedés” foganatosításával is, amelyet a békekonferencia „az igazságos béke mielőbbi megteremtése érdekében szükségesnek ítélt”.⁸⁶

Így következik be az összeomlás, amelyben a békekonferencia már levetheti álarcát, s kiadhatja július 26-i nyilatkozatát. A számos eddig szakirodalmi előzmény ellenére (illetve éppen annak okán) külön tanulmányt igényelne a Böhm Vilmossal Bécsben folytatott tárgyalások és a békekonferencia közötti kapcsoló-

⁸⁶ FDI I, 151. sz.

dás bemutatása. Terjedelmi okokból itt csupán a lényegét rögzítem: bár számos helyen is olvasható, teljesen félrevezető bármiféle antanttal kötött megállapodásról beszélni.⁸⁷ A bécsi ágenseknek erre semmiféle felhatalmazásuk nem volt. A lényeg az, hogy a bécsi tárgyalások részét képezték annak a rászédési manővernek, amely a június 7-i ultimátummal vette kezdetét.

A július 26-i nyilatkozat ország-világ elé tárta: nem kötnek addig Magyarországgal békét, amíg „nincs a népet képviselő kormánya”.⁸⁸

*

Az augusztus 2-i tanácskozásuk eredményéről Clemenceau még aznap tájékoztatta Romanellit. Eszerint a békekonferencia az új kormánytól is azt várja el, hogy tartsa tiszteletben a november 13-i „fegyverszünetet”, valamint az ország északi és keleti határait közlő június 13-i jegyzéket.

A román kormánytól a békekonferencia „mindössze azt fogja kérni”, hogy „a magyar hadsereg által korábban megtámadott csapatait a jelenleg elfoglalt hadállásokban tartsa.” A végleges magyar-román határ mögé csak azután kéri a román hadsereg visszavonását⁸⁹, amikor már „a budapesti kormányzat mindenben eleget tett a fegyverszünet előírásainak.”

A új magyar kormánnyal szemben a békekonferencia a kivárás álláspontjára helyezkedett, lényegében a tettei alapján akarta megítélni. Ezt az alábbi – meglehetősen tekervényes – mondatban fogalmazták meg: „A szövetséges és társult hatalmak várják az új magyar kormány tetteit, abban a reményben, hogy egy olyan kormány hatalomra kerülése, amely kötelezettségeit betartja és a magyar népet képviseli, meg fogja gyorsítani a béke helyreállítását és a normális gazdasági kapcsolatok újra föl vételét.”⁹⁰

⁸⁷ „Noha a Böhm–Borghese–Cunninghame-megállapodást a felek július 28-án (sic!) aláírták, ezt nehéz érvényes egyezménynek tekinteni.” – Ormos 1983, 328. Mondjuk ki egyértelműen: nem létezett egyezmény az antant és Magyarország között. Mégis a többször idézett 2004-es dokumentumkötet vonatkozó jegyzete szerint „Az egyezmény 1919. július 25-én jött létre a szövetséges és társult hatalmak, valamint Magyarország között.” – FDI II, 14. o. 1. sz. jegyzet.

⁸⁸ FDI I, 178. sz.

⁸⁹ A táviratnak ez az értelme, a konkrét szöveg „a június 1-jén kijelölt vonalról szól”. Mivel a 13-i jegyzékről 11-én született határozat, ezért vélhetőleg joggal feltételezhető, hogy 11-ből elírás okán lett 1. (Vö. FDI II, 8. o. 1. sz. jegyzet.)

⁹⁰ FDI II, 3. sz. „B” melléklete, 8. o.

A Peidl Gyula vezette kormány valóban igen nagy ütemben munkálkodott a kapitalista társadalmi berendezkedés visszaállításán, az őszirózsás forradalom időszakában úgy-ahogy kiépített polgári demokratikus berendezkedés restaurálásán.⁹¹ Mindeközben a román hadsereg vezetői – cseppet sem törődve a békekonferencia instanciájával – még nagyobb ütemben cselekedtek, s augusztus 3-án már megkezdtek bevonulni a magyar fővárosba.

Párizsban ellenben komótosan dolgoztak; 4-én délután⁹² ismét összeültek a drámaian tovább változott magyarországi helyzet megvitatására, legalább annyira a kapcsolatos nézeteik ütköztetésére.

Az asztalnál most helyet foglal *Herbert Hoover* is, aki a július 5-i tanácskozáson maga kardoskodott a katonai intervenció mellett⁹³, s aki most azzal kezdte: „a helyzet megváltozott... a románok bevonultak Budapestre”, és ezért „a blokád feloldását, a dunai vízi út megnyitását és bánsági élelem szállítását” javasolja Magyarországra. A bolsevizmust ugyan – tévesen – nem látja megbukottnak, de mivel a kormány a munkásszakszervezeteket képviseli, ezért ezt eszköznek véli „a bolsevizmus megbuktatására”. Az új kormány támogatása mellett azért is érvel, mert az „talán még Oroszországban is érződne.” A bécsi élelmezési hatóság egyik tagjának véleményével szemmel láthatólag azonosulva elképzelhetőnek tartja, „hogyan az új kormány képes lesz a parasztság egy részét maga mellé állítani”. Így „valódi képviseleti kormány alakulhat.”⁹⁴

Balfour erre azt kérdezvén, hogy Hoover olvasta-e Legfelsőbb Tanács táviratát, azt a benyomást akarja kelteni, hogy e – fentebb ismertetett – távirat tartalma „igen közel” van Hoover indítványához.⁹⁵ Az amerikai azonban nem hagyja javaslatát egy ilyen lapos válasszal elposványosítani, és élesen vág vissza: a táviratban „egyedül a blokád föloldásáról, a Duna megnyitásáról és a bánsági élelmiszer-szállítmányokról nem esik szó.” Mivel azonban maga is aláhúzza, hogy átmeneti intézkedést javasol,

⁹¹ Részletesen: Kirschner 1968.

⁹² Ezt nem az irat felzetéből, hanem onnan lehet tudni, hogy Polk amerikai küldött egy délután 2 órakor kapott értesítést említ. FDI II, 16. o.

⁹³ Hajdu 1969, 326.

⁹⁴ FDI II, 6. sz., 14. o.

⁹⁵ Uo. – A kérdéshez fűzött 3. sz. jegyzet szerint „a kötetben nem közölt irat”-ról van szó. A szöveg elemzése alapján biztonsággal állítható, hogy a kötet 3. sz. iratának B jelű melléklete a szóban forgó irat.

egy-két hét alatt a magyar kormány gazdaságilag nem erősödhet meg annyira „hogya függetlenné válhasson.” Ha nem szereli le hadseregét, úgy „a blokádot újfent vissza lehet állítani.” Tehát Hoover is egyértelműen bolsevizmust lát Magyarországon, holott az már megbukott, a hadsereg leszerelését akarja, holott az lényegében már nem létezett: egy része fogságba esett, más része szétszéledt, tisztjei Horthy Miklós szervezkedő hadseregéhez vették az irányt.

Az egész tanácskozást félelem hatotta át, hogy Magyarországon még erős az ellenszegülés ereje, ha nem lépnek gyorsan, akkor további kellemetlen meglepetések várnak rájuk. Ezért mondja Hoover, „ha nem cselekszünk azon nyomban, elszalasztjuk a kedvező alkalmat.” Ezért változtatja meg Balfour az álláspontját, s az amerikai indítványával most már maga is azonosul, majd ezt teszi Foch és Tittoni is, Clemenceau pedig felszólítja Hoovert a terv megfogalmazására, aki ezt úgy teszi meg, hogy, hogy a lezárással való fenyegetést nagyon finomra hangolja: „Ezen intézkedések mindaddig érvényben maradnak, ameddig a magyar kormány meggyőző bizonyítékokkal szolgál arra nézve, hogy eleget kíván tenni a fegyverszüneti előírásoknak.”⁹⁶

Kedvező hétszelet kapva Hoover a bánsági élelmiszer-szállítás ügyét sem hagyja annyiban. Sikeresen ütközik Balfourral, ennek nyomán előhúzza a belgrádi kormánynak címzett, azt az élelmiszer-kivitel akadályozása miatt megfenyegető levél tervezetét, mire természetesen Pichon siet a belgrádi kormány segítségére. A tanácskozásnak olyan volt a személyi összetétele, a franciák oly mértékben uralták a mezőnyt, hogy Clemenceau az elnöki pozíció látszólag pártatlan pozíciójából segíthette a francia álláspont diadalát. Ez most konkrétan azt jelentette, hogy a levéltervezet véglegesítését kivette az amerikai képviselő kezéből, s *Philippe Berthelot*-ra bízta annak átfogalmazását.⁹⁷

*

E témák lezárása nyomán a testület a román hadsereg budapesti bevonulásának témáját vitatja meg.

Polk azzal kezdi, hogy a román hadsereg előőrsei nem csupán elérték Budapestet, de hatszáz lovasuk már a főváros nyugá-

⁹⁶ Uo. 15. o.

⁹⁷ Uo.

ti kijáratánál minden Bécsbe vezető utat megszállt. A „külvárosokban már megkezdődött a fosztogatás, ezért a „nacionalista érzelmek” fölszításától kell tartani. Mindenesetre „a magyarok – nem derül ki, hogy a kormányról vagy kikről van szó konkrétan – szövetséges rendfenntartó erők kiküldését kérték”.⁹⁸

A drámai szavak hatására az angol külügyminiszter érzi, hogy tenni kellene valamit, de annak meghatározása helyett inkább csak kérdez:

„Vajon milyen intézkedéssel tudná a Legfelsőbb Tanács rávenni a románokat a helyénvaló viselkedésre?”

A témában első helyen illetékes Foch – aki a korábbi hónapokban mindig a kemény intervenciós fellépés híveként szerepelt,⁹⁹ lelke mélyén nyilván helyeselve a román eljárást – egy kurtat „nem tudom”-ot mond.

A lényeget helyette az olasz külügyminiszter mondja ki: „Korábban arra szólítottuk föl a románokat, hogy a szerbekkel és a cseh–szlovákokkal egy időben vonuljanak be Budapestre. Ők semmi mást nem tettek, mint hogy ehelyett egymaguk vonultak be.”

Tittoni tehát beismeri: a románok a békekonferencia korábbi intenciója szerint cselekedtek. A nemzetközi közvélemény előtt azonban ez beismerhetetlen volt. Ezért az elnöklő, s a tárgyalasztal mellett már hosszú hónapok óta tartó, idegőrlő tanácskozásokba hetek óta belefáradni látszó Clemenceau egyszerűen semmittevést javasol: „Minthogy a Legfelsőbb Tanács a románokat sem dorgálásban, sem szerencsekíváratban nem részesítheti, alkalmasint bölcsőbb, ha semmit sem mondunk nekik.”¹⁰⁰

Ezt tartották volna logikusnak maguk a románok is. Ezért, amikor az antantdiplomácia mégis hozzáfog majd a románoknak a megszállt területekről történő kitessekeléséhez, akkor a román fél először az érdekeit legjobban szolgáló hallgatást választja, majd amikor ezzel már-már tarthatatlan helyzetbe kerül, meg kell szólalnia, akkor *Ion Brătianu* miniszterelnökből végeláthatatlanul árad a műfelháborodás: „kellemetlen meglepetésként” érte őket a párizsi lépés, kormánya „nem szolgált rá ... sem a szemrehányásokra, sem a vádaskodásokra.” Nem sejtették – mondja korántsem megalapozatlanul –, hogy a „békekonferencia még azután is érvényesnek tekinti az 1918. novemberi fegyverszüne-

⁹⁸ Uo. 16. o.

⁹⁹ Ormos 1983, 318-320.

¹⁰⁰ FDI II, 17. o.

tet”, hogy felszólította őket a magyar hadsereg ellen indítandó hadműveletekben való együttműködésre.¹⁰¹

A jogos és jogtalan ellenvetések amalgámjában természetesen az utóbbiak voltak döntő túlsúlyban. Brătianu ugyanis azt állította, hogy a megszállás nem járt vérontással, holott a budapesti viszonyokat jól ismerő Gregory kapitány már augusztus 5-án azt jelentette: „minden kétséget kizáróan” megbizonyosodott arról, hogy az előző éjszaka 15–20 embert öltek meg.¹⁰² „Hogyan gyaníthatta volna” – folytatódik Brătianu műfelháborodása –, hogy nem formálhat jogot azon hadianyagra, amellyel támadást intéztek ellene, további rekvirálásaik aránya pedig (úgymond) „a lakossági szükségletek biztosítása mellett még kivitelre is nagy mennyiségű készleteket hagyott, és nem veszélyeztette az ország gazdaságának működését.”¹⁰³ Ezzel szemben az antant budapesti exponensei arról tájékoztatták a békekonferenciát, hogy a románok megrongálták a Budapestet Béccsel összekötő vasúti pályát, a blokád és a fosztogatások következtében Budapest élelmezési helyzete még annál is súlyosabb, mint amiben Bécs volt januárban.¹⁰⁴

Az augusztus 4-i tanácskozáson Tittoni, augusztus 12-én a bukaresti francia ügyvivő előtt Brătianu „csupán” egy dologról, a lényegről hallgatott. Arról, hogy Kun Béla rendszerének bukása után Budapest megszállása a békekonferencia érdekei szempontjából már nem csupán felesleges, hanem kimondottan zavaró volt.

És ezért az augusztus 4-i tanácskozás messze nem fejeződhetett be Clemenceau semmittevésre buzdító szavaival. Az a végeredmény ellenben, amely szövetséges tábornokokból álló bizottság Budapestre delegálásában, valamint a román és délszláv kormánynak olyan tartalmú távirat elküldésében öltött testet, mely szerint a békekonferencia „kéri”: e kormányok utasítsák hadseregeik parancsnokait arra, „hogyan tartsák be” e bizottság rendelkezéseit,¹⁰⁵ az bizony igen eltérő nézetek kompromisszumát jelentette.

¹⁰¹ Uo. 17. sz.

¹⁰² Uo. 8. sz.

¹⁰³ Uo. 17. sz. (46. o.)

¹⁰⁴ Uo. 41.o. (Causey alezredesnek, a szövetséges vasúti bizottság elnökének augusztus 8-i jelentése.) Gorton tábornok az előző nap a Legfelsőbb Tanácsnak azt jelenti, hogy „az értelmetlen blokád és a vasútvonalakban véghezvitt pusztítások következtében Budapestet az éhezés réme fenyegeti. (Uo. 35. o.)

¹⁰⁵ Uo. 9. sz. irat.

Az egész azzal kezdődött, hogy maga Tittoni indítványozta a bizottság kiküldését, amit az amerikai Polk azonnal megtoldott a románok Budapestről történő kiparancsolásával. Balfour ezt nem csupán támogatja, hanem hosszan ecseteli a román lépés következményeit is: „okvetlenül a jelenlegi magyar kormány bukását és a nacionalista érzelmek elszabadulását” idézik elő. És ez annál inkább káros, hiszen „a magyarok kinyilvánították, hogy be fogják tartani a fegyverszüneti előírásokat”. Ezért a békekonferenciának alkalmat kell adnia a magyar kormánynak, hogy „fogadalmat” őszinteségét bebizonyítsa. „Erre – mondja roppant figyelemre méltóan, mert lényegében elismeri, hogy a románok valamiképpen az új helyzetben is ösztönzést kaptak lépésükre – föltehetően nem azzal nyújtjuk nekik a legjobb lehetőséget, ha beküldjük a román katonaságot Budapestre, hogy fosztogassák a külvárosokat.”¹⁰⁶

Az angol külügyminiszter szavai mindezen túlmenően azért is nagyon lényegesek, mert rávilágítanak arra az összefüggésre, amely Budapest román megszállása és a Peidl-kormány augusztus 6-án este puccsal történt eltávolítása között van. Ismeretesen a puccsnak erős legitimista színezete volt, hiszen az aznap Alcsútról felhozott *József főherceg* nevezi ki majd az új kormányt *Friedrich Istvánnal* az élén. A Habsburgok bármiféle helyzetbe hozása sarkosan veszélyeztette az utódállamokra épülő új rend céljait, ezért a románok elemi erővel tagadták felelősségüket.¹⁰⁷ Ez nem volt könnyű, hiszen a Balfour által imént említett összefüggésen túl a szerepvállalás (sok egyében túl) abban a konkrét tényben is testet öltött, hogy a megbuktatott miniszterek a Sándor-palotát éjjel román katonák fedezete alatt hagyták el.¹⁰⁸

Peidl Gyula nem alaptalanul mondta augusztus elsején *Garbai Sándornak*: lehetetlenség, „hogy olyanok, akik 24 órával előbb

¹⁰⁶ Uo. 6. sz. irat, 17. o.

¹⁰⁷ „A Kun Bélát követő kormányokra nézve pedig az igazság az, hogy ezeket a román hadsereg nem állította föl, nem cserélte le és nem vette őrizetbe.” – mondja majd augusztus 12-én Brătianu a bukaresti francia ügyvivőnek. (Uo. 17. sz. irat, 47. o.) Látható, hogy a politikus azzal a módszerrel igyekszik félig hamis állításának hitelt szerezni, hogy egy helyett két kormányról beszél, s a Peidl-kormány megbukásában vitt szerepet azzal a valós ténnyel igyekszik eltussolni, hogy a Peidl-kormány létrehozásához semmi közük nem volt.

¹⁰⁸ Friedrich István csoportja – már augusztus elsején tanácskozva az új kormány megbuktatásáról – 4-én küldöttséggel kereste fel a román parancsnokságot, hogy szállja meg Budapestet. Kirschner 1968, 181–182, 224. Ld. még a következő jegyzetet.

népbiztosok voltak, tagjai legyenek 24 órával később egy polgári, mert nem lehet egyéb – és a magántulajdon elvének alapján álló kormánynak”.¹⁰⁹ Peidl ennek alapján megkezdte tárgyalásait kormányának demokrata-liberális irányban történő átalakítására,¹¹⁰ ám annak sikerét az öt nappal későbbi puccs szinte csírájában megfojtotta. Az új kormányfő természetesen nem ezen céljai okán hibázott, sokkal inkább amiatt, hogy nem gondoskodott, nem gondoskodtatott kormányának fizikai biztonságáról. Párizsban ugyan – ismételjük – teljes tájékozatlanságból szorgalmazták még augusztus elején is belgrádi katonai konvenció lefegyverzésre vonatkozó passzusának érvényesítését, hiszen azt a július végi napok valósága már régen és többszörösen túlhaladta. A budapesti viszonyokat ismerő *Causesy* alezredes augusztus 8-án azt jelentette, hogy „az egyetlen szervezett erő a mindössze körülbelül 600 tagból álló régi budapesti csendőrség.”¹¹¹ Nem kétséges, hogy még ez a törpe erő sem volt egészében a kormány iránt lojális, ám volt közöttük annyi megbízható férfiú, akik – nem úgy mint Haubrich József tette, hanem megfelelő kormányzati akarat teremtetten keretben – képesek lettek volna megakadályozni, hogy maroknyi katona élén egy fogorvos húzza ki a kormányt alig létező hatalmából.

*

Balfour szavaira a katonának kellett felelnie, s Foch valóban megszólalt, ám katonás szavak helyett lamentálva azt is elképzelhetőnek találta, hogy „a román kormány önállóan kívánja a helyzetet megoldani.” Jól figyeljük meg e szavakat. Azt sugallják, hogy a románok az antanttal egyenrangú, attól független erőt jelentenek.

Ez már az elnöknek is sok. Ha Románia valóban így cselekedne, akkor „a Legfelsőbb Tanács a románok ügyeiben nélkülük döntene.”¹¹² Vagyis nem kapják meg a megígért hatalmas területi nyereséget.

Aztán a vita nem csupán aznap folydogál még tovább, ám másnap, 5-én is tanácskoznak. Mindkét nap újfent megmutatko-

¹⁰⁹ Kik hozták be a románokat Budapestre? (A Népszava kiadása) Budapest, 1922, 108. – Idézi: Hajdu 1969, 443.

¹¹⁰ Kirschner 1968, 224, 272, Hajdu 1969, 354-355.

¹¹¹ FDI II, 41. o.

¹¹² Uo. 6. sz. 17. o.

zik a résztvevőknek a konkrét magyar helyzettel kapcsolatos elemi tájékozatlansága. S abban éppen az a Foch marsall viszi el a pálmát, akinek a leginkább kellene ismernie a konkrét magyar helyzetet. Ám ő – alapos tájékozódás helyett, és a magyar hadsereg leszereltetésén szinte mániákusan lovagolva – 5-én már ott tart, hogy „bármilyen magyar haderőt” „teljesen fölösleges”-nek mond.¹¹³

Hozzá képest egészen üdítő színfolt az amerikai Polk, aki azért kárhoztatja a román megszállást, mert ekképpen a magyarok „semmiképpen nem adhatják át fegyvereiket.”¹¹⁴

A Legfelsőbb Tanács lényegében már rég eldöntötte a tábornoki bizottság kiküldését, amikor Foch még mindig a magyar hadsereg csökkentésének témáját rágja. Az ekképpen kialakult légkörre jellemző, hogy Balfour választás elé állítaná a magyarokat: „vagy haladéktalanul a békeszerződésben megszabott értékre csökkentik hadseregük létszámát – ez esetben nincs szükség szövetséges megszállásra –, vagy alávetik magukat a román megszállásnak.”

Nem lehet pontosan megmondani, hogy az angol külügyminiszter pontosan mire gondol, hiszen maximum a leendő trianoni béke szövegtervezetéről lehet szó, Foch azonban – mint összefüggésben már idéztük – kíméletlenül arról beszél: „ha megengedjük a magyaroknak, hogy két lehetőség között válasszanak, egy harmadikkal fognak előhozakodni, ami aztán vég nélküli viták sorát indítja majd el.” Ezért a tábornoki bizottságot utasítaná: olyan mértékű létszámcsökkentést érjen el, „amilyent csak tud.”¹¹⁵

A kiküldött bizottság nem kapott efféle feladatot. A testület felállításáról a Legfelsőbb Tanács még 5-én részben azonos tartalmú táviratban tájékoztatta a magyar, a román és a délszláv kormányt. A misszió egyik feladata a belgrádi katonai konvenció betartatása lett, ami semmiféle tényleges munkát nem jelenthetett már. A valódi munkát a második feladat adta, vagyis, hogy védje meg „a megszállt országot minden kegyetlenkedéssel szemben”. Annak érdekében, hogy e célkitűzés jámbor óhajnál több legyen, a román és a délszláv kormánynak küldött szöveg kiegészült az alábbi mondattal: „A békekonferencia kéri a román és szerb-horvát-szlovén kormányt, haladéktalanul utasítsa hadsere-

¹¹³ Uo. 8. sz. 24. o.

¹¹⁴ Uo. 18. o.

¹¹⁵ Uo. 25. o.

geinek parancsnokait arra, hogy tartsák be a békekonferenciát képviselő négytagú tábornoki bizottság rendelkezéseit.”¹¹⁶

*

Ugyancsak augusztus 5-én a békekonferencia külön és igen óvatosan megfogalmazott, ám végkicsengésében mégis az antanthatalmak „jóindulatának” megvonásával fenyegető táviratot küldött Bukarestbe.¹¹⁷

A táviratra – mint más összefüggésben jeleztük – Bukarest egy hét késedelemmel ad választ, ám közben hallgatása messze nem jelentett tétlenkedést.

Éppen ezen az augusztus 5-i napon este 6 órakor a román főparancsnokság a magyar kormányhoz ultimátumot intézett.¹¹⁸

Mintha az antant nem is létezne, mintha a magyar-román viszonyt kizárólag a két szomszéd formálná. Mintha nem létezne a békekonferencia, mintha ott nem szabták volna meg a magyar-román határt. Az ultimátum egy olyan magyar-román fegyverszüneti megállapodásról szól, amely addig lesz érvényben, amíg nem jön létre „a Romániával kötendő béke”.

Az ultimátum szerint a román hadsereg csak akkor nem szállja meg az egész országot, ha a magyar hatóságok teljesítik a roppant kemény követeléseket.

A magyar hadsereg maximális létszámát 15 ezer főben akarták megszabni. E minihadsereg felszerelésén túl minden hadifelszerelést el akartak tulajdonítani, sőt fel akartak szereltetni egy 300 ezer fős hadsereget. Elvinnék a vasúti gördülő anyag 50%-át, minden vízi alkalmatosság 50%-át stb.

Ha ezt mind megkapják, akkor átmennek a Tisza keleti partjára, ha nem, akkor mennek tovább a Dunántúlra.

Az ultimátum teljesítésére összesen négy – nem tévedés: négy – órát adtak.¹¹⁹

A hír másnap ér Párizsba és Clemenceau most lényegében azonnal reflektál. Természetesen nem a magyarországi román fő-

¹¹⁶ Uo. 9. sz. irat, 27. o.

¹¹⁷ Uo. 7. sz.

¹¹⁸ A román főparancsnokság nem „fegyverszüneti tervezetet”, hanem ultimátumát nyújtott át a magyar kormánynak, azt nem délelőtt 10 órakor, hanem – az FDI II. kötetében 10. szám alatt közölt irat szerint – este hat órakor intézte a „magyar hatóságokhoz”. Vö. Ormos 1983, 338.

¹¹⁹ FDI II. 10. sz. irat melléklete a 28-29. lapon.

parancsnokságnak, hanem a román kormánynak. E szerint a Legfelsőbb Tanács ugyan „a leghatározottabban le kívánja szögezni, hogy nem ismeri el a román főparancsnok azon jogát, hogy a szövetséges és társult hatalmak hozzájárulása nélkül bárkire bármilyen fegyverszünetet kényszerítsen”, ám nemhogy nem helyezett semmiféle megtorló intézkedést kilátásba, inkább azzal a komplementtel enyhítette „leghatározottabb” szavait, mely szerint a Tanács „méltányolja Románia jogos követeléseit és a közös ügy iránt tanúsított elkötelezettségét”. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az összesen 10 soros távirat csupán *egy komolytalan* és egy *nem éppen önzetlen* ellenérvet hoz fel az antant álláspontjának alátámasztására, akkor nem nehéz átlátni, hogy az antant lényegében azt üzenté Bukarestnek: nyugodtan intézze tovább dolgait.¹²⁰ És ők valóban így is cselekedtek.

*

Mivel a Peidl-kormány az ultimátumot nem fogadta el, ezért a román csapatok megkezdték a Dunántúl megszállását, s egyben segédkeztek a magyar kormány megbuktatásában is. Mindez azt jelentette: a győztes nagyhatalmak inkább csak beszéltek arról, hogy az új magyar kormánnyal szemben a kivárás álláspontjára helyezkednek. Konkrét cselekedeteik – a gazdasági blokádnak feloldása, a bácskai élelmiszer-készletek szabad forgalmának előmozdítása – messze nem ellensúlyozták a román önmozgással szembeni tétlenségüket. A párizsi tárgyalóasztalnál ezekben a sorsdöntő – hatásukban nem egy vonatkozásban mindmáig érezhető – napokban ugyan helyesen látták, hogy gyorsan kell cselekedniük, mert különben késő lesz, ám a történelmi kihívás tartalmát teljesen félreismerték. Egy nem létező magyar haderő rémével viaskodtak, a tavaszi sikeres magyar hadjárat emléke oly mértékben ülte meg az idegeiket, hogy egy újabb magyar ellenlépéstől tartottak, s ezeknek a tévképzeteknek (nemkülönb az

¹²⁰ Uo. 11. sz. (A dokumentum nyomtatva francia nyelven is éppen 10 soros.) – Az első ellenérv szerint az ultimátumban foglaltak „meggátolnák” a magyar kormányt abban, hogy „teljesítse” a novemberi „fegyverszünet” feltételeit. Ezzel tehát Párizs megint megmutatta a magyarországi helyzetre vonatkozó ismereteinek (legfinomabban szólva is) inadekvát voltát. A másik ellenérv szerint az ultimátum követelése „a legkevésbé sem veszik figyelembe a többi szövetséges jogát a jóvátételre”. A diplomácia nyelvezetet világos beszédre lefordítva: a románok oly mértékben kifosztanak Magyarországot, hogy a többieknek ennek utána semmi sem maradna.

egymás közötti ellentéteteknek) minden bizonnyal szerepük volt a román önmozgásokkal szembeni lagymatag fellépésükben.

1919 nyarán-őszén mindazok, akik valódi polgári demokrácia megteremtésében látták a magyar jövőt, sokat keseregtek azon, hogy az antanttól messze nem kapták meg a remélt támogatást. Úgy hiszem, hogy ennek a történetnek *az ilyen-olyan ideológiai elfogultságoktól mentes* részletes feltárása még várat magára. Ám – vélhetőleg – az elmondottak alapján is megállapítható: a július végi, augusztus eleji napokban az antant (*nem csekély mértékben* vezetőinek gyenge politikai teljesítménye okán) komoly lehetőséget szalasztott el.

Lehetőséget arra, hogy Magyarországon olyan politikai berendezkedés szilárduljon meg, amely (a később bejárt útnál) jobban sáfárkodik a nemzeti érdekekkel.

(Múltunk 2010. 3. sz. 25–45.)

TANÁCSADÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN

Kiindulópontunk: 1945 korszakzáró jelentősége, jellegzetessége. A viták többnyire felszabadulás, megszabadulás, megszállás körül zajlanak, valójában sokkal mélyebb változás zajlik. Ezer esztendő's história zárul le.

Társadalmilag a kasztosodott társadalmi szerkezetnek lesz vége, a nemzetefogásban szakítás a Szent István-i Magyarországhoz való ragaszkodás már 1848–1849-ben sem reális, 1920. június 4. után végképp irreális eszméjével.

Külpolitikában, nemzetközi kapcsolatokban az 1815-ös bécsi kongresszuson megformált világrend száll a sírba, amely a nagyhatalmakat jogilag is előbbre helyezte a kis országokhoz képest.

1945 cezúra a modernizálódás aspektusában is. A tanácsadás nem létezik abban az értelemben, ahogy az manapság szokásos, amelynek módozatairól mai tanácskozásunkon folyik a szó.

Teleki Pál kezdeményezésére a békekötésre ugyan már 1918 elején megindul a felkészülés, a forradalmak ezt megszakítják, az un. Béke-előkészítő Iroda 1919. augusztus 21-től működik, munkatársai között az állami főtisztviselőkön túl szép számmal jelen vannak az egyes tudományszakok képviselői, ám szakértői, tanácsadói vita arról, hogy érdemes-e, szükséges-e letérni az integritás álláspontjáról nem bontakozik ki. A politika az alapvető alátámasztó érvekhez kért szakértelmet, az azt megkérdőjelező tanácsadást nem igényelt. A minisztertanács 1919 decemberében, 1920 januárjában három alkalommal tárgyalja a képviselendő magyar álláspont kérdését, ám minden esetben a taktika optimalizálása a cél.

Így azután amikor *Apponyi Albert* 1920. január 16-án a győztes főhatalmak képviselői előtt elmondja nevezetes – az előző napon átnyújtott, a vártnál is súlyosabb békefeltételekre reflektáló –

beszédét, akkor sem módosít az integritás védelmezésének vezérgondolatán.

Az alkotmányos szabályokat általában betartó államfő, a korszaknak nevet adó Horthy Miklós habitusából következően – amelyet erősen formáltak a Ferenc József mellett eltöltött esztendőik – inkább a saját véleményformálásra, mint a tanácskérésre volt hajlamos. 1919 őszi, siófoki memoranduma olyan politikust mutat, aki nem hajlandó tudomásul venni a győztesek Európájának realitását, olyan elképzeléseket fogalmaz meg, amelyek egyértelműen voluntarista, kalandor jellegűek. 1919 decemberében ellenben már ő figyelmezteti a minisztertanács tagjait a győztesek akaratának akceptálására. Amikor a gyűlölt Csehszlovákia államfőjét, *Tomaš Garrigue Masarykot* 1935-ben – egyébként egyáltalán nem alaptalan felindulásában, mert a marseille-i gyilkosság nyomán a csehszlovák sajtó, jó alkalmat látván a területi revíziós törekvések lejáratására, rengeteg valótlanságot terjesztett Magyarországról – párbajra akarja kihívni, akkor sem kéri ki (nagy valószínűséggel) senki véleményét. A tervből nem lett semmi, a levél sem készült el, mert fogalmazás közben maga a kormányzó jöhetett rá terve szerencsétlen voltára. Erre vall az a tény, hogy a fennmaradt fogalmazvány „*ez középkorias megoldás*” szavaknál megszakadt.¹²¹

A kormányzó inkább arra volt hajlamos, hogy maga adjon tanácsot. Tanácsokkal látja el Hitlert, első, 1936-os berchtesgadeni találkozásuk alkalmából. Kommunistaellenes koalíciót akar Hitler részvételével létrehozni.¹²² Nem mérlegeli, hogy az általa lenézett, kis osztrák káplár, hihetetlen gyorsasággal vált annak a Németországnak a szuverén urává, amely legyőzött állapotában is nagyhatalom maradt, azután az ő kancellársága révén a társ nagyhatalmakat mind nehezebb helyzetbe hozó birodalom lesz. Horthy ideológiai okok által elvakítottan nem mérlegeli: akkoron még jó ideig nem az a döntő, hogy Hitler vele azonos módon gyűlölte a kommunizmust, hanem az, hogy a Führernek – ha Berlin számára európai hegemoniát akart – akkor még a versailles-i rendszer szétzúzásával kellett foglalkoznia. A világhatalmi pozíció későbbi programja természetesen feltételezte a Szovjetunió legyőzését, de az majd a második szakasz lesz.

¹²¹ Horthy 1962, 30. sz.

¹²² Uo. 32. sz.

Horthy kéretlenül tanácsokat oszt 1938 augusztusában is Hitlernek, amikor meg van róla győződve, hogy Csehszlovákia megtámadása London háborús válaszlépését váltja majd ki, az pedig végzetes lesz Németország számára.¹²³

Amikor Hitler hadüzenet nélkül rátámad a Szovjetunióra, akkor nincs alkalma tanácsod adni, csupán arról beszél a német követ előtt, lesülne az arcáról a bőr, ha ebből a nemes hadjáratból hazája kimaradna.¹²⁴ Ekkor nemhogy tanácsot nem kér, de még az alkotmányos előírásokat sem tartja be.

A korabeli Magyarország ugyanis – nem árt leszögezni, mert a múlt valóságát ma is szeretik mindkét oldalról torzítani – korlátozott parlamentáris rendszeréből következően az államfőnek a honvédség határon túli alkalmazásának elrendelését csakis a kormány (akkoron is használt szép magyar kifejezéssel: az összminisztérium) felelőssége és a parlament utólag, de haladék nélkül kikérendő egyetértése mellett tette lehetővé.

Amikor azonban Werth Henrik vezérkari főnök – alaposan szakítva azzal a hagyománnyal, melynek jegyében a honvédség vezetői (nagyon jól ismervén azt a tényt, hogy a katonai erő még az ország megvédelmezésére sem elegendő) 1940-ig mindig minden háborús szerepvállalástól óvták a politikai vezetést – közvetlenül a kormányzót tájékoztatta a (mai napig tisztázatlan) kassai provokáció tényéről, akkor Horthy nem várta meg a minisztertanács állásfoglalását, hanem döntött.

A magyar politika egyébként ezen eset előtt alig több mint két hónappal rezzenéstelenül tűrte, hogy a jugoszláv légierő Kasánál összehasonlíthatatlanul durvábban provokáljon, Szegedet, Pécsét, Villányt bombázta, a magyar légierő ellenséges gépet is lelőtt,¹²⁵ mégis megvárták, amíg az „önálló” Horvátország kikiáltása révén a délszláv állam szét nem esett, s csak akkor indult el a magyar Honvédség a Délvidék elfoglalására.

Aztán amikor 1943 tavaszán a Klessheimbe kéretett kormányzónak Hitler nem tanácsolja, hanem kifejezetten követeli az angolszász hatalmaknál a békefeltételekről tájékozódni akaró Kállay Miklós menesztését, akkor a tárgyalás egy oldottabb pillanatában Horthy azzal a használhatatlan tanácsával ejti ámulatba

¹²³ Horthy 1990, 211–212.

¹²⁴ Bárdossy 1991, 145. és Bárdossy 1996, 86.

¹²⁵ CAM II, 8., Juhász 1964, 318–319.

a Führert, hogy a német tengeralattjárók a vizet a felszínen hasítva sárkányrepülőn a horizontot kémlelő személyekkel figyeljék az ellenséges hadmozdulatot és csak veszély esetén süllyedjenek a mélybe.¹²⁶

Amikor pedig már a magyar haza süllyedt a mélybe, 1944 őszén a kormányzó (egyébként nem éppen alaptalanul) oly mértékben bizalmatlan a környezetével szemben, hogy jószerével csak fiától és özvegy menyétől kér tanácsot a háborúból való kiugrás kivitelezésére, s mindebből következőleg az október 15-én délelőtt tartott koronatanács után a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról és megállapodásról mit sem tudó külügyminisztere, Hennyey Gusztáv magát és hazáját lejáratva a svéd és a török követet kéri: kormányaik a nagyhatalmakhoz továbbítsák hazája fegyverszüneti kérelmét, hiszen az említett diplomaták tudták azt, amit először Hennyeynek kellett volna tudnia.¹²⁷

A mindenkori miniszterelnököknek természetesen mindig nagy szerepe jut a külpolitikai döntések meghozatalában. Első számú tanácsadója értelemszerűen a külügyminiszter volt. A tíz éven át kormányzó Bethlen István ugyan nyugodt lehetett atekintetben, hogy a külügyi apparátus révén olyan szakértő testületre támaszkodhat, amely kellő szakmai segítséget nyújt számára a győztesek Európájába történő beilleszkedésben, tehát megfelelően segíti az egyáltalán nem súlytalan, s ugyanakkor a beilleszkedés szükségességét csak nagyon-nagyon nehezen elfogadó közvélemény nyomásával szemben. Az apparátus effajta megbízhatóságát több ok garantálta. Az egyik az volt, hogy az 1918 ősztől kiépülő magyar külügyi szolgálat kulcspozícióit zömmel azok foglalták el, akik 1918 előtt a közös külügyi szolgálatban tevékenykedtek, tehát akik a kis magyar – nagy magyar (másként fogalmazva kuruc – labanc) vitában egyértelműen az utóbbiak táborát erősítették. A másik az apparátus szerény létszámából adódó átláthatósága volt. A minisztérium összlétszáma háromszáz körül mozgott, a fogalmazási tisztviselők száma ennek a felét sem adta ki, a kifejezetten politikai ügyeket intézők számát két kézen meg lehetett számolni.¹²⁸

A két háború közötti magyar külügyi szolgálat a karrierdiplomaták világa volt, a politikai zsákmányszerzés gyakorlata itt

¹²⁶ Juhász 1988, 336.

¹²⁷ Hennyey 1992, 125.

¹²⁸ Pritz 1995, 37–56.

nem volt tapasztalható, nem szakmabéliek csak igen kis számban jutottak álláshoz. A mindenkori miniszterelnök számára ellenben ez potenciálisan magában hordozta elgondolásai fékezésének-meghiúsításának a veszélyét. Bethlen ez ellen úgy védekezett, hogy a minisztérium élére nem szakmabéli politikusokat állított, akiknek a végrehajtás volt a feladatuk. Annak érdekében, hogy a minisztérium még biztosabban a kezében legyen, a főtitkári posztra unokatestvérét, *Khuen-Héderváry Sándort* állította. És Bethlen még így sem volt teljes biztonságban. Bizonyítja ezt az alábbi eset.

(Kül)politika és a közvélemény döntő többségében egység volt a Szent István-i Magyarország visszaállításának programjában. Ám míg a (kül)politika intézői nagyjából egységesek voltak abban, hogy a gyenge, saját határainak (támadás esetén történő) megvédelmezésére is képtelen ország csak nagyhatalmi segítség esetén remélhet sikert, addig a kurucos közvélemény a magyar-jugoszláv kiegyezéstől remélt legalább a Délvidéken területi sikert. Bármennyire is irreális volt ez az elgondolás, itthon nagy erők szorgalmazták (köztük az igencsak befolyásos fajvédők, így Gömbös Gyula is) a jugoszláv irányban való aktív külpolitikát. Vannak jelek arra, hogy 1926-ban maga Bethlen is látott ebben fantáziát. Ő ellenben réalpolitikus volt, s tudta, hogy ellentételezés nélkül nincs megállapodás, tehát úgy vélte, hogy Belgrádtól éppen nem szabad területet követelni, hanem a délvidéki magyarságról való lemondásért cserében remélte a szerbek megnyerését és ekképpen a kisantant felrobbantását. Tény, hogy Horthy Miklós nevezetes 1926 augusztusi mohácsi beszéde nemhogy nem segítette, hanem akadályozta a megbékélést (a Külügyminisztérium korifeusai minden bizonnyal ezért mondatták el azt a kormányzóval), majd szeptemberben éppen a rokon Khuen-Héderváry fejti ki Bethlen számára terjedelmes levélben a magyar-jugoszláv megállapodás lehetetlenségét.¹²⁹

Az 1932-ben miniszterelnöki székbe emelkedő Gömbös Gyula számára az ekkoriban ismét hű baráttá váló *Kozma Miklós* ajánlotta Kánya Kálmánt külügyminiszternek. A saját személyi varázsát sokszor eredménnyel kamatoztató, s ezért azt túlbecsülő Gömbös abban a reményben fogadta el a tanácsot, hogy olyan karrierdiplomatát állít a Dísz tér (az akkori Külügyminisztérium) élére, aki mesteri módon fogja elgondolásait keresztülvinni. A

¹²⁹ Uo. 150–154.

színvonal dolgában a kormányfő nem is tévedett, Kánya majd egészen 1938 őszéig marad hivatalában, ám a lojális végrehajtás illetően annál inkább oka volt a csalódásra. Leglátványosabb összecsapásukra 1935-ben került sor, amikor a Nemzetek Szövetségében London Mussolini országát – etiópiai agressziója okán – gazdasági embargóval akarta sújtani. Gömbös elképzelhetetlennek tartotta az igenlő szavazást, tehát Róma cserben hagyását. Kánya ellenben hideg racionalizmussal a brit érdeket tartotta szem előtt (ennek is megvolt természetesen a magyar érdekekből levezethető magyarázata, mert 1919-től Magyarország vad ellenségeivel szemben mindig érezhette az angolok, ha nem is baráti, ám a magyar érdekeket lehetőség szerint mérlegelő magatartását). Az elfajult vitában a kormányzó salomoni döntést hozott: Kánya a posztján maradhatott, Genfben pedig tartózkodó lapot kellett leadni.¹³⁰

A színtelen (Kozma Miklós malíciózus megjegyzése szerint: fűrészporszerű) *Darányi Kálmán* kormányfősége alatt a magyar külpolitikában Kánya akarata szerint mentek a dolgok. Az akkoron már hetven év felé tartó „vén róka” mesterségében mindent tudott, vélelme szerint túlzottan is sokáig kellett mások akaratahoz alkalmazkodnia, ezért most nemhogy nem igényelte mások tanácsait, hanem (agglegény létére) kimondottan örömét lelte abban, ha munkatársait megkínózhatta.¹³¹

Így mentek a dolgok a következő miniszterelnök, Imrédy Béla alatt is, egészen annak 1938 szeptemberében bekövetkezett pálfordulásáig. Bethlen István 1931-ben azért mondott le, mert érezte, hogy oly gyűlölethullám veszi körül, amely nem csupán őt, hanem rendszerét is elsodorhatja.¹³² Itt érdemes megemlíteni: ha a kortársak és az utókor méltányosan tárgyilagos, akkor a korszakot nem Horthyról, hanem Bethlenről nevezi el, hiszen a rendszert nemcsak ő építette ki és üzemeltette 1931-ig, de az (kisebbség-nagyobb torzulások árán) egészen az 1944. márciusi német megszállásig fennmaradt. Köztörténeti tény, hogy Gömbös Gyula kísérlete a rendszer alapvető átformálására nem járt sikerrel. Bethlen annak a reményében költözött ki a – korszakban a mindenkor miniszterelnököknek szolgálati lakást is nyújtó – Sándor

¹³⁰ Pritz 1982, 233–238.

¹³¹ Hory 1987, 407–409.

¹³² Márkus 1968, 98–99.

palotából, hogy az indulatok csillapodtával újfent visszatérhet oda.

A kívánság-gondolkodás tehát e tekintetben – oly sok bukott és majdan megbukó politikushoz hasonlóan – őt is jellemezte.

Bethlen e vágya ugyan nem teljesült, ám 1936-tól szürke eminenciásként, tanácsadóként nagyon sok döntésben részt vett. S szerepe messze nem egyéni alakítás volt. Szócsöve, képviselője azoknak a nagytőkés köröknek, amelynek képviselői komoly aggodalommal figyelték a náci Németország térnyerését, akik, bár szintén a területi revízió álláspontján voltak, mindent igyekeztek megtenni az angolszász hatalmakkal való jó kapcsolatok megőrzése érdekében. Ezért buktatják meg 1938 májusában Darányit, ültetik helyére Imrédy Bélát, majd vonják meg tőle is (pálfordulása okán) a bizalmat. Imrédy azonban néhány hónapig képes ellenállni, sőt azt is eléri, hogy a Berlin szemében mind nagyobb tüskét jelentő „vén madarat”,¹³³ Kánya Kálmánt kitessékelje a Dísz térről.

Imrédytől 1939 februárjában sikerül megszabadulni, az utód Teleki Pál gróf lesz, aki alig két esztendővel később önkéntes haláláig két külügyminiszterrel dolgozott. Először a Felvidékről elszármazott mágnástársával, a mérhetetlenül becsúszó, tüdőbeteg¹³⁴ Csáky István gróffal, Istivel, akinek közvetlen rövidséggel megmondhatta a véleményét. Csáky ugyan respekta a nála jóval idősebb, tudósként is első rangú kormányfőt, ám alkati különbségük sok feszültségnek lett forrása. Tanácsra a külügyminiszter nem tartott különösebben igényt, ám a kormányfő már csak tudósi természetéből következően is természetesen vette a csapatban gondolkodást. Egy adott pontig becsülte a másként gondolkodók véleményét, s az továbbgondolkodásra késztette, míg Csáky felfelé nehezen viselte a lobbanékony természetétől eltérő kormányfő sok tépelődésre hajlamos alkatát, lefelé pedig nem munkatársakat, inkább csak végrehajtókat látott tisztviselőiben.

Bárdossy sok mindenben hasonlított a korán elhunyt Csákyra, a hivatalba lépése nyomán nem sokkal később kirobbant jugoszláv válságban azonban semmit sem egyénieskedett, jó munka-

¹³³ Imrédy Béla kifejezése. Hory 1987, 401.

¹³⁴ A korában még számos esetben halálos betegségét az első világháborúban francia földön elszenvedett internálása során kapta, s ennek okán is a franciákat mérhetetlenül gyűlölte.

társa volt Telekinek, akinek éppen elég gondot okozott Horthy Miklós mérséklése, aki hanyatt-homlok követte volna Hitlert a Jugoszlávia elleni akcióban. Barcza György londoni magyar követ nevezetes április 2-i távirata azonban Teleki számára világossá tette, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácson előző nap kiformált igen körütekintő álláspont végrehajtása is törésre vezet az angolokkal, s ennek nyomán politikája csődjét belátva az öngyilkosságot választotta. Halálával akarta munkatársait és nemzetét felrázni, hogy ne menjenek tovább a végzetbe vezető úton.

Bárdossy sokkal nagyobb intellektussal rendelkezett mintsem hogy ne lássa át a végzetes pisztolylövés értelmét, mégis az elvállalt utódi szerepkörben mindent Teleki április 2. előtti intenciói szerint tett. Cselekedetéről talán csak az általa megkérdezett *Rassay Károly* próbálta lebeszélni, ellenben a parlament Külügyi Bizottsága, s benne bizony a jó Bethlen István gróf is támogatta.

Ha a történeti anyaggal nem politizálunk, nem kíséreljük meg ilyen vagy olyan ideológiai hadállások erősítésére felhasználni, akkor azt kell mondanunk, hogy a történelemben bizony jöttek (s jöhetnek) olyan helyzetek, amelyek feloldhatatlan ellentmondástól terhesek. Nemzeti alapon álló kormány nem tehetette meg, hogy kihasználatlanul hagyja a szerb impérium alól szabaduló délvidéki magyarság anyaországához való csatolásának lehetőségét, mikor közben az alternatíva másik ágán az rajzolódt ki, hogy német impérium alá jutnak.

Más volt a helyzet a Szovjetunió két hónappal későbbi megtámadásával. Ezt Hitler nem kérte és főleg nem követelte. Szfinx-szerű hallgatásba burkolózott, mert tudta, hogy (a lényegében az ő ajándéka okán) több mint 170 ezer km²-re növekedett ország olyan kényszerpályára került, amely révén urai bele fogják vinni a háborúba.

Determináció azonban nem volt.

Lett volna lehetőség akkor a távolmaradásra, de az elvakult katonai vezetés és az erősen érzelmi alapon mérlegelő kormányzó Bárdossy számára csak az igazódás vagy a lemondás alternatíváját kínálta. És ő annak az oly ismert (és oly sokszor hamis) képletnek alapján, mely szerint maradnom kell, mert helyettem csak rosszabb jöhet, nem állt fel székéből. Ezzel nem csupán a halálos ítéletét írta alá¹³⁵ (amelyet majd 1946 január elején hajtanak vég-

¹³⁵ Illyés Gyulával a háború alatt beszélgetve kimutatott a ház előtt álló fára. Látod? Erre fognak felakasztani – mondotta. Illyés 1986, 396.

re), hanem az országot is arra a lejtőre állította, amelyen már sem az Anglia sem az Amerikai Egyesült Államokkal való fél esztendővel későbbi hadiállapotot nem lehetett elkerülni.

Érdemi tanácskozás egyik esetben sem történt. Sőt még a kormányzóval is felcserélődtek a szerepek. Bár ezek a Sors uja alatt vitt szerepek (ha a mindig lehetséges visszavonulást nem tekintjük) valóban nem kínáltak alternatívát. Hiszen az Angliával szembeni hadiállapotra már úgy került sor, hogy *Joszif Visszarionovics Sztálin* követelésével szemben – bizonyos ideig tanúsított késlekedés után – Churchill nem látott kitérésre lehetőséget. A Budapesten átadott ultimátumot pedig nem volt ember, aki teljesíthette volna. Bárdossy alkata eleve nem olyan volt, hogy döntéseit mások tanácsának mérlegelése alapján hozza meg, következőleg ebben a kruciális helyzetben *érdemben* teljesen feleslegesnek tartotta mások véleményének megismerést.

Az Egyesült Államokkal való hadiállapot beálltát ugyan nem előzte meg formálisan ilyen teljesíthetetlen ultimátum, ám a német és olasz követ Bárdossynál történt együttes megjelenése tartalmilag hasonló ultimátumot jelentett.

Ezzel Bárdossy miniszterelnöksége is megpecsételődött. Mivel a németek meg voltak elégedve vele, s az ügyeket vitte, ezért most a kormányzó nem volt olyan időprésben, mint Teleki Pál halála után. Utódjának, Kállay Miklósnak a kiválasztására a puhatóldozások már 1941 őszén megtörténtek. Először a nagyhatalmú, kormányfőjével alapvetően elégedetlen belügyminiszter, *Keresztes-Fischer Ferenc* kereste fel vidéki birtokán Kállay Miklóst, majd ugyanezen célból *Baranyai Lipót*, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, utóbb *Chorin Ferenc*, a hazai ipari és bankvilág meghatározó személyisége járt nála, azután a kormánypárt elnöke, két al-elnöke is vizitált otthonában. Tehát ők mind azt kérték Kállay Miklóstól, hogy vállalja el a kormányzás akkoron irgalmatlanul nehéz terhét, s azt tanácsolták Horthy Miklósnak, hogy vonja meg a bizalmat attól a Bárdossy Lászlótól, aki elsőrangú diplomata volta ellenére nem tudta megakadályozni, hogy rövid hónapok alatt országa és nemzete ne kerüljön három világhatalommal hadiállapotba.¹³⁶

¹³⁶ A köztudatból és a történeti irodalomból szinte reménytelen kiradírozni, mégis elmondjuk: mivel Bárdossy László okos, művelt, széles látókörű ember volt, ezért a hadüzenet otrombaságát egyik nagyhatalommal szemben sem követte el. Mindhárom esetben „csupán” az történt, hogy megállapította a hadiállapot beálltának tényét.

A döntést előkészítőknek arra is volt figyelmük: Kállay Miklós miniszterelnökségét nem akarták megterhelni azzal, hogy ő állapotodjon meg a Moszkva alatt elszenvedett súlyos vereség nyomán komoly¹³⁷ katonai részvételt brutálisan követelő német kormánnyal. A második magyar hadsereg frontra küldése ugyan a Kállay-kormány időszakában történik majd meg, ellenben a megállapodást magyar részről még Bárdossyval tárgyalatják le. Miután ez megtörtént, akkor hívhatja őt a kormányzó és szólítja fel lemondása benyújtására.

A távolról visszatekintő, a konkrét helyzet iszonyú súlyától mentes, bár azt a hiteles előadás érdekében utólag átélni törekvő történész elég nagy pontossággal állapíthatja meg, hogy Kállay Miklós (bár nem volt oly művelt, nem volt oly széles látókörű, nem tudott oly briliáns stílusban fogalmazni, mégis) jobb miniszterelnök volt mint előde. Az ő kormányfősége idején az ország nem süllyedt el még jobban a háború mocsarában. Nem vezényelt újabb katonákat a szovjet frontra, nem ment bele abba a csapdába, hogy a magyar honvédek a Balkánon megszálló feladatot vállaljanak, nem számolta fel a korlátozott parlamentarizmust, a képviselőket úgy küldte hosszabb szabadságra, hogy azal alapvetően a nyilas képviselők penetráns tevékenysége alól húzta ki a talajt, ám jottányit sem mozdult el a totalitarizmus irányába, nem korlátozta a korábbinál jobban a sajtó szabadságát, nem akarta a zsidóság sorsát tovább nyomorítani, nem tiltotta be a Szociáldemokrata Pártot.

Az is kétségtelen tény, hogy ha Kállay Miklós 1941 őszen számításba jött, akkor fél esztendővel korábban is lehetett volna megbízását mérlegelni. Ám, ha konzekvensek vagyunk korábban mondott szavainkhoz, akkor csak azt mondhatjuk: az utóbbi két hadiállapot ügyében Kállay sem tehetett mást, ekképpen a kérdés arra szűkül le: az ő robosztussága vajon elég lett volna-e a Horthy Miklós akaratával való szembefordulásra? Mivel történész nem téved bele a „*mi lett volna*” *lápvilágába*, „*csupán*” a történelmi helyzetekben – bár korántsem mindig, ám számos esetben mégis – kimutatható lehetőségeket mérlegeli, határozott véleményyt ellenben csak akkor mond, ha állítását ellenőrizhető tényekkel tudja alátámasztani. Ez esetben szárazon azt állapíthatja

¹³⁷ A hadba lépés után a magyar Honvédség minimális erővel volt jelent a Szovjetunióban.

meg, hogy a felvetett kérdés (mai ismereteink birtokában) megválaszolhatatlan.

Nehéz helyzetében Kállay a külpolitika formálásában semmit sem kockáztatott, tehát (minden esetleges vitát, kéretlen tanácsot megakadályozandó) kormányában magának tartotta meg a külügyi tárcát. Formailag ugyan Bárdossynak felajánlotta a posztot, de azt a visszautasítás biztos tudatában tette. Ez alkalommal folytatott (egyébként utolsó) beszélgetésükön tanácsnak aligha mondható, ám annál súlyosabb útravalót kapott:

– Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes és angolbarát vagy, és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, Te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban, és eldőlt Trianonban is.¹³⁸

Bárdossy szavai rövid távon is csak részben voltak igazak. Valóban igaza volt abban, hogy Magyarország a németek bukásával magára maradt, pontosabban szólva az angolok nem védték meg az országot Sztálin akaratától. Ez annál is fájdalmasabb, ha tekintetben vesszük, hogy a második világháború alatti angol és amerikai béketervek a térséget illetően abból indultak ki, hogy itt csak akkor lesz tartós béke, ha nem ismétlik meg a trianoni döntést, hanem méltányosabb határokat húznak. Mindennek jegyében északon a határ lényegében az első bécsi döntésnek megfelelően haladt volna, és északon, illetve délen is jelentős korrekciót terveztek. A moszkvai akarat majdani érvényesülése előtt Teheránban nyílt meg az út, ahol eldőlt, hogy a második front megnyitására nem a Balkánon, hanem a távoli Normandiában kerül sor.

És hogy miért akarta Sztálin visszaállítani a trianoni határokat? Ebben szerepe lehetett a Kállay-kormánynak, amennyiben nem mérlegelte, hogy a véres partizánháborút vállaló szovjet lakossággal szembeni megszálló feladatok vállalása – másfajta logikát felülírva – negatívabb következményekkel jár, mint a frontvonalon való küzdelem. Molotov már 1943. június elején az angó-

¹³⁸ Kállay 1991, 52.

lok tudomására hozta: „a szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”¹³⁹ Ám a döntő mozzanat minden bizonnyal annak az ősrégi birodalmi hatalomgyakorlási technikának a célszerűsége és alkalmazása volt, amelynek jegyében a csatlós országok között mennél több konkolyt kell hinteni, s akkor akár a gazdasági-kulturális viszonyaiban primitívebb központban is nyugodtak lehetnek befolyásuk megőrzése dolgában. S ehhez a politikához jó partner volt az az *Eduard Beneš*, aki Moszkva barátságát már 1943-ban azzal is meg akarta nyerni, hogy önként lemondott Kárpátaljáról, szövetséges volt az a *Josip Broz Tito*, aki a délszláv államot óriási saját véráldozatokkal szabadította fel a német iga alól, s hajlékonyságra számíthatott attól a román vezetéstől, amelyet Besszarábia elvételéért lényegében Erdély visszaadásával kompenzálta.

Kállay Miklós ellenben nem vitte katasztrófába az országot. Míg a majdani katasztrófa felé Bárdossy László döntő lépéseket tett, addig Kállay a végzet beteljesedésétől igyekezett az országot megmenteni. Az 1943 szeptemberi ideiglenes fegyverszüneti megállapodás létrejötte számba veendő eredmény volt ezen az úton. A kormányfő tudta, hogy mit akar elérni, ehhez neki nem tanácsokra, hanem a konspirációban abszolút járatos munkatársakra lett volna szüksége. Munkatársai odaadására általában nem is lehetett panasza, ám a konspiráció terén már oly gyászos volt az eredmény, hogy a német elhárítás szinte minden részletet Hitler asztalára helyezett, ezért tudott az említett klessheimi találkozón már 1943 áprilisában a Führer a kormányzó számára oly nehéz helyzetet teremteni.¹⁴⁰

Feltétlen hasznos tanács lett volna a Szent István-i Magyarország visszaállításának ábrándjáról való lemondás, ám az uralkodó politikai eliten belül ilyen tanácsra Kállay Miklós nem számíthatott, és mentalitása okán azt abszolút nem is igényelte. Olyan paradigmaváltásra lett volna szükség, amely felé ugyan Teleki László gróf már 1849-ban lényeges lépést tett, ám amellyel

¹³⁹ Juhász 1978, 158-159.

¹⁴⁰ Horthy 1990, 269-271.

csak furcsa különccé vált.¹⁴¹ Az első világháború elvesztése után éppen egy évtizeddel a rendszer reprezentatív folyóiratában, a Magyar Szemlében ugyan (minden bizonnyal Bethlen István intenciójára) meghirdetik Hungária föderalizálásának a tervét, ám nem vonják le a tanulságot, hogy az elszakadt nemzetiségek semmiféle rezonanciát nem mutattak, annál inkább kellett itthon mosakodni azért, hogy az elképzelésnek semmi köze a gyűlölt Jászi Oszkár Keleti Svájc elgondolásához.¹⁴²

S amikor 1942 januárjában Londonban lengyel-csehszlovák, illetve görög-jugoszláv föderációs megállapodást írnak alá, akkor erre mintegy válaszképpen a Külügyminisztériumban kidolgozott dokumentum, Szegedy-Maszák Aladár memorandumáról beszélünk, úgy fogalmazza meg („természetesen” magyar szupremácia-igénnyel) a Kárpát-medencei Commonwealth-tervét, hogy az semmiféle konzekvencia-levonást nem tükrözött.¹⁴³ A kéretlen angol reakálás a háborús szembenállás logikája mentén nyers szavakban öltött testet: „Ha a magyar kormány azt reméli – jegyezte fel a brit külügyminisztérium illetékese –, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velünk folytatandó tárgyalásokhoz, akkor még nagyon sokat kell tanulnia.”¹⁴⁴

Ehhez a tanuláshoz a rendszer építményén *belül* nem volt senki, aki tanácsot adott volna. Bethlen István nevezetes 1944. évi memorandumja – miközben oly szigorúan (adott esetben nem is méltányosan, s főleg elfedve az ő korábbi szerepének követke-

¹⁴¹ „Különféle nemzetiségek irányt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Liberté, égalité, fraternité még nem elég. A népek nemzetiségi életet is akarnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni, és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják.” (Teleki 1961, II. 27-28.) A gyakorlatban ez a horvátok, a szerbek és a románok teljes autonómiáját jelentette volna, akik – Martinovics Ignác félévszázaddal korábbi tervezetéhez hasonlóan – csak föderatív szálakkal kötődtek volna a magyar területi egységhez, míg a szlovákok és a németek korlátozottabb területi-politikai autonómiában részesültek volna.

¹⁴² Új Hungária felé c, a Magyar Szemlében Ottlik László neve alatt megjelent írásról van szó. Az írást itthon Jászi Oszkár föderációs elképzeléseivel hozták rokonságba, s erre Ottlik László hosszan bizonygatta esztendővel később közölt írásában, hogy neki semmi köze Jászi gondolataihoz. A második Ottlik-írást közli: Berend 1986, I, 170–182.

¹⁴³ Ld. erre részletesebben e kötetben a *Magyar külpolitika a második világháború alatt* c. írást.

¹⁴⁴ Juhász 1978, 217. – A memorandum kizárólag a semleges országokban állomásozó magyar diplomaták szavainak irányítására készült, rejtélyes módon került el az Foreign Office-ba.

ményeit) mond bírálatot a félévszázad külpolitikájáról – sem adja fel a Szent István-i Magyarország ábrándját.¹⁴⁵

Az 1944. évi teljes csődöt intézményes, modern tanácsadási rendszerrel sem lehetett (volna) elkerülni.

(Külügyi Szemle 2009. 3. sz. 186–196.)

¹⁴⁵ Bethlen 1944

MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYHATALMAK 1938-BAN

A tekintélyes Time magazin 1939 elején az *Év embere* kitüntető címet Németország kancellárjának, Adolf Hitlernek adományozta. Hét évtizeddel később,¹⁴⁶ tehát tisztos történelmi távlatból visszapillantva erre az esztendőre azt mondhatjuk, hogy a lap az 1938-as esztendőt – s benne a Führer teljesítményét – jól mérte fel. Hitler az esztendő márciusában birodalmába olvasztotta Ausztriát, s ezzel a nagynémet gondolatnak sok évtizedes múltra visszatekintő programját valósította meg. Szeptember végén a bajor fővárosban Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia segédletével a versailles-i békemű egyik preferált országából, az 1918–1920 előtt soha nem létezett Csehszlovákiából kanyarított le kisebb országnyi (egészen pontosan 29 ezer km²) területet, kebeleztet be birodalmába 3,63 millió lakost.¹⁴⁷

Aztán hét esztendővel később Ausztria ismét önállóvá vált, a müncheni szerződést ekkortájt eleve érvénytelen paktumnak nyilvánították, Hitler elszenesedett földi maradványait pedig úgy földelték el, hogy annak senki se bukkanhasson a nyomára.

Mindez nem változtat azon a tényen, hogy 1938 Európájában a nemzetiszocialista birodalom – az Anschluss óta hivatalos nevén Grossdeutsches Reich¹⁴⁸ – és annak teljhatalmú, sokak által rajongással övezett, más sokak által szenvedélyesen gyűlölt ura hatalmas tényező volt.

*

„1938 – a miénk”, hirdették szerte az országban a nyilasok plakátjai. Nem lett az övék, mert bármennyire is sokat lendített rajtuk mindaz, amiről eddig szóltunk, s bármennyire is kamatoztat-

¹⁴⁶ Az írás 2008 végén készült. – *A szerk.*

¹⁴⁷ Közöttük 2,9 millió volt a német.

¹⁴⁸ Az elnevezés historikumára ld. Hamza 1999.

ni tudták a korabeli magyar társadalom akut problémái generálta feszítő erőket, a Bethlen-rendszer túlélte a nagy gazdasági válságot¹⁴⁹, a felszámolását célzó gömbösi kísérletet. A Gömbös után a miniszterelnöki székbe ültetett Darányi Kálmán egy idő után helyesnek tartotta, ha enged a szélsőjobbboldali törekvéseknek, ám e politikája májusban bukását okozta. Utódja, Imrédy Béla első intézkedései hatékonyan védelmezik a bethleni politikai struktúrát, a nevezetes 3400-as ME rendelet eltiltja a közalkalmazottakat a nyilas pártokba való belépéstől. Egészében azt mondhatjuk, hogy Magyarország és a nagyhatalmak viszonyát ebben az esztendőben (is) a magyar belpolitika szereplői érdemben nem befolyásolják. Azt – magyar részről – szinte kizárólag a hivatalos politika formálja.

A magyar-német viszonyt német oldalról az szabta meg, hogy Berlin Csehszlovákiával szemben érdekközösséget látott, ám Romániával és Jugoszláviával szemben már korántsem. Ismerték a magyar-román viszony mély antagonizmusát, s ezért e vonatkozásban semmit sem javasoltak, ám annál inkább szorgalmazták a magyar-jugoszláv viszony megjavítását. Miközben ezt tették, gondosan ügyeltek arra: a délszláv fővárosban véletlenül se gondolják azt, hogy a magyarok pártjára állva szorgalmazzák a két ország közeledését. Márpedig a szerbekkel szemben évtizedek óta nem csekély averziót tápláló Kánya Kálmán külügyminiszter kizárólag a magyar-jugoszláv határ Hitler által történő garantálása esetén lett volna hajlandó a Belgráddal való meg egyezésre. Mivel ettől a németek elzárkóztak, ezért gyakorlatilag Kánya sem volt hajlandó a déli szomszéddal való megállapodásra, mert (feltehetőleg megalapozottan) nem hitt abban, hogy Belgrád – egy magyar-csehszlovák háború esetén – valóban semlegességet tanúsítana.

Gazdasági oldalról 1938-ra a magyar-német viszony a húszas évek vége, harmincas évek első fele időszakához képest nagyon sokat javult, ellenben a magyarországi németek sorsa a két ország kapcsolatát továbbra is alaposan megterhelte. Hiába volt a hivatalos magyar politika minden erőfeszítése, hogy eleget te-

¹⁴⁹ A nevezetes 1943. évi szárszói konferencián Erdei Ferenc fogalmazta meg, hogy a Bethlen-rendszert az 1930-ban kezdődő gazdasági válság sodorta el (Szárszó 1943, 200), s nyomában évtizedekig szokásos volt ez a periodizáció. Csak a nyolcvanas években kezdte a hazai történetírás hangsúlyozni, hogy a Bethlen által megalkotott rendszer lényegében az 1944. évi német megszállásig fennmaradt.

gyenek e kisebbség kulturális követeléseinek, a kormányzati akaratot a helyi hatalmi szervek – maguk mögött tudva a közvélemény jelentős részének masszív támogatását – nem hagyták érvényesülni, miközben fenn is egyre több kétely gyülemlett össze e politika folytatásának célszerűsége tekintetében, mert napnál világosabb volt, hogy az egyébként *jogos* követeléseket a Birodalomból a kisebbségen belül már évek óta jelentkező disszimilációs törekvések izmosítására, s egyben a náci eszmék terjesztésére is fel akarják használni.¹⁵⁰

A német politika fő vonalával sem lehettek Budapesten megelégedve, hiszen (az imént említetten túl) nagyon sok jel figyelmeztetett arra, hogy Berlin a magyar revíziós törekvéseket messze nem olyan hőfokon támogatja, ahogy arra az első világháborús szövetség és közös sors alapján „indokoltnak” vélték.

1938 márciusában megvalósult az Anschluss, a náci Németországnak a magyar határon való megjelenése a magyar közvélemény széles köreiben keltett komoly riadalmat, ezért Horthy Miklós rádióbeszédében igyekezett április elején a felajzott kedélyekre megnyugtatóan hatni.¹⁵¹ A szélsőjobb ellenben ezt a veszélyt nem érezte, inkább arra látta az időt elérkezettnek, hogy Hitlert rávegye: adja vissza Magyarországnak Burgenlandot. A német külügyminisztérium vastag dossziényi anyagot gyűjtött össze ezekről a dőre törekvésekről. Közben pedig a kuruc-labanc ellentét jegyében is zajlott a belpolitikai csetepaté: most a legitimisták szólták le alaposan a kurucokat, hogy nem látták a készülő veszedelmet, amelyet ők természetesen a Habsburg-restaurációval gondoltak elhárítani, a kialakult helyzet ódiumát pedig a kurucokra hárították ismét bebizonyítva, hogy a nemzetközi erőviszonyokat teljesen irreálisan szemlélik, hiszen az Anschluss elleni keményebb magyar fellépés sem lett volna komoly tényező a hitleri akarat megghiúsítására. *Pethő Sándor* ellenben így oktatta ki eszmei ellenfeleiket: „a mi nagy pipájú, kevés dohányú kurucaink addig tüzeltek és ádázkodtak az úgynevezett osztrák rém felkunkorodása ellen, amíg most, tíz esztendő múlva, Hegyeshalom és Sopron alatt majdnem megkapják ... nem a hétmilliós osztrák köztársaságot, hanem a hetvenötmilliós germán birodalmat, melynek peremén ott sorvadozhatnak a fogatlan kuruc tigrisek,

¹⁵⁰ Tilkovszky 1989, Spannenberger 2005

¹⁵¹ Juhász 1988, 173-174.

arra várva, mikor nyeli le őket a dunai anarchia gazdasági sivatágának nagy ragadozója, a germán oroszlán!”¹⁵²

Anglia – amely Franciaországgal ellentétben az 1918-as összeomlás után közel két évtizeden át bizonyos empátiát tanúsított Magyarország iránt – az Anschluss nyomán lényegében leírta Magyarországot. A Budapest szempontjából nyugtalanító előjelek már a Rajna-vidék német megszállása után gyarapodtak. Kánya Kálmán külügyminiszter akkor azt a hiteles választ kapta az új helyzetre reagáló angol politikáról, hogy a kollektív biztonság megteremtésére irányul. Kánya ekkor erre úgy válaszolt, hogy ezt az utat hazája nem tudná követni.¹⁵³ Magyar szempontból ebben a politikában nem volt semmi új. Amikor bő esztendővel korábban az olaszok és a franciák egy dunai paktum tető alá hozásában próbálták érdekeiket egyeztetni, Kánya akkor a magyar szembeszegülést még világosabban fogalmazta meg: Magyarország nem működhet közre olyan területek megvédésben, amelyeket az első világháború után tőle vettek el.

Amikor 1937-ben Londonban *Neville Chamberlain* lett a kormányfő, akkor az ő „megbékélési” politikája éles fordulatot jelentett a korábbi, kollektív biztonságra törekvő úttal szemben, de ez sem jelentett Budapest törekvései szempontjából érdemi változást. London, mint ahogy Párizs, majd némi késéssel Moszkva is ösztönözte Budapestet a kisantanttal történő megbékélésre, de ennek a jelentőségét aligha becsüli túl az, aki tisztában van Kánya Kálmán mentalitásával, birodalmi tudattól átítatott lényével, senki fiát sem respektáló egojával.

A külpolitika eredménytelensége okán fél évtizeddel korábban (a döntéselőkészítés szokásosan számos variánst mérlegelő világában, nem a nyilvánosság előtt) nagyon haloványan ugyan felmerült a kisantantnak való behódolás gondolata.¹⁵⁴ Nemzeti

¹⁵² Idézi: Németh 1989, 579.

¹⁵³ Juhász 1978, 158.

¹⁵⁴ 1933 nyarán – a Magyar külpolitika egyik nehéz pillanatában – Apor Gábor, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője azt írta egyik belső feljegyzésében, hogy amennyiben Budapest nem kap Rómától és Párizstól megfelelő segítséget, akkor „jobb, ha Magyarország behódol (a) kisantantnak és politikailag nem önállóan, de nyugodtan, gazdaságilag pedig pihenten – nem kell hadseregére áldozni – él, ahogy élni tud, és belsőleg koncentrálna és készen várja az az időt, amíg a jelen konstelláció változik és politikailag jobb auspiciumokkal felveheti újra (a) küzdelmet.” Pritz 1982, 130. A harmincas évek derekán egy alkalommal pedig Kánya kérdezte meg helyettesét, Hory Andrást: mi lenne, ha Magyarország belépne a kisantantba? Hory 1987, 403.

függetlenségi hagyományainkból következően ez teljes képtelenség volt. Az ellenben – rögziségével együtt is – járhatónak bizonyult, hogy Magyarország a kisantanttal mint egészszel kezdjen tárgyalást. Kánya 1937 januárjában kezdte meg ezt az utat, s az 1938. augusztus 23-án a jugoszláviai (ma szlovéniai) Bledben szenzációs eredményt hozott. A világlapok sokat olvasott helyeire már annak okán is igényt tartott e hír, hogy e megállapodás értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, az utóbbi pedig azt vállalta, hogy területi revíziós követeléseit nem teszi háborús cselekmény tárgyává, tehát köznapi nyelven szólva ilyen cél érdekében nem nyúl fegyverhez.

Az igazi szenzáció azonban a megállapodás időpontjából sarjadt. Ezekben a napokban Horthy Miklós államfő – miniszterelnöke, kül- és honvédelmi minisztere társaságában – nemhogy éppen Adolf Hitler vendégeként Németországban tartózkodott, de a találkozó célja éppen a két ország Csehszlovákia elleni fegyveres fellépésének a megtárgyalása volt. És mivel számos európai lap – tudván a lényegét – hetekkel-napokkal előtte már nem csupán ezzel riogatta olvasóikat, de azt is valószínűsítették – olaj a tűzre –, hogy a magyar vezetés nem tud majd kitérni a német ajánlat elől, behódol, ezért a bledi esemény szenzációs tálalása közben teljesen elsikkadt az igazi bravúr. Ez pedig abban volt, hogy miközben a Bledben történtek komoly segítséget adtak Horthy Miklósnak, a főhreri ajánlat elhárításához, a bledi megállapodással a magyar diplomácia lényegében felrobbantotta a kisantantot. Egészen pontosan azzal, hogy e blokk képviselői tudomásul vették: az aláírt megállapodás ideiglenes jellegű, véglegesé majd akkor válik, ha Magyarország *külön-külön* kétoldalú megállapodást köt Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Romániával az ott élő magyar kisebbség helyzetének jobbításáról.¹⁵⁵

*

Mi volt egészen pontosan a hitleri ajánlat és miért kellett kitérni előle, miközben – amint az felettébb ismeretes – a magyarságnak semmi oka sem volt, hogy otthon érezze magát a versailles-i Európában, s most nagy alkalom kínálkozott az *érdemi* változtatásra?

Számtalan jel tanúskodik arról, hogy a szeptember 29-én Münchenben megkötött négyhatalmi diktátum alaposan *elfedi* a

¹⁵⁵ Ádám 1968, Juhász 1988.

bő egy hónappal korábbi kiel találkozót jelentőségét. A tény „értetű”, hiszen Münchenben a korabeli Európa – s ezzel együtt jelentős mértékben a korabeli világ – vezető hatalmai konferenciáztak, míg a Grill csatahajó fedélzetén Adolf Hitler a kisanant gyűrűjébe fogott furcsa kis ország nem minden anakronizmustól mentes vezetőjével tanácskozott csupán. Aztán hatalmas különbség, hogy míg München eredményeként több milliónyi lakost és hatalmas területet vettek el Csehszlovákitól, addig Kielben – *effajta értelemben* – semmi nem történt.

Közbülsőleg – ha már párhuzamokat vonunk: a döntésről Csehszlovákia illetékeseit meg sem kérdezték, képviselőit a döntés ceremóniális részéhez sem engedték oda. Ehhez képest Magyarország 1920-ban egészen nobilisan bántak el, amikor hagyták, hogy Apponyi Albert színpadi emelvényt ácsoljon a francia Külügyminisztérium vörös szalonjában, majd hónapokkal később a szerződés aláírására a nagy Trianon palota jobb oldali szárnyának nagytermébe, a Galérie de Cotelles-be beérkező küldöttség előtt a győztesek teljes vezérkara *illő tisztelettel felállt* a székéről.¹⁵⁶

1938-ba visszatérve: a kiel találkozónak mégis igen nagy volt a jelentősége. És messze nem úgy állnak a dolgok, ahogy azt Winston Churchill második világháborúról szóló, egyébként magisztrális munkájában olvashatjuk. A jeles államférfi minden itt történni – lapidáris tömörséggel, hogy előadása még meggyőzőbb legyen – éppen a valósággal homlok egyenest ellenkező értelmet ad. „A magyarok is éberren figyelték a müncheni tárgyalásokat” – kezdi elbeszélését s ezzel rögvess sikerül az időrendet is feje tetejére állítania. „Horthy 1938 augusztusában Németországban járt, de Hitler igen tartózkodóan fogadta.” Ezzel a mondattal is sikerül mindent visszájára fordítania, hiszen a magyar államfő *nem saját kezdeményezéséből*, hanem a Führer még áprilisban elküldött meghívása nyomán vállalkozott az útra. S ha már ilyen súlyú személy torzítja e témában a történelmet, akkor minden bizonnyal nem felesleges elmondani, hogy az út *Staatsbesuch* volt, a németek – természetesen póré számításból – olyan pompával kápráztatták a magyar vezetőket, amelynek csillogása (külső megfigyelő szemmel) a Duce nem sokkal korábbi németországi fogadtatásának a külsőségeit is felülmúlta.

¹⁵⁶ Romsics 2007, 123. és 146.

„Augusztus 23-án délután – folytatja Churchill – hosszas beszélgetést folytatott ugyan Magyarország kormányzójával, de nem árulta el, mikor lesz a lakoma. Utólag azért csak előálltak a magyarok a követeléseikkel.”¹⁵⁷

Minden ilyen és másfajta torzítással szemben mondjuk el: igen alaposan dokumentálható, hogy Adolf Hitler – München minden jelentősége ellenére, s álnok szavaival ellentétben, melyek szerint számára csak és kizárólag a Szudéták vidékén élő németek kisebbségi sorstól való megmentése a cél – valójában nem akart Münchent, nem akart néprajzi alapon történő megállapodást. Számára valójában az volt a reálisan keresztülvihető program, hogy *egyetlen csapással felszámolja Csehszlovákiát*, ezt a „szörnyszülött krokodilust”, ezt a „szovjet repülőgép-anyahajót”. Hitler számára nem az volt a veszedelmes, hogy vakmerő tervének végrehajtása során háborúba keveredik a nyugati hatalmakkal, hanem az volt számára a szörnyű vízió – s ezt kell majd, minő szörnyű sors, igaz: nem sokáig, csupán alig fél esztendőre elviselnie –, hogy partnerei minden néprajzi megoldásba belemennek. Mert számára az volt a cél, hogy belenevethessen az angol miniszterelnök, Chamberlain arcába: – Elkésett, Sir, nincs már miről beszélnünk, nincs már Csehszlovákia.¹⁵⁸

Aki ennek a valóban vakmerő tervnek a keresztülvihetetlenségét mondja, s bizonyoságként az angolok 1938 májusi, pillanatnyilag valóban határozott, s akkor Hitlert valóban visszakozásra – pillanatnyi visszakozásra – kényszerítő lépésére mutat rá, annak azért nincs igaza, mert *a kérdést nem a maga tényleges dimenziójában* szemléli. Ezt a dimenziót nem – a minden drámaiságával együtt is igencsak szűkös – 1938-as esztendő, hanem nagyobb spácium: elején a Rajna-vidék 1936. március 7-i remilitarizálása, végén a maradék csehszlovák állam 1939. március 15-én puskalövés nélküli felszámolása mutatja meg.

Újabb – kétség kívül: kalandor – tervével a vezér és kancellár jóval kevesebbet kockáztatott, mint 1936 márciusában. Jóval

¹⁵⁷ Churchill 1989, I, 112.

¹⁵⁸ 1938 szeptember 20-án az őt ismét felkereső Imrédynek és Kányának mondta azt Hitler: „Felfogása szerint az egyedül kielégítő megoldás a katonai fellépés. Fennáll azonban az a veszély, hogy a csehek mindenbe belemennek.” Majd amikor 1939. január 16-án Csáky Istvánt fogadta, akkor mondta az alaposan lehordott magyar politikusnak: „Ha a magyarok annak idején benne lettek volna a dologban, akkor ő a szemébe nevetethetett volna Chamberlainnek.” WILHELMSTRASSE 142. és 149. sz.

kevesebbet kockáztatott, mert akkor valóban mindent egy lapra tett fel és – nyert. Ennek a nyereségnek a haszna pedig bőséggel kamatozott számára. A franciák már nem fordulhattak ellene, ebből a szempontból nem tartotta tényezőnek őket. Ha az ekképpen alaposan meggyengült angolok mégis keményen ellene fordulnak, akkor még mindig visszavonulhat az etnikai alkudozás „szánalmas” terepére, s ha kell akkor feláldozza az – úgymond: izgága, békebontó¹⁵⁹ – magyarokat.

Belpolitikailag ekkor Hitler jóval szilárdabban a hatalom birtokosa, mint két és fél esztendeje volt. Az elgondolásával szemben ugyan egy sor katona próbál tenni, de mit? *Walther von Brauchitsch*, a szárazföldi hadsereg főparancsnoka a Grill fedélzetén a magyar kormányzóval beszél. Minden bizonnyal teljes mértékben egyetértenek, ám Hitler előtt természetesen ez nem marad titok, és két nappal később „tapintatlan hangon” teszi szóvá az ügyet Horthy Miklósnak, aki rendreutasítását nyomatékosan utasítja vissza: szokása szerint maga választja meg, hogy kivel és miről beszél.¹⁶⁰ Ez augusztus 25-én történt, s szervezkedő katonák feje, *Ludwig Beck* vezérőrnagy a Wehrmacht vezérkari főnöke augusztus 27-én nyújtja be lemondását. A két dátum oly közeli, hogy nem lehet nem gondolni arra, a Hitler terve ellen berzenkedők *komolyan tényezőnek gondolták* Horthy állásfoglalását.

A magyar állásfoglalás valóban lényeges volt, mert megakadályozta Hitlert kalandor tervének megkezdésében: rákényszerült a müncheni alkudozásra, s ekképpen Csehszlovákia szétzúzását „csak” két lépcsőben tudta megvalósítani.

Igencsak közismert tény, hogy a korabeli Magyarországon – bármennyire is mély volt a magyar-román antagonizmus – a polgári demokratikus Csehszlovákiával (amelynek vezetésében a magyargyűlölő, a magyarelles intrikákban kifogyhatatlan Eduard Benešnek mindenkor kulcsszerepe volt) való viszony bizonyos tekintetben még nehezebb volt. A hitleri ajánlat elhárítá-

¹⁵⁹ Mai napig ott kószál a nemzetközi történeti köztudat egy-egy zugában az a merőben hamis feltételezés, hogy az első világháború kirobbanásában nekünk magyaroknak, s miniszterelnökünknek Tisza Istvánnak lett volna meghatározó szerepe. S miért ne lenne „természetes”, hogy az effajta valótlanág megszüli a másik előjelű valótlanágot: Tisza engesztelhetetlen védelmezője volt a békének. Tessék elmenni Nagykovácsiba és elolvasni az ottani első világháborús emlékműre vésett sorokat.

¹⁶⁰ Horthy 1990, 215-216. Vö.: Pritz 1995, 318.

sának a megértéséhez tehát távolabbi összefüggéseket is fel kell villantanunk.

*

A húszas években Bethlen István romokból épített működőképes országot. A plebejus indulattól fűtötteknek, köztük a népi íróknak minden bizonnyal igazuk van abban, hogy sok vonásában mily *retrográd, népellenes* volt ez az építmény.¹⁶¹ A bethleni teljesítményt elfogulatlanul mérlegelők sem siklanak el e rendszer effajta vonásai felett. Ám ezzel együtt is elismerésre méltó teljesítmény Bethlen alkotása. S ha már romokból kellett építkezni, akkor kézenfekvő volt, hogy a székesfehérvári Nagyboldogasszony-templom romjaiból is talán érdemes dolgot lehet konstruálni. Az alkalmat erre a nagy király halálának 900. évfordulója adta. A kultusztárcát ekkortájt Szekfű Gyula *Magyar történetének* megírásában inaskodó¹⁶² *Hóman Bálint* irányította. Az újabb székesfehérvári ásatás nyomán a területen Romkert, s benne az első király emlékét idéző díszes mauzóleum létesült. Ideológiai-politikai funkciója is rögvést támadt. Míg a korábbi esztendőben a vitézzé avatás ceremóniáját a Margitszigeten tartották, 1938. május 22-én a vitézzé avatandók a mauzóleum lépcsőjén ereszkedtek térdre a kormányzó előtt, az augusztus 20-i állami ünnepek Székesfehérváron zajlottak, *innen indult* Horthy Miklós németországi útjára. A kielői találkozó súlya a székesfehérvári ceremóniáknál természetesen messze nagyobb volt, ám a kettő között spirituális kapcsolat létezett.

A székesfehérvári ceremóniák mítoszt sugalltak a javából, azt delejezték, hogy egyszer ismét megszületik Szent István Magyarország. Kielben pedig, íme, megfogalmazódott a nagy ajánlat: Magyarország támadja meg Csehszlovákiát. Hitlernek minden ellenvetésre volt válasza, leginkább azt hangsúlyozta, hogy a gyenge magyar haderőnek a német rögvést a segítségére siet, a győzelem nyomán az egész Felvidék ismét Magyarországhoz kerül.

Horthy természetesen nagyon szívesen részt vett volna a gyűlött északi szomszéd államának szétzúzásában, ám szeme előtt a herderi jóslat beteljesülésének réme lebegett. Már a Führerrel 1936 augusztusában történt találkozásához készített feljegyzésében is

¹⁶¹ Ld. – például – Féja, valamint Péterfi Gábor, Szabó Dezső és Féja Géza Trianon reflexiója és külpolitikai nézetei c., az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2009-ben megvédett PhD-értekezést.

¹⁶² Németh László kifejezése.

ott szerepel a sokuk rémálmát felidéző mondat: „Ein verlorener Krieg würde Ungarn von der Landkarte verschwinden machen.”¹⁶³

Ezért volt más a májusi válságnak a berlini és budapesti olvasata.

Ám a hitleri ajánlat visszautasításához is erő kellett.

Spirituálisan a székesfehérvári mítoszba lehetett kapaszkodni, a reáliákban pedig Bled adott nagy támaszt.

Ez utóbbi jelentőségét a németek is megértették.

*

Az első bécsi döntéssel Magyarország megindult azon az úton, amelyen trianoni területét 1941 áprilisáig – lépésről lépésre – közel megduplázza. Mindennek fényében vannak olyan vélemények, miszerint az integrális revízió célja ezekben az esztendőkből *elvált volna* a tényleges külpolitikai programtól, másként fogalmazva a hatalom akkori birtokosai távlatilag kevesebbel beérték.

A kérdés mérlegeléséhez érdemes felidézni Kozma Miklós-nak, a korszak egyik fontos politikai szereplőjének, az MTI elnök-vezérigazgatójának, 1935–1936-ban Gömbös Gyula belügyminiszterének 1938. szeptember végén naplójába feljegyzett sorait: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehszlovákia között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal addig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékes ország folytathatjuk. A Róma-Berlin tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Római vonal.”¹⁶⁴

¹⁶³ Horthy 1962. Vö. még Kállay 1991, II, 6., illetve e kötetben a Magyar külpolitika – csatlósság és a revízió között c. írást. Szegedy-Maszák Aladár, Bede István –1943 májusától a Külügyminisztérium új osztályvezetői – úgy érzik: szakadékba tartó kocsira ugrottak fel, s ráadásul nekik kell viselniük a felelősséget a szerencsétlenségért. – Juhász 1978, 226.

¹⁶⁴ Ádám 1968, 327.

Kozma Miklós teljes pontossággal adta vissza a korabeli hivatalos magyar külpolitika törekvéseit és *homokra épült* reményeit. Kárpátalja megszerzését azért akarták elérni, hogy Berlinnel szemben komoly mozgástérhez jussanak, az elkövetkező hetek ellenben azt bizonyították be, hogy Berlin akarata ellenére egy talpalatnyi újabb földet sem szerezhetnek meg. Az önállónak gondolt magyar katonai akció megállítására november 18-án érkezett meg az első német figyelmeztető jegyzék. Hatására Budapesten – azzal az öntudattal, amely a naplóbejegyzés szerzőjének is olyannyira sajátja – mindössze a támadás időpontját halasztották némileg el. 21-én ellenben jóval élesebben fogalmazott állásfoglalást kaptak, amelyet az olaszok ugyanúgy visszhangoztak. Ezért kényszeredetten visszavonták és leszerelték a felvonultatott csapatokat.

Azt pedig, hogy az elgondolt Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-vonal (tehát lényegében a horizontális tengely már évek óta a fejekben élő, hatalompolitikai erővé azonban egyáltalán nem szerveződő elképzelése) mily mértékben bizonyult alkalmatlannak a tengelytől való megkönnyebbülésre, azt majd a következő évek tragikus fejleményei fogják Budapest számára véres komolysággal megmutatni.

*

Ezzel már túlléptünk választott esztendőnk időhatárán. Mivel azonban – módszertani alapszabály – a történelemből vizsgálatra csak úgy metszhetünk ki kisebb darabokat, hogy mindeközben ne vesszük le tekintetünket arról a nagyobb dimenzióról, amelynek összefüggései a vizsgált szűk téma történéseinek *értelmet adnak*, így nézve Kozma sorait nem kétséges, hogy annak kulcsfogalma nem a magyar-lengyel közös határ, hanem a „**ketrec**”. S mivel a ketrecből a magyar-lengyel határ révén nem sikerült kitörni, ezért kell majd 1940. decemberében a jugoszlávokkal „örökbarátsági” szerződést kötni, amivel – minden jó szándékot visszájára fordítva – most már nem csupán a kitörési kísérlet mondott csődöt, de (az 1941. március végi belgrádi puccs következtében) a magyar külpolitika intézői olyan csapdába manőverezték be az országot, ahonnan a „fegyveres semlegesség” megőrzésével képtelenség volt ki-keveredni.

Abban a paradigmában, amelyben a két háború közötti magyar politika mozgott, bele volt kódolva az 1945-ös tragédia. Döntően az 1918-ra megérett helyzet társadalmi üzenetének el-

sikkasztása, a trianoni tragédia, valamint annak okán, amit 1943-ban *Márai Sándor* így fogalmazott meg: „Mit tanult ez a nemzet Trianonból? Semmit.”¹⁶⁵

(A Nógrád Megyei Levéltár és a révkomáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszéke által Balassagyarmaton 2008 decemberében szervezett rendezvényen tartott előadás.)

¹⁶⁵ Márai 1998, 110.

LAJOS IVÁN ÉS A MAGYAR KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁS

Lajos Iván (1906–1949) pécsi tankerületi tanügyi fogalmazó a magyar külpolitikai gondolkodást csupán néhány esztendeig, s akkor is – az általa írt *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című, szélesebb körökben leginkább *Szürke könyv*nek nevezett füzeté¹⁶⁶ körül nem csupán itthon, hanem széles külföldi körökben keletkezett nagy figyelem ellenére – csak csekély mértékben befolyásolta. Ám bizonyíthatóan befolyásolta, s ezért hely illeti meg őt abban a majdani összefoglalásban, amely a magyar külpolitikai gondolkodás 20. századi spáciumát hivatott áttekinteni. Jelen írásunkkal e nagyobb vállalkozáshoz szeretnénk hozzájárulni.

Az elmúlt esztendőben¹⁶⁷ *Murányi Gábor* publicista terjedelmesebb könyvet tett közzé *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála* címmel.¹⁶⁸

Vélelmünk szerint téves Lajos Ivánt történésznek nevezni. Nem azért vitatjuk el tőle a történészi minősítést, mert az egyetemen nem történész, hanem jogász képzettséget szerzett, hanem főleg azért, mert írásaiban lépten-nyomon legitimista elkötelezettségének jegyében torzítja a múltat, munkáiban számos esetben vét a szakma szabályai ellen, írásainak forrásbázisa megengedhetetlenül szelektív.

A történésznek az a fő törekvése, hogy magát a múltat mutassa be. Azt jól tudjuk – mai csüggedő korunkban ez már szinte evidencia – hogy a történészi teljesítmény objektivitásához is súlyos kétségek férnek, férhetnek, ám mégis nagyon nagy különbség van a történészi, illetve a múlt tényeit tudatosan politikai-ideológiai koncepció alapján rendező, szelektáló magatartás között.

¹⁶⁶ Lajos 1939

¹⁶⁷ Ti. 2006-ban. – *A szerk.*

¹⁶⁸ Murányi 2006.

A történész a múlt prekonceptiómentes ábrázolására törekszik. Van – miért is ne lenne? – prekonceptiója, ám azt a megismert tények hatására alázattal módosítja, ha szükséges: elveti. Aki ellenben historizál, az prekonceptiójához keresgéli a történeti tényeket, tehát azokat a történész szakma határain kívüli szempontok hatására rostálja-színezi, önkényesen csoportosítja.

A történész szakmának – sajnos – lépten-nyomon el kell szenvednie azt a sérelmet (is), hogy olyanok kapják meg ezt a megjelölést, akik valójában nem sajátították el a szükséges szakmai tudást és jártasságot. Míg egy sor szakmát és foglalkozást jogszabályok védik az effajta hitelrontástól, a történész szakmának nincs ilyen támasza.

1945 után Murányi Gábor könyvének megjelenése előtt Lajos Ivánról a szélesebb közönség nagyon kevesen tudott, többnyire csak azok hallottak róla, akik célzott érdeklődéssel fordulnak a korszak felé.¹⁶⁹

*

Lajos Iván neve 1939-ben lett országosan, sőt széles külföldi körökben is ismert, amikor a fentebb említett füzetecskéje a szokásosnál sokkal nagyobb példányszámban¹⁷⁰ megjelent, reményt keltve azokban, akik ilyen-olyan okból *Adolf Hitler* további diadalmaskodásától tartottak, illetve kiváltva Németország tiltakozását, valamint a hazai szélsőjobboldal dühödt, a szerzőt fizikai létében is veszélyeztető támadásait. A példányszámra vonatkozóan *Molnár Sándor* visszaemlékezése 38 ezres adatot említ,¹⁷¹ a

¹⁶⁹ 1968-ban látott napvilágot a *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944* c. kötet (WILHELMSTRASSE), amely három, tárgyba vágó német dokumentumot közölt informatív jegyzetekkel ellátva. 2001-ben publikálta Vigh Károly *Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből* c. kötetét (Századvég, Bp.), amelyben Molnár Sándornak, Teleki Pál egyik bizalmasának, a Miniszterelnökség munkatársának visszaemlékezéseit tartalmazza, függelékében pedig közzé tette a *Szürke könyv* egyik fejezetét, valamint Lajos Iván 1945-ben megjelentette *Szót kérek. A „Szürke könyv” mérlege* c. írását is. 2002-ben az MTA dél-dunántúli szervezete, a PAB rendezett ülőesszakot, amelyen (két másik előadás mellett) Ormos Mária tartott előadást *Lajos Iván történész szemmel* címmel. Mindhárom előadást a Vasi Szemle publikálta ugyanabban az esztendőben.

¹⁷⁰ Murányi 2006 első sora szerint „több tízezer” példányról van szó, a könyvben azután később szó esik az egymással e tekintetben (is) felelő állításokról, anélkül, hogy a szerző a maga véleményét kifejtene.

¹⁷¹ Vigh 2001, 65. (Molnár Sándor kéziratának eredetije az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.) Vö. Murányi 2006, 65–66. – Molnár nyolc kiadásról beszél, a bírósági végzés kilenc kiadást említ. Murányi 2006, 93.

70 ezres becslések¹⁷² minden bizonnyal olyan túlzások, amelyeknek Lajos Iván még alaposabb lejárata volt a célja.

Az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő példányok alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kilenc „kiadás” valójában egy kiadást és nyolc utánnyomást jelentett. A második „kiadás” címlapján 10–15.000 példány, a harmadikon 15–20.000 olvasható. A negyediktől az OSzK-ban nincs példány, az a 20–25 ezres szériát jelenthette, mert az ötödik „kiadáson” 25–28.000 látható. A hatodik 28–31.000, a hetedik 31–37.000, a nyolcadik 36–38.000 és a kilencedik „kiadás” 38–41.000 példányt jelez. Az OSzK könyvtárlománya alapján megállapítható, hogy a kilenc „kiadás” után a füzet még 1939-ben Buenos Aires-ben a *Buenos Airesi Magyar Könyvkiadónál* szintén napvilágot látott. E kiadó a füzet élére *A külföld magyarjaihoz!* címmel egy egyoldalas felhívást illesztett.¹⁷³

„Egy új világégés fenyegető veszélyének sorsdöntő órájában emelte fel intő szavát egy magyar tudós, aki távol a napi politika tülekedéseitől és elvakult viszályaitól tisztán látja azt a szakadékot, amelybe be akarják hajszolni a magyar népet. Amint 20 évvel ezelőtt idegen érdekekért ontották vérüket a magyar katonák százezrei, – úgy most is idegen érdekekért akarják Magyarországot új háborúba vinni.

Magyarországot nem fenyegeti ellenség, a magyar föld népe békében él és békességben akar maradni szomszédaival. És mégis katonai készülődésekre kényszerítik Magyarországot, fegyverkezésre áldozzák azokat a milliókat, amelyek békés építő munkára volnának szükségesek.

Húsz évvel ezelőtt is hatalmas szövetségesek győzhetetlenségét hirdették azok, akik idegen érdekekért háborúba vitték Magyarországot, – most is a hatalmas szomszéd biztos győzelmét hirdetik és így akarják új pusztulásba sodorni a magyar népet.

E könyv szerzője: Dr. Lajos Iván, a pécsi tudományegyetem tanára a tudós alaposságával kutatta fel ennek a hamis propagandának forrását és az igaz hazafi lelkes meggyőződésével hirdeti, hogy a 'hatalmas szomszéd' hatalma inog és a 'győzhetetlen szövetséges' biztos vereség előtt áll. Sőt Magyarország függetlenségét maga a szövetséges hatalom fenyegeti legjobban.

Ezzel a veszéllyel szemben emeli fel intő szavát Dr. Lajos Iván.

¹⁷² Murányi 2006, 8.

¹⁷³ Köszönettel tartozom György Bélának, az OSzK munkatársának, hogy a fenti adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

És ezt a könyvet, amelyből Magyarországon 36.000 példány kelt el, – *idegen hatalom nyomása alatt betiltották Magyarországon. El akarják némítani az igazság szavát.*

A külföld magyarjainak kötelessége megszólítani az elnémított igazságot és szabad ország szabad sajtója segítségével megjelentetni ezt az idegen nyomás alatt betiltott könyvet.

Külföld magyarjai!

Olvassátok és terjesszétek ezt a könyvet. Az igazság terjesztését és diadalra jutását mindenkinek saját erejéhez képest segíteni kell.

A külföld magyarjai ezzel is bizonyítani fogják az óhaza iránti szeretetüket.”¹⁷⁴

*

Vajon ki(k) fedezte, fedezték a broszúra megjelentetését, a kiadás és a nyolc utánnyomás költségeit, a tetemes postaköltséget? (A példányok jelentős része nem került könyvárusi forgalomba, tisztviselők, ügyvédek, szerkesztők, politikusok sokasága postálójából ingyen vehette kézhez.) Mivel a kiadványnak az volt a célja, hogy kételyt ébresszen Németország háborús eredményessége iránt, ezért a Berlint lejártni akaró erők körében kell keresnünk a támogatókat.

C. A. Macartney, a két háború közötti Magyarország történetének avatott ismerője *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945* c. nevezetes munkájában – vélhetőleg a Lajos Ivánnal 1946-ban folytatott beszélgetése alapján – azt írja, hogy a füzetet „a legitimista vezér, gróf Sigray kezdeményezte és finanszírozta”.¹⁷⁵

Ez a megállapítás minden bizonnyal hiteles, ám joggal feltételezhetően nem teljesen fedi a valóságot. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállása nyomán a *Magyarság* c. nyilas lap a birtokában jutott, korábbi magyar rendőrségi jelentések alapján arról tett közzé cikket, hogy Sigray Antal a budapesti angol követség pénzén támogatta a Szürke könyv pub-

¹⁷⁴ A felhívásnak szinte minden sora kritikára szorul, amit az egész tanulmány mondanivalójával teszünk meg, miközben természetesen azt is hangsúlyozzuk, hogy maga a törekvés: óvni a magyarságot a németek erejének túlbecsülésétől, az egyoldalú német orientációtól messzemenően helyes volt.

¹⁷⁵ CAM 1993, 247. Idézi Murányi 2006, 62.

likálását.¹⁷⁶ Molnár Sándor ellenben azt állította, hogy a munkát a Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztálya finanszírozta. Vélelmünk szerint mindhárom állítás részgazságot tartalmazhat, azok együttese teszi ki a múlt valóságát. Ha az angol követség (vagy esetleg mögötte esetleg az angol titkosszolgálat) fedezte is esetleg a nyomdaszámlát, a terjesztésnek is megvoltak a maga költségei, ekképpen nem alaptalan az a feltételezés, hogy a finanszírozás költségeihez a Teleki-kormány is (természetesen titokban) hozzájárult.¹⁷⁷

Lajos Iván szélsőségesen legitimista beállítottságú, fanatizmusra hajló férfiú volt, akit meggyőződése nemegyszer ragadtatott (írásban és szóban) megalapozatlan megnyilvánulásra. Szóban forgó munkájának a magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségeit bíráló sorai is tanúskodnak erről. A magyar külpolitikai gondolkodásnak évszázadok óta súlyos fogyatékségei vannak. Ezeket természetesen nem magyar átok szülte, egyszerűen az önálló állami lét hiányának a következményei: Lajos Iván bírálata annyiban indokolt, hogy a német fegyverek legyőzhetetlenségének mítoszát, s ennek kapcsán azt a széles körben osztott nézetet támadja, mely szerint német és magyar külpolitikai érdekek teljes fedésben lettek volna.¹⁷⁸ Mindeközben azonban az ő szemléletét is súlyos elfogultságok torzították. Szélsőséges legitimista meggyőződése jegyében az első világháború kapcsán az antant szerepét idealizálja, a németekét démonizálja.

¹⁷⁶ Murányi 2006, 64. – Megjegyzendő, hogy a Foreign Office irataiban ennek semmi nyoma: egy 1939. július 18-i jelentésében Gascoigne budapesti brit ügyvivő – abszolút kívülállóként – annyit említ, hogy Pesten az a hír járja, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tudtával folyik a terjesztés és a miniszterelnök terjeszteti a cserkészisztek körében, sőt az ő instrukciói alapján készült. A jelentés azt is tudni véli, hogy a könyv egy német emigráns, Fritz Sternberg művének fordítása. (London, Public Record Office, Foreign Office 371, vol 23111, f. 84–86. – Ablonczy Balázs szíves közlése alapján.)

¹⁷⁷ Molnár definitíve azt állítja, hogy a füzet „Teleki jóvoltából” jelent meg. Vigh 2001, 65. – Teleki Pálról szóló, mértékadó munkájában Ablonczy Balázs távolságtartóan foglalkozik a kérdéssel: Molnár Sándor állítását – írja – „más forrás és Lajos Iván háború utáni közlése nem erősítik meg.” (Ablonczy 2005, 483.) Ez így természetesen pontos lehet, „csupán” annyit kell hozzáfűznünk, hogy Lajos Iván 1945 után is politikai erőterben mozgott, s bár nem volt annyira óvatos, hogy sorsát a szovjet hatóságok ne pecsételjék majd meg, de korábbi hányattatásai, s főleg Mauthausenbe történt elhurcolása azért bizonyára óvatosabbá tette. Tehát hallgatása – vélelmünk szerint – nem cáfolja Molnár Sándor állítását.

¹⁷⁸ „Legyünk tisztában avval, hogy a német politikának olyan céljai is vannak, amelyek nem egyeztethetők össze a magyar érdekekkel.” Lajos 1939, 6.

Amikor azt állítja, hogy „az antant államok, de különösen Franciaország és Anglia úgyszólván az utolsó pillanatig keresték a lehetőséget a Monarchia megmentésére”¹⁷⁹, akkor csupán újfogalmazza a húszas-harmincas évek legitimista publicisztikájában, így jelesen a *Magyarság* c. legitimista napilapban is gyakran hangoztatott, maga által is már korábban kifejtett téves állítást.¹⁸⁰

A magyar közvélemény zöme valóban lebecsülte az Amerikai Egyesült Államok jelentőségét, valóban túlbecsülte a német birodalom erejét, ám – Lajos Iván állításával szemben¹⁸¹ – nem ennek lett Csonka-Magyarország az eredménye. A Szent István-i Magyarország (a Monarchiával egyetemben) azért került a történelem süllyesztőjébe, mert Németországgal szemben végzetesen meggyengült, az egyensúlyozó szerepét már nem tudta betölteni, s nemzetiségeit nem tudta integrálni.

*

Lajos Iván 1906. február 3-án született Pécsen és 1949. szeptember 10-én halt meg Tartagulban, a Szovjetunió Kazah tagköztársaságában egy büntető táborban.¹⁸² 1924-ben a pécsi tudományegyetemen kezdi jogi tanulmányait, 1928-ban ugyanott doktorál *A Pragmatica Sanctio jogi érvénye* c. értekezésével, amely szintén erősen magán viseli legitimista meggyőződését.¹⁸³

Doktorrá a következő esztendőben avatják – sub auspiciis gubernatoris kitüntetéssel.¹⁸⁴ Ezután több dolgozatot készített,

¹⁷⁹ Lajos 1939, 3.

¹⁸⁰ *Milotay István* (aki 1934-ig a *Magyarság* c. lap egyik társszerkesztője volt) 1934-ben felhagyott a legitimizmussal, otthagyja a lapot, a Gömbös-kormány szolgálatában induló *Új Magyarságnak* lesz szerkesztője. Lajos Iván az őt támadó Milotaynak írt 1939. július 11-i válaszcikkében joggal teszi szóvá a nagyhatású publicista ezen pálfordulását. Murányi 2006, 13.

¹⁸¹ „Akkor is legyőzhetetlennek tartottuk a germán óriást, akkor is 'vágyálmodokban' ringattuk magunkat és akkor is keservesen csalódtunk, mert az eredmény lett: Csonka-Magyarország.” Lajos 1939, 4.

¹⁸² Murányi 2006, 19, 166.

¹⁸³ Uo. 21.

¹⁸⁴ A ceremónia éves késedelmének okát nem lehet tudni. A kérdéssel foglalkozó Murányi Gábor okkal veti fel, hogy esetleg a legitimista Lajos Iván vonakodott a kormányzóra esküt tenni, az is lehet, hogy értekezésének aktuálpolitikai kicsengései képezték a késedelem okát, s az sem kizárt, hogy egyszerűen időpont-egyeztetés miatt késett az avatás, mert közben a jelölt éves állami ösztöndíjjal a bécsi egyetemen hallgatója lett. A család birtokában fennmaradt azonban Imre József egyetemi rektor Klebelsberg Kunóhoz intézett levele, amely világosan jelzi, hogy az egyetem vezetése tartván a politikai botránytól – arra utasította a jelöltet, hogy értekezéséből az avatás során csak a múlttal fog-

amelyeket – ismételhetjük – igencsak helytelen lenne a történet-tudomány égisze alá vonni. Azok a korszakban a legitimisták és az antilegitimisták között dúló politikai küzdelem elemeiként születnek. Történész szemmel miképpen is lehetne másképpen minősíteni – például – egy olyan munkát, amelynek a szerző *A restaurációs kísérletek külpolitikája* dilettáns címet adta, témája kifejtése során „tényként” állapítja meg, hogy „a restauráció nem a nyugati nagyhatalmak ellenállásán hiúsult meg”¹⁸⁵ egy másik munkájában úgy válaszol a Zita királynő elleni támadásokra, hogy közben „a legitimizmus hófehér gályájáról” értekezik¹⁸⁶, Mátyás királyról szóló előadásában habozás nélkül állítja a nagy uralkodót IV. Károllyal párhuzamba, aki – úgymond – a Habsburgok között elsőként tért vissza Mátyás „dunai politikájához”, „akinek halhatatlan érdeme, hogy világosan látta Magyarország döntő jelentőségű hivatását a monarchiában.”¹⁸⁷

1929 és 1935 között alkalmi munkákból tartja el magát, a Legitimista Néppártban is dolgozik, s csak 1935-ben jut álláshoz, ekkor lesz a pécsi tankerületi főigazgatóság segédfoglalmazója (1938-tól fogalmazója), amely elfoglaltsága nem volt olyan bokrós, hogy mellette ne folytathassa legitimista tevékenységét.¹⁸⁸ Terjedelmes munkát jelentet meg IV. Károly életének első szakaszáról, majd az első világháború diplomáciatörténetéből merítő munkát publikál *Tanulmányok a világháború diplomáciájából* címmel. Ezek a könyvek a történetírás egyes kellékeivel ugyan rendelkeznek, ám esetükben – ismételhetjük – tudományról aligha szerencsés beszélni. Valójában nem többek mint a legitimizmus mellett érvelő propagandairatok. Ezen az a tény sem változtat, hogy a IV. Károlyról szóló könyv több mint félezer oldalas.

Ebben látjuk a döntő okát annak, hogy a történetírásunk nem tartja emlékezetében e munkát. Murányi Gábor minderről így ír: „Erről a pozitivistá történetírás minden erényét, s a krónika elfoglaltságait felvonultató kötetéről – nem kis részben a szer-

lalkozó részt olvashat fel. Murányi Gábor annak kapcsán, hogy miképpen is kerülhetett e dokumentum 1945 után Lajos Ivánhoz így ír: „talán 1945 után kapta meg egy kultuszminisztériumi kollégájától vagy éppenséggel ő találta meg kutatásai során.” Az általunk kiemelt szavakat igencsak eufemisztikusnak tartjuk, s vélelmünk szerint jóval prózaibb fogalmazással lehet a vélt cselekményt megfogalmazni. Murányi 2006, 23–24.

¹⁸⁵ Idézi: Murányi 2006, 36.

¹⁸⁶ Uo. 25–26.

¹⁸⁷ Uo. 94.

¹⁸⁸ Uo. 44.

ző további sorsának alakulása miatt – még a szakirodalom sem látszik tudomást venni. 'Magyar tolla alól még nem került ki monográfia a dualista rendszer utolsó uralkodójáról...' – írta például 1998-ban *L. Nagy Zsuzsa* az egy évvel korábban megjelent *Peter Broucek* osztrák történész *Karl I. (IV.), Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie* című könyvét dicsérő, a *Századokban* megjelent recenziójában. De 2004 novemberében még egy lábjegyzet erejéig sem esett szó Lajos Iván munkájáról azon a Rómában tartott nemzetközi konferencián, melynek témája – az I. világháború és a soknemzetiségű Monarchia – jelentős részben lefedte Lajos Iván egykori kutatásait. Mindössze egy 1995-ös népszerű tudományos kiadvány hivatkozik a szóban forgó munkára.¹⁸⁹

Nem kétséges, hogy Lajos Iván tragikus sorsa keményen befolyásolta nevének homályba hullását a szovjet korszakban, ám az a tény, hogy a rendszerváltás nyomán eltelt nem csekély időszak (amely oly sok esetben hozta meg a szükséges fordulatot, jóvátételt, korrekciót) történészei továbbra sem tartják indokoltnak Lajos Iván munkáinak leporolását, az nem a szakma mulasztását, hanem csupán az előljáróban rögzített tényt húzza alá. Murányi Gábor többször idézett (úttörő volta, adatgazdagsága miatt egyébként értékes) munkájában felvetett kérdésre¹⁹⁰ szögezzük le világosan: Lajos Iván alapvetően nem különféle személyes ellentétek miatt nem tudott habilitálni, hanem jelentős mértékben azért, mert nem volt számba vehető tudományos munkássága. A IV. Károlyról megjelent munka oly mértékben dagályosan egyoldalú, hogy abban a legitimista irányultságú lapok sem találtak kellő harci muníciót, s ezért – mint Murányi Gábor megállapítja – alig-alig vettek róla tudomást.¹⁹¹

A *Szürke könyv* megjelenésére a budapesti német követség gyorsan reflektált. *Otto Erdmannsdorff* budapesti követ először július 1-én, majd 4-én, 8-án és 11-én adott a Wilhelmstrasse számára tájékoztatót.¹⁹² Ezek, sajnos, nem voltak ismertek a német kül-

¹⁸⁹ Uo. 52.

¹⁹⁰ Uo. 51.

¹⁹¹ Uo. 54. – A szerzőnek ez a tény annál is inkább érthetetlen (uo. 53.), mert Lajos Iván könyvének megjelenése időszakában a legitimista mozgalom valóban felerősödőben volt. A szerző által idézett sorok, azok kulisszahasogatón giccses volta már önmagában elvezet a legitimista lapok lagymatagságának megértéséhez.

¹⁹² WILHELMSTRASSE 232. sz. irat és annak 1. sz. jegyzete.

ügyminisztérium magyar vonatkozású iratait publikáló 1968-as kötet szerkesztői előtt, ellenben a július 14-i és a július 21-i igen, valamint *Ernst von Weizsäcker* külügyi államtitkár *Sztójay Döme* berlini követtel július 19-én folytatott megbeszéléséről készített feljegyzés is.

„Követséget legkülönbözőbb oldalról, a külügyminiszter részéről is ismételten figyelmeztetik itteni közvélemény számunkra rendkívül kedvezőtlen befolyásolására, melyet az időközben már ötödik kiadásban megjelent pécsi iromány okoz, óva intve Magyarországot Németország melletti elkötelezéstől, tekintettel utóbbi állítólag gyenge katonai helyzetére” – írja július 14-én a német követ, amelyből az a sajnálatos (sok más forrásból is ismert) tény is kiviláglik, hogy mily sokan tartották szükségesnek Magyarországon a német követség tájékoztatását. A követ ugyan azzal bagatellizálja az ügyet, hogy Lajos Iván nevét le sem írja, a kiadványt pedig csak a pejoratív *iromány* szóval illeti, ám e stilisztikai fordultnál jóval nagyobb jelentősége volt annak az egyébként általa rögzített ténynek, mely szerint a kötet „időközben német, angol, francia és lengyel nyelvre is lefordították és a Times is foglalkozott vele, az ellenséges propaganda legszélesebb köröknek ingyen küldi szét.”¹⁹³

A fenti szövegből esetleg arra lehetne következtetni, hogy az informátorok kórusába maga Csáky István külügyminiszter is beletartozott volna. Nem erről van szó. A külügyminiszter azért hozta szóba az ügyet, hogy miniszterelnökének intenciója szerint cselekedjék. A kormánynak természetesen kellemetlen volt a Lajos Iván írása kiváltotta németországi visszhang,¹⁹⁴ másként azonban a kormányfő aligha tehette meg (amihez egyébként szintén komoly érdeke fűződött), hogy történjék valami széles hazai körök elvakult németbarátságának fékezésére.

Teleki Pál taktikusan azt a megoldást választotta, hogy Berlinton „segítséget” kért: jelöljék meg azt/azokat az idézeteket, amelyeket Lajos Iván nem Németországban megjelent könyvből vett át.¹⁹⁵ Csáky ezért hozta szóba Erdmannsdorff előtt a kérdést, az idézett német forrás második bekezdése is ezt támasztja alá. „Külügyminiszter f. hó 1-i jelentésemmel továbbított javaslatára

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Vö. Ormos Mária cikkét a Magyar Hírlap 2002. május 6-i számában. Idézi Murányi 2006, 66.

¹⁹⁵ Vigh 2001, 65.

sürgősen kérek bizonyítékot eljuttatni arra vonatkozólag, hogy az idézetek helytelenek vagy Németországban tiltott folyóiratokból valók, hogy a kormánynak a kormánysajtó eddigi elutasító, de állítólagos idézetekkel szemben kevésbé hatásos állásfoglalásán túlmenően módja legyen beavatkozásra.”¹⁹⁶

Nagyhatalom azonban – ha egyéb eszközök vannak birtokában – miért is adna egy ilyen megkeresésre pozitív választ? Július 19-én Sztójay Döme felkereste a külügyi államtitkárt, s ártatlanságot mímelve arról beszélt: nem érti a hazájával szemben a birodalomban tapasztalt „elkedvetlenedést”. Weizsäcker nem könnyűfalazott. „Sztójay úr tudomására hoztam néhány anyagot, és pedig a magyar kormány késedelmeskedését a németellenes pamfletek árusításának megtiltásában s azt a tényt, hogy ez az idegen sajtóra is áttérjedt”, majd a magyar-lengyel viszonyra is mint irritáló tényezőre utalt.¹⁹⁷

Ezek után Teleki Pál tudta, hogy nem feszítheti túl a húrt: július 22-én detektívek jelentek meg Lajos Iván pécsi lakásán, akik közölték, hogy elrendelték könyvének elkobzását, ellene pedig bűnvádi eljárás indult.¹⁹⁸

Lajos Iván füzetének sorsától függetlenül a német nagyhatalom 1939 nyarán Budapesttel szemben már olyan helyzetben volt, hogy a magyar kormány öntudatos, függetlenségre törekvő beállítódásról – ha nem akarta elveszíteni a területi revízió ügyében annak támogatását – csak ábrándozhatott.

Július 13-án Csáky István külügyminiszter körtáviratban eképpen tájékoztatta valamennyi magyar követséget. „Több oldalról azt tapasztaltuk – írja –, hogy bizonyos államok kormányánál kételyek merültek Magyarország állásfoglalását illetőleg egy európai konfliktus esetére.”

E kételyek – vélelmünk szerint – erősen összefügghettek a *Szürke könyv*vel, annak nagy visszhangjával.

A követek szavainak irányítására a külügyminiszter így formulázta meg az elgondolt – majd hamar kiderül, hogy csupán vágyott – magyar álláspontot:

¹⁹⁶ WILHELMSTRASSE 232, sz. – Az a tény ugyanakkor, hogy Erdmannsdorff témával foglalkozó első jelentése már tartalmazza Csáky kérését, megglehetős plaszticitással mutatja Berlinnek Budapesttel szembeni nyomasztóan nagy erőfölényét.

¹⁹⁷ Uo. 233. sz.

¹⁹⁸ Murányi 2006, 67.

„Háborús konfliktus kitörésében nem hiszünk. Amennyiben minden várakozásunk ellenére, mégis fegyveres konfliktusra kerülne sor, magyar kormány kezei semmilyen irányban nincsenek lekötve, úgy hogy abban a helyzetben van, hogy a nemzet érdekei szempontjából és a körülmények mérlegelése mellett teljesen szabadon határozhat magatartásáról. Teljesen hibás politika volna és hamis elgondolásból indulna ki minden olyan megállapítás, amellyel már eleve leszögezni akarnók, hogy adott esetben mit cselekszünk.”

Két nappal később Csáky totális visszakozót fűjt. Ekkor – formailag a 13-i távirat „kiegészítéseképpen”, valójában annak totális cáfolataképpen – minden követ utasításba kapta: „Félreértések elkerülése végett szíveskedjék törhetetlen ragaszkodásukat tengelyhatalmakhoz hangsúlyozni.”¹⁹⁹

*

Lajos Ivánnak tehát – munkája minden nagy visszhangja ellenére – nem sikerült a magyar külpolitikát letéríteni (ahogy számtalan alkalommal ő fogalmazta) az egyoldalú németbarát orientáció útjáról. Cselekedete nem sikerülhetett, hiszen sem a nemzetközi kapcsolatok sem benne a magyar külpolitika nem úgy festett, ahogy azt Lajos Iván számos írásában ábrázolta, s minden bizonnyal nagy belső meggyőződéssel maga is hitte. De nem sikerülhetett cselekedete azért sem, mert a magyar külpolitikának a német politikától és külpolitikától való erős függése, a mind egyoldalúbb német orientáció – hiszen ez a fogalmazás tükrözi a tényleges valóságot, s nem az a feje tetejére állított okfejtés, amellyel Lajos Iván a két háború közötti magyar (kül)politika életrajzát 1945 után bemutatja – döntő mértékben nem a magyar politika irányítóinak hibás döntései nyomán alakult ki, hanem sokkal inkább a magyar külpolitika alapvető ellentmondásából keletkezett.

Az első bécsi döntés után Budapest sikertelen kísérletet tett Kárpátalja visszaszerzésére, a kudarc döntő oka az volt, hogy Berlin megvétózta a tervet. Ebben a helyzetben 1939. január 1-jén *Bethlen István* cikket publikál a Pesti Naplóban, amelynek a berlini álláspont megváltoztatása a célja. Állításai taktikai célt követnek, következőleg azok sem a magyar külpolitikát sem saját nézetét nem tükrözik. Ezért állítja azt a volt miniszterelnök, hogy

¹⁹⁹ DIMK IV, 228. és 231. sz.

„Magyarország a maga sorsának létét hosszú évek óta a Róma-Berlin-tengelyre tette fel.” Az egész cikk gondolatmenete ezt az állítást igyekezett „alátámasztani”. Nem sok sikerrel, hiszen Berlinben könnyen átláttak az ilyen laza szövésű szitán.

1946-ban, a németek fogságából szabadulva, nagy reményekkel eltelve, tollát az új hatalom szolgálatába állítva *Az első válaszut* c. terjedelmesebb dolgozatában Lajos Iván e cikk apropóján (annak értelmét vagy meg nem látva vagy meglátva, de tudatosan félremagyarázva) az egész két háború közötti magyar politikán elveri a port. E politika – úgymond – már akkor is így cselekedett „mikor még kényszerhelyzetről szó sem lehetett. A magyar politikának ... nem magyar, hanem egy idegen nagyhatalom érdekei, sőt 'be nem vallott aspirációi' voltak vezető szempontjai. ... A magyar politika nem látta, mert nem akarta látni a pángermán veszélyt.”

Ezen az alapálláson, a külügyminisztériumi irattár számára hozzáférhető iratai között szemelgetve azt bizonygatja, hogy 1920–21-ben nyílt meg az első válaszut a magyar külpolitika előtt. (A második az lett volna, ha – a *Szürke könyv* tanácsát követve – nem lép be a németek oldalán az ország a második világháborúba.)

1946-ban, a háborút veszített, újabb Trianon előtt álló országban a Horthy-korszak antikorszakká válik, valóságtartalmától függetlenül minden rosszat el lehetett, el kellett mondani róla, hogy az új kurzus erősebbé váljék. Az elvakultan legitimista Lajos Iván képtelen volt felmérni, hogy ha írása rangos történészek által szerkesztett sorozatban napvilágot is láthat,²⁰⁰ legitimista útnak semmi esélye, hiábavaló a történeti tényanyag célzatos rostálása.

A dolgozat azonban nem jelent meg: A kéziratot kiszedték, megjelentetésére azért nem kerülhetett sor, mert közben Lajos Ivánt a szovjet hatóságok letartóztatták.²⁰¹

*

Az ország vezetői az első világháború elvesztése után sem veszik tudomásul gróf Teleki Lászlónak már 1849 májusában megfogal-

²⁰⁰ Benda Kálmán és Kosáry Domokos által szerkesztett *Háború – Béke – Diplomácia* című sorozat első köteteként tervezték a munka megjelentetését.

²⁰¹ Kosáry Domokos szerzőnek 2007. március 20-án tett szíves közlése szerint. – Az 1964-ben megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* (igaz: a szovjetek szerepének elhallgatásával, az „eltűnt” szót használva) rögzíti a letartóztatás 1946. június 17-i dátumát. Murányi 2006, 165.

mazott figyelmeztetését, mely szerint a Szent István-i Magyarországnak vége lesz, ha nem sikerül a nemzetiségekkel megbékélni.²⁰² Az első világháborús bukást nem csupán azt antant mérte az Osztrák-Magyar Monarchián belül társnemzeti pozíciót birtokló magyar birodalomra, hanem a nemzetiségek is, amelyek többszörösen kinyilvánították különválási szándékukat. A trianoni Magyarország (Ausztia után) a térség leggyengébb állama, s vezetése (mögötte pedig a közvélemény túlnyomó hányada) úgy ábrándozik az integrális revízióról, hogy közben erőtlenségében még egy ellenséges támadással szemben sem lenne képes a trianoni határok megvédésére. Az 1920–21-es francia politika – *Maurice Paléologue* kísérletéről van szó – akkor kezdi latolgatni (egyébként csak röpke rövid ideig) közép-európai szövetségi rendszerének Magyarország számára kedvező átfarmálását, amikor annak már nincs reális esélye.²⁰³

Lajos Iván dilettáns fejtegetése szerint „a Quai d’Orsay hosszú időn keresztül hazánkban kereste az új, nagyvonalú közép-európai francia külpolitika alappilléreit.” Csak amikor „Párizsban látták – vizionálja a „történész” Lajos Iván –, hogy a hivatalos magyar rezsim a legélesebb franciagyűlölő irányzat embereivel tart fenn állandó bizalmas kapcsolatot, szoros együttműködést és Károly restaurációs kísérletei is fiaszóval jártak, akkor fordított a francia politika véglegesen hátat Magyarországnak és állt teljesen a kisantant államai mögé.”²⁰⁴

*

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy Lajos Iván 1939-ben fontos cselekedetet hajtott végre a *Szürke könyv* megírásával, segítséget nyújtott annak láttatásában, hogy Németország, ha nagy, többfrontos háborúba keveredik, azt nem nyerheti meg. Figyelmeztetésének erejét ugyanakkor számos tényező erősen korlátozta. Korlátozta elsősorban a magyar külpolitika természete és célrendszere, hiszen az akkori Magyarország egyfelől nem kívánta a nemzetiszocializmus győzelmét, másfelől – a területi revízió

²⁰² Ld. a 141. sz. lábjegyzetet.

²⁰³ Vö. Romsics 2007.

²⁰⁴ Az idézet Lajos Iván *Magyarország felelőssége a második világháborúban* című, 1946-ban írt, kéziratban maradt, először Murányi Gábor sokszor idézett munkájának függelékében először publikált dolgozatából való. Murányi 2006, 180.

okán – kimondottan érdekelt volt abban, hogy Németország ne vereséggel zárja a majdani nagy háborút. Horthy Miklós, Teleki Pál, Bethlen István Magyarországa olyan megegyezéssel békét óhajtott, amely megóvjá az országot attól, hogy szélsőjobbaldali ellenzéke (német segítséggel) totális náci típusú diktatúrát vezessen be, s egyben a megegyezéssel béke garanciát ad arra, hogy a mind teljesebb területi revízió eredményeit a békekötés nem fogja annullálni.

E sajátos helyzetből következően a kormányzat ugyan egyértelműen érdekelt volt abban, hogy a *Szürke könyv* mennél több, a közvélemény formálása szempontjából nem lényegtelen befolyású emberhez jusson el, s ennek érdekében nagy valószínűséggel titokban valóban segítette a szokatlanul nagy példányszámban, nyolc gyors utánnyomásban is megjelent munka terjesztését, Berlin tiltakozása miatt azonban végül is kénytelen volt a füzetet betiltani, a szerző ellen pedig (tessék-lássék módon) eljárni.

Gyengítette Lajos Iván igazságának erejét a szerző szélsőségesen legitimista beállítottsága, az, hogy a történelmi összefüggéseket, a korabeli nemzetközi erőviszonyokat torz optikán keresztül szemlélte. Joggal tette szóvá a magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségeit, sokak irreális látásmódjával szemben lényegbevágóan figyelmeztetett arra, hogy a németek érdekei számos ponton nem esnek egybe a magyar érdekekkel, ezért messzemenően helyes volt az egyoldalú német orientáció veszélyeire történő figyelmeztetése. Mindeközben a francia politikát idealizálta, az első világháborús német politikát démonizálta. A várható német vereséget oly közelinek láttatta, hogy azok körében is ellenkezést váltott ki, akik szintén Berlin bukását óhajtották, ám attól tartottak, hogy a németek erejének lebecsülése kontraproduktív hatású.²⁰⁵

A világháború befejeződése utáni írásaiban, nyilatkozataiban Lajos Iván jogos elégtétellel nyugtázta, hogy gyalázkodó ellenfelei vereséget szenvedtek. A negyedszázados rendszer ahistorikus lejáratásában szívesen működött közre, de közben nem vette észre, hogy a Szovjetunió égisze alatt életveszélyes legitimista programot hirdetni.

A korszak kemény viszonyai között ezért életével kellett fizetnie.

(In: *Megismerhető világtörténelem. Zsigmond László születésének 100. évfordulójára. Szerk. Székely Gábor. Volos, Bp., 2007. 186–196.*)

²⁰⁵ Vas István, Kádár Gyula visszaemlékezései mutatják – például – ezt. Murányi 2006, 74–75.

MAGYAR KÜLPOLITIKA – A CSATLÓSSÁG ÉS A REVÍZIÓ KÖZÖTT

Kállay Miklós későbbi miniszterelnök néhány héttel a második világháború kirobbanása előtt egy Budapesten ülésező nemzetközi kongresszus elnökeként esti gellérthegyi sétára invitálta a tanácskozás résztvevőit. A hegyről kitáruló panoráma, a sötétedésbe váltó pillanat ígézetében szavaival igencsak meghökkenette az előkelő testület tagjait: –„Jól nézzék meg e csodát, mert utoljára látják: a királyi Vár és körös-körül minden semmivé lesz, itt kő kövön nem marad.”²⁰⁶

Szegedy-Maszák Aladár, *Bede István* –1943 májusától a Külügyminisztérium új osztályvezetői – úgy érzik: szakadékba tartó kocsira ugrottak fel, s ráadásul nekik kell viselniük a felelősséget a szerencsétlenségért.

E példák a korabeli magyar politikai elit jelentős része életérzését fejezik ki.

Mert az 1918/19 és 1945 közötti magyar (kül)politikát óriási belső ellentmondás feszítette: egészen az 1945-ös totális bukásig nem tud és nem is akar megszabadulni a Szent István-i Magyarországra visszaállításának vágyképétől, miközben e külpolitika minden reálisan gondolkodó intézője messzemenően tisztában volt azzal, hogy e nagy cél csak nagyhatalmi partner segítségével érhető el. A vesztesre forduló világháborúban pedig az angolszász hatalmak jóindulatában bízva akarta megtartani az 1938–1941 közötti területi revízió eredményeit, miközben az antifasiszta koalíció lényegében a feltétlen megadás követelményét támasztották.

Szegedy-Maszák 1943 tavaszi hónapjaiban a semleges országokban állomásozó magyar követek tájékoztatására készíti el,

²⁰⁶ Kállay 1991, II, 6.

a miniszterelnökkel egyeztetni azt a memorandumot, amely indiszkréció okán a Foreign Office-ba is eljut. A dokumentum hűen tükrözi a korabeli hivatalos Magyarország magáról, nemzetközi meghatározottságairól alkotott felfogását, vágyott jövőképét. A szerző ugyan feladja az integrális revízió álláspontját, ám a London helyeslésével előző évben született csehszlovák-lengyel, valamint görög-jugoszláv föderációs megállapodással szemben olyan Kárpát-medencei Commonwealth tervét veti fel, amely kimondatlanul is magyar súlypontot vizionált. E kognitív disszonanciára nagyon nyers volt a londoni reflexió: „Ha a magyar kormány azt reméli – jegyezte fel a D. Allen, a Foreign Office illetékese –, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velük folytatandó tárgyalásokhoz, akkor még nagyon sokat kell tanulnia.”²⁰⁷

A területi revízióhoz döntően Adolf Hitler Németországa révén jutó Magyarország, ezért (s nem a nácizmussal való azonosulás okán) tapadt Németországhoz. A magyar-német sorsközösség gondolatát a magyar társadalom egy része érezte magáénak, másik (inkább nagyobb, mint kisebb) része azt elutasította. Mély történelmi okokról van szó. Miközben Csehország háromszáz évre, Lengyelország másfél évszázadra elvesztette függetlenségét, a magyarság függetlenségi harcok sorával küzdött a Habsburgok ellen. S azok eredményeként nagyfokú önállóságot birtokolt a Habsburg-birodalmon belül, az 1867. évi kiegyezéssel pedig az 1918-as összeomlásig társnemzeti rangra emelkedett. Mégis a magyar társadalom nagyobbik része mind a mai napig oly mértékben *mérlegelés nélkül* Habsburg-ellenes, hogy nemhogy eredeti helyükön, a Hősök terén, ám annak *közelében sem* lehet *visszaállítani* Mária Terézia vagy Ferenc József szobrát. A függetlenség káprázatában a magyar társadalom a modernizáció területén nagy árat fizetett a Szent István-i Magyarország eszméjéhez történő ragaszkodásáért.

A második világháború alatti magyar-német viszonyban is – az utolsó pillanatig – van egy nagy ellentmondás. Egyfelől nem csupán a társadalom nagy része, de a kormányzó elitből is nagyon sokan nem akarnak részt venni a háborúban. 1941-ben minimális erőt küldenek a Szovjetunió ellen, már szeptemberben ki akarnak vonulni a szovjet frontról. 1943-ban *Szombathelyi Ferenc*, alias *Franz Knaus* a Honvéd Vezérkar főnöke elfogadná a német ajánlatot, hogy a szovjet front helyett a Balkánra küldjenek meg-

²⁰⁷ Public Record Office, Foreign Office 371. Idézi Juhász 1978, 217.

szálló erőket, ám azzal a hátsó szándékkal: ha megjönnek az angolok, akkor könnyebben lehessen átállni. Másfelől – mert minden áron el kell kerülni az orosz megszállást, ami a polgári rend felszámolását hozza majd – ott van a magyar-német egymásra utaltság gondolata. Magyarország Németország egyetlen barátja, s persze – magyar vélelem szerint – egyenrangú barátja. Ezért kér a politikai szerepre *nem* vágyó Szombathelyi Ferenc engedélyt 1944 márciusban Klessheimben a Führert már faképnél hagyó Horthy Miklóstól arra, hogy Hitlerrel tárgyalhasson. Aztán elmagyarázza a Führernek: német részről nagy morális vereséget jelentene a megszállás, mert azt mutatná a világ számára, hogy a németek „egyetlen barátjukat, Magyarországot is milyen brutálisan kezelik.”²⁰⁸

Bár a Führer már 1933-ban kiábrándította Gömböst Gyulát abból a hitéből, hogy ő bismarcki értelemben gondolkodna Magyarországról, tehát egy birodalmian erős Magyarország az érdeke, aztán egy sor ténnyel is aláhúzta ellenkező felfogását, mégis az 1938–1941 közötti területi változások mindezt oly mértékben feledtetni látszottak, hogy Hitler még a megszállás előestéjén is nem csupán az említett Szombathelyit tudja orránál fogva vezetni, akinek azt mondja „egy független, erős Magyarországot akar”,²⁰⁹ de rajta keresztül minden bizonnyal Horthyt is befolyásolja végzetes ballépése, a kormányzói székben maradása megtételében.

Szekfű Gyula – a mindmáig legnagyobb formátumú magyar történész – 1916-ban német birodalmi megrendelésre megjelent Magyar állam c. munkájában ugyan a keresztény-germán kultúrkörbe illesztve rajzolva meg a magyarság életrajzát, s a harmincas években megjelenő szintézise is ezt a koncepciót ismétli hatalmas terjedelemben, de azt olyan nagy nevek utasítják el, mint Szabó Dezső, Németh László, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bibó István.

Az 1919 utáni magyar külpolitika fő feladata (Magyarország beillesztése a korabeli új Európába) teljesítése közben számos (sikertelen) kísérletet tesz Berlin figyelmének felkeltésére; Bethlen István miniszterelnököt a német fővárosban először csak 1930-ban fogadják. A revízióhoz segítő Németország nem az a német hatalom, amelyről Szekfű Gyula vizionált. A magyar-német viszony számos tehertétele között kiemelkedő szerep jutott a ma-

²⁰⁸ Dombrády 2007, 46.

²⁰⁹ Uo. 47.

gyarországi németiség körüli vitának. Német részről főleg az oktatásügy hiányosságait nehezményezték, magyar oldalról a lojalitás gyengülését panaszolták. 1937-ben Szekfű Gyula az 1849-ben Buda visszafoglalásáért hősi halált halt *Schittenhelm Ede* példájával érvelt a német–magyar sorsközösség mellett, írását sokan kedvezően fogadták, ám a nagy tekintélyű Szabó Dezső gyilkos írásban szedte ízekre Szekfű dolgozatát, míg a magyarországi németek között tovább erősödött a náci penetráció.

A történelmi területei jelentős részéhez hozzájutó Magyarország ismét többnemzetiségűvé vált. Ám a kisebbségekkel való bánásmódban a régi reflexek lette ismét a meghatározóak.

Vajon vazallusává vált-e Magyarország Németországnak?

Egyszerű, de félrevezető lenne Edmund Veesenmayerrel válaszolni, aki 1943. december 10-i jelentésében az egész országot egy nagy szabotázs központnak mondja.²¹⁰

A szó nyugat-európai értelmében igenlő a válaszunk, hiszen a francia, spanyol vazallus urával szemben alárendeltségében is megőrizte emberi méltóságát. Kelet-közép-európai értelemben, ahol a vazallust *serviensnek* nevezték, nem, keleti értelemben pedig, ahol a vazallus ura lábai elé borult, egyáltalán nem.

A tények nyelvén fogalmazva: a második bécsi döntéssel szinte egy időben, még Bécsben a magyar kormány aláírja azt a népcsoportegyezményt, amely a Volksbundot teszi meg a magyarországi németek kizárólagos képviselőjévé, s ekképpen súlyosan sérti a magyar állam autoritását, ezentúl csak titokban tudja segíteni a disszimilációt elutasító német anyanyelvű állampolgárait. 1940 szeptemberében szabad lábra helyezik *Szálasi Ferencet*, a legismertebb nyilas vezetőt, majd hatálytalanítják azt a miniszterelnöki rendeletet, amely 1938-ban a közalkalmazottakat eltiltotta szélsőséges pártoktól. Szeptember végén a magyar kormány német „tancsapatok” Romániába történő átvonulását engedélyezi, ekkortól Magyarország a német haderő egyik felvonulási bázisa. Októberben a Birodalom számára előnyös gazdasági megállapodást írnak alá. (A háború alatt az ország gazdasági kizsákmányolása mind nagyobb méreteket ölt, a két ország közötti különbségek okán egyszerűen „strukturális egyenlőtlenség” van közöttük.) 1940 novemberben Magyarország elsőként csatlakozik a Háromhatalmi szerződéshez. Bár az un. harmadik zsidótör-

²¹⁰ PAAA 94/106 873-910. – Közli: WILHELMSTRASSE 561-1. sz. Az idézet helye: 745. o.

vény 1941 nyarán jön létre, s azt jelentős belpolitikai nyomás is motiválja, ám tény, hogy a második bécsi döntésért benyújtott berlini számlában ez a tétel is szerepel.

Mind ez által az akkori és későbbi kormányok (kül)politikája körüli ellentmondások hálója még szövevényesebb lesz. Alapjában a korlátozott parlamentarizmus hívei, mégis – más logikák alapján tett lépésekkel – akaratlanul gyengítik; külpolitikában a fegyveres semlegesség megőrzése a cél, mégis – más logikák alapján tett lépésekkel – súlyosan sértik a tengellyel háborúskodó London érdekeit.

Mindezt – ismételjük – a nyugati vazallusok méltóságával teszik. A kor magyar politikai elitjének mentalitására többnyire még a mérhetetlen német erőfölény mérlegelése sem volt jellemző. Az 1938 augusztusi kiel (Hitlert a müncheni egyezményre kényszerítő) találkozón, amikor a Führer szemrehányást tesz a kormányzónak, hogy miért tárgyal Ludwig Beck-vel, a német haderő vezérkari főnökével, akkor Horthy Miklós kevélyen feleli: maga választja meg tárgyalópartnereit. Az ugyanakkor a kisantanttal Bledben létrejött (ideiglenes) megállapodás felett értetlenkedő *Joachim Ribbentrop*nak Kánya Kálmán azt mondja: Ne törje a fejét, úgysem érti meg. És általában: ha végignézzük *Andreas Hillgruber* fontos (*Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler* című) okmánypublikációját, meggyőzően látszik, hogy Adolf Hitler tárgyalópartnerei közül önérzet dolgában a magyarok igencsak kiemelkednek.

Ha a politikai intézményrendszert nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy egészen a német megszállásig lényegében megmarad, működik az a korlátozott parlamentáris rendszer, amelyet Bethlen István épít ki a húszas évek elején. Bár a náci penetráció – főleg 1939 után – valóban számottevő, ám rezsimváltásig mégsem fajul. Hitler pedig egészen 1944. október 15-ig inkább a hagyományos politikai rendszer fenntartása mellett van, mert az nyújtja (az összes ellentmondás ellenére) az elérhető legjobb háborús teljesítményt.

Politikai pártot nem tiltanak be, s a parlament is rendszerezen végzi a munkáját egészen 1943. május 4-ig, amikor Kállay Miklós ugyan október 21-ig az államfővel elnapoltatja az üléseket, ám éppen annak érdekében, hogy a szélsőjobbboldali, fasiszta jellegű nyilaskeresztes pártok ne tudják őt Berlin előtt lehetetlen helyzetbe szorítani.

A szakszervezetek, a civil szervezetek működését nem korlátozzák, a sajtó sokszínűségét annyi korlát éri, amennyi a háború körülmények között természetes. Nagy változásra e tekintetben szintén 1944 márciusa után kerül sor.

A zsidókérdésben egészen a német megszállásig a Kállay-kormány karakán módon utasítja vissza a német követeléseket. A német sürgetések 1942 októberében fogalmazódtak meg. Kállay – lényegében negatív – válasza december elején születik meg. A 800 ezer fős magyarországi zsidóság helyzete majd a német megszállás után változik, akkor azonban drámaian.

A személyi döntések a megszállásig szuverének, tartalmuk több esetben a Berlinnel szembeni önállóságot célzó. 1941 augusztusában Bárdossy László a Honvéd Vezérkar főnöki posztján Werth Henriket Szombathelyi Ferenc váltatja fel. Werthnek igen nagy szerepe volt a Szovjetunió elleni hadba lépésben, majd (kormányfőjével ellentétben) a román példa nyomán nagy erőket vezényelt volna a frontra. Bárdossy leváltására, Kállay Miklós kinevezésére azért került sor, hogy az új kormányfő kivezesse az országot a háborúból. A váltást Mussolini oly mértékben aggályosnak tartja Berlin szempontjából, hogy Kállayt csak az után hajlandó fogadni, hogy az előtte a Führerrel találkozhatott.

Hitler nem csupán kész 1942 június elején Kállayt fogadni, de saját magát korlátozva nem monologizál, hanem kérdez, tárgyalnak. Aztán amikor mind több értesülést kap Kállay különféle kísérleteiről, akkor követeli Horthy Miklóstól 1943 áprilisában a miniszterelnök felmentését. A kormányzó erre nem hajlandó, s a német retorzió kimerül abban, hogy Jagow budapesti követnek ezentúl el kell kerülnie a vele történő találkozást.

Angol diplomáciai iratok ismeretében immáron három évtizede tudjuk, hogy a korábbi felfogással ellentétben Kállaynak nem voltak a „kiugrási kísérletei”, hanem csak béketapogatódzásai.²¹¹ Bár ezek is bőséggel elegendőek voltak Berlin haragjának kiváltására, Londonban (a remélt kedvező válasz helyett) 1943 márciusáig teljes érdektelenséget váltottak ki: „amíg Magyarország folytatja harcát szövetségeseink ellen és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.”

A Magyarország iránti rokonszenvvel aligha vádolható Sir Anthony Eden külügyminiszter 1943 március 10-én elismeri: „Magyarországnak minden délkelet-európai csatlósnál nagyobb

²¹¹ Juhász 1978.

mértékben sikerült függetlenségét megőriznie.” Ennek alapján kész a fentebb jelzett merev álláspontot oldani. Bár a rezsimmel „amely a tengellyel lépett szövetségre, és kihívás nélkül megtámadta Nagy-Britannia csehszlovák, jugoszláv és szovjet szövetségeseit” ugyan nem alkusznak, de – és ez igen nagy horderejű változás irányába történő elmozdulás – „Magyarországot ... nem szándékozunk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobaságaiért az egész magyar népet büntetni.”²¹² Most ne foglalkozunk azzal, hogy az új álláspont súlyosan ellentmondásos, hiszen az említett „ostobaságoknak” jelentős szerepük volt azokban a területi változásokban, amelyek elfogadását az új álláspont magában foglalta. Elégedjünk meg annak rögzítésével, hogy Washington ambivalensen, a magyar támadás következményeit viselő Szovjetunió pedig kimondottan elutasítóan reagál.

Moszkva 1940-ben még kész volt Budapesttel együttműködni Románia ellen, az 1941-es német támadás utáni napokban – a remélt magyar semlegességért cserében – késznek mutatkozott Erdély kérdésében a magyar álláspont elfogadására. 1943. június elején ellenben Molotov így fogalmaz: „A szovjet kormány úgy véli, azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyaláztatóságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”²¹³

Ilyen körülmények között ugyan 1943 szeptemberében létrejön Magyarország és az antifasiszta hatalmak között egy (szóbeli) előzetes fegyverszüneti megállapodás, ám annak végrehajtására nem került, nem kerülhetett sor. Mert egyfelől a majdani győztesek alapjában nem változtattak azon az alapállásukon, hogy feltétel nélküli megadást akarnak, a területi kérdésben pedig egységessé válik az az álláspont, amely majd a Moszkvában 1945 januárjában megkötött fegyverszüneti megállapodás is tartalmaz. Vagyis Magyarországnak az 1937. december 31. előtti határai mögé kellett vonulnia.

²¹² Uo. 14. sz. A. Eden leirata a washingtoni és a moszkvai brit nagykövetségnek.

²¹³ Juhász 1978. 32/a. sz. Molotov külügyi népbiztos 1943. június 7-i levele A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez.

Ezzel szemben Kállay Miklósnak mindvégig az volt a célja, hogy hazája – amint azt az angol kormány számára készült egyik összefoglalás precízen írja: – lehetőleg megőrizze „gazdasági forrásait, társadalmi struktúráját, politikai rendszerét és területi gyarapodását.”²¹⁴

A feloldhatatlan ellentmondásokat tovább tetézte Horthy Miklós rossz döntése, amikor 1944 márciusában a helyén maradt. Ezzel nem csupán Hitlernek tett hatalmas szolgálatot, hiszen a megszállás minimális erővel sikerült. Ennél is súlyosabb következményekkel járt, hogy a magyar államgépezet az addiginál is hatékonyabban szolgálta a német háborús célokat, hetek alatt végbemegy – döntően szintén a magyar államgépezet segítségével – a zsidóság zömének deportálása. Mindebből következőleg az antifasiszta hatalmak nem megszálltnak, hanem csatlósoknak tekintették az országot. Így a Sztójay-kormánnyal szembeszálló külföldi magyar diplomatakból alakult Követi Bizottságnak semmi esélyese sem volt arra, hogy emigráns kormánynak ismertessek el.

Kállay Miklós attól rettegett, hogy a magyar állam kriptáján a címerpajzsot befelé kell fordítani. Hitlerrel történő első találkozójára készülve Horthy Miklós 1936-ban azt írja: „Ein verlönerer Krieg würde Ungarn von der Landkarte verschwinden machen.”²¹⁵

A második világháború utáni Magyarország második (2004 májusáig tartó) trianoni korszakát kezdte meg.

Ám akkori vezetőinek lidérces álmai nem valósultak meg.

(A berni és a tübingeni egyetem történeti intézetei által 2008. szeptember 12–13-án Ulm Blaubeurenben a hitleri Németország szövetségi rendszeréről rendezett nemzetközi tanácskozáson elhangzott előadás magyar nyelvű változata. A tanácskozásra ld. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=2455>)

²¹⁴ Juhász 1978, 158.

²¹⁵ Horthy 1962, 159. o.

MAGYAR KÜLPOLITIKA 1941–1945

Előadásomban azzal az – egyébként korántsem valótlan, ám mégis – *egyoldalú* felfogással perlekedem, amelynek jegyében sok kollégánk az újabb és újabb források feltárására törekedve mintha szem elől tévesztené: a második világháború történetének forrásanyaga és szakirodalma gyakorlatilag már eddig is áttekinthetetlenül gazdag, következőleg a felhalmozott tudásanyagnak *a szakma hagyományos és megújult kelléktára birtokában történő rendszerezése, a beívódott téves nézetektől történő megszabadulás* adja a valóban komoly feladatot – és egyben *esélyt* – e véres történet hitelesebb feltárására. S ezzel azt is mondom, hogy ha nem sajnáljuk az időt az aprólékos munkától, nem szégyenkezünk a rövidebb publikációs lista okán, több erőnk van szembeszállni a rideg valósággal, amelyben a *Publikálj vagy elpusztulsz* a központi elv, akkor vélhetőleg több örömet lelhetnénk egymás munkáinak az olvasásában.

*

Először azt a gyakorta idézett, mindig mosolyt fakasztó anekdotikus párbeszédet veszem szemügyre, mely a *szokványos magyarázattal ellentétben* éppen nem alkalmas arra, hogy a korabeli magyar helyzet sajátosságát felidézze.

– Magyarország ugye köztársaság? – kérdi az Egyesült Államok külügyminisztériumának tisztviselője, s mielőtt tovább idézném az ismert diskurzust, rögzítsük a tény: a derék amerikai diplomata azzal (az egyébként korántsem ritka) tévedéssel indítja kérdéseit, hogy természetesnek veszi, mivel hazája köztársaság, ezért a másik ország államformájának is republikának kell lennie. – De miért?, kérdezhetjük vissza, hisz’ ugyancsak közismert tény, hogy egy adott ország fejlettségének egyáltalán nem bizonyosan jellemzője a pozitív válasz. Voltak, vannak igen kellemesen élhető királyságok, s másfelől fullasztóan élhetetlen köztársaságok.

– Nem, uram, királyság – szól az ismert felelet, mire a király milétére irányul a következő kérdés, s mosolyt fakaszt a tenger-nagy megvallása.

– De miért?, kérdezhetjük ismételtén vissza, – mi a bökkenő abban, ha egy kormányzó *eredeti* tisztességes foglalkozása szerint tengerész, s e pályán egészen az ellentengernagyi méltóságig emelkedett

Kinek jutna – például – eszébe fennakadni, viccelődni azon a tényen, hogy az 1990 utáni magyar alkotmánybíróság élén egy alkalommal eredeti foglalkozása szerinti kárpitos segéd töltötte be az elnöki tisztséget. Hiszen a kérdések kérdése nem az, hogy kárpitozás közben ütött-e, s ha igen, akkor hányszor az ujjára, hanem sokkal inkább az: miképpen, milyen színvonalon, mely hatékonysággal viselte az alkotmányozás szövevényes kérdéseiben helyes eligazodást igénylő tisztét.

A buta párbeszéddel szemben Horthy Miklóssal nem az a baj, hogy 1920-ban kormányzóvá történt megválasztása előtt admirális volt, mert attól még sokkal jobb kormányzó is lehetett volna. Éppen annak okán, hogy Földünk igen nagy térségeit, többek között az angol világbirodalmat megismerve mérlegelhette volna (s egy adott pontig valóban mérlegelte is) az Angliával sarkos szembeállást hozó külpolitikában megbúvó veszedelmeket. Csupán egyetlen példát említve: gondoljunk arra a pillanatra, amikor 1938 augusztusában a Grill csatahajó fedélzetén Adolf Hitlernek magyarázta a *maritim brit birodalom* legyőzhetetlenségét.

Aztán már az *elképzelt* amerikai diplomata szellemi szintjének siralmas állapotára vall, hogy a logikus gondolkodás alapszabályainak fittyet hányva, tehát nem az államfői tisztség ténye mentén haladva, hanem az eredeti foglalkozás tényébe beleragadva érdeklődik nem létező flottánk felől.

A szomorú párbeszéd egyetlen üdítő, mert logikus darabja, amikor a magyar diplomata azzal magyarázza negatív válaszát, hogy nincs tengerünk. Az amerikai partner erre *vége* vált, s hazánk területi követelései iránt érdeklődik.

– Romániával szemben – szól az ismert válasz, mire az amerikai egyetlen értelmes kérdésként a hadüzenetet firtatja. A *valóságban* nem létezett magyar diplomata, aki így felelt volna, ám az *elképzelt* magyar partner válasza szerint a hadüzenetet az a tény akadályozta, hogy – úgymond – Magyarország és Románia szövetségesek lettek volna.

Holott – nagyon jól tudjuk – nemhogy nem voltak szövetségesek, de (a megmaradt országnál nagyobb mértékű területi *vesztésünk*, illetve *nyereségük* okán) a szomszédok között a legnagyobb antagonizmus választotta el e két országot.

Az effajta, valótlan, elképzelhetetlen válasszal szemben (az anekdotát egyébként, ismeretesen, a mélységesen cinikus *Galeazzo Ciano* jegyezte fel naplójában²¹⁶) egy hús-vér magyar diplomata legfeljebb arról értekezhetett, hogy hazája és Románia egyaránt a hitleri szövetségi rendszer tagja. Ebből következően *korrekt párbeszéd esetén* legfeljebb Hitler birodalmának kárán lehetett derülni, tehát hogy a Führer csupán olyan szövetségi rendszert tudott összehozni, amelyet ilyen (s tegyük hozzá: hasonló) antagonizmusok szabdaltak, alaposan hozzájárulva a náciizmus majdani bukásához.

*

Et nunc venio ad fortissimum. Szegedy-Maszák Aladárnak, a két háború közötti magyar külügyi szolgálat egyik legképzettebb, legszimpatikusabb tagjának, 1943 júniusától a Külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének igen terjedelmes visszaemlékezéseiből válogató kétkötetes kiadvány révén 1996 óta lehet tudni, hogy a nevéhez kapcsolt, 1943 júniusában véglegesített memorandumot Külügyminisztériumunk *természetesen* nem a Foreign Office számára készítette. „A szöveget – olvashatjuk – megküldtük a semleges országokban működő követek többségének, valamint Gellértnek, Frey Andrásnak és Barczának. A követeknek szóló kísérőlevélben kiemeltük, hogy nem átadásra, hanem beszélgetés közben való felhasználásra készült. Júliusban magyar indiszkréció vagy német provokáció nyomán az a hír terjedt el, hogy Madridban magyar békekísérlet történt. Július 23-án *Ambró Ferenc*nek írt levelemben megismételtem, hogy a memorandum nem átadás céljából készült, különbéke kísérletről szó sincs, és hogy egy pillantás a térképre mindenkit meggyőzhet az ilyesmi lehetetlenségéről.”²¹⁷

Juhász Gyula Magyarország külpolitikája 1919–1945 című, először 1969-ben publikált összefoglalásában Szegedy-Maszák Aladár nevét le sem írva, ellenben azt feltételezve és sugallva, hogy

²¹⁶ Ciano 1999. 403. (1942. május 11-i bejegyzés.)

²¹⁷ Szegedy-Maszák 1996, II, 239.

Kállay Miklós gyatrán politizált, mert Barcza György volt londoni követünk svájci tárgyalásaiból tévesen a következő következtetéseket vonta le: „1. meg kell menteni az ellenforradalmi rezsim minden lehetséges elemét, és semmiféle engedményt nem kell tenni a demokratizálódás irányában; 2. a határkérdés még nincs lezárva” . Ilyen alapokon Juhász Gyula a következőket írja: „Nem véletlen tehát, hogy ebben az időben a Külügyminisztérium, Kállay jóváhagyásával olyan emlékiratot juttatott el Stockholmba az angolok részére, amely nemcsak védelmezte Magyarország korábbi kül- és belpolitikáját, de még vádaskodott is, mondván: a szövetségesek követelik a nyílt szembefordulást Németországgal, de még sohasem utaltak világosan arra, mi lesz Magyarország jutalma, ha megteszi ezt a lépést.”²¹⁸

A *történetietlenségek* sorolt példáihoz hasonló hibát elkerülendő természetesen elmondjuk, hogy Juhász Gyula említett munkája (nem kevés hibájával, valótlan állításaival, egyoldalúságával együtt is) *saját korában* üdítő színfolt volt, igencsak előnyösen különbözött azoktól a dolgozatoktól, amelyek (minden fenn hirdetett jelszavukkal ellentétben) nem a múlt valóságának bemutatására, hanem – *antikorszakos* gondolkodásuknak megfelelően – sokkal inkább a Horthy-korszak lejáratására törekedtek. A korabeli elvárásokat egyetlen egy példával is igen plasztikusan felidézhetjük.

1962-ben indult a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* című okmány sorozat, amely a dolgok jellegéből következően természetesen *maradandó* jelentőségű alkotás. A kötet anyagát összeállító, sajtó alá rendező kollégánk ellenben a bevezetőben kötelességének érzi a mentegetődzést, hiszen – úgy mond – „az iratokat a néptől idegen, többségükben arisztokrata diplomaták fogalmazták, akiknek a nemzetközi eseményekről és Magyarország külpolitikájáról alkotott ítéleteit a szélsőséges nacionalizmus és szovjetellenesség diktálta.”²¹⁹ E külügyérek természetesen ugyanúgy nem voltak többségükben arisztokraták, mint ahogy valótlan a szerző azon állítássorozata is, mely szerint e diplomaták jelentéseinek legfőbb vonása az lett volna, hogy „személyes tapasztalataiknak is ellentmondó torzképet festettek a szomszédállamok viszonyairól.”²²⁰

²¹⁸ Juhász 1969, 287.

²¹⁹ DIMK I, 9.

²²⁰ Uo. 9-10.

A hetvenes években – emlékezhetünk – a rendszer antikor-szakos szemlélete enyhült, az MTA Történettudományi Intézete szigetévé vált a realisabb történelemszemléletnek, leggyakrabban kutatói jutottak el a nyugati levéltárakba. A Public Record Office-ban a kutatási zárlatot fél évszázadról három évtizedre csökkentették, s Juhász Gyula a hazai kutatók között elsőként tanulmányozhatta a második világháború vérzivataros históriájában fordulópontot hozó 1943-as esztendő iratait, vehette kézbe az általa már korábban idézett és minősített emlékirat *angol nyelvű* verzióját. Mindennek nyomán munkájának második, 1975-ös változata egyértelmű továbblépés a múlt valósága felé.

Ebben a Kállay Miklós politikáját ledorongoló passzust a következő mondattal helyettesítette: „politikájának lényegét, a béketaogatódzásokkal kapcsolatos álláspontját és a háború utáni Magyarországra vonatkozó elképzeléseit legvilágosabban abban az emlékiratban találhatjuk, amelyet Szegedy-Maszák Aladár készített Kállay jóváhagyásával és szövegmódosításaival, s amelyet angol kérésre 1943 júniusában jutattak el Londonba Stockholmon keresztül.”²²¹

Aztán 1978-ban jelent meg az ambivalens profilú (hol népbu-tító, hol népfelvilágosító) Kossuth Könyvkiadó jóvoltából az angliai tanulmányút eredményeit gyümölcsöztető alapvető jelentőségű forráskiadvány *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban* címmel. Ennek tartalmas – bár a kötet teljes forrásanyagát messze nem feldolgozó – bevezetőjében Juhász Gyula ismét jelentőset lép előre. A memorandum kapcsán itt már semmiféle angol ké-résről nem beszél, azt sem állítja, hogy a Kállay kormány juttatta volna el azt Londonba, hanem csupán szikáran így ír: „az 1943 nyarán készült, Kállay személyes közreműködésével létrejött úgynevezett Szegedy-Maszák-emlékirat ... augusztusban ért Londonba.”²²²

Szintézisének harmadik, 1988-ban megjelentett, az 1978-as dokumentumkötet előszavát sokszor betű szerint felhasználó, az összefoglalás arányait a második világháborús évek javára tovább torzító, szemléletében ellenben az 1978-as kötet látásmódját *megőrző* edíciójában a memorandum históriájának előadása *betű szerinti átvétele* az 1978-as kötetnek.²²³

²²¹ Juhász 1975, 313.

²²² Juhász 1978, 42.

²²³ Juhász 1988, 321.

Mindennek nyomán fellélegezhetnénk, hogy immáron tisztult a horizont, de sok jel szerint a mi kis világunk úgy van berendezve, hogy a tudományosan igazolt nézetek terjedése elé nem kevés akadály tornyosul, ám a téves megállapítások ördögi szívóssággal élnek tovább. Hiába lehet 1998-tól olvasni a meglehetősen nagy példányszámú, s nem is terjedelmes, *A trianoni Magyarország* című áttekintésben, hogy az emlékiratot „nem átadásra, hanem beszélgetés közben történő felhasználásra szánták, mégis az egyik példánya augusztus elején már a brit külügyminisztériumban is olvasható volt.”²²⁴ 2005-ben jeles szerző tollán köszön vissza az az állítás, hogy a memorandum „a Foreign Office illetékesei számára készült” volna.²²⁵

*

Vajon – joggal merülhet fel a kérdés – nincs-e arról szó, hogy aránytalanul sokat foglalkozunk egyetlen irattal, annak hányatott sorsával? Úgy véljük, az elmondottak is világossá teszik, hogy nem. Valóban igen fontos kérdésről van szó. Hiszen a fájdalmasan korán eltávozott Juhász Gyula kollégánk sok mindenben tévedhetett, de maga is minden munkájában, még az első, 1969-es összefoglalásában is, ahol egyébként – láthattuk – Szegedy-Maszák Aladár nevét le sem írta, ám a memorandumnak már akkor is számottevő jelentőséget tulajdonított.

És ezt a jelentőséget meg tudjuk, meg kell világítanunk a londoni fogadtatáson is. „Ez a leghitelesebb beszámoló – írja D. Allen, a Foreign Office illetékese a memorandumról szóló 1943. augusztus 31-i feljegyzésében –, amely a magyarok reményeiről és félelmeiről eddig birtokunkba jutott.”²²⁶ – *Eddig birtokunkba jutott*, olvassuk ismét a szavakat, s látjuk, érezzük, hogy itt nem országok közötti, hivatalos csatornán történt megérkezésről, hanem valamiféle csalafintaság révén szerzett értesültség tényének a rögzítéséről van szó. „Ez a magyar politikáról szóló hivatalos jelentés, amelyet nyilvánvalóan a mi épülésünkre írtak, nem meggyőző és nem is megnyugtató.” Vegyük át D. Allen fogalmazási fordulatát, s mondjuk mi is: Szegedy-Maszák Aladár, illetve a szöveg korigálói, jelesül a miniszterelnök Kállay Miklós valóban nyilvánvalóan az angolok „épülésére” írták az iratot. Mert kétségbeesetten ta-

²²⁴ Gergely – Pritz 1998, 154.

²²⁵ Romsics Ignác: Magyar békeelképzelések a második világháború alatt és után, 1942 – 1947. In: Feitl – Földes 2005, 177.

²²⁶ Juhász 1978, 216.

pasztalták, hogy Londonban nem akarják megérteni azt, ami számukra abszolút evidens volt. Számukra abszolút evidens volt, hogy a magyarság, a magyar állam, ha úgy tetszik a magyar rendszer, amely ebben a térségben egyetlenként őrizte meg azokat a vonásait, amelyek (Finnország mellett) igencsak különböztek a hitleri szövetségi rendszerben élő országok belpolitikai sajátosságaitól, szóval mindez együtt olyan *értéket képvisel*, amely vélhetőleg London számára is méltányolható és méltánylandó.

Mert számukra abszolút evidens volt, hogy Londonban képesek disztinkválni, s tudják, hogy Magyarország nem velük, hanem a sztálini Szovjetunióval háborúzik. Mert számukra abszolút evidens volt, ha elbuknak, akkor ebben a térségben a Szovjetunió nem csupán győztesként, hanem a polgári világrend és szabadságjogok felszámolójaként is jelen lesz majd. És hittél hitték, hogy az nem lehet brit érdek. És ettől az ő mély meggyőződésüktől azért sem tudtak szabadulni, mert *folyton folyvást érezték maguk körül a végzet szárnyának suhogását*.

„Jól nézzék meg e csodát, mert utoljára látják: a királyi Vár és körös-körül minden semmivé lesz, itt kő kövön nem marad.” – mondja Kállay Miklós néhány héttel a *második világháború kirobbanása előtt* egy Budapesten ülésező nemzetközi kongresszus elnökeként esti gellérthegyi sétán a hegyről kitáruló panoráma, a sötétedésbe váltó pillanat ígézetében a tanácskozás résztvevőinek.²²⁷

Nemcsak a sokszor idézett Szegedy-Maszák Aladár, de kedves kollégája, Bede István is úgy érzi, mikor megkapja osztályvezetői kinevezést: mintha szakadékba tartó kocsira ugrottak volna fel. Kállay Miklós attól rettegett, hogy a magyar állam kriptáján a címerpajzsot befelé kell fordítani. Hitlerrel történő első találkozására készülve Horthy Miklós 1936-ban azt írja: „Ein verlonerer Krieg würde Ungarn von der Landkarte verschwinden machen.”²²⁸

E példák a korabeli magyar politikai elit jelentős része életérzését fejezik ki.

Tehát a budapesti evidenciák és a londoni evidencia között *szakadék tátongott*. Ott egyszerűen és makacsul azt hajtogatták: „amíg Magyarország folytatja harcát szövetségeseink ellen és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.”²²⁹

*

²²⁷ Kállay 1991, II, 6.

²²⁸ Horthy 1962, 159. o. – A témához ld. legújabban Joó 2008, 33-42.

²²⁹ Juhász 1978, 84. – többek között, mert ezen állásfoglalás szó szerint megtalálható számos brit iratban.

Aztán 1943 márciusában megváltozóban van ez a merev álláspont. A Magyarország iránti rokonszenvvel aligha vádolható Sir Anthony Eden külügyminiszter március 10-én elismeri: „Magyarországnak minden délkelet-európai csatlósnál nagyobb mértékben sikerült függetlenségét megőriznie.” Ennek alapján kész a merev álláspontot oldani. Bár a rezsimmel „amely a tengellyel lépett szövetségre, és kihívás nélkül megtámadta Nagy-Britannia csehszlovák, jugoszláv és szovjet szövetségeseit” ugyan nem alkusznak, de – és ez igen nagy horderejű változás irányába történő elmozdulás – „Magyarországot ... nem szándékozunk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobaságaiért az egész magyar népet büntetni.”²³⁰ Most ne foglalkozzunk azzal, hogy az új álláspont súlyosan ellentmondásos, hiszen az említett „ostobaságoknak” jelentős szerepük volt azokban a területi változásokban, amelyek elfogadását az új álláspont magában foglalta. Elégjünk meg annak rögzítésével, hogy Washington ambivalensen, a magyar támadás következményeit viselő Szovjetunió pedig kimondottan elutasítóan reagál.

Moszkva 1940-ben még kész volt Budapesttel együttműködni Románia ellen, az 1941-es német támadás utáni napokban – a remélt magyar semlegességért cserében – késznek mutatkozott Erdély kérdésében a magyar álláspont elfogadására. 1943. június elején ellenben Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyminiszter így fogalmaz: „A szovjet kormány úgy véli, azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”²³¹

Szegedy-Maszák Aladár aligha tudhatott erről a rigid – később oly kemény realitássá váló – moszkvai állásfoglalásról, számára a Tátrában 1943 júniusában eltöltött szabadságán az volt a feladat, hogy – D. Allen fordulatánál maradva – az angolok „épülésére”, tehát álláspontjuk megváltoztatására készítsen memorandumot. A közvetlen és konkrét inspirációt erre az adta, hogy

²³⁰ Uo. 14. sz. A. Eden leirata a washingtoni és a moszkvai brit nagykövetségnek.

²³¹ Juhász 1978. 32/a. sz. Molotov külügyi népbiztos 1943. június 7-i levele A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez.

„1943 első hónapjaiban Gellért Andor egyik jelentésében azt írta ... angol részről érdeklődés mutatkozik a jövőre vonatkozó konkrét magyar elgondolások iránt.”²³² Gellért Andor *Ullein-Reviczky Antal*, külügyminisztériumi sajtófőnök megbízásából azzal a titkos feladattal került ki még 1942 szeptemberében Stockholmba, hogy az ottani angol és amerikai diplomatákkal építsen ki kapcsolatot.²³³ Gellért Andor 1974-ben a müncheni Új Látóhatárban írta meg visszaemlékezéseit. Eszerint még Berlinből ismert amerikai diplomatával kapcsolatba tudott lépni, az angolok irányába ellenben csak Böhm Vilmos lett számára az összekötő személy.

A Tanácsköztársaság egyik volt népbiztosa, a Vörös Hadereg parancsnoka emigrációja során a svéd fővárosba is elkerült, s ott kapott a sajtófigyelés terén brit állást. Amikor Gellért Andor arról írt az egyik jelentésében, hogy angol részről érdeklődés mutatkozik a jövőre vonatkozó konkrét magyar elgondolások iránt, akkor számára ezt az angol érdeklődést – vélhetőleg nem tévedünk – Böhm Vilmos szavai testesítették meg. *S a történeti szakirodalomban majd e szerény kis valami húzódik odáig, hogy az olvasó sokáig „angol kérdés”-ről olvashatott.*

Az angolok ellenben nem kértek Budapesttől semmit. S ennek megfelelően amikor Szegedy-Maszák Aladár 1943 február végén néhány napra diplomáciai futárként Stockholmba érkezett,²³⁴ akkor természetesen az volt a vágya, hogy áttörje ezt az angol elzárkózást.

Törekvése nem sikerült, *nem sikerülhetett.*

*

Az antifasiszta koalíció esetleges szétesésének, egy német-szovjet, illetve német-angol *különbéke* létrejötte irányába annak idején megmutatkozott próbálkozások elbeszélésének, feldolgozásának tetemes irodalma van. Bőséggel lehet olvasni egy újabb Molo-

²³² Szegedy-Maszák 1996, II, 230.

²³³ Gellért 1974, 365. Vö. Juhász 1988, 297. Szegedy-Maszák munkájában – amely nem csupán visszaemlékezés, hanem találhatók benne korabeli naplószerű összefoglalások – az 1942 végén készített „Epilógusában” azt írja, hogy „van Stockholmban egy kitűnő információforrás: Gellért Andor.” Szegedy-Maszák 1996, II, 127. Vö. még Joó 2008, 51.

²³⁴ Visszaemlékezése szerint február 20-án Berlinen keresztül repült Stockholmba, ahonnan március elsején repült vissza Berlinbe, s onnan érkezett haza. Szegedy-Maszák 1996, II, 216., 225. Juhász Gyula március elejére teszi az utat. Joó András is a februári időpont mellett van. Joó 2008. 52.

tov–Ribbentrop paktum létrehozására irányuló próbálkozásokról, a Berlin-Róma tengelyben első perctől előnytelen pozícióban lévő olaszok vágyairól, mely szerint Joszif Visszarionovics Sztálinnal Hitlernek – úgymond – „mindenáron” meg kellene egyeznie. Az effajta elbeszélések tipikusan abba a műfajba tartoznak, ahol *a tények és összefüggések eltérő súlya között különbségnek nincs jelentősége*, ahol a „*story*” a lényeg, s ekképpen éppen a történelmi lényegből nem láthat meg az olvasó szinte semmit.

Mindezzel szemben míg *egyfelől* világosan kell látnunk, hogy kemény háborús érdek szülte nagyonis tudatos, manipulatív propagandaszólamok delejezték Moszkva–Washington–London (úgymond) ércnél maradandóbb összetartozását, a „fasiszta fenevad” legyőzésére irányuló rendíthetetlen elszántságukat, miközben a három nagy között semmivel sem volt kevesebb ellentét, mint ami annakidején oly sokáig akadályozta szövetségük létrejöttét, *másfelől* a lényeg azonban az volt, hogy mindhárom fővárosban messzemenően tisztán látták: nemhogy Hitlerrel, de azzal a Németországgal sem lehet, nem szabad, nem érdemes megegyezni, amely immáron a *második* világháborút szabadította rá az emberiségre.

Nem kétséges, hogy a háború elején, szörnyen szorongatott állapotában Sztálin hajlott egy kompromisszumos megoldásra, ám még Sztálingrád után is, egészen 1943 őszéig Berlin a Moszkvával történő megegyezés lehetőségét sem vette komolyan fontolóra. Aztán a kurkszki újabb hatalmas vereség nyomán megváltozik a német álláspont, ám akkor már Sztálin volt úgy, hogy a küzdelmet a győzelemig kell vinni, s annak nyomán, ha nem is oroszládként, sokkal inkább *amőbaszerűen*, de mennél nagyobb területet kell megszerezni, hegemonia vagy legalábbis befolyás alá vonni.²³⁵

*

Mindennek a mi kicsiny (ám miért is tagadnánk: *számunkra legfontosabb*) sorsunkra gyakorolt vaskos következménye az volt, hogy hiába kezdett London Budapesttel szembeni beállítódása ezekben az 1943 március eleji napokban megváltozni, a stockhol-

²³⁵ William Bullit, volt moszkvai USA-nagykövet írja Rooseveltnek 1943-ban, hogy a Szovjetunió nem oroszládként, sokkal inkább amőbaszerűen nyomul céljai elérésére: állabakat nyújt ki, s akkor megy előre, ha nem ütközik akadályba, ha igen, akkor visszahúzódik. Borhi 2005, 29.

mi angol diplomatáknak nem volt szabad a futárnak maszkírozott magyar kollégájukkal szóba állni – minden bizonnyal annak okán, hogy a brit diplomácia irányítói még messze nem voltak a moszkvai és washingtoni válasz birtokában.²³⁶

Molotov fentebb idézett júniusi állásfoglalása ismeretében az angol óvatosság messzemenően megalapozott volt. Mint ahogy a „futár” februári stockholmi kudarcának tanulsága is arrá inthette a magyar külügyi vezetést, hogy ugyan meg kell fogalmazni a magyar helyzetelemzést az angolok „épülésére”, ám azt *csak nagyon óvatosan* szabad felhasználni.

Visszaemlékezése szerint Stockholmban Szegedy-Maszák Aladár Bruce Hopper professzorral, a stockholmi *Office of Strategic Services* (rövidítve OSS)-képviselő vezetőjével, valamint Böhm Vilmossal és egy *Demeter Ödön* nevű, akkoron angol lapokat tudósító újságíróval találkozott.²³⁷ Az 1978-as dokumentumkötet ellenben tartalmaz egy iratot, amely eljutott *Frank Roberts*-hez, a Foreign Office közép-európai osztályának vezetőjéhez. A sok áttétel bogozgatása nyomán összefoglalóan azt tudjuk elmondani, hogy Szegedy-Maszák Aladár egy svéd barátját tájékoztatta a magyar álláspontról, a barát erről egy *Wrszlaky* nevű lengyel urat informálta, aki a hallottakat leírta és március 16-án egy löncsön átadta O'Malley-nek. O'Malley neve – ugye – nekünk ismerősen cseng, hiszen 1939 és 1941 között a magyar fővárosban képviselte Őfelsége kormányát, ekkor pedig a londoni lengyel emigráns kormányhoz akkreditált brit nagykövetként tevékenykedett.

Szegedy-Maszák Aladár úgy írta meg sokszor hivatkozott visszaemlékezését, hogy memóriájának frissítésére és ellenőrzésére *minden* elérhető anyagot és feldolgozást elolvasott. Erről a jelentésről az mondja, hogy „a lengyel közlés egy kissé átszövegezte amiket mondtam, de a lényeget nem”.²³⁸

²³⁶ Ez az állítás ellentmondásban van azzal, amit a szakirodalomban a Kállay-kormány úgymond kiugrási kísérleteiről lehet olvasni. De egyrészt utalhatunk arra, hogy Juhász Gyula 1978-as dokumentumkötetének talán legfontosabb eredménye annak kimondása volt, hogy nem voltak kiugrási kísérletek, csak béketapogatások. S ha ezeket alaposan szemügyre vesszük, akkor ugyanazt látjuk, amit Stockholm kapcsán megállapítottunk: diplomatákkal nem lehetett kapcsolatba lépni, csak tikos ügynökökkel és egyéb contact-személyekkel. A helyzet majd 43 nyarán változik, s ez vezet a szeptemberi ideiglenes fegyverszüneti megállapodáshoz.

²³⁷ Szegedy-Maszák 1996, II, 218-225.

²³⁸ Uo. 222.

Roberts március 26-án válaszképpen azt írta O'Malley-nek, hogy „még a látszatát is kerülje annak, mintha Őfelsége követsége bármilyen kapcsolatba került volna Szegedy-Maszákkal, vagy hogy Őfelsége kormányát különösebben érdekelné látogatása.”²³⁹

Szegedy-Maszák Aladár természetesen nem tudhatott a brit diplomaták róla szóló levelezéséről, de azt nagyon tudta, hogy stockholmi útján valódi angol személy közelébe se érhetett. S innen nézve vélhetőleg meglehetősen plasztikusan állapíthatjuk meg, hogy míg egyfelől a tragikusan kétségbeejtő helyzetben lévő magyar kormány nem mondhatott le arról a törekvéséről, hogy az angolok meggyőzését elérje, ám napnál világosabb volt számukra, hogy ezt *csakis áttételesen* tehetik meg.

A vélhetőleg nem könnyen követhető történet pontos megértése végett ismét felidézzük Szegedy-Maszák Aladárnak a memorandum sorsára vonatkozó sorait. „A szöveget – tájékoztat – megküldtük a semleges országokban működő követek többségének, valamint Gellértnek, Frey Andrásnak és Barczának. A követeknek szóló kísérőlevélben kiemeltük, hogy nem átadásra, hanem beszélgetés közben való felhasználásra készült. Júliusban magyar indiszkrécio vagy német provokáció nyomán az a hír terjedt el, hogy Madridban magyar békekísérlet történt. Július 23-án Ambró Ferencnek írt levelemben megismételtem, hogy a memorandum nem átadás céljából készült, különbéke kísérletről szó sincs, és hogy egy pillantás a térképre mindenkit meggyőzhet az ilyesmi lehetetlenségéről.”²⁴⁰

Mivel az 1978-as dokumentumkötet közli a stockholmi angol sajtófigyelő irodának a Foreign Office politikai hírszerző osztálya számára küldött azon augusztus 23-i keltezésű feljegyzését, amelynek mellékletét az ominózus memorandum képezte, ezért *nem túl nagy kockázattal állítható*, hogy Gellért Andor volt az, aki elkövette az indiszkréciót, s a magyar állammal szemben semmiféle kötelmet nem viselő, kenyéradóival szemben ellenben független viszonyban lévő Böhm Vilmos révén kerülhetett el az Londonba. És az is elmondható, hogy Gellért Andor volt az a (feljegyzésben név nélkül említett) személy, akinek az akkoron már a politikai osztály vezetői tisztét betöltő Szegedy-Maszák Aladár „*bizalmasan közölte*, hogy az expozé több pontja nem fedi az ő személyes nézeteit (így például a Kárpát-medence rendezésére tett

²³⁹ Juhász 1978, 111.

²⁴⁰ Szegedy-Maszák 1996. II, 239.

javaslat vagy az erdélyi kérdés megoldása), de Kállay úr kívánságára ezeket is bele kellett foglalnia az iratba. Ennek ellenére – olvasható még egy súlyos információ –, tekintettel az iratban szereplő sok beismerésre, nagyon nehéz volt a kormány jóváhagyását megszerezni.”²⁴¹

*

Kállay Miklós és Szegedy-Maszák Aladár világlátása, politikai felfogása közötti *különbségeket* mérlegelve minden további nélkül hitelesnek tarthatjuk ezeket a közléseket. Ám a kormányfő és tisztviselője közötti különbség semmit sem változtatott azon a tényen, hogy az angol politika illetékesei a memorandum tanulmányozása során nemhogy sok, de semmiféle beismerést sem fedeztek fel a terjedelmes dokumentumban. D. Allen idézett augusztus 31-i feljegyzésében nem csupán azt állapította meg, hogy a memorandum számukra „nem meggyőző és nem is megnyugtató”, de arról is írt, hogy az semmiben sem változtatta meg felfogásukat: „továbbra is az a benyomásunk, hogy (Magyarországot) a legszembevetőbb opportunizmus vezette mindenkor, és következetesen tört céljára, Magyarország hatalmának növelésére.”²⁴²

Azért, hogy az 1920-ban mind területében, mind magyar ajkú lakosságában is súlyosan megcsönkített Magyarország – úgy mond – hatalmának növelésére tört, pártatlan, tárgyilagos ítézés aligha emelne vádat. Ám a magyar politika ezen törekvését annak a Berlin-Róma tengelynek a segítségével vitte nem csekély sikerre (hiszen Magyarország területe 1941 áprilisára trianoni csonkaságának közel duplájára változott), amellyel 1939 szeptemberétől Anglia harcban állt. Ebbe a küzdelembe 1941 áprilisától Magyarország tevőlegesen is Berlin oldalán avatkozott be, amit a Teleki Pál által kimunkált, ismert diplomáciai lelemény sem leplezhetett el.

Az antagonizmust még mélyebbé tette, hogy a hivatalos magyar politika (maga mögött tudva a társadalom jelentős részének a támogatását) igazából továbbra is a Szent István-i birodalom megvalósulását akarta, s ezzel összefüggésben *a térségben továbbra is vezető szerepre tartott igényt*, amit London kiváltképp nyersen utasított el. Bár a memorandum szó szerinti olvasatában feladta az integrális revízió programját, ám a Kárpát-medencei Commonwelth felvázol-

²⁴¹ Juhász 1978, 190. o., 46/a sz. irat.

²⁴² Uo. 217.

lásán nagyon érezhetően derengett át a magyar vezető szerep igénye.

Erre az igényre *arcpíró* volt a londoni reakció. A dolgok természetéből következően ezt annak idején a budapesti illetékesek nem ismerhették meg, ám a levéltári zárlat említett leszállítása óta mindenki olvashatja: „Ha a magyar kormány azt reméli, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velünk folytatandó tárgyalásokhoz, akkor még nagyon sokat kell tanulnia.”²⁴³

*

Közhely, hogy hazánk mozgásterét a trianoni dokumentum mily mértékben szűkítette, ám míg 1945 után következményeinek lebecsülése volt évtizedeken át szokásos, addig az elmúlt húsz esztendőben sokak szemében *ismételten* egytényezős magyarázattá egyszerűsödött, elhalványodott vagy egyszerűen eltűnt a bukáshoz vezető út, a nemzetközi horizont, a história társadalmi komponense, miközben ismét divatba jöttek a megcáfoltnak gondolt legendák, hamis magyarázatok.

Ezért feltehetőleg nem szükségtelen újfent elmondani, hogy 1941-ben, az akkori időpontban nem volt elkerülhetetlenül szükséges a háborúba történő belépés, a Szovjetunió megtámadása. Ellenben – hiába állította az ellenkezőjét utólag Horthy Miklós²⁴⁴ – nem Bárdossy László felelőtlensége okán jutottunk Angliával, majd a még hatalmasabb Amerikai Egyesült Államokkal hadiállapotba, hanem azért, mert éppen a kormányzó szorította 1941. június 26-án kész helyzetbe miniszterelnökét, aki ellenben a helyzet súlya alatt arról feledkezett meg, hogy alkotmányos jogállásából következően olyan felelősség birtokolt, amellyel élve igenis volt lehetősége az államfői akaratnak nemet mondani.

Nemet azonban Bárdossy László alapvetően nem emberi gyarlóságból, hanem azért nem tudott mondani, mert olyan nemzetet kormányzott, amelynek országa 1938 és 1941 között Adolf Hitler akaratából növekedett trianoni területének közel kétszeresére.

A történész szakma számára evidens, a közvélemény történetpolitikai gondolkodásában azonban messze nem az, hogy az **ekképpen** bekövetkezett területi változások vittek tovább bennünket a végzet útján. És ezen mit sem változtat az a tény, hogy

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Kállay 1991, I, 41.

mélyen igaza volt Babits Mihálynak, amikor óvott a *területgyarapodás* szó használatától.

**„Fejünkre lassan-lassan nőnek
A beteljesedett végzetek
Tegnapján és mostanján az időnek”**

– írta korábban másik nagy lírikusunk, Ady Endre.

A náci Németország ereje meghozta revízióhoz is hosszú úton érkeztünk meg. Itt most erről csupán annyit mondanánk, hogy ennek bemutatását sem lehet a szokásos, ismert módon megtenni. És természetesen semmiképpen sem elegendő az előjelek kicserélése. Csupán egyetlen példán érzékeltetném, hogy mire gondolok.

Figyelmeztethetett ugyan már 1934-ben Szekfű Gyula, a magyar szellemi élet páratlan hatású tényezője²⁴⁵ az ellenforradalmi rendszer alapvető gyengeségeire, lehetett ugyan bátorsága az akkori nemzetbe gyakorlatilag be nem fogadott szociáldemokrácia lapjába cikket adni 1941 karácsonyán, majd vállalhatta ugyan, hogy nevét adja a hivatalos politika ellen szervezkedő Történelmi Emlékbizottság munkájához, *horribile dictu* a statáriális bíróság elé állított kommunista *Schönherz Zoltán* mellett is tanúskodhatott 1943-ban, ám mindez *nem hatástalanította az 1920-ban írt Három nemzedék című munkájának rontó hatását*. Ez a munka nem csupán azért volt kártékony, mert teljesen torz, hamis rajzát adja a reformkortól – sugallata szerint hanyatló, valójában sokkal inkább – felívelő periódusnak, hanem talán leginkább azért, mert az olyannyira szükséges *önvizsgálat elé maga is torlaszt épített*. Éppen annak okán, hogy azt sugallta – ma már szinte felfoghatatlanul – nagy erővel: íme ez maga az *önvizsgálat*, itt van a mély diagnózis. És e munkának 1940-ben napvilágot látott a hatodik, 1942-ben pedig a hetedik kiadása.

*

Kállay Miklósnak mindemellett nagy teljesítménye, hogy kormányzása révén országa nem süllyedt el még jobban a háború mocsarában. A máig élő ostoba legendával szemben politikáját nem a kállai kettős jellemezte, mert korántsem ide-oda hajlongott, ha-

²⁴⁵ Ellenlábasa, vitapartner, Bajcsy-Zsilinszky Endre látja és írja így 1942 március derekán. Századok, 1971, 5. sz. 973.

nem „csupán” annyit tett, hogy a nagy németbarát szólamok hangoztatása közepette folytatott egy olyan politikát, amely – láthattuk – 1943 március elejére a velünk szemben olyannyira szigorú Londonban is bizonyos respektust váltott ki.

Kállaynak ismeretesen volt bátorsága 1942 decemberében nemet mondani a zsidóság sorsát megpecsételni akaró berlini sürgetésre; hatalmas tény, hogy az ő időszakában, tehát az 1944. márciusi német megszállásig a hazai zsidóság élete biztonságban volt. Ám hiába terjesztették számosan külföldön annak idején cionista oldalról, hogy honunkban e zsidóság sorsa „paradicsomi” lett volna,²⁴⁶ 1942 szeptemberében Kállay kormányfősége idején lép életbe a közvélemény által mindmáig alig számon tartott IV. zsidótörvény, amely ugyan létében nem, egzisztenciálisan ellenben tovább nyomorítja a zsidóságot. És e törvény nem csupán betű szerinti következményei okán rongálja tovább a nemzet kohéziós erejét, hanem a nyomában még nagyobb mértékűvé dagadó korrupció okán is. Márai Sándornak a keresztény középosztály elleni 1943-as súlyos kifakadásainak jelentős mértékben éppen ez az oka.

„Ez a gyökeréig romlott magyar középosztály még mindig nem meri látni a valóságot. Valamilyen titkos új fegyverről ábrándoznak, mely rendbe hoz mindent, s ők kapnak ajándékba egy új, maradék zsidóbirtokot: ez minden, amit hisznek, értenek és remélnék.”²⁴⁷

A *vészkorszak* dokumentációja napjainkra szintén áttekinthetetlenül gazdaggá vált. E téren is azt kell mondanunk – előadásunk végéhez közeledve –, hogy miközben nem mondhatunk le a további kutatásról, ám a *további* rendszerzésre is igen nagy szükség lenne. Ennek keretében – például, s témánknál maradva – fel kell oldani azt az ellentmondást, amelynek jegyében hol azon van a hangsúly, hogy az angolszász világ igencsak megértő volt a németekkel való fegyveres szembenállástól irtózó Kállay Miklós iránt, mert ekképpen az akkori országban élő mintegy nyolcszáz ezres zsidóság fizikai létét is védelmezte, hol pedig inkább arra a fontos helyről elhangzott cinikus válaszra kerül a hangsúly, hogy ebben a vértengerben néhány százezer ember

²⁴⁶ Joó 2008, 130.

²⁴⁷ Márai 2006, 111.

nem számít, hiszen – úgymond – már úgy is „könyökig véres a karjuk.”²⁴⁸

És ugyancsak van mit mérlegelni az imént idézett Márai Sándor tárgyba vágó megnyilvánulásai tekintetében. Hiszen sokszor idézett 1943–1944-es naplóbejegyzései – például, hogy „*Mit tanult ez a nemzet Trianonból? Semmit.*”²⁴⁹ – mellé igencsak hozzá kell tennünk, 1942-ben még úgy látta: a háború utáni „megújuló” Európában két nemzetnek lesz kitüntetett szerepe, nyugaton a franciáknak, a délkelet-európai térségben pedig a magyaroknak.²⁵⁰

Nem csupán **túl egyszerű**, ám minden bizonnyal **igencsak egyoldalú lenne** azt mondanunk, hogy ezek szerint a jeles író is tagja volt a Trianonból semmit sem tanultak közösségének.

Tehát, láthatjuk, mily sok teendőnk van.

(A Magyar Történelmi Társulatban 2009. április 28-án elhangzott előadás — Századok Füzetek 2. /2009./)

²⁴⁸ Szegedy-Maszák 1996, II, 330-331. A két nézet közötti ellentmondás feloldatlan előadására ld. Joó 2008, 130-131.

²⁴⁹ Márai 2006, 138.

²⁵⁰ Márai 1993, 87.

EMLÉKIRAT ÉS TÖRTÉNETI VALÓSÁG

Barcza György emlékiratai fényében

A hazai történész szakmának egy vonatkozásban még az irodalomtudománynál is kedvezőtlenebb a pozíciója. Míg ott a textológia (számos jogos panasszal együtt) intézményes feltételrendszerrel rendelkezik, a mi szakmánkban a tudományos forráskiadásnak nem csupán szűkösek az adottságai, de vannak olyan területek, ahol ilyesmivel a modern korok kutatói semmiféle lehetőséggel nem rendelkeznek.

Témánk szempontjából most csupán az emlékiratok kiadásával kapcsolatos lehetetlen (bár láthatjuk: nagyon is lehetséges) helyzetet tesszük szóvá.

A memoár – jól tudjuk – igen lényeges műfaj. Azzá teszi a tény, hogy a visszaemlékező olyan *megélt* tudással rendelkezik, amit a historikus többnyire eleve nem birtokolhat. Ebből következőleg a memoárok sokat segíthetnek munkánk eredményességében. Ugyanakkor a memoáríró – *versenytársunk*, olyan versenytársunk, akinek széles olvasói körök szemében velünk szemben behozhatatlan az előnye. Ezt az előnyt tovább növeli az a tény, hogy a könyvkiadók – érthető piaci megfontolásokból – nemes egyszerűséggel szólva csupán addig a pontig érdekeltek memoárok szak-történészek közreműködésével történő megjelentetésében, amíg mindez az olvasó számára azt sugallja, hogy a szakma figyelő szeme által ellenőrzött munkát vesz kézbe (= ad érte pénzt).

Ám az emlékiratok valóban mély és kifogástalan tudományos apparátussal történő kiadása (saját tapasztalat birtokában is állíthatom²⁵¹) anyagilag kifejezetten kontraproduktív.

Mivel ezen bizonyosan nem lehet változtatni, csakis a piaci szempontoktól függetlenített könyvkiadás oldhatná meg ezt a tudományos problémát. Vagyis – a széles körök számára történő

²⁵¹ Boroviczény 1993.

könyvkiadás *mellett* – ugyanannak a műnek a tudományos pendantéria szabályai szerinti edíciója is szükségeltetik.

Lényegében a legutóbbi rendszerváltással egy időben indult meg az Európa Kiadó és a História folyóirat méltán népszerű *Extra Hungariam* sorozata, amely számos fontos visszaemlékezést kapcsolt be a hazai közgondolkodásba. Ezen érték mellett ellenben ott van az a súlyos negatívum, hogy a széles körökhöz eljutott sorozat – miközben a tájékoztató, korrigáló jegyzetek révén a tisztánlátás érdekében is tett a Kiadó – számtalan ponton a történeti közgondolkodás deformációit is csontosította.

Írásunk Barcza György visszaemlékezései e sorozatban publikált közzétett szövege²⁵² első kötete zömének²⁵³ górcső alá helyezésével illusztrálja az elmondottakat.

*

A két világháború közötti, a második világháború alatti magyar história világában tájékozottak előtt ismerősen és jól cseng Barcza György neve.

A jeles diplomata leginkább londoni éveivel,²⁵⁴ majd 1943 márciusától a háborúból történő kiválásunkat előmozdítani hivatott svájci tárgyalásaival, a német megszállás után megalakult Követi Bizottság vezetésével (kedvezőbb csillagállás esetén a másik Magyarország kormánya lehetett volna) vált részévé történeti közgondolkodásnak.

A háború utáni megkeseredett hangulatában²⁵⁵ Svájcban 1946-ban írta meg – több mint 1100 sűrűn gépelt oldalon²⁵⁶ – visszaemlékezéseit. A terjedelmes szövegből 1983-ban a münchen-

²⁵² Barcza 1994

²⁵³ Egészen pontosan az öt fő fejezetre tragolt szövegből az I., II. és V. fejezetet. Későbbi elemzés tárgya lesz a III. és IV. fejezet. Az előbbi az 1922-1927 közötti évekeről, az utóbbi az Apostoli Szentszéknél töltött évtizedes, a korabeli magyar külügyi szolgálatban párját ritkítóan hosszú időszakot mutatja be.

²⁵⁴ 1938 májusától de facto 1941 áprilisáig képviselte hazánkat Ófelsége kormányánál. Felmentésére 1941. VIII. 30-án (nem elírás!) került sor, VIII. 31-től nyugdíjazták.

²⁵⁵ Minden addigi erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, a Vörös Hadsereg felszabadította-megszállta új Magyarországgal semmi rokonságot nem érzett, s az nem is igényelte szolgálatait, míg a régi külügyi szolgálat számos más munkatársa – csupán néhány jól csengő nevet említve: Bede István, Kertész István, Szegedy-Maszák Aladár, Velics László – tovább folytatta munkáját.

²⁵⁶ A kötetet összeállító, szerkesztő Antal László bevezetőjéből tudjuk. Barcza 1994, I, 5.

ni Új Látóhatár *Borbándi Gyula* révén adta ki azt a részt, amely Barcza 1943-as svájci erőfeszítéseit eleveníti fel. Majd a Századok 1987-ben az 1941 és 1943 között itthon eltöltött időt elbeszélő részletet tette közzé *Urbán Károly* és *Vida István* közreműködésével.²⁵⁷ Az Extra Hungariam sorozatban 1994-ben megjelent két-kötetes mű sem teljes, ám az – a biztos szemmel válogató *Antal Lászlónak* köszönhetően – a lényegét bizonyosan tartalmazza. A kötet használhatóságát nem csupán az időközben fájdalmasan igen korán elhunyt *Bán D. András* utószava és jegyzetei segítik, hanem a Barcza György írott hagyatékban alapos kutatást végzett *John Lukacs* is. Ő tömören igen informatív írásában elmondja, hogy a USA-beli Stanfordban lévő Hoover Intézetben Barczától tizenkét nagy doboz van. Míg a visszaemlékezés három doboznyi, addig az 1914 elejétől 1947 végéig vezetett naplók hét dobozt (!) töltenek meg.²⁵⁸ Ebből a hatalmas naplófolyamból ugyan csupán egy-egy rövidke részlet olvasható az 1994-es kiadásban,²⁵⁹ ám az is bősséggel elegendő, hogy világos legyen: az emlékirat és a napló között számos ponton markáns különbség lehet. Természetesen a naplóbejegyzések sem használhatóak alapos szövegkritika nélkül, ám azok mégis jobban tükrözik a múltat, s benne az akkori követ/volt követ gondolatait, mint a visszapillantás textusa.

Ezért nem csupán a volt követ kitűnősége, hanem ezen különbség okán is igen lényeges lenne ennek a hooveri hét doboznak a hazahozása, alapos feltárása, java részének nyomtatásban történő közzététele.

Az 1994-es edíció értékét nagyban növeli még a mintegy 150 oldal terjedelmű, eredeti dokumentumokat sorakoztató Függelék. Kisebbik része már ismerős a Diplomáciai Iratok Magyarország Külpolitikájához 1936 – 1945 című rangos sorozatból, két Teleki Pál-levelel már ismerős a müncheni Új Látóhatárból, ám a zöme új közlés. Sok dokumentum így lett ismerős Barcza György irathagyatékából, s igen értékesek azok a londoni Országos Levéltárból, a Public Record Office-ből való angol iratok, amelyek Bán D. András kutatásaiból kerültek itt első közlésre. Olyan dokumentumok-

²⁵⁷ A svájci misszió. Új Látóhatár 1983, 2–3. sz.; Századok 1987. 2–3. sz.

²⁵⁸ Barcza 1994. II, 239.

²⁵⁹ Uo. II, 18., 30., 32–33., 53. – Tehát a közölt naplóbejegyzések csak a második világháború időszakából valók.

ról van szó, amelyek részben alátámasztják, s nem csekély mértékben bizony korrigálják az emlékirat szövegét, állításait.

1. A forradalmak kora és Trianon

Az 1911 őszén (tehát az aranyló békeidők már elkomoruló utolsó időszakában) pályáját az osztrák – magyar közös külügyi szolgálatban elkezdő, jóvágású, magas, karcsú fiatalember, saját maga ugyan nem volt arisztokrata, de a családban többek névjegyét díszítette bárói, grófi címer, s e környezet számottevően formálta modorát, világlátását. Mindennek természetes folyományaként számára a (bel- és külhonban más sokak által ugyancsak éles kritikával illetett) ballhausplatzi szellem²⁶⁰ pozitív értékek hordozója. A világháború kirobbanásának évében Athénbe kerül, 1916-ban Koppenhágába vezénylik, 1918 őszén is ott szolgál, egy rövid hazai tartózkodás révén ellenben testközelben éli meg a Monarchia bukását, a forradalom kirobbanását. Ez utóbbiból csak a zűrzavart látja, illetve azt, hogy kiváltója – úgymond – a „szélsőbaloldali agitáció”²⁶¹ volt. Barcza annyira viszolygott mindenféle forradalomtól, hogy visszaemlékezésének csupán a szövegösszefüggésből (tehát nem elbeszélésének konkrét szövegéből) lehet megállapítani: 1918 október végén történt az alábbi, majd „soha” el nem felejtett eset. „Zsebemben volt már – írja – a berlini hálókocsi jegye, hogy másnap visszautazom Koppenhágába, midőn este vacsorára menet egy kaszánya előtt félig felnőtt suhancok hangos szitkozódására lettem figyelmes. Odanézve láttam, hogy ezek a kaszánya kapuja melletti állami címert feszegetik le a falról, s azután, midőn a földre esett, lábbal tiporják. A posztoló katonák pedig ezt tétlenül szemléltek. Ez a kis esemény az őszi esőtől nedves pesti aszfalton a Monarchia összeomlásának szimbóluma volt. *Vége volt a fegyelemnek, a kötelességtudásnak, elborzadva lát-*

²⁶⁰ Itthon a függetlenség káprázatában élő kuruc gondolkodásúak számára volt a testület szupranacionális szellemisége ellenszenves, a Monarchia más tájain azok háborogtak ellene, akik a dualista építmény egyik őrét látták benne, míg maguk kezdetben a Monarchia föderalizálásában, később az egész épület felrobbantásában látták a szebb jövőt. A külföld sok osztatú világában a többnyire jóval fegyelmezettebb, bürokratikusabb németek idegenkedve nézték a „ballplatziak” nem ritkán lezser bohémságát (az efféle vonásokról Barcza visszaemlékezései is tanúskodnak (ld. pl. I. köt. 14–18.), az angolszász világban ellenben az volt a döntő mozzanat, hogy ez az apparátus is azon működött, hogy a Monarchiát Berlin oldalán tartsa, s idővel a szövetség valójában olyan alárendelődést jelentett, amellyel szemben a Ballhausplatz érdemben nem tett semmit.

²⁶¹ Uo. I, 114.

tam, amint szuronyos katonák egykedvűen nézik, hogy ráncigálják a suhancok az utca sarába az ország címet! Soha ezt a megdöbbenő első pillanاتفelvételt az 1918. évi őszi összeomlásunkról el nem felejttem!”²⁶² (Kiemelés – P.P.)

Tehát számára a régi világ a fegyellemmel és a kötelességtudással volt azonos, a forradalom pedig ennek a végét jelentette.

Legitimista meggyőződéséből következően József főherceg volt az a személy, aki „igyekezett menteni, amit még lehetett”,²⁶³ ám ebben – nem így mondja, elbeszélésének ellenben ez az értelme – Károlyi Mihály és forradalma akadályozta. Róla így ír: Károlyi „személye a várva várt békét jelentette, ekkor már a népben azt a hitet tudta felkelteni, hogy a békét és nyugalmat csakis ő lesz képes nekik biztosítani és egyben az antant jóindulatát is.” A történeti valóság ezzel szemben az volt, hogy a nép egyrészt már nagyon régen vágyott a háború végére, ellenben *békesség* helyett leginkább a régi rend felforgatásával, ha úgy tetszik a bosszúállással volt elfoglalva,²⁶⁴ s az antant sem jó- sem rosszindulatával nem izgatta, lévén, hogy arról jószívről semmit sem tudott. Az antanttal – ha úgy tetszik jóindulata remélt elnyerésével – nem a nép, hanem sokkal inkább az ország urai voltak elfoglalva, hiszen végső soron a győztesektől függött, hogy mekkora országnak maradhatnak birtoklói.

S ennek okán 1918 novemberében bizony a régi Magyarország prominensei igencsak felsorakoztak Károlyi Mihály mögött. Nem csupán megtartották miniszteriális állásaikat, hanem a jó ízlés határait messze túllépve bizonygatták a régi rendszerrel szemben régóta magukban hordott (állítólagos) ellenszenvüket, s túláradozó lelkesedéssel áradoztak az új világ iránti „mély” elkötelezettségükről.²⁶⁵

Batthyány Ilona grófnő írja 1918. november első napjaiban a levitézlett régi rend szimbolikus szereplőjének, az életét vidéken féltő ifjabb Andrássy Gyulának: „A jelszó Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.”²⁶⁶ (Kiemelés – P.P.) A hölgy tehát nem

²⁶² Uo. 115.

²⁶³ Uo. 116.

²⁶⁴ Barczában szemmel láthatólag fel sem merül, hogy észrevegye: az egy teljes életre megfigyelt címergyalázási jelenetet bizony a „nép” gyermekei követték el.

²⁶⁵ Ld. erre – például – Garami Ernőnek, a polgári forradalom kereskedelemügyi miniszterének visszaemlékezéseit. Garami 1990.

²⁶⁶ Magyar Országos Levéltár, Andrássy-levéltár. Ifj. Andrássy Gyuláné naplója. 1918. november 16. – Idézi Hajdu 1978, 286.

saját nézetéről, hanem terjedő, általa is terjesztett *jelszóról* írt, amiről (természetesen nem betű szerint, de a lényegről) Barczának is tudnia kellett.

Ám ő (messze nem egyedül) visszaemlékezés helyett visszaemlékezésésként a bibliai időktől ismerős bűnbak-szindrómával operál.

Finom modora természetesen távol tartja a Károlyi Mihályt *útszéli módon* rágalmazók táborától, a polgári demokratikus forradalommal szemben gyakorta hangoztatott valótlanságok ismételtetése ellenben egyáltalán nincs ellenére.

„‘Vous êtes tombés bien bas’* – mondotta Belgrádban Károlyinak Franchet d’Esperey tábornok, midőn Károlyi előtte megjelent, és azzal, hogy mi entente-barátok vagyunk (úgymond) előnyös békéért könyörgött.” – eleveníti fel igencsak ferdén az úriember nagyalásonyi Barcza György a belgrádi katonai konvenció megteremtésének történetét.²⁶⁷ Olyan történetet beszél el, amely a legszorosabban szakmájába vágó história volt, tehát, ha valakitől, akkor tőle ugyancsak elvárható lenne a tárgyszerűen korrekt előadás.

Károlyi Mihály valójában Belgrádban is tartással viselkedett, következőleg nem könyörögni, hanem tárgyalni ment. S hogynem tudta volna, hogy a francia főtiszttel való tárgyalása nem az a fórum, ahol a leendő béke kerül terítékre. A magyar kormányfő „csupán” azért utazott a szerb fővárosban állomásozó főparancsnokhoz, mert az akkor hazánkban keresztül készülődött a még fegyverben álló Németország délkeletről történő megtámadására. Néhány nappal korábban, november 3-án Padovában Viktor Weber tábornok ugyan aláírt az (egyébként akkor már nem is létező) Monarchia nevében egy általános fegyverszüneti megállapodást, ám e megállapodás (miért is tette volna abban a zűrzavarban és abban a rohanásban, az idő akkori szorításában?) nem konkretizálta a távolabbi Szent István-i Magyarországgal szembeni – értelemszerűen annak déli területeit érintő – *demarkációs* vonalat.²⁶⁸

* Nagyon mélyre sülyyedtek. – „Vous êtes tombés si bas?” – „Ilyen mélyre sülyyedtek?” – olvasható az egész történet Károlyi visszaemlékezésében. (Károlyi 1982, 139.) És ha a főszereplő ezt a mélypontját sem takarja el a találkozóinak, akkor ennek okán is biztos feleletet adható arra kérdésre, hogy melyik visszaemlékezés tükrözi hitelesebben a történetet.

²⁶⁷ Barcza 1994. I, 126.

²⁶⁸ A találkozó előtörténetére, lefolyására, korabeli visszhangjára, utóéletére: Károlyi 1982, 137-145. A téma hatalmas szakirodalmából ld. Ormos 1983, Romsics 2007, Hornyák 2004, valamint e kötetben a 64-66. lapon írottakat.

Magyarországon akkor olyan társadalmi forradalom bontakozott ki, amelynek tartalmáról, természetéről Barcza Györgynek semmiféle komolynak tekinthető ismeretei nem voltak. „Katonas és munkástanácsok alakultak orosz mintára” – írja a „visszaemlékező”, ám itt egészen bizonyosan *nem a visszaemlékezőnek*, hanem annak az emlékiratírónak a sorait olvassuk, aki *később olvashatott* erről a históriáról. – Megengedhetőnek véljük annak feltételezését, hogy leírásához Gratz Gusztáv széles körben ismert 1935-ös összefoglalását, vagy valamely Gratz által korábban írt/szerkesztett munkát vett kézbe.²⁶⁹ Azért tartjuk így, mert az egész visszaemlékezés arról tanúskodik, hogy Barcza a forradalomból – mint idéztük – csak a felszínt, a zűrzavart látta meg. Ha egy csöppet elmélyed a katonas és munkástanácsok megalakulásának részleteibe, akkor legalább valamelyest megérti Károlyi Mihály azon döntését, hogy miért vitte magával *Csernyák Imrét*, a katonatanács elnökét. S akkor már azt is megláthatta volna, hogy a katonatanács emberének megpillantása ragadtatja a francia főtitstet becsmérő szavainak kimondására.

Erre a valótlanúságra épülnek rá Barcza – ismételjük: messze nem egyéni nézetet tükröző – újabb vaskos valótlan állításai, minősítései.

„A helyzet naiv félreismerése volt Károlyitól azt feltételezni, hogy az entente egy ily frázisnak hitelt adva, győzelme gyümölcseit nem szakítja le, és velünk másképp bánik, mint szövetségeseinkkel. Ilyent csak egy külpolitikában abszolút járatlan ember hihetett, mint Károlyi Mihály.”²⁷⁰

Történelmi közhely, hogy Károlyi Mihály nagyot hibázott, amikor hosszú hónapokon át illúziót táplált az antanthatalmak hazánkkal kapcsolatos álláspontja iránt. Ám e tévedésével együtt is Károlyi Mihály az ország érdekét helyesen szem előtt tartva, az akkori konkrét katonapolitikai helyzetet helyesen mérlegelve, realpolitikusként utazott Belgrádba.

Barcza Györgyöt alapvetően a forradalmakkal szembeni el-lenszenve akadályozza a Károlyival szembeni tárgyilagosságá-

²⁶⁹ Gratz 1935, Gratz 1921.

²⁷⁰ Barcza 1994, I, 126. – A jegyzetírő a következő szöveggel hidalta át diplomatikusan a Barcza-féle szöveg és a történelmi valóság közötti szakadékot. „Károlyi vezette a delegációt, mely 1918. nov. 7-én Belgrádban Franchet d’Esperey-vel tárgyalt. A belgrádi fegyverszünetet – amely a Dráva–Maros vonaláig engedélyezte az antant előnyomulását – végül Linder Béla hadügyminiszter írta alá.” Uo. 530–531.

ban. Tisza Istvánt elsiratva elmondja azt a tényt, hogy a volt miniszterelnököt figyelmeztették: utazzon vidékre, mert a fővárosban élete nincsen biztonságban, ám arról nem tesz említést, hogy a mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfiú utolsó szavai ezek voltak: „Ennek így kellett történnie.”²⁷¹ A háború kitörése kapcsán pedig az emlékirat is tovább dagasztja azt a féligazságot, mely szerint Tisza „volt az egyetlen az akkori vezetők közül, aki 1914-ben kifejezetten ellenezte a háborút.”²⁷² A jogot végzett, magasan pozicionált szakembernek ismernie kellett a közjogot, tudnia kellett, hogy 1914-ben alkotmányos monarchiában élt,²⁷³ tehát a magyar miniszterelnök ellenjegyzése nélkül nem lehetett háborút kirobbantani. Ezért akkor fogalmazunk pontosan, ha a „visszaemlékező” által használt kifejezéssel élve azt mondjuk: egy héttel korábbi álláspontjával szemben Tisza István bizony *kifejezetten* támogatta a háborút.

Történelmi közhely – ismételjük –, hogy Károlyi Mihály nagyot hibázott, amikor hosszú hónapokon át táplált illúziót az antanthatalmak hazánkkal kapcsolatos álláspontját illetően. Ám e tévedésével együtt is a forradalom győzelmének első órájától tudta: az országirányításhoz (s ebbe a külfölddel való kapcsolat-tartás kiváltképpen beletartozott) szakemberekre van szükség.

Barcza visszaemlékezései is bizonyosságul szolgálnak erre.

„Egy barátom közölte velem, hogy Károlyi a Nemzeti Tanácsból üzeni nekem, hogy menjek azonnal oda, mert szükség van gyakorlott, külföldi kapcsolatokkal és tapasztalatokkal bíró diplomatára.”

Barcza azonban nemet mondott.

„Válaszom az volt, hogy nemcsak mint őfelsége kamarása, de mint cs. és kir. külügyi tisztviselő, aki esküt tett, nem állhatok mások szolgálatába. Az utcán ezalatt zajlott a forradalom. Kiéhezett katonák nekitámadtak a tiszteknek, letépték tiszti jelvényeiket, aki tiltakozott, azt leütötték. Megdöbbenve láttam, hogy ez már nem politikai akció, hanem teljes felfordulás, láttam, hogy olyan ár zsilipjét nyitotta meg Károlyi, mely el fog pusztítani, özönlenni mindent az országban, ami érték, ami becsület, ami ma-

²⁷¹ Többek között ld. Vermes 2001, 477. – E szavakat ismerték a kortársak.

²⁷² Barcza 1994. I, 116.

²⁷³ Nagy tisztelettel és szeretettel rajzolja meg „Európa utolsó grandseigneur-jének”, Ferenc Józsefnek az alakját. Ő volt – írja – „az úri gondolkodás, az igazságérzet, a kötelességteljesítés, az erkölcs megszemélyesítője.” Barcza 1994. I. köt. 19.

gyar. Tehetetlen undor és utálat érzése vett erőt rajtam. Egy gondolatom volt már csupán, az, hogy el, el innen, mert ebben a házában már úgy sincs mit keresnem!”²⁷⁴

Sokan voltak Barcza György osztály- és pályatársai között, akik másként gondolkodtak. 1918. december 13-án jelent meg az önálló magyar külügyi igazgatásról szóló néptörvény. Ez ki-mondta, hogy a volt közös minisztériumok és egyéb intézmények magyar állampolgárságú alkalmazottait – addigi besorolásuknak és illetményüknek megfelelő – átveszik állásba, ha ezt óhajtják, és a Népköztársaságra a hűségesküt leteszik. A hívó szónak többen eleget tettek. Ez itthon sokaknak nem tetszett, mert olyanokat szerettek volna a Külügyminisztériumban látni, akik nem dolgoztak korábban a közös ügyek vitelében, akik – úgymond – „magyarabbak”.²⁷⁵

Akik így szemlélték a világot, azok Barcza Györgyért sem lelkesedtek. Ő ellenben nem *ezen* ellenszenv, hanem a *saját* ellenszenvé okán ült vonatra, s ment vissza állomáshelyére.

Egy olyan államot szolgálni, amely már nem létezett.

Itthon közben kiépül a Külügyminisztérium, Bécsben magyar követség kezdi el a munkát, s – mivel a békekötésig az országnak nem volt nemzetközileg elismert státusza, egyszerűen nem volt lehetőség követség létesítésére – Károlyi Mihály személyes megbízottai utaznak külföldre.²⁷⁶

A Külügyminisztériumban Barcza György kollégái, a „ballplatziak” lesznek a kulcsszereplők. 1919 februárjában a ki-nevezett tisztviselőknek majd felét, 44%-át ők adják.

Károlyi Mihály addig számíthatott a régi Magyarország exponenseinek támogatására, amíg azok benne reménykedtek a Szent István-i Magyarország megmentésében. 1918 végén még gróf Apponyi Albert is közéjük tartozott. „Nem akarnék félreértetni – írja karácsonykor Károlyi Mihálynak –: reakcióról, a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, ami nálunk történik, csak ennek a világprocesszusnak egy helyi részlete”.²⁷⁷

²⁷⁴ Uo. 117.

²⁷⁵ Ld. részletesebben: Pritz 1995, 38.

²⁷⁶ Ilyen missziót iparkodott vinni gróf Bánffy Miklós, gróf Sigray Antal, Miklós Ödön, Ignó (Veigelsberg Hugó) és Fülep Lajos, a neves művészettörténész is.

²⁷⁷ Károlyi 1978, 357.

Barcza tehát nem vállalt feladatot, visszautazott Koppenhágába, ahol felesége azzal fogadta, „hogy az ottani lapok a budapesti eseményekről úgy írtak, mintha ott véres forradalom ütött volna ki, tömeggyilkosságokkal pusztítással. Én tudtam, hogy ez a forradalom, melynek kitörésénél jelen voltam, véres nem volt, de talán sokkal rosszabb, mert hamis nemzeti álarc mögül évszázados értékeket pusztított el.”²⁷⁸

A „visszaemlékező” ez alkalommal is téved: bizony véres volt ez a forradalom. Valójában – bár minden vonatkozásban megnyugtató kutatások híján pontos számokat nem ismerünk, ám számos jel alapján elmondható, elmondandó: nem csupán a Tanácsköztársaság, és az annak nyomán berendezkedő ellenforradalom volt véres –, az őszirózsás forradalom időszakában sem kevés véres esemény történt.²⁷⁹ Mert Károlyi Mihály polgári demokratikus forradalmának jutott első helyen, hogy megzabolázza a négy éves *tömegháború*, hatalmas tömegek egyéni élete és érdeke szempontjából teljességgel *értelmetlen* háborúban felgyűlt véres indulatokat. Mert Batthyány Ilona grófnő és társai helyesen adták ki és terjesztették az említett jelszót: „Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.” És Károlyi Mihály valóban ennek megfelelően cselekedett.²⁸⁰ A nép indulata akkor sok arisztokratának az életét kioltotta volna. Gróf Bethlen Istvánnak is menekülnie kellett az erdélyi Sámsondon lévő birtokáról. Családjával a közeli nádásban húzták meg magukat, hogy aztán a beálló sötétben Marosvásárhelyre menekülhessenek. A fővárosba felérkezve Bethlen István ellenben már biztonságban volt, s ott egy ideig Károlyi Mihállyal igyekszik együtt politizálni.²⁸¹

Tehát az 1918-as polgári demokratikus forradalom keményen, véres erőszakkal, statáriummal védte a rendet, a magántulajdont a főváros és vidék népével szemben. Ha nem így lett volna, akkor vajon miért jelent meg november 8-án a Belügyminisztériumban a segítséget sürgető jegyzők küldöttsége azzal (az egyébként minden bizonnyal túlzó) állítással, hogy a 3200 jegyzőségből csupán néhány száz helyen maradt meg a jegyző, a többit elkergették, sok helyütt megölték.²⁸²

²⁷⁸ Barcza 1994, I, 118.

²⁷⁹ Ld. részletesebben: Hajdu 1968, 85-103, valamint Hajdu 2009, 5.

²⁸⁰ Innen is látszik a vádnak a képtelensége, hogy ő adta volna át 1919 márciusában Kun Bélának a hatalmat.

²⁸¹ Romsics 1991, 71, 72-74.

²⁸² Hajdu 1968, 98.

„Az évszázados értékek” emlegetése bizony üres szólam, amivel nincs mit kezdenünk, ellenben nem hagyhatjuk szó nélkül a „hamis nemzeti álarc” felemlegetését.

Akárcsak az előbbi gondolatmenet folytatva is bizvást állíthatjuk: Károlyi Mihály forradalma minden szempontból nemzeti alapon állt. Jóllehet magát november 16-án népköztársaságnak deklarálta, sokkal inkább volt nemzeti, mint népi. Nemzeti a szó valódi, történeti tényanyag alapján megragadható értelemben, ami azt is jelenti, hogy a nemzetté válás hosszú-hosszú folyamata okán a nép és a nemzet között hatalmas szakadék tátongott.²⁸³ Amikor a kormány az államhatalom erejével teremtett rendet, csillapította le a várost és a falut, akkor jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált. És régi nemzeti alapon állt, amennyiben érzelmi és taktikai okokból képtelen volt szakítani a Szent István-i Magyarország eszméjével.

Koppenhágában a követség átalakul felszámoló hivatallá. Erről az emlékirat érdekesen, hitelesen tájékoztatja az olvasót.²⁸⁴ Figyelemre méltó mozzanat, hogy a Birodalom ugyan már nem létezik, a báró Ludwig Flotow (és nem báró Flotow Lajos²⁸⁵) vezette un. Felszámoló Külügyminisztérium ellenben tovább folyósít fizetést a megmaradó tisztviselőknek, tehát Barczának is, mint ahogy igencsak tipikusnak gondoljuk a visszaemlékező azon megjegyzését is, mely szerint fizetése kiadásainak „csak mintegy harmadát fedezte.”²⁸⁶ Igen, a korabeli külügyi szolgálat diplomáciai ágában döntően nem annak okán állomásoztak arisztokraták, tehetős emberek, mert – úgymond – a Monarchia ilyen kor-

²⁸³ Nép és nemzet mára sem vált eggyé. Ennek taglalása ellenben nem e dolgozat tárgya.

²⁸⁴ Barcza 1994, I, 118–127. – Az a szerzői korrekciót ellenben, mely szerint nem ifj. Andrássy Gyula, hanem gróf Otto Czernin (Ottokar Czernin testvére) lett volna a Monarchia utolsó külügyminisztere, annak okán, hogy őt november 1-én IV. Károly kinevezte külügyminiszterré, nem több mint felszínes okoskodás, hiszen a jelölt – maga Barcza írja – két óra múlva visszaadja megbízatását. (119. o.) Itt a „visszaemlékező” ismét elköveti azt a hibát, hogy elfeledi: alkotmányos monarchiában ellenjegyzés nélkül nincs hatályos döntés. Az írásunk elején felhánytorgatott problémát e szövegrész jegyzetelése kapcsán is dokumentálhatjuk. A vonatkozó jegyzet szépen – ahogy a kiadói érdek diktálta illem kívánja – elbeszéli Otto Czernin életének alapadatait, „csak” éppen arról nem olvashatunk egy szót sem, hogy a memoáírónak igazán kár volt a jámbor olvasó tudását/tudatlanságát „továbbfejlesztenie”.

²⁸⁵ Ma már mosolyt fakaszt, ám a második világháború előtt mindenkinek lefordították a nevét magyarra, s ehhez Barcza is tartja magát.

²⁸⁶ Barcza 1994, I, 123.

hadtan reakciós volt, hanem döntően annak okán, hogy az egyébként hétköznapi értelemben korántsem szűkmarkú illetményt is ki kellett az illetőknek a saját családi vagyonból egészíteniük. Mert nem egy esetben a költséges életvitel esetén lehetett/lehet fontos értesülésekhez jutni, egy állam nemzetközi presztízsét számtalanszor hatékonyabban lehet csillogó reprezentációval/ mint garasoskodó életvitellel gyarapítani.

Az időközben köztársasági elnökké választott Károlyi Mihály továbbra sem tett le arról, hogy Barcza tudását, ismereteit igénybe vegye. A jóval nagyobb úrnak született politikus ezt (korábbi visszautasítása után miért lett volna másként?) bizonyára nem szívesen tette, ám az ország kétségbeejtően nehéz helyzete megalkuvásra sarkallta. Az újabb refus-t elhárítandó azt az utat választotta, hogy Flotow-n keresztül kereste meg (nem tudjuk, hogy pontosan mikor, valamikor 1919 január második felében, februárban) a diplomatát, kérve, hogy a felszámoló közös miniszterten keresztül tájékoztassa őt főleg arról: „a semleges hatalmak és volt ellenfeleink mily véleményt táplálnak az új magyar rezsimmel szemben.”²⁸⁷

Károlyi kérése most elháríthatatlan volt. Hiszen a felszámoló követségi titkár olyan forrásból húzott fizetést, amiben a magyar adófizetők pénze is benne volt. Barcza természetesen nem azt írja, hogy ennek okán állt kötélnek, hanem magát erkölcsi magaslatra állítva indokolja válaszát: „úgy éreztem, kötelességem az, hogy hazámnak akkori rettenetes nehéz helyzetében, amennyire csak ottani szerény lehetőségeim engedik, segítségére legyek.”²⁸⁸ A kötelességérzetre történt hivatkozása – a novemberi visszautasítás ismeretében – felettébb üres, a lehetőségeinek szerény voltára történő utalás szintén nem meggyőző, a segítségben pedig nem volt köszönet. Hiszen fizetése, kapcsolatai, bevallottan nyugodt körülményei voltak. Aligha hihető, hogy lehetőségei szerényebbek lettek volna, mint (például) gróf Bánffy Miklósnak, aki – mint fentebb jeleztük, s akinek ebbéli tevékenységéről maga Barcza is ír²⁸⁹ – Károlyi emisszáriusaként törekedett hasznossá tenni magát.

„... Flotow útján – olvashatjuk – azt táviratoztam Károlyinak, hogy értesüléseim szerint, melyekben figyelembe vettem

²⁸⁷ Uo.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Uo. 124–125.

azokat is, melyeket a volt ellenfeleink táborából szerezhettem, az akkori magyar kormányban az entente nem bízik. Nem bízik, mert nem látja benne a kellő erélyt és hatalmat arra, hogy az összeomlás után felülkerekedett zabolátlan baloldali elemeket megfékezze, hogy velük szemben kellőleg fellépjen, és az országban a rendet ismét helyreállítsa. Addig, amíg erre a jelenlegi magyar rezsim nem szolgál bizonyítékokkal, vele szemben az entente és a semleges külföld is bizalmatlan lesz, és nem fogja az ő uralmát nálunk stabilnak tekinteni.”

Károlyi Mihály úriemberként válaszolt az üzenetre, amely jelentős részben Barcza véleményét tükrözte, bár kétségtelenül benne volt a győztesek Károlyival szembeni bizalmatlansága is.²⁹⁰ Megköszönte, s „újra felkért, hogy a jövőben is hasonló nyílt szellemben támogassam.”²⁹¹ Károlyi nagyon jól tudta, hogy az antantnak Párizsban rendszerével szemben (a fentiekkel együtt is) a fő problémája az ország megcsonkításával szembeni ellenállása és nem „az összeomlás után felülkerekedett zabolátlan baloldali elemek” megfékezésének elmaradása volt.

A Tanácsköztársaság és az ún. Vix-jegyzék közötti kapcsolatot természetesen Barcza is látja, ám a szokásos valótlanossággal azt írja, hogy Kun Bélának Károlyi adta át a hatalmat,²⁹² holott ő – alaposan téves hite szerint – szociáldemokrata miniszterelnököt akart azzal, hogy az államfői tiszt továbbra is az övé marad.

Barcza György 1919 szeptemberében érkezett haza Dániából. „Az új magyar külügyminisztérium – írja – a királyi Vár néhány földszinti helyiségében volt. Egypár volt közös szolgálatbeli kolléga és nyelveket beszélő más hivatalnok lézengett a nagy termekben. Aki jött, azt megfogták, leültették egy íróasztal elé, de dolga bizony nem volt. Somssich József gróf lett a külügyminiszter. Velem közölték, hogy csak utazzam vissza Koppenhágába, mert ügyvivői minőségben ott fogok maradni.”²⁹³

A Külügyminisztériumban munka ugyan valóban nem folyt, intrika ellenben annál inkább zajlott. Ennek tárgya leginkább az volt, hogy a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosságán

²⁹⁰ Ebben a zűrzavaros, rengeteg helyről manipulált világban a győztesek között nem kevesen valóban erélytelennek látták Károlyit, míg mások azzal riogattak, hogy a forradalom vezetője álarcot visel, ugyanolyan nacionalista, mint a bukott rezsim volt.

²⁹¹ Uo. 123–124.

²⁹² Uo. 127.

²⁹³ Uo. 132.

igen nagy számban dolgoztak a korábbi rezsimek tisztviselői, akik akkor kezdtek a proletárdiktatúrával szembefordulni, amikor annak helyzete kritikussá vált. Júliusban Kun Béla nagy létszámleépítést hajtott végre, s most szeptemberben kitört a háború az intaktak és a forradalmakat kiszolgálók között. Az utóbbiak nem csupán többségben, de jobb pozícióban is voltak. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a minisztertanács augusztus 23-i határozata nyomán a Külügyminisztériumban csak szeptember 5-én adnak ki körrendeletet a Tanácsköztársaság idején alkalmazottak magatartásának felülvizsgálatára. A rendelet – igaz: nagy dörgedelme közepette – világosan kimondta: „a kommunista rendszer alatt való továbbszolgálat ténye önmagában még egyénileg kifogás tárgyát nem alkothatja, mint ahogy a rendelkezési állapotba vétel vagy a hivatal elhagyása sem tudható be senkinek különös érdeméül.” Arról pedig, hogy e központi gondolat valóban érvényesüljön, a kiküldött fegyelmi bizottság összetételével gondoskodtak: minden tag a Tanácsköztársaság külügy népbiztosságán dolgozott.²⁹⁴

Így némi kétkedéssel olvassuk Barcza azon sorait mely szerint „rendkívül” megörült annak, hogy visszaküldték Dániába.²⁹⁵

Ha majd megismerhetjük a Hoover Intézetben lévő naplót, akkor egészen bizonyosan részletesebb és hitelesebb beszámolót olvashatunk...

Az 1919 őszi hazai helyzet jellemzése kapcsán Barcza György mélyen igazán írja: „rég történelmi törvény az, hogy az egyik szélsőség bukása után a politikai inga sohasem áll meg azonnal a középen, hanem az ellenkező irányban leng ki.”²⁹⁶ Ám a konkrétumokra térve nagyon a felszínen mozog, amikor azt írja, hogy a szociáldemokraták – úgymond – „lekésték” az uralom átvételét, „mert mire hazaértek, itt már a szélsőjobb oldali hazafias irányzat kerekedett felül.” A hazatérő szociáldemokrata vezetők valóban nem tudták az ingaeffektus történelmi tapasztalatát szem előtt tartani, valóban csalódtak, ám – a szokásos sugallattal szemben – korántsem voltak hazafiatlanabbak a szélsőjobb oldaliaknál. Garami Ernő és társai valóban csalódtak abban a hitükben, hogy a polgári demokratikus velleitású antant politikusok hozzásegítik őket ahhoz, hogy Magyarországon polgári de-

²⁹⁴ Pritz 1995, 41–42.

²⁹⁵ Barcza 1994, I, 132.

²⁹⁶ Uo. 133.

mokratikus berendezkedés legyen. Csalódniuk kellett, mert a Tanácsköztársaság emlékétől frissen befolyásolt magyar társadalom pontosan tudta, hogy a diktatúra működtetésében a szociáldemokrata személyeknek milyen fontos szerepük volt. Másfelől azonban a „szélsőjobboldali hazafias irányzat” nem eredeti – katonai diktatúrát, kemény budapesti megtorlást akaró – célkitűzésével, hanem (kénytelen vállalt) jóval szolidabb programmal „kerelkedett felül”.

1919 őszén a „hazafias” és a „hazafiatlan” tábor képviselői egyként magától értetődőnek vették, hogy vitájukat (ha úgy tetszik: nem egymás között, nem nemzeti keretek között rendezik) az antant moderálja.

S a moderátori szerepet betöltő Sir George Clerk olyan kompromisszumot törekedett formálni közöttük, melynek jegyében mindkét félnek engednie kellett. Így alakul ki a Horthy-rendszer korlátozott parlamentáris jellege.

Barcza György informatívan, korrekten ír a koppenhágai követség 1919. október 31-én történt megszűnéséről, a bezárás szomorú eseményeiről, a Svédországra, Norvégiára és Finnországra is kiterjedő ügyvivőségéről, utazásairól tárgyalásairól, benyomásairól.²⁹⁷ Tárgyilagosan ismerteti a fehérterror okán vele szemben tartózkodóan viselkedő szociáldemokrata *Karl Hjalmar Branting* svéd miniszterelnökkel folytatott beszélgetését, amely kapcsán maga Barcza is elítélően ír erről a terrorról. Azzal együtt is, hogy utal „az ellenséges propaganda” felnagyító szerepére.²⁹⁸

A trianoni békeszerződés aláírásának az illetékességi körébe tartozó külföldi, azon belül kiváltképpen a dániai visszhangjáról igen érdekesen tudósít. Megtudjuk – például –, hogy a dánok „udvarias részvétet mutattak és sajnálkoztak a kemény béke miatt, de nem felejtették el megjegyezni, hogy bizony, aki a rossz ol-

²⁹⁷ Uo. 133–147.

²⁹⁸ Uo. 140–141. – Visszaemlékezése egy másik pontján azonban ennek elmentmond. A finnországi benyomásairól, a finn és magyar történelem közötti párhuzamokon és eltéréseken elmélkedve Barcza azt írja, hogy míg a jóval keményebb finn fehérterror felett a világ napirendre tért, „addig a magyar fehérterror rémmeséje még évekig kísértett a külföldi ellenséges propagandában.” Uo. 145. – Míg a külföldi magyarságkép formálásban ma is találhatóak bennünket alaptalanul negatív színben láttatni akaró ábrázolások, addig a fehérterror *tényeinek*, nemkülönben a vörös terror *tényeinek* számon tartása nem a propaganda, hanem a hiteles múltábrázolás témája. Való igaz, hogy e tényeket inne-onnan túlnagyítják, ám a túlnagyítás tényének megállapítása nem lehet alapja a fehérterror rémmesék világába való utalásának.

dalra áll, az így jár! A jövő háborúban, reméljük, már maguk is a jó oldalon lesznek – tették hozzá.”²⁹⁹ Annál meghökkentőbb, hogy Barcza nemhogy nem töprengett el ezeken a véleményeken, hanem a békeszerződés aláírásáról a legszélsőségesebben szubjektív véleményt nyilvánítja: „... egész meggyőződése és politikai érzésem azt sugallta, hogy ezt a békét magyar embernek aláírnia sohasem lenne szabad.” Minden szakmai tudását, józanságát feledve így „gondolja tovább” diplomata képzettségével összeegyeztethetetlen álláspontját: „Az entente persze visszautasításunk esetében katonailag megszállt volna, szabad kezet engedett volna bosszúra vágyó szomszédainknak, kik a hatalmukba került területeinken eléggé megmutatták, hogy mily érzelmekkel viseltetnek irántunk és mily módszereket alkalmaznak, s éveken át a legnehezebb sors várt volna ránk. De minden szenvedést inkább vállaltam volna, mintsem hogy egy ily diktátumot aláírással szentesítsek és önként egyezzem bele ... Az entente megszállás nem tartott volna örökké, sőt sokáig sem, legfeljebb néhány évig, hiszen az entente is kimerült volna ... és látva elhátározásunkat *talán* revideálta volna álláspontját ... ha kibírtunk egy százötven éves török uralmat, úgy kibírtunk volna egypár éves entente vagy cseh–szerb–román uralmat is azzal a tudattal, hogy ezzel az ország jövőjét *talán* mégis megmentjük és az egész világ becsülését *biztosan* elnyerjük.”³⁰⁰ (Kiemelések – P.P.)

A „talán” szó kétszeri előfordulása szerint Barcza haloványan vélhetőleg mégis érzekelte: valóságidegen messzi régiókba tévedt. Majd amikor még azt is megkockáztatja, hogy ezen ámokfutás *biztosan* meghozza „az egész világ becsülését”, akkor a képzelenségek e csúcspontja láttán azt mondhatjuk: Trianon hatásáról nem elegendő azt mondanunk, hogy annak a magyar kortársakra gyakorolt hatását mai ésszel már fel nem foghatjuk, hanem azt is, hogy ennek a hatásnak ilyen elképesztő következményei is voltak ...

S még egy: az a diplomata írta le ezeket az ámokfutásos szavakat, aki a korabeli keresztény középosztályon belül talán a legkeményebben ostromozta Kállay Miklós második világháborús külpolitikáját, amiért nem merte vállalni a németekkel való szakítást, a szembefordulás kockázatát. Úgy tűnhet, Barcza következe-

²⁹⁹ Uo. 150.

³⁰⁰ Uo. 148–149. – Két évtizeddel később is Barcza Trianont „fércmunkának” tartja. Uo. 423. o.

tes: mindkét esetben szembefordulást követel. Ám míg a Trianon elutasítása kapcsán egészen bizonyosan ámokfutásos szavakat fogalmaz, addig a Kállay-kormány külpolitikájának bírálatában bizonyosan van reális elem.

*

„A külügyminisztérium személyzeti főnöke egy óvatos levélben tudatta velem, hogy Belgrádba helyeznek át” – olvashatjuk nem sokkal odébb.³⁰¹ Barcza ellenben „védekezett” a döntés ellen. Igen-igen érdekes lenne megtudnunk, vajon mit is jelentett konkrétan e szót tartalma. Kiváltképp, mert a „védekezés” eredménnyel járt. Barcza ugyan attól sem volt elragadtatva, hogy közbülső megoldásként a „félvörös Ausztria”³⁰² fővárosa, Bécs lesz újabb állomáshelye, de mégis megkönnyebbült, hogy hazáját nem a Balkánon kell szolgálnia.

A húszas évek eleje Bécsének hangulatát, életkörülményeit igen érzékletesen idézi fel, sok valóságos elemét villantva fel a Monarchia szétdarabolása, a politikai határokból származó vámhatárok gazdasági életet sújtó, árakat felfelé mozgató hatásának, a társadalom végletes polarizálódásának, a fent élők pazarlásának, a lentiek nyomorának, a hat millió lakosúvá zsugorodott országhoz képest vízfejjé vált kétmilliós Bécs lehetetlenségének. Ám az egész, sok szempontból valóban lehetetlen, s valóban későbbi nagy konfliktusokat generáló helyzet leírása, nemhogy azt teszi világossá, hogy Barcza 1946-ban mindenféle komoly forrásanyagot, korabeli naplóbejegyzéseit mellőzve³⁰³ diktálta gépbe visszaemlékezéseit, de azt is, hogy elbeszéléséből teljesen kiesett az a korábbi tudása, amellyel, mint gyakorló diplomata annak idején egész bizonyosan rendelkezett. A visszaemlékező nézőpontja – a legfinomabban fogalmazva – messze nem tükrözi a múlt valóságát.

³⁰¹ Uo. 152.

³⁰² A szociáldemokrácia „félvörösként” való látása és láttatása messze nem csupán Barcza felfogására vet életes fényt.

³⁰³ „Tudjuk – írja Bán D. András – , hogy Barcza több mint harminc évig naplót is vezetett, de nem bizonyos, hogy emlékei megírásakor rendelkezésre álltak a naplók. Vagy ha nála voltak is 1946-ban, nehezen elképzelhető, hogy a naplókra támaszkodva írta volna teljes emlékiratát. E kételyünket erősíti, hogy ... nemegyszer eltéveszti a felidézett események időpontját: néha éveket téved.” Barcza 1994, II, 224. Részletes elemzésünk szerint a helyzet sokkal lesújtóbb.

Az antant – állítja – éket vert a Monarchia utódállamai közé. Rosszabb, mint a Habsburgok, akik ugyan a *divida et impera* elv alapján tartották sakkban a birodalom sokféle népét, de „ott voltak helyben és törődhettek az örökké felmerülő viszályok elsimításával, amihez sok évszázados gyakorlattal rendelkeztek. Az entente azonban szétdarabolta a Monarchiát és azután, mint aki dolgát kitűnően végezte, visszavonult, lefegyverezte Magyarországot és Ausztriát, közéjük is politikai éket vert a nyugat-magyarországi kérdéssel, és azután hagyta őket éhen halni, ő meg pihent babérjain, azt híve, hogy most már örökre elintézte Közép-Európa népei millióinak sorsát. A kisantant, amely Franciaország találmánya volt, lett volna hivatva zsandárként felügyelni Ausztriára és Magyarországra, nehogy ezek népe valaha is ráébredhessen sorsára és kellemetlenkedhessék.”³⁰⁴

Történelmi közhely, hogy a győztesek alaposan elhibázták a békerendszert. Ám – hatalmas feltárt forrásanyag, könyvtárnyi szakirodalom bizonyítja – művük tökéletlenségével igencsak tisztában voltak. Tudták, hogy a németeket nem fosztották meg nagyhatalom voltuktól. Ezért féken tartásukra új szövetségi rendszert akartak, s ez tovább növelte számtalan érdekellentétüket. Így bontakozik ki az ún. Paléologue-féle kísérlet, amely olyanpíra felbőszíti az utódállamokat, hogy kisantantta szerveződésük olasz bábáskodás mellett kezdődik.³⁰⁵ (Aztán az eleve elkésett átrendezési kísérlet kudarca nyomán valóban Párizs lesz a kisantant fő patrónusa, ám Eduard Beneš és társai bő másfél évtizeden át messze többek voltak, mint Párizs engedelmes „zsandárjai”: nem egy esetben alaposan tudták fékezni, formálni a francia nagyhatalom Duna-medencei politikáját.)

Egyébként a győzteseknek éppen elég nehézségük volt, érdekeikkel messze nem esett egybe, hogy gondjaikat még különféle ékek elhelyezésével is tetézzék. A magyar-osztrák viszonyt valóban megterhelte a nyugat-magyarországi kérdés, nem pontos a szakirodalom sokáig élő felfogás, mely szerint a soproni népszavazással véglegesen megnyugodtak volna a magyar kedélyek.³⁰⁶

³⁰⁴ Barcza 1994, I, 159.

³⁰⁵ Barcza nem egyéni nézetét fogalmazza meg. Általános volt e felfogás évtizedeken át. Itthon csak a nyolcvanas évek kutatásai, Ádám Magda és Ormos Mária írásai tették világossá a fentieket. (Ugyanakkor a francia történetírás már az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején jelezte ezt.)

³⁰⁶ Juhász 1969. 84. („A soproni népszavazás az egész versailles-i békemű szempontjából túlmutatott helyi jelentőségén. Az új osztrák – magyar határ lett

A határvidék hovatartozása valójában már a századforduló után vitássá vált. Az 1918. november 22-én kiadott osztrák államnnyilatkozat Nyugat-Magyarország német településterületének ugyanolyan önrendelkezési jogot igényelt, mint amit Budapest minden más nemzetiségének már elismert. A következő hónapokban az osztrák belpolitikai erők radikálisabbá váltak, s ennek nyomán Karl Renner 1919. május 11-én bejelentette az osztrák igényt Nyugat-Magyarországra.³⁰⁷ Párizsban ekkor még elutasítótan reagálnak. Mivel azonban nagyon hamar világossá vált, hogy az osztrák állam életképtelensége (amelyre más összefüggésben maga Barcza is utal) azzal a veszéllyel fenyeget, hogy Kun Béla forradalom exportáló törekvése nem marad eredménytelen, ezért a győztesek hátrányunkra változtatták meg álláspontjukat.³⁰⁸

Egyébként a forradalmak bukása után Burgenland jövőjén túl a szomszédok között súlyos feszültség forrása volt az eltérő politikai berendezkedés. Az, hogy Ausztriában 1920 novemberéig a szociáldemokraták kormányoztak, s később is igen jelentős politikai erővel rendelkeztek.

Végül egyáltalán nem lényegtelen korrekció, hogy míg hazánkat a kisantant valóban karanténban akarta tartani, addig Ausztriát éppen magához szerette volna édesgetni, magába a szervezetbe beléptetni. Az 1921 decemberében Csehszlovákia és Ausztria között a Prága közeli Lana-ban létrejött megállapodás volt az első lépés ebben az irányban. Ám ez a folyamat később elakadt, az osztrák belpolitika jobbra fordulása nyomán a magyar–osztrák viszony ellenben a közeledés jegyében fejlődött...

*

a trianoni határok legbiztosabb szakasza. A két ország kölcsönösen belenyugodott a népszavazás eredményébe, illetve Burgenland elszakadásába. Kivéve a harmincas évek második felében bizonyos szélsőjobbaldali agitációt, a burgenlandi kérdés többet nem merült fel komolyan mint revíziós probléma, nemcsak kormány szinten, de a közvéleményben is.”) A munka 1975-ös második, 1988-as harmadik kiadásában is e vonatkozásban ugyanez a szöveg maradt. Az árnyaltabb beállításra ld. Tóth 2006.

³⁰⁷ Soós 1971, 11–22.

³⁰⁸ Párizsban súlyos aggodalmakra adott okot az a tény is, hogy igen erős volt Ausztriában a Németországgal való egyesülés igénye, amit a győztesek mindenképpen el akartak kerülni. Az éléskamra odaítélésével – hitük szerint – ezen a problémán is enyhítettek.

2. Londonban

Barcza György közel tíz esztendeig, 1927 szeptemberétől 1938 májusáig hazánkat az Apostoli Szentszék mellett képviselte, s onnan került londoni állomáshelyére, ám itteni állomásozása a történelem viharában már nem egészen három esztendőre rövidült. 1941 áprilisában azért kellett elhagynia Londont, mert Anglia nem nézte el Magyarország részvételét Németország Jugoszlávia elleni agressziójában. Teleki Pál öngyilkosságának hatására a kilátásba helyezett hadüzenet ugyan elmaradt, ám a diplomáciai kapcsolatok fenntartására London nem volt hajlandó.

Az új állomáshelyét elfoglaló követ szokásos módon tette meg látogatását *lord Edward Halifax* külügyminiszternél, majd *Sir Alexander Cadogan*-nél, a külügyminiszter állandó helyettesénél. Barcza – a nagy gyakorlattal rendelkező, számos, igen különböző európai állomáshelyeken összességében több min két évtizedet eltöltött diplomata – minden bizonnyal helyesen látta, hogy „a gyors felfogású, élénk reakciójú latin népekkel szemben is egész másképp lehet, sőt kell is fellépni és beszélni, mint a lassúbb, alaposabb és megfontoltabb angoloknál”, s bizonyára abban is igaza van, hogy mint újonnan jött diplomatának nem lenne helyes „különösen az erre érzékeny angoloknál, azonnal politikai kérdéseink részletes felvetésével szinte ajtóstul a házba betörni.” Mert az angoloknál „csak lassan és fokozatosan lehet érvényesülni, s aki őket már az első alkalommal politikával agyonbeszéli, éppen az ellenkező hatást váltja ki ... erőszakosnak és neveletlennek tartják.” Ennek megfelelően csak a külügyminiszternek és állandó helyettesének beszélt hazája általános helyzetéről, a többi magas rangú tisztviselőnél, így *Sir Orme Sargent*-nél, a közép-európai osztály vezetőjénél csupán „minden politikai jelleg nélküli”, rövid udvariassági bemutatkozáson volt.³⁰⁹

A módszer, az eljárást illetően a követnek minden bizonnyal igaza volt. Ám abban az esetben, ha a külügyminiszternek és állandó helyettesének elmondott általánosságok valóban azok voltak, melyeket az emlékirat olvasói elé kerültek, akkor a történész szomorúan csak azt mondhatja, hogy ezek célját tévesztő általánosságok voltak. Mert, jóllehet az angol külpolitika világpolitikai nézőpontjából a magyar kérdésnek Londonban igen igen szerény volt a súlya, ám az nem azt jelentette, hogy az efféle

³⁰⁹ Barcza 1994, I, 321.

általánosságok ne lettek volna ott az elcsépeltségig ismerősek, s egyben vitára ingerlőek.

Szavai szerint Halifax-nek Barcza azt fejtegette, hogy „politikánkat részben földrajzi helyzetünk írja elő, s így annak megértéséhez geopolitikai fekvésünk ismerete elengedhetetlenül szükséges.” Cadogan-nek részletesen beszélt az ezer éves magyar történelemről, európai hivatásunkról, függetlenségi harcainkról, arról, hogy valójában „Magyarországnak sem alkotmánya, sem pedig kultúrája nem német jellegű”, hazánk „Közép-Európa rendjének és békéjének ... egyik fontos tényezője.” Felhánytorgatta a Monarchia sorsát, amelyet „1919-ben a győztesek engedtek szét-darabolni”. Válaszában partnere maga is hibának mondta a Monarchia szét-darabolását, megértést mutatott „nehéz helyzetünk” iránt, s dicsérte az országot, amely „bámulatos gyorsan kiheverte a világháború csapásait, ami a magyar faj életképességének és tehetségének legjobb bizonyítéka.”³¹⁰

Mindeközben a márciusban bekövetkezett Anschluss hatására Magyarországot az angol politika olyannak látta, ahonnan nem nyerhet érdemi támogatást. „Magyarország elveszett számunkra” jelenti a budapesti brit követ, s Sargent május 29-i belső feljegyzése teljesen erre a tőmondatra hangszerelődött. „... minden múltbeli tapasztalatunk és jelenlegi összes bizonyítékaink azt mutatják, hogy Magyarország nem tud Németországtól függetlenné válni egy olyan gazdasági akció révén, amit mi nyújthatnánk.” Következőleg „vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, s azzá válnak még inkább pozíciói megerősítése révén, ilyen elsősorban Görögország s talán Románia is. Éppen ezért nem szabad hagynunk magunkat rábeszélni, hogy pazaroljuk energiánkat és pénzünket, megpróbálva megmenteni olyan országokat, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt,”³¹¹

³¹⁰ Uo. 320–321.

³¹¹ Juhász 1978, 20. A dokumentumot Juhász Gyula a magyar külpolitikáról írott ismert szintézise, harmadik, bővített, átdolgozott kiadásában is idézi. (Juhász 1988, 185.) Az irat fontosságát mutatja, hogy azzal Bán D. András is foglalkozik az 1938–1941 közötti magyar-angol kapcsolatok feldolgozó munkájában. (Bán D. 1998, 43.) A szerző felteszi a jogos kérdést: vajon a velünk közismerten nem rokonszenvező budapesti angol követ, s a kifejezetten kisantantbarátságáról ismert Sargent szavai híven tükrözték-e az angol álláspontot? Válasza szerint „Magyarországot 1938-ban nemhogy leírták volna a Foreign Office-ban, hanem éppen ekkor kezdtek nagyobb figyelmet szentelni a magyar külpolitikai törekvéseknek s megértőbbnek mutatkozni a magyar érdekek iránt.” (43–46. Az idézet a 46. lapról való.) A később-

A memoár részletesen leírja a sok-sok londoni diplomáciai, fárasztó, nem kevés öltözködési kényelmetlenséggel járó ceremóniát, beszámol az ottani diplomáciai testületről, s ennek kapcsán epés, hosszú kirohanásokat intéz a testületen belül megjelent új típusú diplomaták ellen. Mindennek az volt az alapja, hogy a nemzetiszocialista Németországban a hagyományos diplomáciai testület mellett a náci pártemberek is belefolytak a külpolitika intézésébe. Barcza ezt a londoni német nagykövet, *Herbert von Dirksen* szavaival jellemzi. Egy alkalommal arra a kérdésre: mi újság van Németországban? „fáradt mosollyal azt felelte, hogy erre ő bizony nem tud válaszolni, mert egy német nagykövet nem sokat tud abból, amit a párt és Hitler terveznek, s a párt titkos bizalmi embere a nagykövetségen bizonyára jobban van tájékozva a berlini tervek felől, mint ő.”³¹² Dirksen póré szavai azért érdekesek, mert a hagyományos iskolázottságú német diplomaták általában takargatták helyzetük szégyenletes voltát. Barcza György londoni elődje, *Masirevich Szilárd*, aki korábban Berlinben állomásozott, éppen ennek a helyzetnek lett az áldozata: a Dísz térnek azért kellett őt Németországból 1935-ben visszahivatnia, mert Masirevich túlságos ambícióval akart *Konstantin Neurath* külügyminiszter helyzetével tisztába jönni. A sok mérget nyelt, számtalanszor megalázott külügyminiszter a magyar követen töltötte ki haragját.³¹³

Mindazonáltal Barcza német vonatkozásban leegyszerűsíti, magyar vonatkozásban túldimenzionálja a kérdést. „Korábban – írja – Rosenberg külön külügyminisztériumot működtetett pár-

bi fejlemények ismeretében oszthatjuk Bán D. András véleményét, ám ez nem jelenti azt, hogy Knox és Sargent szavainak súlyát negligálhatnánk. A kérdés bonyolultságát csak akkor érthetjük meg, ha a korabeli angol külpolitika fő vonalára figyelünk, tehát arra, hogy miképpen igyekeztek az angol érdekeket jól érvényesíteni, amikor Németországban Adolf Hitler volt az úr. S mivel ez a politika 1939 március derekáig fő vonalában a megegyezést kereste Németországgal, ebben a dimenzióban érthető meg, hogy London miért fordít 1938-ban valóban nagyobb figyelmet Budapest törekvéseire. Ez a növekvő figyelem azonban nem vezetett el oda, hogy szűkös gazdasági erőforrásaikból Magyarországot részesítsék. – Az emlékirat textusa szerint Barczának hónapokkal később sem volt sejtelve a Foreign Office ezen alapállásáról. Az első bécsi döntés utáni helyzetben felkeresvén Oliver Frederick George Stanley-t, a kereskedelmi bizottság elnökét arra kérve őt, hogy nagyobb magyar áruimporttal gyengítsék a németek magyarországi helyzetét az angol gazdaságpolitikus megígérte, hogy ilyen irányba fogja befolyását latba vetni. Barcza 1994, I, 389.

³¹² Barcza 1994, I. 333. – 1939 nyarának eseményei kapcsán ismét elolvashatjuk a történetet. (Uo. 427.)

³¹³ Ld. részletesebben: Pritz 1982, 203–219.

huzamosan a Wilhelmstrasséval, illetve annak háta mögött, később pedig, mikor Ribbentrop került oda, a német külügyminisztérium teljesen a párt uralma alá került, s minden nem teljesen párthű diplomatát hamarosan kikapcsoltak a bizalmas ügyek viteléből, s csakis az ő bizalmas szerveik, egy-egy általuk megbízhatónak tartott követségi tanácsos vagy katonai attasé útján és az ő titkos politikai jelentéseik alapján intézték a külpolitikát.”³¹⁴ Valójában a német döntési mechanizmus sokkal bonyolultabb volt. Alfred Rosenbergnek természetesen nem volt külön külügyminisztériuma, „csupán” egy párton belüli külügyi hivatalt próbált irányítani. Az ambiciózus, ám relatíve erőtlen férfiú nem tudta megakadályozni, hogy több náci alvezér ne üsse bele az orrát a német külpolitika egy-egy területébe. Egymással folytatott heves küzdelmük Hitler malmára hajtotta a vizet, még inkább minden döntés az ő kezébe összpontosult. E nemes versenyben éppen az 1938-as esztendő hozott fordulatot, amikor az addigi londoni német nagykövet, Joachim Ribbentrop került a Wilhelmstrasse élére, s ez nyitja meg Dirksen számára a lehetőséget, hogy Ribbentrop megürülő londoni helyére lépjen. Az alaphelyzet ellenben továbbra is ugyanaz marad. Most Ribbentrop aggódhatott, hogy ne csússzanak ki a kezéből az ügyek, ám ez a rendszer bandita természete miatt nem sikerülhetett, a Führer roppant nagy hatalmát az alvezérek egymás közötti torzsalkodása még tovább erősítette.³¹⁵

Barcza György az egész szisztéma bemutatását az orosz cári időkre, az Ohrana machinációira utalással akarja elmélyíteni. Könnyen meglehet, hogy a nácik az Ohranától (is) tanultak, ám az emlékirat akkor lenne igazából hiteles, ha szerzője előtte elmélyed a hitlerizmus szörnyű természetében. Az ő világától azonban mindez olyan távol volt, hogy elegendőnek tartotta az említett párhuzamot. Ekképpen viszont az alábbi „eredményre” jut: „Így volt ez a német diplomáciában is, és a jó öreg Dirksen hiába óvta Hitlert, hiába jelentett a valóságnak megfelelően, jelentéseit tán el sem olvasták, de mindenesetre nem kerültek Hitler elé, és Németország tovább folytatta erőszakos, kihívó politikáját.”³¹⁶ A már-már romantikus leírással szemben a valóság az volt, hogy a hagyomá-

³¹⁴ Barcza 1994, I, 333.

³¹⁵ Ld. részletebben Jacobsen 1968, 24, 50-51, 71, 261, 319, 322-323, 359-360, valamint Pritz 1999, 93-96.

³¹⁶ Barcza 1994, I, 333.

nyos iskolázottságú német diplomaták minden zsémbelődésükkel együtt igencsak beilleszkedtek, hasznosan működtek az új rendszerben, „csak” éppen nem a régi világ szabályai szerint.

Ami pedig a magyar vonatkozást illeti: való igaz, hogy 1932-ben bekövetkezett miniszterelnöki kinevezése után Gömbös Gyula határozottan törekedett a magyar külügyi szolgálat összetétele, s ennek révén mentalitása megváltoztatására, mert e szolgálatban felfogása szerint többen nem voltak „elégge” magyarok. Ebbe a körbe természetesen Barcza György is beletartozott, mint ahogy ő meg Gömböst és törekvéseit nem szívelte. Azt, hogy mennyire, igen plasztikusan mutatják az alábbi sorok, az azokból kicsapó, a tárgyilagosságnak még a látszatát is elemésztő indulat.

„Ez a diplomáciai kétvonalúság, mikor Gömbös alatt otthon is divattá kezdett válni a németeket bámuló és őket mindenben utánzó politika, nálunk is elkezdődött. Nálunk is akadtak fiatal, nagyra törő és követi állások után kézzel-lábbal, könyökkel, sőt nyelvvel is törtető diplomaták és katonai attasék, kik főnökeik ellen intrikáltak, hátuk mögött küldözgették titkos leveleiket, melyekben a követet rágalmazták és igyekeztek őt helyéről kitúrní. ... A német módszerek elterjedésével nálunk is meghonosodott ez a titkos, ármánykodó, hazugságokon alapuló politikai kémrendszer, mely magát teljesen német szolgálatba állítva vezette félre tudatosan a pesti kormányt. Az eredménye ennek aztán az lett, hogy a távolabbi külföldről halvány fogalommal sem bíró, a nemzetközi politikában teljesen járatlan Gömbös és dicső utódai, a beamter Darányi, a nagyra törő Csáky és Bárdossy, magukat mind kis Führernek képzelve, az országot a németek karjaiba vetették, és azok cselédeivé válva, a nácik kezdeti katonai sikereitől elvakítva, minden józan ítélet nélkül végül is az országot a rossz oldalra terelve, végromlásba vitték.”³¹⁷

A vádaskodást azért idéztük hosszan, mert itt sem csupán egy személy nézetéről, a múlt valóságát felettébb eltorzító történelemszemléletéről van szó. És azt sem mondhatjuk – mily szép lenne –, hogy ma már nincsenek hívei ennek a felfogásnak...

Mindezzel szemben az 1919 utáni magyar politika – képtelen lévén megszabadulni a Szent István-i Magyarország ábrándjától – úgy növeli 1941-ig közel duplájára a trianoni Magyarország területét, hogy mindeközben *saját erőből* egyetlen négyzetkilométernyi területet sem képes visszanyerni, minden növekményre

³¹⁷ Uo. 334.

Adolf Hitler akaratából kerül sor, aki természetesen minden változtatást a saját érdekei alapján hajtott végre. Hazánkat döntő mértékben a területi revízió láncolta Németországhoz. Nem volt itt szükség semmiféle „terelgetésre”, önmagában ez a politika törvényszerűen elvitte az országot a végromlásba. Gömbös Gyula valójában azt a politikát folytatja, amit még Bethlen István alakított ki. A magyar–német viszonyt súlyosan megterhelte a magyarországi német kisebbség sorsa, s hosszan lehetne még a két ország közötti viszony feszültségócait előadni.³¹⁸ A korabeli magyar politika vezetőinek, intézőinek hibáit, mulasztásait is hosszan sorolhatnánk, ám a „cseléd” jelző mértéktelenül hamis. A valóság „csupán” annyi, hogy a területi revízió örvényében az eredetileg is szerény magyar mozgástér drámaian zsugorodik tovább.

Barcza György ezeket a mélyen keserű szavakat 1946-ban formálta meg, amikor a Horthy-rendszer már összeomlott, Gömbös Gyula tíz esztendeje a sírban pihent, budapesti szobrát két esztendeje felrobbantották. Semmi sem akadályozta a volt követet abban, hogy a magyar diplomáciai életben bekövetkezett penetráció bizonyítékait felsorolja. Ő ellenben csupán egyetlen konkrétumot hoz fel: a követségi tanácsosának elleni kifejtett intrikáit, s akit ezért „azonnal”³¹⁹ elhelyeztetett.

A név nélkül említett személy *Marosy (Mengele) Ferenc* volt.³²⁰

A történetírás ismeri Marosy szélsőjobboldalra kerülését, azt is tudjuk, hogy madridi követi tisztét a Franco-féle Spanyolország 1945 után is elismerte. Barcza szerint Marosy „német szolgálatban állott”, de állítását nem bizonyítja.

Azt ellenben, hogy ő maga – a legfinomabban szólva – megengedhetetlen módon a fogadó állam külügyi szolgálatával igyekszik Marosyt Kairóból elmozdítani, arra éppen e könyv Függelékében található (Bán D. András révén) dokumentum.³²¹

³¹⁸ Ld. részletesebben: Pritz 1982.

³¹⁹ A történész szolidan megjegyzi: Barcza 1938. május 25-től londoni követ, Marosy pedig 1939. április 18-ig londoni első beosztott. (Mivel ugyanez naptól a prágai főkonzulátus vezetője, ezért további kutatás feladata tisztázni, hogy valójában mikor hagyja el az angol fővárost, ám bizonyosan nem 1938. május 25. után „azonnal”.)

³²⁰ Az olvasó tájékoztatására feltehetőleg nem felesleges megemlíteni, hogy Barcza Londonba érkezése előtt Marosy ideiglenes ügyvivőként vezette a követséget.

³²¹ A.C. Cadogan 1941. április 9-i feljegyzése Barczával aznap folytatott beszélgetéséről. „... távozása előtt (Barcza) arra kért, hassunk oda, hogy az egyip-

A londoni diplomáciai kar tarkaságát Barcza színesen, sok adomával fűszerezve eleveníti meg, s közben világossá válik az a nagy különbség is, ami 1945 előtt a nagyhatalmakat képviselő nagykövetek, s ilyen státuszra – küldő országuk nem nagyhatalom volta miatt – soha nem emelkedhető követek között volt. „A nagy posztokon a nagykövetek valóságos félistenek szerepét töltik be a diplomáciai karban, a követek már csak mint jóval kisebb póteberek jöhetnek számba, és legfeljebb egyéni tulajdonságaikkal, nem pedig államuk súlyával szerezhettek maguknak tekintélyt és rokonszenvet.” Az olvasó pedig csendes mosollyal figyeli, hogy az emlékiratíró is a nagyköveti kar bemutatása után ezen séma betartásával kezdi az egyes követeket megismertetni.

Elbeszélése során Barcza egyoldalúan állítja be a kisantant nagyantant iránti „határtalan” bámulatát, amiből azok – úgy mond – csak a franciáknak és angoloknak Hitlerrel szembeni tétlensége okán „ocsúdtak fel”.³²² Történelmi közhely, hogy a Rajna-vidék Hitler által történt megszállásának eltűrése – a szerzővel együtt mondhatjuk – messze nem volt elkerülhetetlen, ám az egész leírás mellőzi a korszak mély társadalmi folyamatainak a bemutatását, nemkülönben a nagy- és kisantant közötti viszony valóságos összetevőinek az érzékeltetését. (A történész természetesen nem kéri, s nem kérheti számon az emlékiratírótól mindazt a tudást, amivel saját magának kell rendelkeznie, az effajta igény akkor indokolt, ha a visszaemlékező, mint esetünkben Barcza György, személyes emlékein messze túlterjeszkedően beszél el történeti kérdéseket, ábrázol folyamatokat.)

Csalódást okoz Barcza a két háború közötti brit politikát bemutató fejezetével is. Természetesen helyesen emeli ki, hogy London politikáját első helyen a brit világbirodalom érdekeivel való törődés – ahogy ő fogalmaz: „tengerentúli részeinek és birtokainak összefüggése az anyaországgal, a velük való akadálytalan közlekedés biztosítása és a közöttük lévő politikai összefüggés fenntartása”,³²³ – második helyen pedig az európai hatalmi egyensúly megőrzése szabta meg.³²⁴ Azt is helyesen emeli ki,

tomi kormány eltávolítsa Kairóból a magyar követet. A követ korábban az ő beosztottjaként szolgált, és így Barcza úr tudja, hogy ellenünk dolgozik.” Barcza 1994, II, 303.

³²² Barcza 1994, I, 346–347.

³²³ Uo. 348.

³²⁴ Ezzel a helyes állításával szemben számos más helyütt helytelenül írja, hogy Anglia húsz éven teljesen visszavonult az európai politikától.

hogy a brit közvélemény és politika az első világháborús vérzivatar után minden áron a béke fenntartására törekedett. „Mindent csak nem háborút!”³²⁵

Ám a versailles-i békeműnek az angol törekvésektől történő szinte teljes függetlenítése – a német fegyverszünet aláírása „Angliának elég is volt, minden más részletkérdés már nem őréa, hanem Franciaországra és az entente többi tagjaira tartozott” – súlyosan torzítja a történeti valóságot. Az emlékező nem feledhetette, hogy Anglia részt vett a Párizs környéki béketárgyalásokon, „de itt – írja – főleg csak akkor lépett előtérbe, amikor saját érdekeiről volt szó, máskülönben átengedte a béke megszervezésének egész munkáját a franciáknak és szövetségeseinek.”³²⁶ Valójában az angol érdekek sokkal nagyobb helyet foglaltak el ezeken a tárgyalásokon, s bár kétségkívül a franciáké volt a főszerep, az ellenben messze nem úgy nézett ki, ahogy azt Barcza – a húszas évek indulatokat fűtötte és további indulatokat korbácsoló publicisztikájába maga is szinte teljesen belesimulva³²⁷ – írja.

„Ezek – tudniillik a franciák és szövetségeik, P.P. – azután akkor, eléggé el nem ítéltetős gyorsasággal, melyet a leverteken való rövidlátó bosszúállás és az őket támogató kis szövetségesek okatlanul túlméretezett megjutalmazása vezérelt, létre is hozták azokat a békéket, amelyek ezt a szót meg sem érdemlik, hiszen mindössze a győztesek egyoldalú diktátumai voltak a legyőzöttekkel szemben, nem pedig az igazi, tartós, józan nemzetközi együttműködés és együttélés alapjai.” A mondat második fele valóban tükrözi a múlt valóságát, ám az „eléggé el nem ítéltetős gyorsasággal” szemben a valóság az, hogy az 1919 januárjában megnyíló békekonferencia hosszú munkája nyomán születtek meg az egyes békék. Először Németországgal június 28-án, Ausztriával szeptember 10-én, Bulgáriával november 27-én, majd hazánkkal ismeretesen csak a következő esztendőben, 1920. június 4-én, Törökországgal pedig 1920. augusztus 10-én szerződtek.

A kis szövetségeseket valóban megjutalmazták, ám egyrészt oktalanság helyett kifejezetten azzal a céllal, hogy az új rendnek kellő ereje legyen, másrészt (s jóllehet a teljes forrásanyag csak

³²⁵ Uo. 358.

³²⁶ Uo. 348–349.

³²⁷ A békeművet „Clemenceau dühe, Beneš és Titulescu rosszindulatú, téves információi és a jutalomra éhes, koncot váró sok kis szövetséges kapzsisága” hozta létre. Uo. 349. – Nincs okunk csodálkozni, hogy Barcza Trianont „fércmunkának” tartja. (Uo. 423.)

évtizedek multával vált ismeretessé) már annak idején is sok jel mutatott arra, hogy ezeknek a kis szövetségesek mohósága³²⁸ bizony a „túlméretezett” jutalomnál is nagyobb volt. A trianoni határoknál jóval délebbre nyúló cseh-szlovák igényekről, a Tiszaig pillantó román törekvésekről, a pécsi szénmedencére, és egyéb területekre vonatkozó szerb aspirációkról a kortársak is bőségesen meggyőződhetek.

Előjáróban Barcza – mint jeleztük – ugyan utal az angol világbirodalomra, ám aztán egy szava sincs arról, hogy ennek a hatalmas, s mind több feszültséget, önállósodási törekvést mutató konglomerátumnak az összetartása veszi el Londontól az energiát. Az energiát, hogy Európával súlyának megfelelően foglalkozzon. A szerző teljesen félrevezetően ír Anglia azon *vélelméről*, melynek jegyében „az angolok akkor (tudiillik a háború után – P.P.) tényleg azt hitték, hogy ... Franciaország és ... a kis-entente-államok majd féken tartják a legyőzött Németországot és a szétbomlott Osztrák-Magyar Monarchia romjaiból alkotott különböző tákolmány-államokat.”³²⁹ Ez utóbbi kifejezésben is több az indulat, mint az első világháború utáni új helyzet tényleges összetevői mélyebb megismerésére való törekvés. Az egész emlékiratban nincsen nyoma az efféle gondolkodásnak. Arról, hogy az első világháború a korabeli polgári világrend csődje volt, arról, hogy mi szülte meg a háború utáni tekintélyelvű rendszereket, hogy a nacionalizmusok milyen szerepük volt az új világ kialakulásában – minderről nyomokban sem lehet olvasni.

A mélyebb okok keresése helyet Barcza megelégszik annak e fejezetben történő ismételtesével: Angliának és Franciaországnak „egy erélyes 'Állj!'-t” kellett volna a németeknek kiáltaniuk. Ha ez megtörténik – így tovább – „valószínűleg sohasem került vol-

³²⁸ Amit természetesen messze nem elegendő csupán egyes személyek, Eduard Beneš, Nicolae Titulescu számlájára írni, mert őket saját nemzetük megkésített nacionalizmusa hajtotta. Ld. az előző jegyzetet.

³²⁹ Uo. 350. – „Az igazság kedvéért meg kell azonban itt jegyezniem – írja Barcza egy oldallal odébb –, hogy igen sok vezető angol politikus és gazdasági szakférfiú részéről már rövidesen a Párizs környéki békék után megnyilvánult az a felfogás, hogy tisztán erőszakkal lehetetlen Európa leigázott nemzeteit örökké a védtelenség és gazdasági züllöttség állapotában tartani, és hogy ez az állapot előbb-utóbb konfliktusok kirobbanásához fog vezetni.” (351.) Valójában azonban Anglia már a békekonferencián éppen ezen megfontolásokból igyekezett a méltányosabb békére, ám az efféle törekvéseinek kemény gátat szabott az a felismerése, hogy (Barcza beállításával szemben) természetesen tisztában volt Németország legyőzött voltában is nagyhatalmi adottságaival, s ezért számára sem a méltányosság, hanem az új status quo erősítése volt a döntő szempont.

na sor a második világháborúra.”³³⁰ Ez azonban elmaradt, mert féltették a békét, Franciaország belpolitikai problémáival vesződött, Anglia pedig „a jóllakott ember biztos álmát aludta.”³³¹ Utóbbi valótlanúságot leszámítva Barcza természetesen valós részgazságokat sorol, egészen bizonyos, hogy volt alternatívája a megbékélési politikának, ám – ismételhetjük – egészében a korabeli helyzet az elbeszéltnél messze összetettebb volt.

A magyar–angol viszonyra áttérve Barcza valóban fontos, ám általában nem említett mozzanatra utal, amikor elmondja, hogy a húszas évek derekán oroszlánrészt az angol nagytőke által jegyzett kölcsön révén Magyarország „politikailag is bebiztosította magát Angliában”, hiszen „a kölcsönt adó angol nagytőkének ezután már egyenesen érdeke volt, hogy nálunk egy stabil és a kölcsön kamatait pontosan fizető rendszer álljon fenn”.³³² Az ország és a rendszer melletti angol kiállásokat – „az áldatlan” frankhamisítási ügy mellett a szentgotthárdi fegyvercsempészési ügyet, a marseille-i királygyilkosságot sorolja, de említhette volna a hirtenbergi fegyvercsempészési botrányt³³³ is – az emlékiratíró kizárólag ezzel magyarázza, ami azonban egyoldalúság. Barcza ellenben egy másik egyoldalúsággal, azzal száll vitába, mely szerint lépéseiknél az angolokat kizárólag egoizmusuk hajtottá volna.

Szerinte „mind az angol kormányok, mind pedig az egész angol közvélemény magasabb erkölcsi és politikai okokból is mellénk álltak és védtek minket a nemzetközi viszályokban.” Ezeket a magasabb erkölcsi és politikai tényezőket (alaposan megszerkesztve Bethlen István országlását³³⁴) Barcza az alábbiakban jelöli meg: „Magyarországon konzervatív haladónak nevezhető belpolitikai rezsim uralkodott az első világháború után jó ideig, éppúgy, mint Angliában, s e két világnézeti felfogásbeli azonos-ságból eredő, magasabb erkölcsi összetartozási érzés és érdek alkotta az a második szempontot, mely az angolokat Magyarorszá-
 g védelmére készítette.”³³⁵ Barcza bevallja, hogy Angliába érkezése előtt maga is kételkedett ebben a rokonszenvenben, de aztán saját tapasztalatai mégis meggyőzték, hogy nincs itt szó semmi-

³³⁰ Uo. 352.

³³¹ Uo. 353.

³³² Uo. 360.

³³³ Pritz 1982, 93–95.

³³⁴ Bethlen politikájára, miniszterelnöki teljesítményére ld. Romsics 1991.

³³⁵ Barcza 1994, I, 361.

féle túlzásról. Majd annyi megszorítást téve, hogy e rokonszenvet „főleg a magasabb angol körökben tapasztalhatta”, hosszú történelmi visszapillantás keretében sorolja az angol rokonszenv tényeit. Ezek sorába tartozott a Londonban 1921-ben létrejött Anglo-Hungarian Society, az alsóházban szervezett Hungarian Group. A magyar csoport aztán 1938–1939-ben „teljesen csődöt mondott. Úgy eltűntek, mint a kámfor, nem merték magukat egy olyan ügyért exponálni, amely sajnos az akkor már ott mindinkább népszerűtlenné váló németekkel párhuzamosan futott, s ez által szintén népszerűtlenné vált.”³³⁶

Barcza itt is túloz, amikor a németek előtti „teljes behódolást” emlegeti, abban azonban mélységesen igaza van, hogy „a visszakapott területeknek német kézből, német ajándékképpen való elfogadásával ... bizony Londonban eljátszottunk minden esélyt arra, hogy ez a szimpátia politikailag is hasznossá válhassék. Nem lehetett egyszerre, egyidejűleg két olyan ellentétes táborhoz tartozni, mint amilyen a német nemzetiszocializmus és az angolszász demokrácia volt.”³³⁷

Amennyiben a volt londoni követ ez utóbbi mondattal azt akarta mondani, hogy nem lehetett egyszerre két olyan nagyhatalomhoz tartozni, amelyek egymással élethalál küzdelmet folytattak, akkor olyan igazságot fogalmazott meg, amelynek érvényét Budapesten a német megszállásig képtelen volt a hivatalos politika megérteni. Furcsa módon ellenben ebbe a fejtegetésben éppen az a Barcza hozza egyoldalúan előtérbe demokrácia és a nemzetszocializmus szembenállását, aki egyébként nem sok tanújelét adja a korszak ezen nézőpont alapján történő vizsgálatának.³³⁸

„Egy ideig – folytatja –, Teleki segítségével igyekeztem lavírozva bizonygatni az angoloknak, hogy egy bizonyos határon túl

³³⁶ Uo. 366.

³³⁷ Uo. 367.

³³⁸ Lehet, hogy itt visszaemlékezett nagy összefoglaló jelentésére, amelyet már Budapesten 1941. május 8-án írt londoni éveinek lezárásaképpen. „Mindenki – írta akkor – elkezdve Churchilltől, le az utolsó dokkmunkásig tisztában van azzal, hogy ez a háború ma már egy ideológiai élet–halál harc, mely két kontinens, az immár eggyé vált Anglia és Amerika és az ellenfeleik által megszállt Európa, tehát a demokráciák és a diktatúrák között folyik. Mindenki el van készülve arra, hogy a háború, hacsak váratlan események be nem következnek, igen soká, még évekig fog eltartani, de a végső győzelemben, ha ekkor győzelemről még majd a romhalmazok között beszélni lehet, az angol nemzet 98%-a abszolút hisz.” DIMK V, 779. sz., 1109.

semmi esetre sem fogunk a német orientációba belemenni, de sajnos ezt a határt a budapesti kormány mindinkább kitolta, míg végre magatartásunkat a reánk gyakorolt mindig erősödő német erőszakkal és nyomással lehetett csak némiképpen megmagyarázni, majd a legvégén még azzal sem.”

A szöveg – s tegyük hozzá: az emlékirat egésze – azt sugallja, hogy volt egy okosan politizáló, Teleki Pál segítségével lavírozó magyar diplomata Londonban, s volt egy, a londoni intenciók megszívlelése helyett a határokat mindinkább kitologató budapesti kormány.³³⁹ Ezzel a szemben a múlt valósága úgy festett, hogy a német ajándékképpen visszakapott területek súlya alatt Budapesten roppant nehéz volt a német orientáció határának kitolását elkerülni, míg a londoni álláshelyről nem volt különösképpen nehéz az angol állásfoglalást Budapest irányába megfogalmazni. A kétféle nézőpontot nem az egyéni kvalitások különbsége okán, hanem azért nem lehetett összehangolni, mert az ország már benne volt a német ajándékként megvalósult revízió csapdájában.

Az emlékirat önálló fejezete beszéli el *Rothermere* lord nevezetes, a békés magyar revízió szükségessége mellett kardoskodó akcióját.³⁴⁰ Barcza György színesen eleveníti meg a történetet, annak szereplőit, s természetesen pontosan jelzi, hogy az egész történetben leginkább csupán hobbyt látó és kereső lord akciója mily mértékben bosszantotta a hivatalos angol politikát, következésképpen a magyar kormány ugyan csöndben támogathatta a hazai közvélemény lelkesedését, ám a felszínen el kellett határolódnia az akciótól. A diplomatának igaza van abban, hogy „a lord akciója amennyit használt, körülbelül ugyanannyit ártott is” az országnak,³⁴¹ ám hosszabb távon az mégis inkább segített a magyar ügynek, amennyiben a status quo híveiben is elhintette a meggyőződést, hogy a béke megőrzése érdekében előbb-utóbb mégis sort kell keríteni területi változtatásra.³⁴²

A nyári szabadságára készülő Barcza György 1938 augusztusának első napjaiban, „mint rendesen, autón” indult hazafelé, majd szeptember elején, amikor a szudétanémet-kérdés akut fázisába lépett „Kánya kívánságára sietve” utazott vissza London-

³³⁹ Teleki Pál életére, politikai pályafutására ld. Ablonczy 2005.

³⁴⁰ Barcza 1994, I, 367–376. – Vö. Bán D. 1998, 24–27.

³⁴¹ Uo. 369.

³⁴² Zeidler 2008.

ba. Az olvasó igen plasztikus képet nyer a müncheni szerződéssel a zsebében hazaérkező Chamberlain üdvözlő londoni fogadtatásáról, arról a naiv optimizmusról, amelynek ígézetében a fővárosban aznap este „minden vendéglő zsúfolva volt, a pezsgő csak úgy folyt, és az emberek azt hitték, hogy a béke tényleg beláthatatlan időkre biztosítva van.”³⁴³

Tartalmilag fontos mozzanat, hogy az első bécsi döntés nyomán Barcza György magánlevélben sürgette külügyminiszterét, gróf Csáky Istvánt: ne elégedjenek meg azzal, hogy az alsóházban Chamberlain két ízben is jogérvényesnek ismerte el a diktátumot, hanem írásba is foglaltassák az angol állásfoglalás. A jövőendő forgandóságára érzéketlen Csáky ellenben nem fogadta meg a jó tanácsot.³⁴⁴

Természetesen egy ilyen dokumentum sem változtatott volna Magyarországon második világháború utáni régi-új határain. Barcza tanácsának elvetése mégis kárt okozott, mert a magyar külpolitikai gondolkodás rossz reflexeinek a csontosítása irányában hatott, s megfosztotta külpolitikai örökségünket egy olyan lehetséges tényről, amelynek valamely későbbi, más helyzetben lehetett volna a hasznát látni...

A volt londoni követ jó kezdeményezésének nyugtázása mellett ellenben szomorúan kell konstatálnunk e fejezet felszínességét, téves üzenetét.

Mintha nem lett volna ő ezekben a hónapokban (is) élvonalbeli magyar diplomata – teljesen összemossa ezeket a drámai hónapokat. Imrédy Béláról azt írja, hogy őt „éppúgy, mint sok más vezető állásban lévő magyar politikust is, teljesen elbódította Hitler ausztriai sikere.”³⁴⁵ Az Anschluss ellenben itthon (a szélsőjobbot leszámítva) sokkal inkább riasztóan hatott, s a lelkeken úrrá lett félelmet Horthy Miklós április 3-án elmondott rádió-beszéde volt hivatott csillapítani.³⁴⁶ Imrédy Béláról ugyan megemlíti, hogy londoni „pénzügyi körökben rokonszenvennek is örvendett”,³⁴⁷ ám arról, hogy miniszterelnöki kinevezésére éppen azért került sor, hogy a magyar kül- és belpolitika ne folytassa Darányi

³⁴³ Barcza 1994, I, 382.

³⁴⁴ Uo. 384. – Két fejezettel később Barcza nem csupán visszatér erre a kérdésre, de ott betű szerint idézi Chamberlainnek az alsó alsóházban 1938. november 14-én, majd december 19-én mondott szavait. (405–406.)

³⁴⁵ Uo. 378.

³⁴⁶ Horthy 1962. 35. sz.

³⁴⁷ Barcza 1994, I, 379.

Kálmán utolsó miniszterelnöki hónapjainak kurzusát, semmit nem akar tudni.³⁴⁸ Hosszan és teljesen hamisan ír az új miniszterelnök külpolitikai nézeteiről, mert éppen a kormányfőváltás idején volt az egy hanggal sem említett májusi válság, amikor az angol külpolitika erélyt mutatott, s ennek nyomán Hitler pillanatnyilag visszakozt fűjt.³⁴⁹

Kánya Kálmán külügyminiszter ugyan később elmondta Barczának a bécsi döntés előtti hetek történetét,³⁵⁰ s ennek okán még inkább csodálkozhat az emlékirat tájékozottabb olvasója, hogy miért nem talál egyetlen sort sem Horthy Miklós kormányzó és népes kísérete augusztus végi sorsdöntő jelentőségű németországi útjáról, a Magyarország és a kisantant között ugyanekkor a szlovéniai Bledben létrejött ideiglenes megállapodásról,³⁵¹ miért mondja azt, hogy a komáromi magyar–csehszlovák tárgyalások kudarcra után „jött aztán létre a magyar és csehszlovák kormány között az a megállapodás, mely szerint a két fél a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdésének eldöntését egy Hitler és Mussolini által megalakított döntőbírószagra bízta.”³⁵²

³⁴⁸ Sipos 1970, Sipos 1999, Bán D. 1998.

³⁴⁹ Hoensch 1967, 48–81, Bán D. 1998, 144–145.

³⁵⁰ Barcza 1994, I, 383.

³⁵¹ Pritz 1995, 291–333. – A bledi megállapodás ténye ugyan felbukkan majd az emlékiratban, ám jóval később, egészen más összefüggésben, s egészen röviden. (Barcza 1994, I, 422.)

³⁵² Barcza 1994, I. 383. – Ha Barcza nem kétszer fut neki a Csákynek tett azon tanácsa elbeszélésének, hogy írásban kérjék az angolok első bécsi döntést elfogadó állásfoglalását, s nem csupán idézi, hanem ismét figyelmesen megnézi az angol miniszterelnök 1938. november 14-i nyilatkozatát, akkor annak felhasználásával elkerülhette volna e hibát. Chamberlain ugyanis így beszélt: „*Agreement was in fact reached between the Czechoslovak and Hungarian Governments when they agreed to accept as final the arbitral award of the German and Italian Governments and in consequence no question of action by His Majesty's Government arises.*” Tehát: „A csehszlovák és a magyar kormány között valóban megegyezés jött létre akkor, amikor beleegyeztek, hogy el fogják fogadni a német és olasz kormány döntőbírói határozatát, következésképpen Őfelsége kormányának ez ügyben nincs teendője.” (Kiemelés – P.P.) (405.) A kiemelt szövegrész mutatja, hogy formális magyar–csehszlovák megállapodás természetesen nem született ebben a kérdésben, a de facto megállapodás formulát is azért találta ki az angol miniszterelnök, mert iszonyodott a gondolattól, hogy még egyszer, s főleg ebben a számukra nyomorult ügyben le kelljen ülni a náci diktátorral tanácskozni. Ez utóbbi mozzanatot az angolok Barcza tudomására hozták, s ő ezt nem is felejtette el. „Egy ilyen újabb találkozástól az angol kormány nagyon idegenkedett, s nekem nyíltan meg is mondták, hogy a kormánynak igen kellemetlen lenne, ha Chamberlain úrnak ismét találkoznia kellene Hitlerrel, mert sohasem lehet tudni, hogy Hitler ezt az alkalmat miféle újabb hatalmi lépésre akarja majd felhasználni.” (383.)

A volt diplomatának tudnia kellett arról, hogy a komáromi tárgyalások nyomán a csehszlovák fél oly annyira engedékennyé vált, hogy a városok kivételével mindazokat a területeket felkínálta kétoldalú megállapodásra, amit majd Hitler és Mussolini ajándékoz Magyarországnak.³⁵³ Barczának tudnia kellett, hogy ekkor már régen nem a kisebbségek, hanem a területek körül folyt a vita. Barcza tudhatta Kányától, hogy az óvatos diplomata újabb négyhatalmi direktóriumot akart, ám végül hivatalosan először a magyar fél kérte (majd másnap a csehszlovák) a német-olasz döntőbíráskodást.³⁵⁴

A leglehangolóbb azonban Barcza elbeszélésében az a belterjes egyoldalúság, ahogyan Kánya lemondásának, Csáky kinevezésének a történetét beszéli el. Ebben a narratívában nyoma sincs a lényegnek, ti., hogy a németektől 1938. augusztus végén Németországban valóban megrettent Imrédy Berlin iránti gesztusként menteti fel az ott már jó ideje *persona non grata*, egyébként általában nagy tekintélyű külpolitikust, s üzeni meg még a döntés meghozatala előtt Ribbentropnak, hogy a „vén madár” már nem sokáig lesz a helyén.³⁵⁵

Nem arról van szó, hogy ne lenne sok igazság abban, amit Barcza György volt beosztottjának³⁵⁶ karrierizmusáról, mentalitásáról, hebrencsségéről, a németek mellett az elkerülhetetlennél erősebb elköteleződéséről elmond. „Csupán” arról van szó, hogy

³⁵³ Hoensch 1967, 142–175, Sallai 2002, 104–123.

³⁵⁴ Sallai 2002, 118.

³⁵⁵ Hory 1987, 401. – Esetleges félreértések elkerülése végett: természetesen könnyen meglehet, hogy Csáky intrikái is erősítették Imrédyt lépése megtételében, ám a lényeg az, hogy a döntő mozzanatot messze nem ezek, hanem a miniszterelnöknek a német erőttől történt megrettenése, a német igényekhez való alkalmazkodás jelentette. – A következő fejezet végén, amikor ismét Csákyt bírálja keményen, torz haloványsággal valami mégis felbukkan az igazságból. („Csáky, aki Imrédy segítségével remekül kiintrikálta Kányát a helyéből, a külügyminiszteri állását németbarátságának, tehát a németeknek köszönhetette.” (Barcza 1994, I. 399.)

³⁵⁶ Barcza György azt írja, hogy amikor ő politikai osztályt vezetett, akkor Csáky nála dolgozott, néhány lappal odébb az állítja, hogy a titkára volt. (Barcza 1994, I, 386, 399.) A Külügyi Közlöny, a Külügyminisztérium hivatalos lapjának adatai szerint Barcza 1925. október 22-től vezette a politikai osztályt, 1927. szeptember 22-től a vatikáni követséget irányította. Csáky István 1926. augusztus 1-től a sajtóosztálynak volt a helyettes vezetője, 1929. október 15-től pedig ugyanott osztályvezető. Barcza beállítását tovább gyengíti, hogy Hory András visszaemlékezésében következetesen azt írja: a rossz emberismerő Kánya maga ajánlotta utódjául volt kabinetfőnökét, abban a reményben, hogy ekképpen továbbra is befolyást gyakorolhat a magyar külpolitikára. Hory 1987, 253, 366.

főleg egy olyan személynek, aki oly markánsan határolja el magát honfitársaitól, „a magyaroktól”, aki oly élénk szavakkal bírálja a hazaiak külpolitikai gondolkodásának fogyatékoságait³⁵⁷, nem csupán lehetősége, hanem kötelessége lett volna, hogy emlékirata révén a bírált gyengeségektől való megszabadulásunkat segítse. A visszaemlékezés természetesen sok ponton ad ehhez segítséget, ám nem kevés más helyeken³⁵⁸ (s ezek között most Kánya leváltása elbeszélésével³⁵⁹) maga is csontosítja ezeket a fogyatékoságokat.

1938 december közepén Barcza szóbeli jelentéstételre hazajött. A kormányzó családi ebéden látta vendégül, s lelkes angolbarátságának adott hangot, Imrédy ellenben a németek melletti elkötelezettségünk mellett semmiféle „extra-tour”-ra nem látott lehetőséget.³⁶⁰ Londonba történő visszautazása előtt ismét felkereste a miniszterelnököt, hogy átadja neki a felháborodott vezető

³⁵⁷ A Rothermere akció kapcsán is túllő a célon ezekkel a szavakkal: „A külpolitikához *sohasem* konyító magyar közvélemény egyebet sem látott, mint csak azt, hogy végre valahára akadt valaki, aki a magyar revízió előharcosává vált.” (Kiemelés – P.P.) Majd egy lappal odébb még mindig ugyanerről a témáról: „A magyarok, kik mindenben, így a politikában is ázsiai módon szertelelek, képtelenek mértéket tartani, és lelkesedésükben a legnagyobb politikai oktalanságokat követik el....” Barcza 1994, I, 371–372. (Teleki Pállal történt utolsó találkozásánál, az akkor már nagyon pesszimista miniszterelnök emlegette előtte ázsiai eredetünket: „.... a magyar közönségnek ... elment az esze a sok propagandától, hazafias frázistól, mert ázsiai faj vagyunk, mely lelkesedéssel rohan a saját vesztébe!” (Uo. 446.)

³⁵⁸ Ld. erre tanulmányunk előző fejezetét.

³⁵⁹ Felgyűlt indulatainak hatása alatt Barcza azt állítja, hogy Csáky kinevezése nyomán a Külügyminisztériumban „a hivatali favorizmusnak legundokabb fajtája is” meghonosodott. „Minden fiatal akarnok igyekezett az új ifjú óriás, a miniszter kegyeibe mindenféle módon és eszközzel beférkőzni; a németek kiszolgálásában a tisztviselők *egy része* egymással versengett, és ekkor kerültek elő a homályból egyszerre olyan jellemtelen és sem tudásuk, sem tapasztalatuk, sem egyéniségük révén fontosabb szerepre nem hivatott emberek, kik aztán lassan az egész külügyminisztériumot hatalmukba kerítették, és a németeket vakon kiszolgáló szervvé alacsonyították le.” (Kiemelés – P.P.) – Barcza 1994, I, 387. Az általunk kiemelt két szavacska jelzi, hogy gátját vesztett keserősége közepette is törekedett Barcza valamiféle tárgyilagosságra, ám az nagyon kevés ahhoz, hogy az összegzés vaskos egyoldalúságát elkerülje. Nem arról van szó, hogy ne lenne ebben a leírásban is sok valós elem, ám a múlt valósága összegzően éppen ellenkezőleg festett: a magyar Külügyminisztérium jó partnere volt annak a Kállay Miklós miniszterelnöknek, akit Barcza György ugyan kemény bírál, ám azt természetesen sehol sem írja, hogy a németeket „vakon kiszolgáló” figurává alacsonyodott volna....

³⁶⁰ Uo. 389–391.

angol pénzügyi körök üzenetét: a második zsidótörvény benyújtása okán megvonják tőle bizalmukat.

A hír Imrédyt „láthatólag kellemetlenül érintette”, de aztán csak legyintett: „erre ő előre el volt készülve”.³⁶¹

*

Az elemzések hosszú folyamát ezen a ponton rövid időre megszakítjuk, hogy ismét felhívjuk a Olvasó szíves figyelmét a memoár keletkezésének körülményeire, hiszen azok nagyon sok mindent megmagyaráznak, a szöveg autentikus kezeléséhez – vélelmünk szerint – érdemben hozzájárulnak.

Az emlékiratokat Barcza 1946-ban Svájcban – zömmel diktálással – készítette. Mindez (tehát 1./ bukás után, 2./ emigrációban, 3./ fogalmazás helyett zömmel diktálás) nagyon nem tett jót a szöveg történeti hűségének. A nyugalmazott diplomata már a második világháborúban megkeseredetté vált, hiszen látnia kellett, hogy minden törekvése zátonyra futott, minden tehetsége, kapcsolati hálója, becsvágya ellenére érdemben nem tudott tenni hazája érdekében. A bukás, a második világháború befejezése után pedig még borongósabb lett. Barcza György már akkor, amikor egyik vezető diplomatája volt a Horthy-Magyarországnak erős, mindinkább fokozódó kritikával illette az otthoni dolgokat. Most, 1945 után látnia kellett, hogy az új Magyarország szolgálatába olyan komoly, tekintélyes „rég” diplomaták szegődtek el, mint Szegedy-Maszák Aladár, Bede István, Kertész István, Velics László, ő azonban erre nem volt hajlandó, s arról sincs tudomásunk, hogy az új Magyarország hazahívta volna. Az arisztokrata rokonsággal rendelkező Barcza Györgyöt Teleki Pál miniszterelnökhöz – mint írja – „rég, fiataalkori barátság szálai” fűzték: „együtt jártunk társaságba, később pedig, mikor már külföldön voltam, valahányszor hazatértem, rendesen felkerestem őt József téri házában.”³⁶² Számára ez jelentette a természetes közeget, Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, Imrédy Béla egyként „igen gyenge miniszterelnökök”,³⁶³ nehezen viselte azt a világot, ahol volt beosztottja, gróf Csáky István lett a főnöke, mint hazája külügyminisztere.

³⁶¹ Uo. 397.

³⁶² Tudniillik a József nádor téri Teleki-palotáról van szó. Barcza 1994, I, 402.

³⁶³ Uo. 401.

Nem tudunk egyelőre *biztos* felelet adni arra a kérdésre, hogy Barcza György *alapjában* miért nem használta memoárja elkészítése során naplójegyzeteit.³⁶⁴ Az azonban bizonyosnak mondható, hogy ez a naplófolyam sokat segített volna az emlékirat tárgyi, történeti hűsége tekintetében. Amit most tudhatunk: míg az egész visszaemlékezés (ismételjük) összesen három doboznyi, addig az 1914 elejétől 1947 végéig vezetett naplók hét dobozt (!) töltenek meg.³⁶⁵ Tehát Barcza akkor is írta bejegyzéseit, amikor a memoárt gépbe diktálta. Hangsúlyozzuk, nem írta, hanem (többször) diktálta a szöveget. Pedig a volt követnek nem okozott volna gondot, hogy maga írja gépbe a szöveget, hiszen tudjuk, hogy jól gépelt, ha fontosnak tartotta, akkor úgy adott interjút, hogy a riporter kérdéseire adott válaszát írógépen azonnal maga fogalmazta meg.³⁶⁶

Tudjuk, az szokott szöveget diktálni, akinek fölényes fogalmazási képessége van, s a mondanivaló sem okoz számára gyötrelmes fejtörést. *Ma* úgy látjuk, Barcza azért diktált, s azért nem vette elő közben a régi feljegyzéseit, mert tapasztalata, a világháború kimenetelének ismeretében akarta visszaemlékezéseit elkészíteni, ehhez nem volt szüksége a régi bejegyzésekre, hiszen azok nem tartalmazhatták a visszapillantó tudását. Mivel az

³⁶⁴ Az 1994-es edíció jegyzeteit készítő, az utószót író Bán D. András a kérdést így exponálja: „Visszaemlékezését (Barcza) 1946-ban, svájci tartózkodása közben *diktálta gépbe*, amikor kiérlelt nézetei már három évtizedes tapasztalatokon alapultak. Tudjuk, hogy Barcza több mint harminc évig naplót is vezetett, de nem bizonyos, hogy emlékei megírásakor rendelkezésre álltak a naplók. Vagy, ha nála is voltak 1946-ban, nehezen elképzelhető, hogy a naplókra támaszkodva írta volna *teljes* emlékiratát.” Barcza 1994, II, 224. (Kiemelések – P.P.) – Magunk részéről (az eddig elvégzett, fentebb előadott elemzés alapján) sokkal határozottabban merünk fogalmazni: bizonyosan nem a naplókra támaszkodva „írta” a visszaemlékező a *teljes* emlékiratát. Tehát magunk sem tartjuk kizártnak, hogy egyes passzusoknál használta, de egészében bizonyosan nem hasznosította, a főszövegben fejtegettek értelmében *nem is hasznosíthatta. Mert zavarta volna.*

³⁶⁵ Barcza 1994, II, 239.

³⁶⁶ „Barcza kitűnően fogalmazott. Naplóit (de emlékiratainak jó részét is) láthatólag gépbe fogalmazta, piszkozat készítése nélkül. A compusio sribendi állandóan írni készítette. (Amikor egy alkalommal meginterjúvolta egy újságíró, a fennmaradt fénykép tanúsága szerint ez utóbbi karosszékében ül, ő maga meg az íróasztalánál a kis táskagépe előtt: ott fogalmazza meg helyben válaszait.) – írja John Lukacs az 1994-es edícióhoz Barcza György írott hagyatékáról készített elegáns tömörségű, igen informatív összegzésében. Barcza 1994, II, 240. – A 364. sz. jegyzetben írottakkal egybevetve láthatjuk, hogy nem azonos John Lukacs és Bán D. András álláspontja az *írás* kontra *diktálás* kérdésében. Úgy véljük, hogy e tekintetben Bán D. András álláspontja áll közelebb a valósághoz.

1994-es kiadásban – nem a szerző, hanem az edíciót készítő szerkesztők akaratából – olvasható egy-egy rövid részlet a naplóból,³⁶⁷ s annak alapján megállapítható: az emlékirat és a napló között számos ponton markáns különbség lehet, ennek alapján megkockáztatható, hogy Barcza azért nem lapozta vissza ekkor az elsárgult papírjait, mert azok nemhogy segítették, inkább zavarták volna egy olyan emlékirat megszületését, ahol *a hangsúly a bukás révén birtokolt tudás kamatoztatásán van*.

Megkockáztatjuk, Barcza kudarcai okán járt el így: ha már gyakorló diplomataként nem tudott sikert elérni, akkor legalább az emlékiratok révén sikerüljön neki az, ami sok történésznek nem sikerülhet. Tehát széles körökre hasson, befolyásolja azoknak történeti tudatát, történelemszemléletét.

Aztán ez a törekvése sem hozott számára sikert. A terjedelmes szövegből (ismételjük, szükséges ismételnünk) 1983-ban a müncheni Új Látóhatár Borbándi Gyula révén adta ki azt a részt, amely Barcza 1943-as svájci erőfeszítéseit eleveníti fel. Majd a Századok 1987-ben az 1941 és 1943 között itthon eltöltött időt elbeszélő részletet tette közzé Urbán Károly és Vida István közreműködésével.³⁶⁸ Az Extra Hungariam sorozatban 1994-ben megjelent kétkötetes mű sem teljes, ám az – a biztos szemmel válogató Antal Lászlónak köszönhetően – a lényeget bizonyosan tartalmazza.

Barczának az országot, nemzetet, népet tragédiába kormányzó rendszerrel szembeni kritikus beállítottsága alapján helytálló, ám a meghatározottságokra nem kellőképpen ügyelő, s több ponton történetileg messze nem pontos. A naplóbejegyzéseket azért kellett *mellőznie*, hogy ekképpen konstruálhasson meg különbséget saját maga és a Horthy-Magyarország között, amely valójában messze nem volt olyan éles, mint ami az emlékirat olvasása révén keletkezik. A történeti tényanyag és az emlékirat szövegének ütköztetése világossá teszi, hogy Barcza György a valóságban természetesen sokkal jobban beletagolódott Horthy Miklós Magyarországába.

És van itt egy nagyon súlyos kérdés, ami ugyan elő-elő bukkant a szövegben, de a maga összetettségében mégsem válik egé-

³⁶⁷ Barcza 1994, II, 18., 30., 32–33., 53. – Tehát a közölt naplóbejegyzések csak a második világháború időszakából valók.

³⁶⁸ A svájci misszió. Új Látóhatár 1983, 2–3. sz.; Századok 1987. 2–3. sz.

szen világossá: ez Barcza Györgynek a régi, fiatalkori barát, Teleki Pál halálában neki *tulajdonított* szerep.

A vádat a maga brutalitásában először Bárdossy László lobbantja Barcza szemére 1941 májusában, amikor a volt követ kalandos utazás után végre megérkezett Budapesten, s beszámolt utolsó londoni benyomásairól.³⁶⁹

A vádat – amely nem csupán szakmai felkészültségébe, hanem emberi tisztességébe is mélyen belegázolt – Barcza élesen, szenvedélyesen utasította vissza.³⁷⁰

Ám azt Bárdossy László akkor is fenntartotta, amikor már a halál árnyékában élte utolsó heteit.

A népbíróági perről van szó.

A volt miniszterelnök szavait messze nem lehet legyintéssel elintézni: itt az ilyen helyzetekben nagyon is érthető, nagyon is ismerős önmentési kísérletről van szó csupán.

Bárdossy ugyanis úriemberként viselkedett nagy perében, amikor még azt a személyt sem bántotta szavaival, aki ezt megérdemelte volna.

A volt kormányzóról, Horthy Miklósról van szó.

Azért mondjuk mindezt ilyen összegzően el, mert hiába utasította el Barcza olyá indulatosan a Bárdossy László megfogalmazta vádat, az alaposan ráült az ő lelkére,³⁷¹ s az emlékirat lapjain át-átüt a témával való viaskodás.³⁷²

*

³⁶⁹ „Midőn a szakítás után májusban Pesten Bárdossyval beszéltem, azt mondta, hogy az a sürgönyöm, melyet Teleki az öngyilkosságot megelőző estén kapott meg, a miniszterelnökre igen mély benyomást tett, úgyhogy sajnálatára meg kell mondania, hogy Teleki ideg-összeroppanásában s aznap éjjel elkövetett öngyilkosságában nekem is szerepem volt.” Barcza 1994, I, 486.

³⁷⁰ „Bárdossynak ezt a perfid inszINUÁCIÓJÁT kategorikusan azzal utasítottam vissza, hogy nekem mint követnek kötelességem volt az igazat és mindazt, amit felelős vezető angol államférfiak nekem mondanak, jelenteni.” Uo.

³⁷¹ Vélemünk szerint erre vall az a tény is, hogy Barcza nem csupán indulattal elutasítja, de a vádaskodó nyakába vissza is dobja a szörnyű terhet: „Teleki haláláért nem azok felelősek, akik kötelességüket teljesítve az ország szabadságát, becsületét és jövőjét féltve a miniszterelnökök politikájában megerősítették, hanem azok, akik az országot a németeknek eladva, a háborúba és becstelenségbe sodorták.” (Uo.)

³⁷² A lélektani helyzetre (az előző jegyzetben írottakon túlmenően) azt is jellemzőnek gondoljuk, hogy Bárdossy vádját Barcza Teleki halálának elbeszélésébe szövi bele, ám amikor az – időrendben haladva – ad számot a miniszterelnök Bárdossyval való 1941 májusi találkozásjáról, akkor éppen ezt a leg súlyosabb mozzanatot hagyja homályban. Barcza 1994. II, 11-12.

Az 1939-es esztendő elbeszélésében egyszerre van jelen a sok pongyolaság, elrajzoltság, az akkori politikusok ferde színbe feltűntetni akaró szándék, s egyben a közeli fontos szemtanú hiteles elbeszélése.

Hitelesen beszél Barcza Imrédyről és Csákyról, amennyiben az illetők portréjára illeszt életes, fontos vonásokat. Bizonyosan reálisan idézi fel a valóban alacsony termetű Csáky szerepét az általa meghonosított magyar diplomata uniformis kitervelésében, hitelesen eleveníti meg Csákynek a németektől való félelmét, a meggondolatlan, gyors lépésekre való hajlandóságát.

Ám nem nehéz meglátni a Barcza Györgyöt fogságában tartó mély ellenszenvet sem. Hiszen miért lenne valaki „félbemarádtt termetű, igénytelen kinézésű”,³⁷³ ha csupán arról van szó, hogy a sors nem ajándékozta meg olyan magas, nyúlánk termettel, mint amivel Barcza arathatta kellemes életének szép sikereit?

És érdekesen ír Barcza a *miniszterelnök* Imrédy Béláról, akinek „nem volt semmi munkabeosztása; kora reggeltől késő éjjelig dolgozott, és tisztviselőit is agyondolgoztatta, s így már a teljes idegösszeomlás szélén állt.” Abban is lehet igazság, amit Barcza a kormányzó neki mondott szavai alapján állít, mely szerint Imrédy „nála *beszélgetés* közben néha az íróasztala melletti karosszékben ülve elaludt, annyira ki volt merülve.”³⁷⁴ (Kiemelés – P.P.) Ám a történeti hitelességet kereső olvasó akkor lenne nyugodt, ha az emlékiratban *beszélgetés* helyett *referálásról* olvasna, hiszen az effajta összejövetelek nem beszélgetések szoktak lenni. Ha a kormányfő valóban beszélgetésre vágyott, akkor bizonyára kerített alkalmat arra, hogy előtte kialudja magát.

Az ideák világában bizonyosan jó lett volna, ha az Imrédyt 1939 februárjában felváltó Teleki Pál megszabadul Csáky Istvántól, s rátermettebb külügyminisztert választ helyére. Ám a személycsere elmaradásának magyarázatát magában az emlékiratban is meg lehet találni, amikor a szerzője rögzíti azt a tényt, hogy Teleki az egész korábbi kormányt átvette, s Csákyhoz kiváltképpen kellett ragaszkodnia, mert „menesztése a németekre kihívólag hatott volna”.³⁷⁵

³⁷³ Barcza 1994, I, 400.

³⁷⁴ Uo. 401.

³⁷⁵ Uo. 402. – Barcza oly mértékben gyűlölte külügyminiszterét, hogy később sem hajlandó Teleki magyarázatát elfogadni. „...Teleki ... az akarnok kis Csáky Isti nyugodtan elküldhette volna, valami más helyet, követi állást Rómában vagy Berlinben adva neki, hol Csáky kirajonghatta volna magát a nácik és fasiszták között...” Uo. 417.

A valóban lényeges kérdés az volt, hogy ezzel a tehertétellel végül is Teleki hogyan tudott megbirkózni. A történetírás – tudjuk – a hatvanas évek derekán ad erre a kérdésre fő vonásaiban hiteles feleletet.³⁷⁶ Ehhez a képhez Barcza érdemben nem tud semmit hozzátenni, mert nem vette a fáradságot, hogy utólag a lediktált szöveget egységesítse. Abban ugyanis először arról ír, hogy nagy elfoglaltsága mellett Teleki nem lehetett képes „Csákyt és a külügyminisztérium kamarilláját mindenben ellenőrizni”, majd két lappal később ezzel merőben más, s a valóságot minden bizonnyal helyesen tükröző szavakat ír le: „míg Imrédy volt a miniszterelnök, Csáky korlátlanul intézte a külpolitikát, mert a miniszterelnök megbízott az ő németbarát mivoltában. Telekivel azonban ez a helyzet megváltozott: most volt, aki Csáky kisdéd játékait ellenőrzi és nem enged meg neki semmiféle egyéni kilengést.”³⁷⁷

*

Barcza György következetesen úgy ábrázolja visszaemlékezéseiben az angol külpolitikát, mintha az az első világháború után két évtizeden át távol tartotta volna magát az európai ügyektől.³⁷⁸ Az állítás olyannyira képtelenség, hogy annak cáfolatába felesleges belebocsátkoznunk, hiszen e két évtized angol diplomáciájának is könyvtárnyi irodalma van. Barcza úgy láttatja, hogy az 1938-as Szudéta-válsággal, a müncheni megállapodással lép ki Anglia „addigi tétlenségéből”.³⁷⁹ „Ausztria elfoglalásával nyitotta meg Hitler azon hatalmi előretöréseinek sorozatát, melyek végül is a második világháborúhoz vezettek.” A felszín valóban ez volt, a lényeg ellenben egészen más. Nevezetesen az, hogy a Rajna-vidék 1936. március 7-én történt remilitarizálásával – amikor semmiféle szerepet nem játszott a kérdés eldöntésében, hogy Nagy-Britannia mennyire van felkészülve a háborúra, Adolf Hitler mindenét úgy tette fel egy lapra, hogy francia ellenlépés esetén (ő maga is tudta) a teljes bukás lesz a sorsa³⁸⁰ – a náci Német-

³⁷⁶ Juhász 1964.

³⁷⁷ Barcza 1994, I, 402. és 404.

³⁷⁸ Barcza képtelen állítása mögött annyi volt a realitás, hogy a világpolitikai feladatai okán Anglia valóban nem tudott az európai politikában súlyának megfelelően jelen lenni.

³⁷⁹ Uo. 404.

³⁸⁰ Történész nem lép be a „mi lett volna” lápvilágába. Tehát nincs történeti felelet arra, hogy mi történik Európával és a világgal francia visszacsapás es-

ország olyan helyzetbe jutott, ahonnan már csak a teljes megsemmisítésével lehetett átokfutását megállítani.³⁸¹

A történész csak azt mondhatja melankolikusan, hogy egy nem sokkal korábban még igen kitűnő diplomata súlyosan felszínes megállapítását olvassa olyan témában, amely annak egyébként a legközvetlenebb területe volt. Ezekben az esztendőkhöz, egészen pontosan 1927-től 1938-ig Barcza György az Apostoli Szentsek mellett képviselte hazáját. Ha fellapozzuk a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. c. tekintélyes okmánypublikáció* I. kötetét, amelyben megtaláljuk Barcza egyik (a Rajna-vidék megszállása után alig több mint egy esztendővel írt) kitűnő jelentését „a végtelenül fegyelmezett és igen ügyes pápai diplomácia” Habsburg-restaurációval kapcsolatos politikájáról, akkor ilyen mondatokra bukkanunk: „A Vatikán kifelé mindig azt hangoztatja, hogy szellemi hatalom lévén, egy állam belső politikájába sem avatkozik be. Ez természetesen nem áll, hiszen egy olyan hatalom, mely a lelkek üdvösségének jelszava alatt kétezer éve és nagyszabású szervezetének minden eszközével több-kevesebb sikerrel igenis beavatkozni igyekszik a mindennapi polgári élet úgyszólván összes megnyilatkozásaiba, kénytelen-kelletlen foglalkozik olyan problémákkal is, melyek az illető nagyjában róm. kat. lakosságú állam egyik legfontosabb kérdését képezik.”³⁸²

Egy másik (több mint félszáz esztendeje napvilágot látott, a Vatikán és „az európai fasiszta államok kapcsolatáról” tájékoztató) okmánypublikáció³⁸³ nem csupán fontos diplomáciai iratokat tesz közzé, s így értelemszerűen közöttük számos, egészen pon-

tén. Nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy ez az akkora minden további nélkül megvalósítható lépés sem formál gombnyomásra Németországból újabb polgári demokráciát. Egy biztos: határozott ellenlépés nyomán másként alakul a történelem. Mivel a második világháború végeredménye mintegy 55 millió halott, s az anyagi javak irtatlan pusztulása, ezért a bizonyosan kimondható „másként”-nak is óriási a súlya.

³⁸¹ Más szöveghelyek is azt mutatják, hogy Barcza nem látja át a Rajna-vidék megszállásának sorsdöntő jelentőségét. „A Rajna-vidék megszállása, Ausztria bekebelezése blöff alapon történt, mert a német haderő akkor még nem is volt abban a felszerelt állapotban, hogy egy esetleges francia–angol fegyveres beavatkozással szembeállhasson.” (412. o.) – Barczának természetesen igaza van abban, hogy Hitler blöffölt, ám ennél még lényegesebb a sikeres blöff helyzetfordító óriási jelentősége. A Rajna-vidék birtokában tudott Hitler Ausztria dolgában már messze magabiztosabban cselekedni.

³⁸² DIMK I, 216. sz., 373. o.

³⁸³ B. Lőrincz 1969.

tosan 36 Barcza-jelentést publikál,³⁸⁴ de a kötetet sajtó alá rendező tudós levéltáros, B. Lőrincz Zsuzsa a témában komoly tájékozottságról tanúskodó, invenciózus bevezető tanulmányt is készített, és ebben viszonylag részletesen szól követünkről, tevékenységéről.

„Nagyalásnyi dr. Barcza György – olvassuk – osztályának és az úri Magyarországnak ügyes, széles látókörű, művelt képviselője volt. Munkatársait: Balásy Antalt, Bobrik Arnót, Thierry Heribertet akkor ismerjük meg, amikor a követ szabadságon van. Jelentéseikben – Barczához híven – a lényegről tájékoztatnak, nem a mindenki által az újságokból is ismert tényekről. A történetek eseményszerű felsorolásánál az elemzés és okkeresés hiányából azonban az olvasó rögtön felismerheti, hogy a követ szolgálati helyétől távol van.”³⁸⁵

Aztán érdemes még kézbe vennünk az elmúlt hónapokban³⁸⁶ fájdalmasan korán, nagy hirtelenséggel körünkéből eltávozott neves egyháztörténész, Gergely Jenő *Magyarország és a Szent-szék diplomáciai kapcsolata 1920–2000* című, alig évtizede publikált karcsú kötetét, amely természetesen szintén szól Barcza György vatikáni éveiről. „Barcza – olvassuk összegző megállapítását –, mint szentszéki követ, közelről sem volt meg hatva a Vatikántól, ő valóban keményen a magyar állami politikát képviselte ott, és jelentéseiben rámutatott a visszasságokra is. Ezt tette a Serédi kinevezése körüli konfliktusban is.”³⁸⁷

³⁸⁴ A 36 jelentés súlyát külön kiemeli az a tény, hogy a kötet összesen 140 iratot tesz közzé, ami azt jelenti, hogy minden negyedik irat a vatikáni követ jelentése. Sőt a helyzetet tovább javítja Barcza javára az a tény, hogy a 140 dokumentum nem mindegyike követségi jelentés.

³⁸⁵ B. Lőrincz 1969, 18. E sorok azért is lényegesek, mert ezek alapján is biztos választ kapunk arra a korántsem ritkán feltett, s korántsem lényegtelen kérdésre, vajon a jelentés aláírója azonos-e a jelentés készítőjével. Barcza György esetében a válasz egyértelműen igenlő. – Az idézett sorok előtt a szerző még arról értekezik, hogy Barcza „Rómában hűségesen képviselte kormányának a tengely összebarkácsolására irányuló elképzeléseit, ha tehette, hosszan fáradozott a Kúria és Németország kapcsolatainak megjavításán – de soha nem volt fasiszta.” Nem szükséges meghökkennünk a fogalmazáson, mert ebben a korszakban ez volt a szokásos, ha úgy tetszik: elvárt beállítódás. Sokkal inkább arra hívjuk fel a figyelmet, hogy B. Lőrincz Zsuzsa szakmai tudása, tisztessége jegyében bátran elmondja, hogy Barcza nem volt fasiszta. Aki kicsit is ismeri ennek a korszaknak a szakirodalmát, az tudja, hogy a fasisztázás még a hetvenes évek derekán is ideológiai elvárás volt, amelynek a számos esetben a szakma jóval nevesebb egyéniségei is rendre megfelelték ...

³⁸⁶ 2009. december 10-én.

³⁸⁷ Gergely 2001, 57. A Serédi kinevezése körüli küzdelemről uo. 54–59.

Tehát nem Barcza György intellektusának, felkészültségének gyengesége, hanem kifejezetten a tanulmányunkban taglalt tényezők következtében válik *helyenként* a memoár szövege oly felszínessé, félrevezetővé. S mindezt azért kell ily élesen, világosan elmondanunk, mert az olvasótól nem várható el az a bűvárkodás, ami értelemszerűen a történész feladata, ellenben mindentől függetlenül marad a végeredmény: lehet bármily félrevezető is egy emlékirat szövege, az semmit sem változtat azon a tényen, hogy az olvasó figyelmét sokkal inkább az emlékiratíró (főleg, ha fontos személyiség volt, s Barcza György nyilvánvalóan ebbe a kategóriába tartozik), mint a szaktörténész írása kelti fel...

*

Az emlékiratíró Barcza György is tudja, hogy az első bécsi döntés meghozatalában a németek szava volt a döntő, mégis Csehszlovákia szétverésének végső fázisát úgy állítja be, mintha Kárpátalja megszállása önálló magyar akció eredménye lett volna. Sőt: „biztosan tudom, a németek határozott ellenzése ellenére történt”. Ez a legenda (*is*) kitörölhetetlenül jelen van a magyar történetpolitikai gondolkodásban, számos helyen olvasható, a ma forgalomban lévő középiskolás tankönyvek némelyike is terjeszti, s így jó esély van arra, hogy még sokáig velünk maradjon.

Egy legenda akkor igazából virulens, ha vannak olyan tények, amelyek azt alátámasztani látszanak. Itt is valami hasonló-ról van szó. Való igaz ugyanis, hogy az első bécsi döntés után, 1938 novemberében a magyar politika tett kísérletet a terület elfoglalására, mert az a (egyébként, sajnos, nem túlzottan megalapozott) remény éltette, hogy az ekképpen létrejövő magyar–lengyel határ révén érdemben enyhíteni tudja a németek mind füllesztőbb jelenlétét. Ám Berlin jegyzékben jelezte, hogy aggályosnak tartják a magyar lépést, majd amikor azt tapasztalták, hogy óvásuk nem állítja le a támadásra tett magyar előkészületeket, akkor az olaszokat is mozgósították és november 21-én éles hangú német, illetve olasz jegyzék kényszeríti ki a magyar visszakozást.

1939 márciusában Hitler azért változtatja meg álláspontját, s ad engedélyt az „önálló” magyar lépés megtételére, mert azzal a maga agresszióját a nyugati hatalmakkal könnyebben akarta lenyeletni.

A Führer ez alkalommal is jól kalkulált. A magyar lépést az angolok viszonylag kedvezően fogadták, hiszen – mint azt Sir Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese Barczának őszintén megmondta – a németeknél még mindig jobb, ha a magyarok vannak a Kárpátalján. Mivel ekképpen Barczának igazából nem volt különösebb félni valója, amikor ő mégis „aggódva” ment a Foreign Office-ba, „attól tartva, hogy ezen lépésünkben ott egy a német erőszakossághoz hasonló előretörést fognak látni”, ezért nem tűnik plauzibilisnek „a lassan járó angol ész”-ről való értekezése, amely – úgymond – „ezúttal elég gyorsan felfogta a való helyzetet.”³⁸⁸

Ellenben igen lényeges mozzanat az emlékiratban az, amit a szerző a korabeli angol sajtóról ír. „...az angol sajtó Ruszinszónak a magyar csapatok általi elfoglalásában nem látott egyebet, mint a cseh állam ellen kívülről gyakorolt újabb német-magyar támadást. A német volt a nagy ragadozó, mely a gyenge Csehszlovákiát megtámadta és szétmarcangolta, Magyarország csak a kis hiéna, mely a hulla maradékaiból lakmározik. Ez a beállítás, mely főleg a baloldali lapokban jutott így kifejezésre, reánk ugyancsak nem volt kellemes, de az angol sajtó teljesen szabadon írhatott, amit akart, semmiféle eszközzel sem lehetett megakadályozni, hogy minket ne mint a németek erőszakosságainak kis haszonélvezőjét állítson be.”³⁸⁹ Azért gondoljuk lényegesnek ezt a passzust, mert kulcsot ad annak a rejtélynek a megfejtéséhez, hogy a velünk szemben bizonyos empátiával viseltető Winston Churchill miért ír ugyanebben a szellemben a második világháborúval foglalkozó magisztrális munkájában az első bécsi döntés kapcsán.³⁹⁰

*

Tisztének megfelelően Barcza György rendre felkereste a brit külügyminisztérium illetékeseit, s beszélgetéseik nem hozták meg – természetesen nem hozhatták meg – az eltérő álláspontok össze-

³⁸⁸ Barcza 1994, I, 407. – Később a követ ismét visszatér a kérdésre, s persze nem mulasztja el nyelvének külügyminiszterén történő köszönetét („csak Csáky volt képes ily gyanúsán naiv utasításokat adni”), ám a hangsúlyt sokkal inkább arra helyezi, hogy az angolokat valóban meglepte Hitler március 15-i lépése. Uo. 420–421.

³⁸⁹ Uo. 408.

³⁹⁰ Churchill 1989 I, 112.

hangolását „... lehetetlenség a magyar közvéleménytől azt kívánni (tájékoztatta partnereit), hogy ne éljen az első alkalmas lehetőséggel, hogy területeket, melyeket magyarnak tekintünk, visszaszerezhessük még akkor is, ha a visszaszerzés módja előttünk sem rokonszenves.” Ezzel a követ egyrészt arra utalt, hogy „most már Hitler vette kezébe a dolgot”, másrészt pedig alkalmadtán mindig hangsúlyozta, hogy ő „személyesen” nem osztja ezeket a hazai nézeteket. Az angol álláspont veleje ezzel szemben az volt, hogy „a bécsi döntés és Ruzinszki birtokbavétele után most már elégedjünk meg az elért eredménnyel, ne feszítsük tovább a húrt, és nem vegyünk részt tovább a németek által kezdeményezett erőszakos politikában, mert ha ezt folytatnók, úgy ezzel magunkat teljesen német kézbe adnók át, és egy német–angolszász konfliktus esetében szemben találhatnók magunkat a Brit Birodalommal is.”³⁹¹

A két álláspont közötti feloldhatatlan ellentmondás lett Magyarország veszte. Ám ne szaladjunk előre az időben...

*

Március 31-én – olvassuk – Chamberlain az alsóházban kijelentette, hogy Anglia 'minden rendelkezésre álló eszközzel' szembeszáll a további német terjeszkedéssel.”³⁹² Bár ennek a szembeszállásnak a következő hónapokban sem mutatkozott sok jele, ám a frontok közben mégis egyre inkább kialakultak, s Magyarországot Londonban egyértelműen a másik oldalon látták.

1939 telén is a megszokott mederben folyt a diplomataebédek sora, Barczát „határozottan szívélyesen” látják, de – és ez egy nagyon lényeges distinkció – „magatartásukból világosan láttam, hogy ez nem annyira a magyar követnek, hanem inkább nekem mint magánszemélynek szól.”³⁹³ Ebben a helyzetben a követ már inkább csak a saját maga iránti bizalom erősítésére koncentrált, s azokra az utasításokra tud támaszkodni, amelyeket Horthy Miklóstól személyesen, Teleki Páltól pedig távirataiban, magánleveleiben kapott. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy „e leveleket gyakran nem a magyar, hanem az angol futár hozta!”³⁹⁴ Tartalmuk arról szólt, hogy Magyarországnak ugyan kollaborálnia kell

³⁹¹ Barcza 1994. I, 410.

³⁹² Uo. 412.

³⁹³ Uo. 415.

³⁹⁴ Uo. 417.

Németországgal, de „ez az együttműködés sohasem fog elmenni az ország függetlenségének, szuverenitásának és becsületének feladásáig.”³⁹⁵

A szándék nemes volt, a szavak jól hangozhattak, ám a területi revízió örvényében a terv elenyészett, a szavak üressé váltak ...

„Budapestről 1939. január 18-án Londonba való visszatértem óta – olvassuk – egészen 1939 decemberéig nem voltam Magyarországon, mert ezekben a válságos időkben nem akartam állomáshelyemet elhagyni.”³⁹⁶ Ezzel szemben nem ritkán a válságos idők éppen azt kívánják, hogy a követ jelentéstételre, tanácskozássra, utasítás átvételére ide-oda utazzon. Itt inkább arról van szó, hogy a magyar külpolitika ismert sajátosságaiból adódóan az volt a leghelyesebb, ha a követ nem hagyja el állomáshelyét.

A követ tehát nincs itthon, ám a korszakfestő emlékiratíró részletesen bemutatja a koreszme hatására bekövetkezett belpolitikai változásokat, a tisztikarban elharapódzott politizálást. A katonai attasékról szólva Barcza nem differenciál, szerinte azok „kivétel nélkül kifejezetten németbarát felfogásúak voltak Titokban megfigyelték a követeket, és ha azok nem osztották az ő németbarát felfogásukat és zagyva politikai nézeteiket, otthon beárulták őket mint megbízhatatlan, németellenes és veszélyes elemet.”³⁹⁷ Nem alaptalanul feltételezhető, hogy a képet jelentős mértékben Barcza a követségére beosztott *Utassy Loránd* katonai attaséval való rossz viszonya alapján festette ilyen feketére. Róla később a volt követ név szerint is azt állítja, hogy nácibarát lett volna, amit a témában járatos *Szakály Sándor* hadtörténész (bizonyára megalapozottan) valószínűtlennek mond.³⁹⁸

„Semmiben sem észleltem jobban a magyarországi helyzet kihatásait Angliában, mint a zsidókérdésben.” Konkrétan elsősorban a második zsidótörvényt említi, Teleki szerepét ellenben megszépíti. Szerinte a miniszterelnök a megoldást „az automatikus, igazságos és emberies elimináció fokozatos módszereivel kívánta elérni és semmi esetre sem törvényi intézkedésekkel.” Abban természetesen igaza van, hogy Teleki nem „náci embertelenségekkel és üldözésekkel” akart megoldásra jutni.³⁹⁹

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Uo. 429.

³⁹⁷ Uo. 431.

³⁹⁸ Uo. 498., 580, 7. Vö. még Barcza 1994, II, 308.

³⁹⁹ Barcza 1994, I, 432.

Majd önkritikusan ír arról, hogy „a zsidóságnak az üzleti életben tapasztalható túltengésében mi magunk, azaz a keresztény magyarság, a főnemesség, nemesség és a polgári elem is legalább annyira hibásak vagyunk, mint a zsidóság.” Az önkritikát aztán rögvest követi a szokásos nagy különbségtevés a „becsületes, magyarul érző és viselkedő zsidóság és a világháború előtt hozzánk keletről beszivárgott galíciai vándorzsidók között, akik közül nem egy gazdagodott meg.”⁴⁰⁰ Barcza itt a burkolt antiszemitizmus ismeretes módszerét gyakorolja. A történeti kutatás ellenben tisztázta: a világháború előtt, a dualista korszakban nem-hogy nem történt zsidó bevándorlás, hanem az itteni zsidóság egy része vándorolt tovább Ausztria irányába.⁴⁰¹

Barcza György tájékoztatása szerint Teleki Pál Berlinben „megértette” Hitlerrel: „nálunk az ország üzleti élete, ipara annyira zsidó kézben van, hogy azt állami intézkedésekkel nem lehet egyszerre kivenni a kezükből, hogy annak a gazdasági életre nagy és káros visszahatása ne lenne.” A narratíva szerint a Führer megértette a helyzetet. Azt felelte: „tegyük a zsidóinkkal, amit akarunk, neki az közömbös, de gyártsunk, termeljünk és szállítsunk.”⁴⁰²

E – legfinomabban szólva is – regényes elbeszélés mögött az volt a reális elem, hogy Adolf Hitler a maga (szelektíve) józan realizmusa jegyében *általában* visszafogta magát a Horthy-Magyarország elleni ellenszenvében-megvetésében, s valóban arra összpontosított, hogy a háborús tehervállalás terén az országból men-nél többet tudjon kisajtolni.

Eszelős antiszemitizmusa okán azonban a zsidókérdésben messze nem volt ennyire megengedő. Barcza György mélységes valótlansággal összegzi a német álláspont ekképpen: „a zsidókérdés német vonatkozásban így el is lett intézve, és sokáig, Teleki, Bárdossy és Kállay kormányai alatt tulajdonképpen ebben a stádiumban is maradt.”⁴⁰³

Történeti közhely, hogy messze nem marad ebben a stádiumban. 1941-ben megszületett a III., 1942-ben a IV. zsidótörvény,

⁴⁰⁰ Uo. 433.

⁴⁰¹ Pietsch 1988, 46–59. Ld. újabban Gyurgyák 2001, 63–79. („Igazságáról” Barcza „természetesen” mélyen meg volt győződve. „Különbséget kell tenni a magyarrá vált, hazafias, honpolgári kötelességeinek eleget tevő régi magyar zsidóság és az 1900 óta Galíciából bevándorolt kalandor és idegen mentalitású zsidók között.” – írja más összefüggésben, jóval később. Barcza 1994, II, 20.

⁴⁰² Barcza 1994, I, 433.

⁴⁰³ Uo.

s nyomukban rendeletek sora keseríti a zsidó vallásúak, származásúak mindennapjait. És bár való igaz, hogy 1944-ig a magyarországi zsidóságot fizikai létében nem fenyegette a másutt „szokásos” veszedelem, ám az messze nem Adolf Hitler Teleki Pál szavai iránti megértésének, hanem Kállay Miklós kormánya politikájának volt köszönhető...

*

„Az 1939. év nyarát állandóan Londonban töltöttem, még falura is alig mentem, legfeljebb néha weekendekre. A helyzet úgyszólván hétről hétre súlyosbodott, feszültebbé vált” – írja nyilvánvalóan pontosan *A világháború kitörésének előestéjén* című fejezet⁴⁰⁴ élén.⁴⁰⁵ A memoár helyesen idézi fel az augusztus 23-án megkötött Hitler-Sztálin paktum világszerte okozta elképedést, s – bár szót sem ejt a szerződéshez csatolt hírhedt titkos záradékról – teljes pontossággal állapítja meg: „felelősség terheli Moszkvát is a háború 1939-es kitöréséért, akárhogyan harcolt is és győzött aztán a németek ellen.”⁴⁰⁶

Aztán nyilván hitelesen ír arról, hogy az első háborús napokban London képe „alig változott”. Az is pontos, ahogy Anglia magatartását jellemzi: „Anglia biztosítékot adott Lengyelországnak, hogy megtámadása esetén melléje áll és garantálja függetlenségét. Beállt a casus foederis, és Anglia egy ágyút és egy repülőgépet sem adott a lengyeleknek.”⁴⁰⁷ A helyes megítéléshez hosszabb távra van szükség, s azt a londoni lengyel nagykövet neki mondott szavaival érzékelteti: *Edward Raczyński* „tudta, hogy a lengyel haderő képtelen lesz a németeket feltartóztatni, de szerinte más megoldás nem maradt, és ha majd a hosszú és rendkívül súlyos áldozatokkal járó háborút Anglia és Franciaország a végén megnyeri, majd akkor érvénybe léphet az angol-francia garancia. Addig Lengyelország rettenetes szenvedéseken fog átmenni”.⁴⁰⁸

A korabeli magyar politikáról, közgondolkodásról írott sorai is nagyjából helyesek, ám már az első, felütő mondata sem a kor-

⁴⁰⁴ Ez a 13. fejezet.

⁴⁰⁵ Barcza 1994, I, 435. – Az 1939. májusi választások kapcsán nyilvánvaló elírás a „szélsőbaloldaliak” megerősödése. Uo. 436.

⁴⁰⁶ Uo. 437.

⁴⁰⁷ Uo. 440.

⁴⁰⁸ Uo. 441.

társé, hanem a szélsőséges megfogalmazásokra hajlamos utólagos bírálóé, amit azonban rögvest pontosít: „Magyarország ekkor politikailag már teljesen a német oldalhoz, azaz a tengelyhez volt láncolva. Jogilag ugyan még nem, mert az csak 1940. november 20-án történt, de az antikomintern paktumhoz való csatlakozásunk és a Nemzetek Szövetségéből való kilépésünk politikailag eléggé bizonyította a német irány melletti állásfoglalásunkat.” Aztán felemlíti Sir Owen O'Malley-t, aki 1939 májusától képviselte hazánkban a brit birodalmat, s aki „az angol-magyar viszony további alakulását már akkor is meglehetősen szkeptikusan ítélte meg”, hiába igyekezte Teleki Pál és ő meggyőzni arról, hogy a magyar politika „sohasem lesz angolelles, és sohasem válik aktív katonai kooperációvá a németekkel”. „Az angolok – tágítja érvelésük hatását általánossá – ezt belátták, de ... legtöbbször szkeptikusak voltak aziránt, hogy a háború végéig sikerüljön ez a taktikázás.”⁴⁰⁹

Tudjuk, hogy az angolok nem csupán így, de valóban helyesen is gondolkodtak, sőt azt is tudjuk – amint azt a szakirodalom sok évtizede feljegyezte –, hogy Foreign Office közép-európai osztályát vezető, kisantantbarát Sir Harold Sargent már 1936 május végén leírta Magyarországot, s kollégáit ebbe az irányba befolyásolta.⁴¹⁰ „Csupán” azt kell mindehhez hozzátennünk, hogy akkoron a reális aggodalmak ellenére a küzdőtéren nem kizárólag ez volt a hang. S a másfajta intonálásnak éppen Barcza György volt – nagyon helyesen – az egyik aktora.

*

„Magyarország helyzetét és magatartását – jelenti külügyminiszterének 1939. szeptember 5-én, tehát már két nappal a németeknek küldött angol hadüzenet után – itt a legnagyobb megértéssel, sőt méltánylással ítélik meg. Ugyancsak bizalommal tekintenek jövőbeli magatartásunk elé. Ezen megfelelő itteni megítélésben nem kis része van, mint hallom, a budapesti új⁴¹¹ angol követnek.”

És éppen annak okán, hogy élet-halál küzdelemről volt szó, Londonban abba az irányba igyekeztek hatni, Magyarország

⁴⁰⁹ Uo. 442-443.

⁴¹⁰ Ld. még a 169. lapon írottakat, s a kapcsolódó 311. jegyzetet.

⁴¹¹ A követ 1939. május 16-tól volt hivatalosan a magyar fővárosban, s nem 1936-tól, amint az a DIMK IV. és V. kötetében tévesen szerepel. (807, ill. 1269.)

semlegességet deklaráljon, ami gyakorlatban nem a német, hanem az angol érdeknek kedvez.

„Azok, akikkel a Foreign Office-ban beszéltem, azonban kiemelték előttem azt – olvashatjuk tovább –, hogy akármennyire is értik azt, hogy a magyar kormány jelenleg óvatos külpolitikát kénytelen folytatni, mégis beállhat majd ama eset, midőn saját maga érdeke is meg fogja kívánni a nyíltabb színvallást, mi alatt a semlegesség hivatalos bejelentését értik.”⁴¹²

A múltja, korabeli belpolitikai helyzete, az akkori társadalom, annak politikai elitjének gondolkodása által mélyen befolyásolt magyar diplomácia – holott a mából visszanézve kétség nem férhet hozzá, hogy ez lett volna (nem csupán népünk, de nemzetünk szempontjából is) a helyes cselekedet, a „saját maga érdeke” – nem tudott erre az útra térni.

Az az ösztönzés, amit ehhez London adhatott, édeskevés volt. A simogatás volt az egyik ilyen ösztönzés: „mindazon intézkedések – olvassuk tovább –, amelyeket a m. kir. kormány fogadtatott, itt, a hivatalos körökben a legnagyobb megértésre találtak.”

A sajtószabadság angol világában a diplomácia irányítóinak csekélyek az eszközei a befolyásolásra. Ám amit lehetett, azt megtették.

„A komolyan vehető itteni sajtóban – írja tovább Barcza – Magyarországról már az elmúlt hetekben semmi támadó élű közlemény sem jelent meg, sőt a lapok feltűnően érdeklődtek és hozták mindazon intézkedések és események híreit, amelyek Magyarország helyzetére, a m. kir. kormány nyugodt, de erélyes magatartására engedtek következtetni. Az angol sajtó irántunk abban az arányban alakult át tárgyilagossá, sőt most már egyenesen jóakaratóan érdeklődővé, amely arányban Magyarország jövőbeli semlegességi szándékai kirajzolódtak.” Barcza még arról is említést tesz jelentésében, hogy az irántunk – finoman szólva is – nem kedvező beállítottságú Sir Robert Vassittart (ekkoron a külügyminiszter főtanácsadója) kijelentette a követnek: „mindent elkövet a célból, hogy az angol sajtó megértéssel viselkedjék velünk szemben és ne nehezítse meg helyzetünket.”⁴¹³

⁴¹² DIMK IV, 359. sz. A dokumentum megtalálható az emlékirathoz csatolt igen informatív Függelékben is. Barcza 1994, II, 259–260.

⁴¹³ Vassittartól egyébként rövidebbé ellenére is igen plasztikus portrét rajzol a memoáíró. Barcza 1994, I, 459.

A háború kirobbanásakor a Teleki-kormány bevezette a sajtócenzúrát. Előtte az igencsak sokszínű magyar sajtóban voltak a lengyelek makacsságát okoló hangok is. Erre a londoni sajtó ugyan felfigyelt, ám – ahogy a követ fogalmazza – „valószínűleg magasabb helyről jövő utasításokra” nem „releveálta”. A cenzúra bevezetése után pedig „már az egész magyar sajtó óvatos és pártatlan hangja, az összes hadviselő felek híreinek egyforma, kommentárok nélküli leadása a rádióban, a teljes semlegességünk érzetét keltik itten. Azt hiszem – írja, *nem az emlékiratíró, nem a megkeseredett, a kudarcát az emlékiratírással kompenzáló, hanem a gyakorló, a jobb jövőért küzdő diplomata* –, hogy az angol közvélemény irántunk mindjobban megnyilvánuló rokonszenve még jelentősen növekedni fog, ha majd Magyarország nyílt állásfoglalásával is igazolni fogja azt, hogy a pártatlanságába vetett itteni hit és bizalom indokoltak voltak. Ezen hangulat fel- és kihasználása egyike lesz jövőbeli feladataimnak.”⁴¹⁴

Magyarország ugyan nem vállalta a formális semlegességet, de szeptember 10-én visszautasítja a németek *előző napi*, a kassai vasútvonalon csapatszállításokra vonatkozó kérését.⁴¹⁵ Barcza ezt az *évszázados jelentőségű tény*t a maga helyén nem, csupán a Teleki Pállal történt utolsó találkozása felelevenítése során említi.

A következő hónapok történéseiből az emlékirat nyomtatott szövege⁴¹⁶ alig néhány mondatot rögzít, majd arról számol be, hogy december közepén miképpen tért haza jelentéstételre, szabadságra.

*

„Telekit egy éve nem láttam. – így kezdődik a 14., *Utolsó találkozásom Telekivel. Kihallgatásom Horthynál* címet viselő fejezet. – Akkor

⁴¹⁴ DIMK IV, 359. sz., valamint Barcza 1994, II, 260.

⁴¹⁵ DIMK IV. 379. sz. (Jegyzőkönyv a minisztertanács 1939. szeptember 10-én délelőtti 11 órakor tartott rendkívüli üléséről.)

⁴¹⁶ A Barcza 1994 I, 443. oldal első bekezdésének végén található szögletes zárójelen belüli három pont a kihagyás jele, ám valószínűtlen, hogy a biztos szemmel válogató Antal László fontos szöveget mellőzött volna. A nyomtatott szöveg az eredeti kézirat mintegy kétharmadát tartalmazza, a kimaradt részekben „sok szép tájleírás”, „társasági események színes elbeszélése” olvasható. (Barcza 1994, I, 6.) – Ugyanakkor a 16. – három számozással későbbi – *Az első háborús tél Londonban. Anglia háborús előkészületei* c., szintén lerövidített fejezet színes képet fest az elsötétített fővárosról, az utcákon magukkal kötelezően gázálcot hordó londoniakról, valamint azokról a magyar repülőtszestekről, akik (Barcza indítványára) az angol Air Force vendégeként 1940 telén tanulmányútra angol földre érkeztek. (Uo. 464–467.)

még kultuszminiszter volt, és József téri⁴¹⁷ házában beszéltem vele. Most, ahogy ott állt előttem a Sándor palota kis szalonjában, gyűrött, szomorú kis arcával, melyet ráncokkal szántott teli a gond, emberileg végtelenül megsajnáltam. – Mi lesz velünk, Bóli? – kérdeztem. – Hát azt magam is szeretném tudni – volt a válasz.”⁴¹⁸

A szöveget tüzetesen olvasó szakember pedig azt szeretné tudni, hogy miért ez a szemmel láthatóan történetietlen, konstruált kép? Bár az 1939 őszi hónapokból még számos Barcza-jelentést idézhetnénk,⁴¹⁹ vélhetőleg az imént részletesen bemutatott és elemzett szeptember 5-i követi jelentés is minden bizonnyal elég bizonyosság arra, hogy a pontosan meg sem mondott, de minden bizonnyal 1939/1940 fordulója táján⁴²⁰ történt beszélgetés aligha zajlott le így.

„A németekkel kell mennünk, mert másképp nem lehetséges, de csak egy bizonyos pontig. Ez a pont, ez a határvonal a háborúban való részvétel.” – Ez a beszélgetés alaptónusa, s ez a tónus mintegy esztendővel későbbi, mert ez az alapképlet nem 1939/1940 telén, hanem bő esztendővel később, életének utolsó hónapjaiban nyomasztotta igazán Teleki Pált.

„Ezt semmi esetre sem fogjuk megtenni, mert idegen érdekért nem fogunk elvérezni hiába. De borzalmasan nehéz, talán lehetetlen is lesz ellenállni.”⁴²¹

⁴¹⁷ Ld. a 357. sz. jegyzetet.

⁴¹⁸ Uo. 445.

⁴¹⁹ Ezek bőséges tárháza a DIMK IV. kötete.

⁴²⁰ Barcza – mint jeleztük – azt írja, hogy 1939 december közepén utazott Budapestre. „Karácsony előtt értem Budapestre, és az ünnepeket családommal falun töltöttem” – olvassuk. Állása súlya okán a Telekivel történt „utolsó” találkozóra még karácsony előtt is sor kerülhetett, ám az is lehet, hogy az csak 1940 januárjában zajlott le. Az szinte bizonyosan állítható, hogy a Sándor palotában még karácsony előtt találkoztak, de ott folyton megzavarta őket a külügyminiszter, Csáky István, aki azzal az ürüggyel rontott rájuk, hogy „sokkal egyszerűbb, ha hármásban beszélünk”. (445. o.) A bosszús, volt beosztottjából főnökévé avanzsált külügyminisztert lenéző követ erre felhívta Teleki feleségét, „megértetvén vele ezt a trükköt, és kértem, hogy hozzon össze négy szemközt Bólival, ami két löncs keretében meg is történt. Itt már nyíltan beszélhettünk, én is, Teleki is.” (Kiemelés – P.P.) – A kiemelt szöveg is mutatja, hogy az egy találkozóba összevont leírást konstruált. Számunkra azonban nem az a fő probléma, hogy Barcza nem egy, hanem két beszélgetés tartalmát adja elő egy beszélgetés formájában, hanem sokkal inkább az, hogy annak az egész *jellege* (nem az elbeszélte tényekről, hanem az atmoszférából áradó deprimáltságról beszélünk) nem illik 1939/1940 fordulójának történeti valóságába.

⁴²¹ Barcza 1994, I, 445.

Mióta kirobbant a második világháború a magyar politikát/külpolitikát döntően az a kérdés foglalkoztatta, hogy ebben az új helyzetben miképpen lehet visszanyerni Erdélyt az *anyaország* érdekeinek, függetlenségének, jövőjének veszélyeztetése nélkül.⁴²²

„A revízió, s ezt csak neked mondom, a legnagyobb veszély, amely fenyeget, de ez ellen nem tehetek semmit, mert belebukom. A közvéleményünk meg van őrülve. Mindet vissza! Akárhogy, akárki által, bármely áron. Mármost aztán beszélj velük! A németek ezt jól tudják, és erre játszanak, a rettentő revíziós propaganda elvette az emberek józan esztét, a katonák verekedni akarnak a németek mellett, a kormányzó nekik hisz, a revíziós áramlat és a katonaság ma egyek, ezek visznek a bajba.”⁴²³

A katonai vezetés elhatalmasodása, a politikába történő erőszakos beavatkozása régi keletű problémája volt a miniszterelnöknek, de csak a második bécsi döntés utáni napokban, egészen pontosan 1940. szeptember elsején jutott oda, hogy ennek okán a kormányzóhoz intézett levélben tegye szóvá a kérdést, egészen odáig menve, hogy lemondási szándékát is megfogalmazta.⁴²⁴ Ezért a visszaemlékezés ezen része is szemmel láthatóan konstruált, nem 1939/1940 fordulójának történeti valóságát tükröző.

„A kormányzó nekik hisz” – olvashattuk. – „És a kormányzó? – veti *később* közbe az emlékirat szerint Barcza, amiből ismét látszik az egész elbeszélés konstruált, tehát nem adekvát jellege.

Nagy fekete keretes pápaszeme felett a miniszterelnök (a jól szerkesztett dramaturgia jegyében) követére néz, s az olvasó biztos kézben tartása érdekében megismétli: „a kormányzó a katonáknak hisz.”

A dramaturgia továbbra is hibátlan: – „Én küzdeni fogok, amíg bírom, minden esztelenség ellen, megvédem becsületünket, nem adom el a nemzetet és az országot, de ha nem bírok velük, akkor főbe lövöm magam.”

Ilyen helyzetbe természetesen a felhevült egyént nyugtatni kell, s Barcza is ekképpen cselekedett.

„Megpróbáltam nyugtatni, biztatni” – folytatódik a szuggesztív leírás,⁴²⁵ amelynek minden eleme a valóságból vett,

⁴²² A téma gazdag szakirodalmából (Juhász Gyula és Bán D. András fentebb említett munkáján túlmenően) ld. Juhász 1964, C. A. Macartney 1993, Romics 1996, Czettler 1997, Fülöp Mihály – Sipos Péter 1998, L. Balogh 2002.

⁴²³ Barcza 1994, I, 445.

⁴²⁴ Horthy 1962, 49. sz.

⁴²⁵ Barcza 1994, I, 446.

„csak” éppen az egész egészen bizonyosan nem úgy, nem akkor és nem akképpen zajlott le.

*

A kormányzónál tett látogatás leírásáról sem mondhatunk mást. Azon állítása, mely szerint Horthy Miklós „akkor már teljesen katonái kezében volt”, szemmel láthatóan csupán kopírozza az iménti Teleki-beszélgetésben a miniszterelnöktől hallottakat, ám az erősen kritikus hangvétel – „Horthyval nem vitatkoztam, tudtam, hogy érvekkel nála úgysem boldogulok”, a kormányzónak „gyermekesen optimista politikai felfogása” volt – 1939/1940 telén még bizonyosan nem jellemezte Barcza Györgyöt.⁴²⁶

„Hosszan beszéltem – folytatja Barcza hazai tárgyalásainak felidézését – Bethlen Istvánnal, Baranyai Lipóttal, Kányával, Sigrayval, *Prónay Györggyel*, felsőházi tagokkal, képviselőkkel és másokkal. Mindenkit igyekeztem rávenni arra, hogy ne hagyják magukat megtéveszteni a kezdeti német sikerek által, amelyek elsősorban a túloldal készületlenségének következményei, ne adjanak hitelt a német propagandának, és minden befolyásukat latba vetve legyenek azon, hogy a Teleki által meghúzott határvonalat – bármely német nyomás alá kerülünk is – át ne lépjük. Azt láttam, hogy a magasabb vezető rétegek, a világot látott józan politikusok tisztán látnak és osztják felfogásomat. Ez némileg megnyugtató, bár tudtam, hogy ők csak egy – bár súlyban fontos, de számban kicsi – elitet képviselnek, melynek nézetével és akaratával szemben áll a félrevezetett tömegek ferde és csak a pillanatot látó véleménye.”

A követ tehát a magyar uralkodó körök angolszász orientációjú elemeivel érintkezett, akik ugyan vele hasonló módon gondolkodtak, ám e megbeszélések mégis nagyon fontosak voltak, hiszen azokkal a követnek – mint a szöveg is jelzi („mindenkit igyekeztem rávenni arra, hogy ne hagyják magukat megtéveszteni a kezdeti német sikerek által”) – a nagyon is szükséges bátorítás volt a célja. Ugyanakkor itt nincs az esztendő eltérése, valóban „csupán” a „kezdeti német sikerek” lelki ellensúlyozása volt a célja.

⁴²⁶ Uo. 450-452. Az idézetek a 451., 452. lapról valók.

Egészen más lesz a helyzet az 1940 tavaszi, kora nyári irgalmatlanul nagy német győzelmek, Franciaország hat héten belül történt térdre kényszerítése után.

Nagyon nem pontos azonban az a beállítása, mintha „a magasabb vezető rétegek” azonosak lettek volna „a világot látott józan politikusok”-kal. Ezek a magasabb vezető rétegek bizony alaposan megosztottak voltak, s csak a kisebbik részük osztotta a londoni követ felfogását. Nem beszélve arról, hogy még ezek köre is tovább zsugorodik majd az említett közeli német hadi sikerek hatására.

A magyar társadalom fenti bemutatása pedig kifejezetten durván leegyszerűsítő, hiszen a kicsiny elit és a „félrevezetett tömegek” között egyrészt ott volt az igen széles (s minimum két osztatú) középosztály. Nem beszélve arról, hogy a „félrevezetett tömegek” együttese is a valóságban jóval összetettebb volt.

*

„Teleki búcsúzáskor azt mondta nekem, hogy hosszú írásbeli utasítást készít elő – írja hazai látogatását felidéző visszaemlékezésének végére érve Barcza –, mely Khuen Sándor⁴²⁷ és az én számomra készül a célból, hogy annak alapján magyarázzuk majd meg Magyarország helyzetét a Quai d’Orsay-n és a Foreign Office-ban. Ez az utasítás csak január végére készülhet el, addig ne is utazzam vissza Londonba, mert azt szeretné, ha mindjárt visszatértem után ennek az utasításnak megfelelően beszélnék Halifaxszel.”⁴²⁸ Ennek okán a követ két hetet a francia Riviérán töltött el, majd az elsötétített Párizson át érkezett vissza állomáshelyére.

„Néhány nappal visszatérésem után megkaptam Pestről futárral Teleki részletes utasításait, melyeknek tanulmányozása és rövidebb memorandumba foglalása után elmentem Halifax külügyminiszterhez.”⁴²⁹

A csiszolt előadással szemben a történeti valóság úgy festett, hogy a türelmét vesztett követ nem várt az utasítás megérkezéséig, anélkül kért időpontot az angol külügyminisztertől.

A találkozóra – amint az Barcza aznap készített terjedelmes jelentése, valamint Halifax szintén fennmaradt (messze rövidebb) aznapi feljegyzése mutatja – február 9-én került sor.

⁴²⁷ Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar követről van szó.

⁴²⁸ Barcza 1994, I, 452.

⁴²⁹ Uo. 453. – „Ma délután saját kérésére felkeresett a magyar követ.” Így kezdődik Halifaxnak a találkozóról készített feljegyzése. Barcza 1994, II, 273.

„Miután már két hete, hogy ide visszatértem, nem halaszthattam tovább a Foreign Office-ban teendő látogatásomat és nem várhattam be a miniszterelnök úr által *a magyar-román kérdésre vonatkozó tanulmány* beérkeztét, mert azt mindeddig még nem kaptam kézhez.”⁴³⁰ (Kiemelés – P.P.)

Barcza tehát megszegi a miniszterelnöki utasítást. Ennek okát konkrétan nem adja meg, engedetlenségét ellenben a hosszú, mintegy öt hetes meddő várakozás⁴³¹, valamint az a tény magyarázza, hogy a miniszterelnökkel folytatott beszélgetései alapján a témára vonatkozóan volt annyi ismerete, hogy annak alapján olyan dokumentumot szerkesszen, amit *(előzetes magyar álláspontként)* átadhatott Halifaxnak, illetve volt annyi ismeretanyaga, hogy az átadott szöveg kommentálását is nyugodtan elvégezhesse.

A kiemelt szövegrész biztos kulcsot ad ahhoz, hogy pontosan, ám *az emlékiratíró követtől merőben másként értelmezzük* a Halifaxnak átadott szöveg értelmét.

„Teleki politikai utasításainak veleje a következő volt:

Biztosítam az angol kormányt, hogy:

1. Magyarországnak senki ellen nincsenek támadó szándékai;
2. Magyarország el van szánva rá, hogy szükség esetén még fegyverrel is meg fogja védeni függetlenségét és nemzeti becsületét, bármely idegen támadással szemben;
3. Magyarország semmiféle körülmény között soha nem fog közös akcióba lépni a Szovjettel.”

Az emlékirat szövegének az 1939-es esztendő első hónapjait, valamint a memoáríró ahhoz fűzött visszatekintéseit elemezve fentebb részletesen kifejtettük,⁴³² hogy Barcza – jóllehet bőséges dokumentáció állt rendelkezésére – tudatosan nem használta anyagát, mert az zavarta volna célja sikerében: ha már gyakorló diplomataként nem tudott sikert elérni, akkor legalább a memoárjával arasson sikert.

Tehát széles körökre hason, azoknak történeti tudatát, történelemszemléletét érdemben befolyásolja.

⁴³⁰ DIMK IV, 529. sz., 693. o.

⁴³¹ Két hét a Riviérán, a párizsi tartózkodás, az utazás, valamint a két hetes londoni várakozás összegzése alapján mondjuk.

⁴³² Ld. a 184–186. lapon írottakat.

Sikert pedig a tragédiába torkollott magyar külpolitikáról szóló beszámolóval az 1945-ben teljessé vált bukás árnyékában csak jelentős elhatárolódás révén lehetett remélni. Olyan elbeszélésre volt szükség, amely erős kritikai élel rajzolja meg Horthy Miklós, Bárdossy László, Kállay Miklós árcélét és politikáját. A drámaszerkesztés ősi szabálya szerint pedig szükség volt ellenpont-ra, pozitív személyiségre is.

Magától értetődően Teleki Pál volt ez a személyiség, akinek ugyan arra nem volt ereje, hogy a zsákutcába torkolló külpolitikát megfordítsa, de öngyilkossága hatalmas tényével mégis azt üzent, hogy nem szabad ezen az úton továbbmenni.⁴³³

*

Barcza György most elővette a Halifaxnak 1940. február 9-én átadott szöveget, ám abból – egészen pirinyó pontatlansággal⁴³⁴ – csak azokat az első sorokat idézi, amelyek a dokumentum sugallta hitelesség erejével látszanak alátámasztani az általa delejezett kép érvényességét. Ugyanakkor igencsak ügyel arra, hogy ebből az iratból véletlenül se idézze fel azokat a passzusokat, amelyekből az olvasó rájöhetne: szó sincs itt bármiféle általános *defenzíváról*. Éppen ellenkezőleg: arról volt szó, hogy a Romániával szembeni területi revíziós politikához, tehát *offenzív* magyar politikához nyerjék meg az olyannyira szükséges angol támogatást. Mert így lehetett remélni az egyoldalú német orientációs politika csapdájának az elkerülését, azt, hogy a területi változások ne bizonyuljanak kérész életűnek.

Mivel a „furcsa háború” időszakában a versailles-i békemű már végleg a történelem süllyesztőjébe került, a képlékeny helyzet – s még inkább a kívánsággondolkodás délibábja – azt látszott sugallni, hogy elérkezett a Romániával szembeni korrekció ideje. S az természetesen kristály tisztán látható volt, hogy az angol támogatást, ha egyáltalán, csak szívós diplomáciával lehet elérni. Egyetlen huszáros rohamtól semmi sem volt várható. Ezért lehetett az, hogy a Londonban tükön ülő követ két hét meddő várakozást után azzal az elgondolással jelentkezett be Halifaxnál,

⁴³³ A népbíróági perek dramaturgiája is hasonló eljárást követetett.

⁴³⁴ A „szovjettel” szemben „a Szovjetunió kormányával” megfogalmazás volt az angol nyelvű eredeti, Halifaxnak átadott szövegben, s az 1994-es edícióban található Függelékben olvasható magyar fordítás is természetesen így szól. (DIMK IV. 693. o. 145. sz. jegyzet, illetve Barcza 1994, II, 277.)

hogy ezen első szondírozó lépése után majd a megérkező miniszterelnöki memorandum birtokában folytatja az angol támogatás elnyerését célzó akciót.

*

„E biztosítékok – olvassuk a memoárban – magyarázatra szorulnak. Az első pont világos volt, ezt Halifax lord nagy meglepéssel vette tudomásul, mert bár hivatalosan 'nem hadviselő állam' voltunk, mégis bizonyos fokig semlegességi nyilatkozat értéke volt ezen ígéretnek.”⁴³⁵

Azt, hogy az első pontot – Magyarországnak senki ellen nincsenek támadó szándékai – Halifax „nagy meglepéssel” vette volna tudomásul, azt még Barcza 1940. február 9-i jelentése sem tartalmazza, az angol forrásban pedig végképp semmi nyoma. A magyar kútfő szerint az angol külügyminiszter – ismerve Magyarország „különleges helyzetét” – „nagyon méltányolja, sőt bámulja külpolitikánkat, mely a mai nehéz időkben össze volt képes egyeztetni ... az ügyességet és a becsületességet”⁴³⁶, de a „bizonyos fokig semlegességi nyilatkozat értékű” ígéretre nem mondott semmit.

Az angol forrás természetesen ennek a bámulatnak a nyomát sem mutatja. E dokumentum szerint a hallottak nyomán Halifax első reakciója – sokkal inkább és teljesen érthetően – a magyar-román vitával kapcsolatos követi fejtegetésekre vonatkoztak.

„Közöltem a követtel, hogy a nekem felolvasott jegyzék megítélésem szerint a magyar kormánynak azt az állítását tartalmazza, miszerint bizonyítékai vannak arra vonatkozóan, hogy az erdélyi magyarságnak ma rosszabb bánásmódban van része, mint az elmúlt húsz évben, és megkérdeztem, ez miben nyilvánul meg.”⁴³⁷

A jegyzék felolvasásának befejezése után Barcza ugyanis – az angol irat szerint – kifejtette: „fennáll a veszélye, hogy a romániai magyar kisebbség türelmét veszíti, és így előadódhatnak súlyos incidensek is. A magyar kormány és kiváltképpen Teleki gróf, aki maga is erdélyi, mindent megtesz, hogy türelemre intse őket, azonban az erdélyi magyarság körében erősen tartja magát

⁴³⁵ Barcza 1994, I, 454.

⁴³⁶ DIMK IV, 694. o.

⁴³⁷ Barcza 1994, II, 274. o.

az érzés, hogy amennyiben Románia az orosz agresszió célpontjává válik, eljön számukra az alkalom.”⁴³⁸

Barcza jelentése sokkal részletesebben, s az ennek kapcsán ket-tejük között kibontakozott *vitát* is bemutatva adja elő a kérdést.

A jelentés szerint a követ „megmagyarázta” a külügymi-niszternek „a magyar–román kérdés jelenlegi állását.”

„Kifejtettem, hogy a kérdés súlypontja most már a kisebbsé-gi kérdésről a területire tolódott át. Húsz éve hiába sürgettük, hogy erdélyi kisebbségeink legalábbis emberséges bánásmódban részesüljenek. A román kormány többször mindenféle kisebbségi megegyezésekkel, törvényekkel stb. igyekezett a világ szemét ki-törölni, de a lényegben és a gyakorlatban soha nem tett semmit és a helyzet ma az, hogy az erdélyi magyarság sorsa rosszabb, mint volt valaha. Nem titkolhattam el a lord előtt, hogy erdélyi ma-gyarjaink elkeseredése, mely már a tetőpontjához ért el, mily ve-szélyeket rejt magában az általános béke szempontjából is Euró-pa eme részében.” Aztán azt vizionálja, hogy „esetleg” az erdélyi magyarság „meggondolatlanságokra” ragadtatná magát, mire „román vérengzésekre” kerülhetne sor, ami a magyar kormányt „közvéleményével szemben” „szinte megoldhatatlan helyzetbe” hozná.

A külügyminiszter csak lakonikusan, s vélhetőleg szárazon „azt felelte, hogy ez igen sajnálatos volna”. Azért gondoljuk így, mert Barcza erre „replikázott”, vagyis tárgyalópartnere empátia nélküli válasza kikököndöztette diplomata nyugalma-ból: „éppen azért volna most már sürgős – próbál Halifaxre hatni – ennek a kérdésnek végleges, méltányos rendezése, nemcsak az általános emberi igazság, de Európa ma még békés részeinek nyugalma ér-dekében is.” Vagyis azt mondja, azért kér támogatást a magyar ügyhöz, mert csak így lehet megvédeni a térség békéjét.

Jelentésének végén a követ ugyan azt írja, hogy „a beszélge-tés mindvégig a legbarátságosabb, helyenként benső hangon is folyt le, különösen pedig akkor, midőn a külügyminiszter a Kor-mányszó Úr Ő Főméltósága hogyléte iránt érdeklődött,”⁴³⁹ ám a megmaradt két korabeli irat alapján azt kell mondanunk, hogy a valóságos kép minimum összetettebb volt. Az angol forrásból

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ DIMK IV, 697. o. – Innen is látható, hogy Barczának a kormányzóról adott mostoha jellemzése (gyermekesen optimista, teljesen a katonák kezében lévő, érvekkel meggyőzhetetlen) nem ennek a világnak a szülötte.

ugyanis kiderül, hogy a követ nem rejtette véka alá azon meggyőződését, mely szerint „amióta Románia garanciákat kapott Nagy-Britanniától és Franciaországtól”, „a román álláspont észrevehetően megmerevedett”. Barcza a vád konkretizálásától sem riadt vissza: „elnyomják a magyar egyházakat, és betiltják a magyar nyelv használatát. A magyar földtulajdonosok birtokait kisajátítják.” A panaszáradatnak pedig megvolt a maga egyértelmű politikai célja: „mindez... igen megnehezíti a magyar kormány számára, hogy mérséklő befolyást gyakoroljon a romániai kisebbségre.”⁴⁴⁰

*

Az elmondottak alapján feltehetőleg kellő alapunk van ahhoz, hogy a Barcza-memorandum második pontját („Magyarország el van szánva rá, hogy szükség esetén még fegyverrel is meg fogja védeni függetlenségét és nemzeti becsületét, bármely idegen támadással szemben”) se fogadjuk el az emlékirat „magyarázata” alapján hitelesnek.

„A második pont mindenféle támadásra szólt, tehát arra az esetre, ha a németek alkalmaznának erőszakot velünk szemben. Ezt Teleki utasítására így kellett a Foreign Office-ban megmagyaráznom, ami szintén meglepedést keltett, bár Halifax kiemelte, hogy nem tart attól, hogy a németek ellenünk nyílt erőszakot alkalmaznának, hanem inkább attól, hogy fokozatos nyomással és fenyegetésekkel fognak minket mindjobban hatalmukba keríteni.”⁴⁴¹

E pont Barcza aznapi terjedelmes jelentésében a fenti szövegnél rövidebb rögzítést kapott,⁴⁴² Halifax jóval rövidebb feljegyzésében pedig (a jegyzék tartalmát röviden visszaadó 2. ponton túl⁴⁴³) mintegy a fonákjáról jelenik meg. „Amikor megkérdeztem a követet – így a brit külügyminiszter – ... vajon kormánya számít-e további nyomásra Németország részéről, azt felelte, hogy gazdasági ügyekben nyilvánvalóan megmutatkozik némi kényszer, mivel Magyarország számára lényeges, hogy termékeit Németországban értékesítse. Ez az ára az ország semlegességének és függetlenségének. *Politikai téren azonban nem számítá-*

⁴⁴⁰ Barcza 1994, II, 274.

⁴⁴¹ Barcza 1994, I, 454.

⁴⁴² Ld. DIMK IV. 694. o. 3. bekezdésben.

⁴⁴³ Barcza 1994, II, 273.

nak nyomásra.”⁴⁴⁴ (Kiemelés – P.P.) Láthatjuk tehát, hogy Barcza egészen másként, s nem magától, hanem a külügyminiszter kérésére reflektálva beszél a témáról. Ennek keretében természetesen a német gazdasági nyomás tényét rögzíti, ám a politikai nyomás dolgában a ténylegesnél is kedvezőbb bizonyítványt állít ki a magyar–német viszonyról.

Mindennek fényében az ország semlegessége, nemzeti becsülete fegyveres védelmének az emlegetése üres tirádánál alig több.⁴⁴⁵

*

Vajon mi volt a harmadik pont („Magyarország semmiféle körülmény között soha nem fog közös akcióba lépni a Szovjettel.”) értelme?

„A harmadik pont – szól a memoár – azt jelentette, hogy ha az akkor érvényes, támadást kizáró német–szovjet szerződés esetleg egy aktív katonai kollaborációra vezetne Németország és a Szovjet között, mi egy ilyen akcióban, mely Anglia ellen irányulna, a Szovjettel együtt soha részt nem vennénk, mert azzal soha, semmiféle alakban vagy kombinációban ‘*causa commune*’-t nem vállalhatnánk.”⁴⁴⁶

Való igaz, Horthy Miklós Magyarországának mértékadó politikai körei nemhogy elképzelhetetlennek tartottak bármiféle együttműködést a Szovjetunióval, de egyszerűen *irtóztak* attól.⁴⁴⁷ Ezzel együtt is Baczra György nem csupán az első két pontot magyarázza félre, de a harmadikat is.

„Ama utasításszerű közlésemet – jelenti a követ a találkozó napján –, hogy a szovjettel semminemű formában, semmiféle közös akcióra nem vagyunk és leszünk hajlandóak”, Halifax „szinte nagy meglepéssel fogadta”.⁴⁴⁸ Ennél egy árva hanggal sem ír többet, s nem ecseteli egy Anglia elleni szovjet–német összefogás esetét, hiszen ennek a pontnak természetesen nem ez volt az értelme, hanem hogy a magyar külpolitika intézői London tudo-

⁴⁴⁴ Barcza 1994, II, 275.

⁴⁴⁵ Innen is érdemes visszapillantnunk az 1939 őszi helyzetről adott kijelentésére, annak megalapozatlanságára: „Magyarország ekkor politikailag már teljesen a német oldalhoz, azaz a tengelyhez volt láncolva.” (Barcza 1994, I, 441.)

⁴⁴⁶ Közösséget. – Barcza 1994, I, 454.

⁴⁴⁷ Vö. L. Balogh 2002, 81.

⁴⁴⁸ DIMK IV, 694. o.

mására hozzák: nem kívánnak élni egy Románia elleni közös magyar–szovjet kollaboráció lehetőségével.

Halifax szövege ennél is lapidárisabb: „sohasem vállalnának közösséget a szovjet kormánnyal”.⁴⁴⁹

*

Magyar részről a február 9-i találkozóknak a magyar-román konfliktusban London támogatását célzó törekvéseken túl volt még egy nagyon súlyos témája. És ez mindkét dokumentumból egyértelműen kiderül. A háború utáni világ firtatásáról, a már visszaszerzett, a jövőben megszerzendő területek megtartásáról volt szó – Nagy-Britannia győzelmét feltételezve. Barcza „felhívta” Halifax figyelmét arra, „hogyan az Angliával ellenséges propaganda többek között nálunk is azt állítja, hogy ne kívánjuk Anglia győzelmét, mert ha a szövetségesek győznének, akkor mi és általában a kisebb semlegesek még sokkal rosszabbul fogunk járni, mint jártunk 1918–1919-ben.” A követ úgy vélte „Angliának eminens érdeke volna most ezt a hitet megdönteni és ezzel a tévtannal szembeszállnia.” Tisztában van a Romániának adott angol–francia garancia következményével, azonban „a magyar kormányra nézve végtelenül jóleső és bátorító volna, ha az angol kormány részéről a jövőre nézve bizonyos elvi tikos kijelentés alakjában oly biztosítékokat kaphatna, hogy az angol kormány Európa újrendezése érdekében szemmel fogja tartani a magyar kérdést és részéről támogatni fog minden olyan megoldást, mely a Magyarország és Románia, de egyéb szomszédai közötti területi kérdések *józan, méltányos és általános érdekeit is jelentő rendezést célozza.*” (Eredeti kiemelés – P.P.)

A külügyminiszter válaszul azt mondta, tisztában van az ellenséges propaganda állításaival, majd egy udvariasan semmitmondó választ adott: „gondolkodni fog és meglátja, tehet-e valamit ebben az irányban.”⁴⁵⁰

A Halifax által készített feljegyzés, ha röviden is, de lényegében rögzíti ezeket a gondolatokat, illetve kérést azzal a nem jelentéktelen eltéréssel, hogy „elvi tikos kijelentés”, valamint „magyar kérdés” helyett a magyar követ jóval szerényebben és általánosabb fogalmazott volna: a magyar kormány „igen nagyra értékeli-

⁴⁴⁹ Barcza 1994, II, 273.

⁴⁵⁰ DIMK IV, 696. o.

né, ha Őfelsége kormánya *némi jelét* adná, hogy tudatában van annak az értéknek, amit a *Duna-medencei problémák tartós rendezése* képvisel.” (Kiemelések – P.P.) És ugyancsak lényeges eltérés, hogy feljegyzése szerint erre a kérésre a lord nem mondott semmit.⁴⁵¹

A beszélgetés azzal zárult, hogy az angol külügyminiszter várja a Barcza által átadott összefoglalásban is kilátásba helyezett, a magyar területi igényeket tartalmazó dokumentumot.

*

A másfél hónapos késéssel elkészült memorandumot Barcza György 1940. március 6-án nyújthatta át a Foreign Office-ban, ám már nem a miniszternek, hanem csupán az apparátus fejének, Sir Alexander Cadogan-nek. A találkozóról készített Barcza-jelentést ismerjük, ám magáról a dokumentumról nincs pontos tudomásunk.⁴⁵² „A vezértitkárt megkértem – írja a követ –, hogy a memorandumot alapos tanulmány tárgyává tegye, mert az az összes mérvadó magyar tényezők (*sic!*) szorgos és legtárgyilagosabb munkájának eredménye és azt ne csak Lord Halifax-val (*sic!*) közölje, kinek a tanulmány közeli⁴⁵³ átnyújtását már jeleztem volt, de lehetőleg juttassa el magához Chamberlain úrhoz is. Cadogan úr azt felelte, hogy a memorandumot minden nagy elfoglaltsága dacára, saját maga fogja figyelemmel áttanulmányozni, mert tudja, hogy az a magyar kormány felfogását képviseli, és hogy azután majd úgy Halifax lordnak, mint a Prime Ministernek jelentés fog tenni a kérdésről.”⁴⁵⁴

Az angol válasz azonban soha nem született meg. 1940 tavaszán a magyar–angol viszonyra egyáltalán nem hatott kedvezően, hogy a magyar külpolitika mind jobban a közeli Berlinre figyelte. S aztán május 10-én Hitler megindította fergeteges nyugati hadjáratát, amelynek hatalmas sikerei merőben új helyzetet teremtettek.

⁴⁵¹ Barcza 1994, II, 275.

⁴⁵² DIMK IV, 562. sz. – Az irathoz fűzött lapalji jegyzet így szól: „A memorandum másolatát nem találtuk a külügyminisztérium iratai között.” (728. o.) – Vö. L. Balogh 2002, 88–89.

⁴⁵³ Február 9. és március 6. között valóban nem nagy a távolság. Ám, ha azt nézzük, hogy annak idején Barczának a két hetes várakozás is sok volt, nem volt türelme megvárni a memorandumot, akkor közelségről nemigen, inkább a helyzet megváltozásáról kell beszélnünk.

⁴⁵⁴ DIMK IV, 729. o.

Barcza György memoárja a Halifaxszel folytatott beszélgetés – illetén történt – leírása nyomán portrét rajzol a lordról, majd utódjáról, Sir Robert Eden-ről, ennek keretében az új külügyminiszterrel folytatott keserű hangú beszélgetésről, amelyben a lord arra hegyezte ki mondanivalóját, hogy Magyarországon a németbarát irányzat „nőttön-nő”, a magyar engedékenységek következménye „nemzeti önállóságunk teljes feladása lesz”,⁴⁵⁵ mire a követ válasza abban kulminált, hogy Anglia „húsz éven át velünk semmit sem törődött.”⁴⁵⁶ Válaszul az új külügyminiszter az üzenete Budapestnek, hogy „Anglia győzelme után semmi esetre sem fog egy újabb Trianont helyeselni és akarni. Ha végig nem avatkozunk bele a háborúba, úgy ezért jutalomban fogunk részesülni, de ha igen, úgy a győztesek belátására ne számítsunk.”⁴⁵⁷

Magyarország – ismeretesen – túl gyorsan, s egyáltalán nem elkerülhetetlen módon beavatkozott a háborúba. Ennek ellenére Nagy-Britannia illetékesei a győzelem nyomán méltányos területi rendezést akart a térségben, s ezzel hazánk számára is. Moszkva akarata azonban keresztül húzta a távlatos, józan angol akaratot.⁴⁵⁸

*

„Aggodalmas, de elszánt hangulatban következett be 1940 nyara – kezdődik a 17., *Chamberlain lemondása. Churchill az új miniszterelnök. London bombázása* című fejezet. – Mindenki a német partraszállást és az azt megelőző nagyszabású légitámadásokat várta, ezek azonban elmaradtak. És ekkor már mindenki belátta, hogy az angol nemzetnek minden erkölcsi és anyagi erejét habozás és kétsédelem nélkül a háború céljaira kell fordítani. A jó és becsületes, de erélytelen és tétovázó Chamberlain már nem volt ezekbe az időkbe való. A konzervatív párt és sajtója kivételével minden

⁴⁵⁵ Barcza 1994, I, 460.

⁴⁵⁶ Uo. 461.

⁴⁵⁷ Uo. 462.

⁴⁵⁸ A fejezet végén Barcza még hosszan értekezik az angolszászok hatalmas, a világháború kimenetelét eldöntő erejéről, arról, hogy túl későn ébredtek fel az angolok „húsz éves indolenciájukból”. Azt is elmondja, hogy ezért az angolszász győzelem „előbb, mint négy-öt év elmúltával be nem következhetik. ... Az idő az angolszászoknak dolgozott, nem a németeknek, de nekünk a legkevésbé.” (Uo. 464.) Úgy véljük, hogy a volt londoni követ *annak idején* alapján valóban így gondolkodott. Ám a „négy-öt év” konkrétuma árulkodó jel arra, hogy ilyen tisztán a múltat csak annak lezárultával látta meg.

más párt és sajtó udvarias, de határozott hangon kritizálta a Primert. Egy nap aztán London arra ébredt, hogy Chamberlain lemondott, utóda pedig ki lehetett volna más, mint Winston Churchill, ki már régóta sürgette az angol haderő leggyorsabb kiépítését.”⁴⁵⁹

A történet kétségkívül impresszionáló, színes, „csupán” az a köztörténeti tény maradt ki belőle, hogy az a bizonyos „nap” alapjában Adolf Hitler napja volt: 1940. május 10-én indította meg támadását Franciaország ellen, s ezzel vált végleg világhosszá az 1937. május 28-tól kormányzó Sir Neville Chamberlain megbékélési politikájának kudarca, ezért lesz ettől a naptól Winston Churchill az új miniszterelnök. Chamberlain ábrázolásához pedig bizvást hozzáfűzhetjük betegeskedésének a tényét is, ám mindennél lényegesen fontosabb lett volna annak elbeszélése, hogy ez a politika messze nem a „Premier” személyes tulajdona volt. Az addigi angol politikában évekig nagyon sok volt az *appeaser*, a náci Németországgal megbékélést kereső. Hiszen óriási kérdésben kellett döntenie. És ebben hosszú évekig első helyen a béke mindennek felettsége volt, mert a korabeli társadalmak hatalmas tömegeinek volt személyes élménye a négy éves tömegmészárlással egyenlő első nagy háború, s ez már önmagában roppant kedvező hátszelet adott a kalandor Hitler agresszív politikájához.

A nagy-nagy békevággy mellett pedig karnyújtásnyi közelségben meredt az ormótlan veszély elhárításának dilemmája: a nyugati demokráciák és az ellentétes előjelű totális rendszerek *három osztatú világában* vajon miképpen lehet elkerülni (a másik kettő szövetkezése nyomán) az egyedül maradás rémét. Barcza György elbeszélése teljesen elsikkasztja azt a történeti tény, hogy mindebből következően az 1940. májusi fordulat előtti esztendőekben éppen Winston Churchill volt a kisebbségben lévő, szinte magányos figyelmeztető, aki sokáig nem sok támogatottság birtokában vívta küzdelmét a szükséges politikai fordulatért. Barcza György pontosan írja, hogy a nevezetes, csak vért, küszködést, könnyeket és verejtéket ígérő beszédével bemutatkozó új kormányfőről „mindenki érezte, tudta, hogy vele a nehéz idők right manje került a right place-re”,⁴⁶⁰ ám elbeszélése jóval kiegyensúlyozottabb lenne annak elmondásával, hogy a korábbi

⁴⁵⁹ Barcza 1994, I, 468.

⁴⁶⁰ Uo. 469.

évek Angliája a maga megfelelő emberét – mutatis mutandis – pedig Chamberlain-ben találta meg.

Az emlékirat reális képet rajzol a nagy államférfi arcéléről, honfitársait szívós munkára, ellenállásra generáló lankadatlan munkájáról, s magának a londoni lakosságnak a bombázások idején tanúsított példás fegyelmezettségéről. „Az óvóhelyekké átalakított földalatti vasúti állomások előtt hosszú sorban álltak az emberek, várva, hogy oda bebocsátást nyerjenek. Már délelőtt tíz és tizenegy órakor hosszú sorban álltak a nők, kisgyermekkel karjukon, összecsukható székeket, termoszpalackokat, takarókat vive, zuhogó esőben, ködben, nyirkos londoni hidegben órákig sorakoztak ott, egy panaszszó vagy méltatlankodás nélkül, míg több órai álldogálás után végre lebújhattak a föld alá, ahol másnap reggelig maradtak. Az angol nép fegyelme, türelme, hazafias kitartása bámulatra méltóan nyilatkozott meg ezeken a helyeken.”⁴⁶¹

Amikor Barcza György ezeket az elismerő szavait megformálta, akkor – könnyen meglehet – azokat mintegy kései kien-gesztelésnek is szánta, hiszen annak idején tudta, tapasztalta, hogy a Foreign Office-ban ugyancsak számon tartották, sérelmezték a korabeli magyar újságok híradásait, amelyek bizony éppen nem ebben a szellemben tájékoztatták olvasóikat, a légi csatáról pedig (a Magyar Nemzet kivételével) az angol veszteségeket eltűlozva cikkeztek.⁴⁶²

A követség személyzetét lehetőség szerint oltalmazandó Barcza György októberben a Londontól 42 km-re lévő Sunningdale-ben bérelt egy tágas villát, s azontúl csak reggelente jártak be Londonba dolgozni. Megrendítő eseménye volt ezeknek a heteknek, hogy egyedül élő titkárnője, *Vukovich Ifigénia* – mintegy mások életét védendő – imájában a magát ajánlotta cserében. Nem sokkal később pedig valóban lehulló bomba áldozata lett.⁴⁶³

A második bécsi döntés és hatása Londonban. Magyarország belép a tengelybe. A magyar–jugoszláv barátsági szerződés – ez a következő fejezet címe. Az elbeszélés most is színes és megragadó, ám a historikus mégsem teheti, hogy ne helyesbítsen. Hiszen a „tengely” Berlin és Róma 1936 októberében létrejött szövetsége volt, Magyarországnek belépni abba ugyanúgy képtelenség lett volna,

⁴⁶¹ Uo. 473. – Idézi még: Bán D. 1998, 99–100.

⁴⁶² Bán D. 1998, 99.

⁴⁶³ Barcza 1994 I, 472–475.

mint ahogy az 1940. szeptember 27-én Németország, Olaszország és Japán által létrehozott háromhatalmi egyezménybe sem lehetett *belépni*. Bizarr dolog ezt annak a kiváló diplomatának a szemére vetni, aki annak idején olyannyira tudta a korabeli rendet, amelynek jegyében a nagyhatalmakat egész világ választotta el a zárt klubjukhoz nem tartozó egyéb országoktól. Éppen Barcza emlékirata is tanúság a diplomáciai testületekben – tőle kölcsönzött kifejezéssel – „félistenként” trónoló nagykövetekről, akikhez mérve (pontosan kifejezve küldő országuk súlytalanságát) csak „jóval kisebb pótemberek” voltak a követek.⁴⁶⁴ Ezért Joachim Ribbentrop német külügyminiszternek esze ágában sem volt ebbe a klubba hozzájuk mérve súlytalan országokat beléptetni. Más dolog, hogy a három nagy sem volt olyan nagy, hogy az általuk provokált világméretű küzdelemben mellőzhetette volna e kicsik *közreműködését*. Ezért az aláírás nyomán tartott sajtóértekezleten Ribbentrop *közreműködésre* hívott, ám a *Deutsche Allgemeine Zeitung* nevű újság (ki tudja miért) tévesen leírta a *csatlakozás* szót, s a Barczához minőségben, képzettségben nem is hasonlítható Sztójay Döme berlini magyar követ (eszébe se jutván, hogy itt egészen bizonyosan tévedésről van szó) ajtóstul rontva a házba, felettesei döntését be sem várva a Wilhelmstrasse-n bejelentette a magyar csatlakozási szándékot.⁴⁶⁵

Ezen önmagában is roppant lényeges különbségtől függetlenül azt kell aláhúznunk, hogy a volt követ képtelenséget állít, amikor a tengelybe belépésről ír. Furcsa grimasza a sorsnak, hogy alig néhány esztendő keservei hatására – e ponton – Barcza György (fájdalom, más nem mondhatunk) Sztójay Döme szintjére helyezi magát...

*

„Hitler jól tudta, mit csinál, amikor az első bécsi döntéssel ő és Mussolini az akkor már teljesen német uralom alatt álló cseh kormányral visszaadta Magyarországnak a Felvidéket. Ezzel a Führer és a Duce Magyarország jótevőjévé vált, a magyar közvéleményt örökös hálára kötelezte irántuk. Hitler azt is jól tudta, hogy Magyarországnak minden sebe között legjobban fájt Erdély. Midőn 1940 nyarán a német befolyás Romániában fokozatosan

⁴⁶⁴ Uo. 344.

⁴⁶⁵ Bán D. 1998, 110–111. Vö. még Szegedy-Maszák 1996, I, 336. Juhász 1988, 238–239.

megnőtt, és az ország jóformán teljesen ki volt szolgáltatva a németeknek, Hitler felvetette Erdély kérdését.”⁴⁶⁶

Az elbeszélés pontosan tükrözi Adolf Hitlernek a területi változásokban vitt meghatározó szerepét, ám a magyar közvélemény „örökös” hálájának emlegetése – arról nem is beszélve, hogy a történelemben nemhogy a hála, de semmi sem örök – teljesen elfedi azt a ténytet, hogy a korabeli magyar közvélemény jelentős része sokkal inkább hajlott annak feltételezésére, hogy itt valami természetes jóvátétel történt, s a Führer éppen a jobbító akaratot csonkította meg, hiszen elmaradt az egész Felvidék hazatérése. – „Egy ló, két ló, három ló. Becsapott a mázoló” – tartotta a pesti köznyelv kevésbé okos része.⁴⁶⁷

El kell ismernünk: Barcza György elírásai szilárd struktúrába rendezettek. Az egész eddigi elbeszélésben következetesen hallgat arról a nem kis tényről: mióta kirobbant a második világháború, a magyar politikát/külpolitikát döntően az a kérdés foglalkoztatta, hogy ebben az új helyzetben miképpen lehet visszanyerni Erdélyt az *anyaország* érdekeinek, függetlenségének, jövőjének veszélyeztetése nélkül.⁴⁶⁸

Most is a fonákjáról ábrázolja a históriát: Hitler vetette fel – úgymond – Erdély kérdését. Erdély kérdését vajon miért vetette volna fel a német kancellár? Semmiféle érdeke nem fűződött hozzá. Az sem állja meg a helyét, amit ez után olvashatunk: „Románia részéről már korábban, 1939-ben megnyilvánult bizonyos területi kérdésekről való tárgyalási hajlandóság velünk szemben, de akkor Teleki Pál a román ajánlatot, mely a Bánságra, a magyar-román határsáv mentén elterülő vidékekre és néhány nagyobb városra (Arad, Nagyvárad) vonatkozott, nem fogadta el.”⁴⁶⁹

A valóság az volt, hogy a Ribbentrop-Molotov paktum nyomán pánikba esett román politikai elit tudta azt, hogy az elmúlt két évtized mereven ellenkező politikája nem folytatható, s valóban tett közeledő lépéseket Budapest felé. A román tárgyalási

⁴⁶⁶ Barcza 1994, I, 475–476.

⁴⁶⁷ Szegedy-Maszák 1996, 230. (A szerző azt írja, hogy „ez az egész országban szállóigévé vált, és még jobban felbőszítette Hitlert. Az sem volt ritka, hogy a történelmi határookra irányuló latens remények egyszerre akut csalódássá alakultak át.” – Uo.)

⁴⁶⁸ Lényegében ez a tengelye 1940 tele históriája elbeszélésének is. (Más dolog, hogy a főszöveg elemzései remélhetőleg e tengely ferdeségeit is megmutatják.)

⁴⁶⁹ Barcza 1994, I, 476. – Csak a pontosság kedvéért: a Bánság nyugati része Jugoszláviához tartozott.

hajlandóság egész pontosan azt jelentette, hogy az ezen a téren leghajlékonyabb *Grigore Gafencu* (ekkoron külügyminiszter) francia újságírók előtt októberben *állítólag* területi engedményekre tett utalást. (Tipikus puhatolódzó diplomáciai lépés – tehetjük hozzá.) Amikor azonban Bárdossy László bukaresti követünk rákérdezett az elhangozottakra, akkor a külügyminiszter úgy formulázta szavait, hogy „nem hangsúlyoztam ... külön nyomatékkal Románia területi integritásának feltétlen fenntartását...”⁴⁷⁰ Tehát világosan fogalmazva *szerény* mértékű engedékenységi *halovány* felvillantásáról volt szó csupán, amely ugyanakkor a román politika mértékadó körei számára még nagyon sokáig *elfogadhatatlan*,⁴⁷¹ miközben a magyar politikai és katonai erők között arról folyik a vita, hogy a területi kérdést szabad-e *fegyveres* támadás tárgyává tenni. E háttér előtt pedig november második felében a magyar külügyminiszter olyan fenyegető hangot üt meg a Képviselőházban,⁴⁷² hogy még Gafencu álláspontja is teljesen megmerevedik: ha kell – nyilatkozza –, lemondanak Besszarábiáról, Dobrudzsáról, de Erdélyt, a „román nép bölcsőjét” a legutolsó csepp vérükig védelmezik.⁴⁷³

Vajon miért nem fogadta el Teleki Pál a (valóságban egyébként nem létező) román ajánlatot? „Azért nem, mert ezeken a területeken a magyar lakosság aránylag kisebbségben volt a románokkal és a németekkel szemben, míg a nagyszámú erdélyi magyarság (székelyek) továbbra is román fennhatóság alatt maradtak volna. Nekünk – olvassuk tovább a mind merészebb történetet – nem volt és józanul nem is lehetett célunk idegen kisebbségeink számát növelni, mialatt az összefüggő egységekben élő magyarság odaát maradt volna. Ezt Teleki részéről igen józan, helyes és korrekt álláspont volt. Midőn ezt megbízásból Londonban azzal tudattam, hogy a mi célunk nem területhódítás, hanem az elszakított magyarság visszaszerzése, ezt a Foreign Office-ban meg is értették és méltányolták.”⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ DIMK IV, 464. sz. Bárdossy 1939. november 15-i számjeltávirata. Idézi L. Balogh 2002, 83.

⁴⁷¹ Majd csak a második bécsi döntés árnyékában, a Turnu Severin-i közvetlen tárgyalások vége felé.

⁴⁷² Csak Romániától függ – mondotta Csáky István 1939. november 21-én – „hogy tud-e és akar-e ... az új koreszmék nyomán a realitások területére lépni, a modern Duna-medence kialakításában közreműködni, avagy megvárja, amíg a történelem ránehezedik.” Idézi: L. Balogh 2002, 84.

⁴⁷³ L. Balogh 2002, 79–85.

⁴⁷⁴ Barcza 1994, I, 476.

Mindezzel szemben: a Romániával szembeni magyar területi követeléseket Teleki Pál és munkatársai (térképgyűjteménnyel, statisztikákkal) 1939 őszén dolgozták ki. A magyar szempontból optimális terv 78 ezer km²-nyi területtel, 4,2 milliós lakossággal (ennek magyar számítás szerint is csak 37%-a volt magyar, 50%-a román), a minimálisan elfogadható igény 50 ezer km²-nyi területtel és 2,7 milliós lakossággal (ez esetben a magyarok és a románok aránya fele-fele lett volna) számolt.⁴⁷⁵

Csáky István külügyminiszter 1940 januárjában adta át ezt a dokumentációt Velencében olasz partnerének, Barcza György pedig 1940. március 6-án nyújtja át a Foreign Office-ban Sir Alexander Cadogan-nek azt a memorandumot, amely a magyar területi követeléseket tartalmazta. Bár magát a dokumentumot egész pontosan nem ismerjük, de annak tartalma dolgában nem lehet kétely. Mivel a magyar területi igények igen távol estek az etnikai elvtől, ezért a követ kifejtette: „a tisztán néprajzi elv mint kizárólagos irányelv területi kérdések megoldásánál csődöt mondott, az ilyen kérdéseket másképpen, mint minden összejátszó tényező, tehát a néprajzin kívül történelmi, a gazdasági, a földrajzpolitikai és Erdélyi illetően az igen fontos stratégiai szempontok figyelembevétele nélkül megoldani lehetetlen.”⁴⁷⁶

Természetesen a jelentés olvasója is az angol diplomata megértésével találkozott: „ezt Sir Alexander is elismerte annál is inkább, mert úgy állítottam be a dolgot, hogy a néprajzi elv tipikusan német taktika volt, ami absolute nem vált be például a cseh kérdésben.”⁴⁷⁷

A két, egymással – finoman szólva is – összhangban nem lévő londoni „helyeslés” közül az egyik bizonyosan nem az volt. És, ha az egyik nem autentikus, akkor miért lenne a másik az?

Az emlékirat idézett helye bizonyosan valótlán, a diplomáciai jelentés „csupán” vastagra nagyítja a diplomáciai udvariaság általában szokásos tényét.

Az elmondottak egészen más okból, annak okán tanulságosak, hogy a magyar diplomata szinte hiánytalanul sorolja mindazokat a szempontokat, amelyeket mintegy két évtizede, a párizsi békekonferencián *velünk szemben* alkalmaztak a győztesek, s mohó kis szövetségeseik. Barcza György akkor köszörüli ezeket

⁴⁷⁵ L. Balogh 2002, 86.

⁴⁷⁶ DIMK IV, 562. sz. – Barcza György aznapi jelentése.

⁴⁷⁷ Uo.

az érveket élesre, amikor hazája semmiféle győzelemnek még a közelében sincs. Amikor megszerzett győzelem gyümölcsének levétele helyett csupán egy rogyadozó status quo-ról van szó, amely megnyitotta az átrendezés lehetőségét, ám közben a történelem könyörtelen természete semmit sem változott: (mint az életben) a történelemben sem lehet semmi ingyen kapni.

*

Barcza György helyesen húzza alá emlékiratában, hogy a második bécsi döntést London mint diktátumot eleve nem ismerte el.⁴⁷⁸ Az a beállítása, mely szerint ő hiába táviratozott előre, magyar részről a fő bűnös Csáky István lett volna – „aki vakon hitt a németek győzelmében vagy legalábbis verhetetlenségében” –, Teleki Pál pedig „bár jól tudta, hogy a második bécsi döntéssel újabb igen erős kapocs létesült Magyarország és Németország között, mit sem tehetett, hogy a dolgon változtasson. A nekünk felkínált erdélyi részt visszautasítani annyit jelentett volna, mint egyszerre megtagadni az ország húszéves revíziós politikai múltját” – nos ebből valóban mélyen igaz, hogy Észak-Erdély visszatérése és a megelőző húsz esztendő magyar politikája, revíziós mozgalma között valóban eltéphetetlen kapcsolat volt. Ám (a meglévő nem lényegtelen különbségek ellenére is) merőben történetietlen a két politikus közötti különbség illetén beállítása, s ami még ennél is nagyobb csúsztatás, az a korábbi hónapok, értelemszerűen Teleki Pál miniszterelnök nevéhez kötődő, igencsak aktív magyar politikájának a teljes kifakítása. És mindeközben megint mélységesen pontosan idézi fel⁴⁷⁹ Teleki Pál – végül öngyilkosságába torkolló – dilemmáját: tudta, hogy olyan politikát folytat, amelynek jegyében „visszakaptuk a végeket, de eladtuk magát az országot, minden erkölcsi és anyagi értékével”.⁴⁸⁰

Barcza György helyesen rögzíti emlékiratában, hogy a Háromhatalmi egyezményhez Magyarország a második bécsi dön-

⁴⁷⁸ Barcza 1994, I, 476. – Bár azon állítása, hogy a második bécsi döntés „nem érinti” Angliát, aligha igaz, hiszen hogyan érintette volna a Németországgal élet-halál küzdelemben lévő Angliát az a tény, hogy e döntéssel Berlin az érdeke szerint tudott olyan megoldást találni Magyarország és Románia között, melyből következőleg két szövetségesét a korábbinál jobban köthette magához.

⁴⁷⁹ Még ha annak egyetlen „régébbi” beszélgetésükhöz történt kötése messze nem hiteles.

⁴⁸⁰ Barcza 1994, I, 477.

tés következtében csatlakozott. Ám „legelső” hatásként beállítani a kapcsolódást igencsak pontatlan.⁴⁸¹ Ribbentrop már Bécsben aláíratta Budapesttel azt a népcsoport-egyezményt, amely a magyarországi németiséget szinte teljes mértékben kiszolgáltatta a náci Volksbundnak, azt valóságos állammá téve a magyar államban. Kiengedik a börtönből Szálasi Ferencet, megkezdődik a harmadik zsidótörvény előkészítése, magyar részről előnytelen magyar–német gazdasági megállapodásokra kerül sor, októberben német „tancsapatok” vonulnak át az országon Romániába, amit Londonban egyértelműen a németeknek történt alárendelődés jeleként értelmeznek.

Mindezen túl szinte tragikomikus, ahogy megint Csáky Istvánon köszörüli a nyelvét, aki – úgymond – Hitler szavait megmásítva adott az egyezmény csatlakozásnak olyan ártatlan értelmet, „hogy az aggódó Telekit megnyugtassa, aki akkor éppen nem kísérhette el őt berlini útjára, midőn e kijelentések történtek.”⁴⁸² Indulatában a emlékező nem veszi észre hogy mindezzel éppen akarata ellenére fest az általa eszményített Teleki Pálról előnytelen portrét, hiszen e vonások révén a magyar miniszterelnök szinte már szellemi fogyatékosná degenerálódik. Nem beszélve arról az apró tényről, hogy Teleki Pál nem engedhette meg magának (bár bizonyára szívesen megtette volna⁴⁸³) az aláírási ceremóniától való elmaradását.

Hiszen az sértő tüntetés lett volna.

*

Rövidsége ellenére is az emlékirat nagyon pontosan adja vissza az 1940. decemberében Belgrádban Csáky István külügyminiszter által aláírt magyar–jugoszláv örök barátsági szerződéssel szemben Londonban eleve meglévő tartózkodást. Ezt azért is külön ki kell emelnünk, mert a magyar történeti köztudatban máig erősen

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Uo. 478.

⁴⁸³ Juhász Gyula 1988-as összefoglalásának 241. lapján egész oldalas, igencsak beszédes fénykép mutatja az aláírásra egy hatalmas képekkel dekorált folyosón vonuló díszes társaságot. Az élen természetesen Adolf Hitler halad, aki némi érdeklődéssel fordul a jobb oldalon függő képek felé. Ugyanezt teszi a balján, de illő szerénységgel mintegy fél méterrel lemaradó magyar miniszterelnök, aki szintén balra pillantva halad, ám úgy nézi a képeket, hogy látjuk: alig ha a képeken, sokkal inkább a cifra helyzeten jártak komor gondolatai. Mögötte pedig a nagy pillanat ünnepélyességét mélyen átérző Csáky István lépked.

egyoldalú kép él e megállapodással szemben. Nevezetesen, hogy e szerződéssel a magyar külpolitika nem csupán akarta, de ténylegesen el is érte (átmenetileg) a Berlinnel szembeni önállóságának erősítését.⁴⁸⁴ A szándék vitathatatlanul ez volt, maga a tett ellenben igencsak belesimult Németország dél-kelet-európai politikájába. Amikor a tárgyalások megindulásának tényét a követ bejelentette a vezértitkárnak, Cadogan-nek, akkor a partnere „azt felelte, hogy nézete szerint ez a lépésünk örvendetesnek mondható akkor, ha általa Magyarország önállósági törekvésének ad kifejezést és amaz igyekezetének, hogy a német befolyás alól magát az egyik szomszédjával kötött szerződés által némileg kivonja. Ha azonban a magyar kormány e politikai közeledésben mintegy a német hatalmi terjeszkedés szálláscsinálójaként szerepel, és Jugoszláviának a tengelybe való bevonását célozná, úgy ez már egészen más megítélés alá esne.”⁴⁸⁵

Amit ellenben Barcza ehhez hozzáfűz, az megint csak így a valóságban nem létezett Teleki–Csáky dichotómiát, valamint Barczának a magyar politikával szembeni *sarkos* szemben állását sugallja. „Én természetesen az előbbi gondolatmenetet helyeseltem, bár ismerve Csákyt, nem voltam erről meggyőződve.” Félreértések elkerülése végett ismét hangsúlyoznunk kell, hogy Csáky valóban távol volt Teleki Pál államférfiúi képességétől, körültekintésétől, ám Teleki Pálnak volt a külügyminisztere. És mint ma-

⁴⁸⁴ Aztán a 20., *Németország Jugoszlávia ellen fordul. Teleki halála. Anglia megszakítja a diplomáciai viszonyt Magyarországgal* c. fejezetben maga Barcza is e közgondolkodás jegyében, azt erősítve tér vissza a történetre. A német érdekek meglétét nem említve azt írja, hogy a szerződést a németek „gyanakvással” fogadták. Az elbeszélésben *itt* nem jelenik meg Görögország Mussolini által kudarcba fulladt megtámadása, pedig ez volt az origó, innen érthető, hogy miért lesz fontos Hitler számára a magyar–jugoszláv megállapodás, amely hidat képezett Belgrádnak a Háromhatalmi szerződéshez történő csatlakoztatásához, hogy zavartalan útja legyen a német hadseregnek Magyarországon és Jugoszlávián át Görögország megtámadására. Mind e helyett csak a valóban létezett németellenes elgondolásokról van szó, s így természetesen nagyon logikus, csak éppen féloldalas annak emlegetése, hogy „Hitler és diplomáciai rossz szelleme, Ribbentrop mindezt nagy bizalmatlansággal szemlélte.” Barcza 1994, I, 469. Aztán további torzítás ahogyan a felszínen járva Barcza György Ribbentropot látatja Hitler „diplomáciai rossz szellemének”, miközben e „szellem” szabályosan rettegett Hitlertől és környezete vele szemben alkalmazott intrikáinak rontó hatásáról. – Ld. erre Pritz 1999, 92-96, 139. Igencsak egyéni nézetet képviselt az akkori bukaresti követ, Bárdossy László, aki megsejtette az aláírás tényében megbúvó, s majd a maga drámaiságában az 1941. március végén Belgrádban bekövetkezett fordulat nyomán kibontakozott konfliktust. Ld. Ullein-Reviczky 1993, 84.

⁴⁸⁵ Barcza 1994, I, 479.

gyar külügyminiszternek alaptörekvése természetesen a magyar érdekek képviselete volt. Más dolog, hogy Csáky (messze nem egyedülként) abban a téves meggyőződésben politizált: a magyar érdekek védelmének leghatékonyabb útja a német törekvések mennél nagyobb mértékű tekintetbe vétele.

Ha nem teszünk mást, csupán végiglapozzuk Barcza György Csáky Istvánhoz írott, nem csekély számban kiadott korabeli jelentéseit, s megnézzük e dokumentumokat záró udvariassági fordulatokat, akkor nem lehet szabadulni attól az érzéstől, hogy a követ ugyancsak túlteljesítette az e téren természetes normát: egyértelműen azt a benyomást keltik, hogy a követ Londonban is a bensőséges nagyrabecsülés érzésével kötődött miniszteréhez.⁴⁸⁶

Köztörténeti tény, hogy az aláírási ceremónia után tartott vadászon Csáky István halálos kimenetelű tüdőgyulladást⁴⁸⁷ kapott. „Így végezte be fiatalon pályafutását ez a nagyra törő és eszközeiben nem válogatós ember, aki magát már-már a magyar Führerként látta, és kétszínű magatartásával és vak németbarátságával hazájának sok kárt okozott.” Az angol sajtó „néhány udvarias frázis” kíséretében, kritika nélkül búcsúzott tőle. Amikor Barcza György ezt a Foreign Office-ban megemlítette, akkor „kérem, a brit oroszlán sohasem rúg bele egy halott ... külügyminiszterbe” feleletet kapta.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ „Magyarországról – fejezi be Barcza Csákyhoz 1939. október 31-én írott terjedelmes jelentését – ma már itt mindenki a legnagyobb elismerés, sőt rokonszenv hangján beszél. Az angol közvélemény, mely a háború kezdete előtt egyes külső jelekből azt a téves következtetést vont le, hogy Magyarország a német politika vak eszköze, most csodálattal győződött meg arról, hogy ez nincsen így és nyíltan elismeri nehéz helyzetünkben követett óvatos, de hazafiasan önérzetes külpolitikánk eddigi sikerét.” (DIMK IV, 447. sz.) – Két héttel később, november 14-én egyszerre három (!) levelet intéz Csákyhoz. Ebből kétőben „Hűséges híved” formulával zárja sorait, a harmadik ezeken is alaposan túltesz az alábbi záró mondattal: „Sargent úr Magyarországra vonatkozólag ismét kifejezte elismerését afelett, ahogyan mi nehéz helyzetünkben de facto semlegességünket fenntartjuk és biztosított arról, hogy a rokonszenv irántunk itt úgy hivatalos mint társadalmi körökben állandóan nő.” (Uo. 461., 462. és 463. sz.) – A dolog cífraságát vélhetőleg felesleges az Olvasónak magyarázni. Bőven elegendő visszautalni a róla korábban írottakra. (Ld. erre – pl. – a 188–189, 221–222. lapon írottakat.) „Őszinte tisztelettel igaz híved”, „kész híved és barátod” – olvasható a Csákyhoz 1939. november 18-án, majd 1940. február 7-én írt levél végén (uo. 473. és 525.sz.) Nem lehet mondani, hogy Barcza György meglegedett volna valami szokványos udvariassági formulával.

És e jelentések éppen azokból a hónapokból valóak, amelyekről az emlékirat a fekete gyász komorságával „tájékoztat”.

⁴⁸⁷ Barcza vesegyulladását említ. (Barcza 1994, I, 480.)

⁴⁸⁸ Uo.

Lehet, hogy ez volt a válasz, bár enyhén motoszkál bennünk a kétely. Ám afelől semmi kétségünk, hogy egy effajta válasznak a tartalma aligha pontos, s még világosabban láthatóak a követ negatív érzelmei...

*

Csáky Istvánnak – ismeretesen – Bárdossy László lett az utóda. A kiválasztásban Barcza szerint Kánya Kálmán – „kinek sajnos személyi kérdésekben szerencsétlen keze és igen rossz pszichológiai érzéke volt” – ajánlata lett volna a döntő. Az utód „vehemens természetű, ideges, mindenben túlzó ember volt, kevés politikai ítélettel és tapasztalattal.” E vonások a nagyon súlyos kimenetelű miniszterelnöksége révén égtek Bárdossy László portréjára. Magát a negatív rajzolatot a memoár így enyhíti: „feltehető volt, hogy főnöke, Teleki iránt lojálisabb lesz, mint volt az elődje, és nem fűtik majd oly mértékten ambíciók, mint azt.”⁴⁸⁹

Bárdossy László nem csupán lojálisabb, hanem kimondottan lojális volt miniszterelnökével szemben. Az ő nagy hibája – politikai értelemben: bűne – azzal kezdődött, hogy nem volt hajlandó megszívlelni Teleki Pál öngyilkosságának üzenetét: zsákutcába visz ez a politika, nem szabad továbbmenni.

Amíg azonban Teleki Pál élt, külügyminisztere körültekintő beosztottnak, megbízható partnernek bizonyult.

Az időfelbontás módszere minden írástudó ember szuverén joga, hiszen sokat segíthet az elbeszélés színességének megteremtésében. Egy dolog azonban – olyan munka esetében, amely nem fikciót, hanem a múlt hiteles elbeszélését ígéri – nem megengedhető.

Nem szabad az ok-okozati összefüggéseket eltüntetni.

Az aligha kifogásolható tehát, hogy Barcza György a fentiek elbeszélése *után* eleveníti fel a német csapatok – Londonban kiváltképpen kedvezőtlenül fogadott – Magyarországon át Romániába történt átvonulása 1940 októberi⁴⁹⁰ engedélyezésének a történetét. Az ellenben meglehetősen nagy hiba, hogy szót sem ejt közben a második bécsi döntéssel való igencsak evidens kapcsolatról. Elbeszélése középpontjába az a valóban ügyetlen, igencsak

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Az átvonulás terve a németek részéről már 1940 első felében napirendre került, s ennek nyomán sok nemzetközi találkozás, tárgyalás, jelentés, utasítás tárgyává vált. Ld. – többek között – Bán D. 1999, L. Balogh 2002.

átlátszó, Csáky által fémjelzett manőver került, hogy az átvonulást nem a németek, hanem a románok kérték volna.

Londonban valóban mosolyogva csodálkoztak azon, „hogyan Magyarország egy román kívánság iránt egyszerre ilyen nagy előzékenységet mutat.”⁴⁹¹ Az angol elvárások és a budapesti kötelmek között – nem túlzás, ha így mondjuk – vergődő diplomata kései stressz-oldó soraiként olvassuk igencsak jogos kifakadását: „Budapesten mindig azt képzelték, hogy a külföldnek bármilyen naiv dajkamesét feltálalhatunk, azt el is fogják hinni nekünk. Néha a legképtelenebb és politikailag legnaivabb magyarázatokat igyekezett adni a magyar kormány olyan események belső rugóinak és indokainak, melyekről a külföldön mindenki jól tudta, hogy nem lehetnek helytállóak. Pesten gyakran azt hitték, hogy a külföld és az idegen kormányok teljesen tájékozatlanok, így mindent elhisznek, ami nekünk kedvező és jó. Ez ellen a tévhit ellen egész pályám alatt gyakran, de legtöbbször hiába harcoltam, mert a pesti új magyar diplomaták abból a tévhitből indultak ki, hogy a diplomácia egyik fő eleme a hazudozás és a tények elferdítése, holott az ilyen trükköknek külföldön senki nem ül fel, mivel rendszeren igen jól vannak mindenről értesülve.”⁴⁹² (Kiemelések – P. P.)

A kifakadás alapvetően – ismételjük – jogos. Ám a keserűség, az indulat a volt követet itt is túlzásokra ragadtatja. „Az ilyen trükköknek külföldön senki nem ül fel, mivel rendszeren igen jól vannak mindenről értesülve” – olvassuk. Ezzel szemben a diplomácia világa tele volt, tele van és tele lesz a különféle félrevezetési manőverekkel, ha úgy tetszik *trükkökkel*. És a diplomaták folyton küszködtek, küszködnek, s küszködni fognak a megfelelő mennyiségű és minőségű értesülések beszerzésének jogos igényével, szenvedtek, szenvednek, szenvedni fognak annak hiányával. Természetesen mindig az adott helyzettől függ, hogy az effajta manőverek átlátszóak vagy sem, illetve a két szélső érték között hol foglalnak helyet. Nem kétséges, hogy az adott konkrét esetben az angol diplomáciának bőséggel rendelkezett annyi ismerettel a magyar–román viszonyról, hogy efféle magyarázkodás csakis kontraproduktív lehetett. Barcza kijelentésének általánosító érvénye ellenben minden bizonnyal valótlannul állít ki rossz bizonyítványt a Horthy-korszak magyar diplomáciájáról.

⁴⁹¹ Barcza 1994, I, 481.

⁴⁹² Uo. 482–483.

Vajon kik voltak azok „a pesti új magyar diplomaták”, akikkel Barcza Györgynek „egész” pályáján kellett harcolnia? Ezekkel bizonyosan nem kellett harcolnia a közös szolgálatban, márpedig *egész* pályájának az is része volt, hiszen 1911 őszén kezdte el ezt a szép hivatást. Az új pesti diplomaták kifejezés mögött két garnitúra rejtőzhetett. Az egyik azoknak a köre, akik nem a közös szolgálatból jöttek az önálló magyar külügyi szolgálatba. Ezekkel szemben azonban ez a nagy keserűség aligha halmozódhatott fel, hiszen éppen ellenkezőleg, inkább őket mardosta a keserűség, mert (bár igencsak szerették volna) képtelennek bizonyultak az új szolgálat irányítására. Gyakorlatilag éppen ellenkezőleg történt: az apparátust éppen Barcza György és elvbarátai, az ún. *ballplatzia*k majorizálták.⁴⁹³

Aligha véletlenül lesz Barcza György előbb a kulcsfontosságú Politikai osztály vezetője, majd az Apostoli Szentszék melletti követi állás (nem beszélve az egész apparátuson belül kirívóan hosszú, több mint tíz esztendőes időszakot) sem a mellőzöttség jele.⁴⁹⁴ És szintén ennek a háttérnek az ereje viszi el őt a londoni állomáshely irányítására is.

Az új pesti diplomaták kifejezés mögött kereshetjük azt (a végeredményben szintén torzóban maradt) szerény elmozdulást, amely Gömbös Gyula miniszterelnökségével veszi kezdetét, s amely valamelyest folytatódik majd Imrédy Béla kormányfősége alatt is. Tehát azokról van szó, akik valóban meg akarták törni a régi garnitúra hatalmát, akik – nem csekély mértékben az európai diplomáciában a harmincas évek derekától zajló átrendeződéssel párhuzamosan – a tekintélyuralmi rendszerekkel rokonszenveztek, s akik a magyar külügyi szolgálatot is a Berlin melletti szoros elkötelezettség pályájára állították volna.⁴⁹⁵

Egészében azonban ez a kísérlet sem hozott áttörést. Bizonyosság erre az a tény, hogy Kállay Miklós külpolitikai törekvéseinek ez az apparátus éppen nem volt elgáncsolója, inkább a lehetőségig segítője. Való igaz, hogy Kállay Miklós nem tudta sikerre vinni külpolitikai programját, ám nagyot hibáznánk, ha ennek okai

⁴⁹³ Pritz 1995, 37–56.

⁴⁹⁴ A Külügyi Közlöny, a Külügyminisztérium hivatalos lapjának adatai szerint Barcza 1925. október 22-től vezette a Politikai osztályt, 1927. szeptember 22-től a vatikáni követséget irányította 1938 májusában Londonba történt áthelyezéséig.

⁴⁹⁵ Pritz 1995, 57–103.

között valamely előkelő helyet a külügyi szolgálat számára jelöl-nénk ki.⁴⁹⁶

Amikor Barcza az új pesti diplomatákat szidalmazza, akkor tulajdonképpen annak a revíziós külpolitikának a következményein kesereg, amely hazánkat odatapasztotta a náci Németország gályájához, s ebből következően a londoni magyar követ lényegében teljesen eszköztelen maradt.

Ennek a külpolitikának a külügyi apparátuson belül is voltak, s a fergeteges német sikerek bővületében El-Alameniig, Sztálingrádig egyre többen, akik elvesztették a másik oldal győzelme mérlegelésének a képességét, s ezek élén volt Csáky István, majd Bárdossy László.

Mielőtt azonban ennek a témakörnek a végére pontot ten-nénk, a körültekintő ábrázolás jegyében ismét fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Barcza György ugyan messze nem Csáky István, Sztójay Döme és hozzájuk hasonlóak szemüvegén át nézte a világot és az elképzelt jövőt, ám az a nagy-nagy távolságtartás, amellyel a maga korabeli helyzetét és nézeteit memoárjában ábrázolja, az bizony számos ponton ugyancsak konstruált, későbbi nézeteit erősen visszavetítő.

Barcza Györgynek – ismét hangsúlyozzuk – teljesen igaza van, amikor konkrétan bírálja azt a rövid látó politikát, amellyel Csáky István a Foreign Office-t akarta félrevezetni. Ám nem kell kilépnünk az 1940-es esztendőből, elegendő visszautalnunk arra a március 6-i Barcza-Cadogan találkozóra, amelyről fennmaradt követi jelentésben éppen Barcza (természetesen akaratlanul) saját magáról állít ki hasonló bizonyítványt: Sir Alexander – úgy-mond, mint idéztük – azért ismerte el állítólag a magyar érvelés indokoltságát, „mert úgy állítottam be a dolgot, hogy a néprajzi elv tipikusan német taktika volt, ami absolute nem vált be például a cseh kérdésben.”⁴⁹⁷

A néprajzi elv miért lett volna „német taktika”? A néprajzi elv (bár a kevert népességi viszonyok közepette messze nem egyszerű az alkalmazása) nem csupán általános elve volt a rendezés-nek, és ebből is következően valóban ott szerepelt a náci diplomácia szótárában is, ám többnyire (mondjuk kis hazánkban) éppen azok voltak a hívei, akik leszámoltak a Szent István-i Magyaror-

⁴⁹⁶ Visszaemlékezéseiben maga Kállay sem tesz semmiféle szemrehányást velük szemben, inkább elismerően szól tevékenységükről. Ld. Kállay 1991.

⁴⁹⁷ DIMK IV, 562. sz.

szág visszahozhatatlanságának ábrándjával, akik valóban méltányos megoldásra törekedtek.

Az a Barcza György, aki oly joggal mond kemény kritikát Csáky István és a hozzá hasonlók primitív manipulációs törekvéseiről, nem éppen magas színvonalon sározza a néprajzi elvet az angol diplomaták előtt annak „tipikusan német taktika”-ként történő beállításával.

És még valamit: Barcza György londoni tevékenységével legjobb tudása szerint kísérelte a végzetet elhárítani, ám a tárgyilagosság jegyében ki kell mondanunk, hogy míg e poszton teljesítményt igényelt a magyar politikai olyatén képviselője, hogy azt London is mennél inkább akceptálja, ám az angol fővárosban nem volt kimondottan nagy teljesítmény németellenes politikát vinni. A „mi lett volna, ha” lápvilágát kerülve is kimondható, hogy Barcza György Berlinben sem Sztójay Döme sem az ő saját londoni vonalvezetését nem kopírozhatta volna. Nincs arra hiteles feleletünk, és ezért teljesen felesleges lenne azon töprengeni, hogy miképpen hajtotta volna Barcza György végre Csáky István utasításait a Führer fővárosában. Ám az biztos, hogy nagyon-nagyon felületes tanácsot adott miniszterelnökének, amikor 1939/1940 telén (utolsó személyes találkozásuk alkalmából) azt indítványozta: Berlinbe történő helyezésével – „hol kitombolhatja németbarátságát” – szabaduljon meg Csáky Istvántól.⁴⁹⁸

Furcsa dolog a nagy tapasztalatú, volt diplomatának a szemére lobbantani, amit ő egyébként bizonyosan abszolút világosan tudott: egy nagyhatalom vonzásában élő kis ország számára az ilyen követi poszt éppen nem lehet (józan politika esetén) terepe az adott nagyhatalom iránti személyes szimpátia „kitombolásának”. Éppen ellenkezőleg: magas diplomáciát igényelt, amelynek jegyében meg kell felelni a domináns helyzetben lévő nagyhatalom elvárásainak, de úgy, hogy közben a lehető legteljesebb mértékben érvényesüljön a nemzeti érdek, s mindeközben megőrződjön egy új helyzetre való átállás képessége.

Köztudomású, hogy Sztójay Döme messze nem felelt meg ezen követelménynek, miközben nem kétséges, hogy igenis volt bizonyos (szerény) mozgástér az érdekeink sikeresebb megvalósítására...

*

⁴⁹⁸ Barcza 1994, I. 449.

A memoár következő fejezete Teleki Barczához intézett nevezetes, március 12-i utolsó leveléről,⁴⁹⁹ az annak nyomán Eden-nel folytatott beszélgetéséről, s ennek kapcsán Bárdossy Barczát Györgyöt ért, fentebb már részletesen taglalt⁵⁰⁰ vádjával, valamint a népszövetségi kölcsön akkor még esedékes (angol befektetőkkel szembeni) törlesztő részletei Csáky által tervezett felfüggesztésével, majd a követi intervenció hatására megszületett kompromisszummal foglalkozik.⁵⁰¹

*

Az utolsó előtti, 20. fejezet első passzusairól korábbi elemzéseink kapcsán már szót kellett ejtenünk,⁵⁰² itt *in medias res* Teleki Pál öngyilkossága elbeszélésének szemügyre vételével kezdhetjük.

„Egy reggel, április 3-a volt, a rádiót felcsavarva, megdöbbenéssel hallottam, hogy egy német állomás azt jelenti, hogy 'Teleki gróf magyar miniszterelnök és neje ma reggel váratlanul elhunytak. Halálának oka ismeretlen'. Azonnal tisztában voltam azzal, hogy mi történt. Teleki öngyilkos lett, ami viszont azt jelentette, hogy belépünk a háborúba. *De azt sem tartottam kizártnak, hogy Telekit a németek gyilkoltatták meg, mert ő volt a legnagyobb akadálya annak, hogy Magyarországot fokozatosan hatalmukba kerítsék.*” (Kiemelés – P.P.)⁵⁰³

Hallatlanul érdekes látni, hogy a magyar történetpolitikai gondolkodás egyik strukturális gyengesége, nevezetesen a hibáinkkal való szembenézés erőtlensége mily komoly pozíciókkal rendelkezik. Hiszen semmi kétség, hogy Barcza György – minden gondolkodási gyengeségével – a haza társadalom élvonalába tartozott. Az sem kétséges, hogy több ízben magától az elhunytól értesült öngyilkossági hajlamáról. Memoárjában számos helyen értekezik a miniszterelnök dilemmájáról, nevezetesen, hogy nem szabad feladni a revíziós programot, miközben ő látja legvilágosabban annak szörnyű árát: „visszakaptuk a végeket, de eladtuk magát az országot, minden erkölcsi és anyagi értékével”.⁵⁰⁴ Ez a fogalmazás kristály tisztán jelzi – „eladtuk magát az orszá-

⁴⁹⁹ Barcza 1994, II, 297-302. o. – Nem minden tanulság nélküli egybevetni ezt a levelet a miniszterelnök aznapi leiratával. DIMK V, 621. sz.

⁵⁰⁰ Ld. a 186–187. lapon írottakat.

⁵⁰¹ Barcza 1994, I. 484-488.

⁵⁰² Ld. a 484. jegyzetet.

⁵⁰³ Barcza 1994, I, 490.

⁵⁰⁴ Uo. 477.

got” –, hogy (a súlyos meghatározottságokkal együtt is) nincs itt semmi fátum, lett volna lehetőség a másfajta cselekvésre, teljesen hamis Barcza számtalan eszmefuttatása a „németekről”, s most még mielőtt megerősödne abban, amivel egyébként „azonnal tisztában volt”, rögvest hozzáteszi azt, amely akkor, s azóta is nem kevés honfitársunk tudatát fertőzi: „Telekit a németek gyilkoltatták meg”.

Miért is kellett ezt a németeknek – úgymond – megtenniök? „Mert ő volt a legnagyobb akadálya annak, hogy Magyarországot fokozatosan hatalmukba kerítsék.”

Az emlékirat szövegének elemzése során számtalanszor mutattunk rá arra, hogy ez a textus nem kevés pontján konstruált, nem a múlt valóságát tükrözi. Eredeti Barcza-szövegekkel is ütköztettük ezeket a helyeket, hogy az olvasóban a kételynek ír-magja sem maradjon. Nem szabad hitelt adnunk a memoáíráló által sugallt képnek, mely szerint Magyarország – például – már 1939 őszén „politikailag ... teljesen a német oldalhoz, azaz a tengelyhez van láncolva”⁵⁰⁵, hiszen még ha hízelegni is akar a követ külügyminiszterének, tehát aligha írhatja valósághűen azt, hogy az angol külügyminiszter 1940 február első felében (tehát fél esztendővel később) bámulja külpolitikánkat, mely a mai nehéz időkben össze volt képes egyeztetni ... az ügyességet és a becsületességet”⁵⁰⁶, afelől nincsen kételyünk, hogy a németekkel megbékélést kereső angol külügyminiszter valóban méltányolta Teleki Pál külpolitikája (sajnos aztán majd átmenetinek bizonyult) eredményességét. És mindennek jegyében természetesen minden valószínűséggel joggal tehetünk kérdőjelt a memoár azon (pontosan nem megmondható, hogy mikorra, ám hozzávetőleg 1940 őszére vonatkozó) megállapítása mellé is, mely így hangzik: „Mást Magyarországra akkor Londonban már nem lehetett mondani, mint csupán azt, hogy annyira a német befolyás és erőszakos nyomás alá került, hogy a kormány nem is ura már a helyzetnek.” Azt hihetnénk éppen elég már ebből a túlzásból. De az emlékező követnek más volt a véleménye, s ráduplicál: „Ez volt még a legenyhébb megítélése annak, ami nálunk történt.”⁵⁰⁷

Aztán mind e túlzások nyomán a volt követ meghökkentő logikai bukfencet vetve kijelenti: „Telekit a németek gyilkoltatták

⁵⁰⁵ Uo. 441.

⁵⁰⁶ DIMK IV, 694. o.

⁵⁰⁷ Barcza 1994, I. 484.

meg, mert ő volt a legnagyobb akadálya annak, hogy Magyarországot fokozatosan hatalmukba kerítsék.”

Miről van itt tehát szó valójában? Úgy véljük, ez a kacskaringó azért következik be, mert természetesen az emlékező volt követ sem feledte, hogy Magyarországnak volt még nem lebecsülendő mozgástere a németekkel szemben, s azok egyáltalán nem kényszerítenek bele bennünket – hiszen (minden tehertételével együtt is) független országról van szó – a Belgrád elleni akciójukba, helyette korrekt ajánlatot tesznek: együttműködés esetén Magyarország visszanyeri a déli végeken 1918 után elvesztett területeit.

A lényeg tehát nem az, ami egyébként igaz volt, hogy minden meghatározottságokkal együtt is volt mozgástér. A lényeg az volt, hogy ezt a mozgástérrel a korabeli magyar politika nem az anyaország megőrzésére, hanem – ahogy azt Gratz Gusztáv Bethlen István politikájára mondta,⁵⁰⁸ s e mondás erre a helyzetre is nagyon pontosan illik – egyfajta *lutri*-politikára használta, hogy a Délvidéket visszanyerje.

Adolf Hitler bandita volt, a nemzetiszocialista Németország pedig szörnyű jövőt készített az általa meghódított világ számára. Ám a bandita is tehet korrekt ajánlatot, s a Sztójay Dömével megküldött üzenet ilyen volt. Legyen viszont az ajánlat bármennyire is vonzó, a szélesebb *környülállások* okán azt nem lett volna szabad elfogadni. Nem lett volna szabad elfogadni,⁵⁰⁹ mert 1./ feltéve, de nem elfogadva, hogy a náci Németország megnyeri a háborút, olyan világot akart berendezni, amely a magyarság

⁵⁰⁸ „A hatvanhetes politika eszmemeneteiben felnevelkedett politikusokat ellenfeleik bátortalanoknak, túlságosan aggályoskodóknak, a bekövetkezett változásokkal túl könnyen megalkuvóknak tartották, ők maguk viszont azt a politikát, amely valamely nagyhatalomnak az európai politikában való felemelkedésére építi a maga számításait, a lutrijáték egy nemének tartották, amellyel szerencsés esetben sokat lehet ugyan nyerni, az ellenkező esetben azonban mindent el lehet veszíteni” – írja Gratz Gusztáv sokáig lappangott kéziratában, amellyel a két háború közötti magyar történelmet foglalta össze. (Gratz 2001, 212.) Gratz Gusztáv jellemzése pontosan illik a magyar politikára, amely kezdetől fogva tisztában volt a saját erő végtelen gyengeségével, s kezdetől nagyhatalmi partnerre várt. Az elmondottak annyiban nem állták ki a történelem próbáját, hogy e lutrijátékkal 1941-re el lehetett érni a trianoni Magyarország majd megduplázódását, ám aztán minden elveszett, s elpusztult kilencszázezer magyar élete, a nemzeti vagyon óriási hányada. – Vö. még: Pritz 2005, 195–210.

⁵⁰⁹ A történész amikor ezt mondja, akkor természetesen azt sem hallgatja el, hogy hatalmas erő kellett volna nemzeti paradigmában a visszautasításhoz. Teleki tudta, hogy vissza kell utasítani az ajánlatot, ám ezt a tudást nem arra kamatoztatta, hogy maga álljon a fordulat élére, hanem öngyilkossága megrázó tényével üzent meg a fordulat szükségességét. Az utód, a tisztviselő, az állam-

számára sem kecsegtetett, nemhogy sok jóval, de már akkoron pedzették nem csekély hatalmi jogosítvánnyal rendelkező német körök, hogy vissza kell venni a megnövekedett magyar területekből.⁵¹⁰ 2./ Nem lett volna szabad elfogadni a hitleri ajánlatot, mert az ország területének megnagyobbodása csakis kérész életű lehetett, amelynek utána az egész országnak, az egész nemzetnek, s leginkább a leginkább kiszolgáltatott, mindig legtöbbet szenvedő népnek kellett a bukással szörnyű árat fizetnie.

*

„Az angol sajtó Telekit úgy parentálta el – fogalmazza meg a memoár az öngyilkosság londoni visszhangját –, mintha egy szövetséges állam és nemzet közbecsülésben álló kormányfője lett volna. 'Hazája becsületéért ment a halálba – írták a lapok –, mert nem akart élni a meggyalázott, német rabszolgaságba jutott Magyarországon.' 'Teleki halála égbekiáltó tiltakozás a németek erőszaka ellen, Magyarország első gentlemanja meghalt' – írta egy másik lap. 'Teleki, a nagy hazafi, halálával tiltakozik a német erőszak ellen' – írta egy harmadik.”⁵¹¹

A korabeli magyar–angol kapcsolatok monográfüsa csak villanásnyit ír az angol sajtóban tükrözödő visszhangról,⁵¹² magunk azt nem kutattuk. Tehát végső soron nyitva hagyva a kérdést, hogy valóban ez volt-e az angol sajtó véleménye, de valószínűsítve a memoár e pontjának hitelességét azt kell egyértelműen mondanunk, hogy hamis ez a Teleki-kép. Mert nem volt szó né-

férfiúi vonásokkal nem rendelkező Bárdossy László azonban erre képtelennek bizonyult, s ment tovább az addigi úton. Igaz, ez az út nem az ő személyes tulajdona, hanem a korabeli hivatalos Magyarország akarata volt.

⁵¹⁰ Pritz 1999, 112–130.

⁵¹¹ Barcza 1994, I, 490–491.

⁵¹² Csupán összegzően egy rövid bekezdést szentel a témának. Eszerint „az angol sajtóban is elég nagy teret szenteltek Teleki halálának. A *Times* április 4-i számában hosszú nekrológ jelent meg róla. A laptudósító e szavakkal méltatta érdemeit: 'Teleki sosem futott a németek után, mint némelyik minisztere. Beleegyezett Magyarország alárendelt szerepébe, mert úgy vélte, hogy az ország tehetetlen és a függés a kisebbik rossz. De világos, hogy amikor Németország a jugoszláv felkeléssel szembe nézett, új és súlyos követeléseket támasztott Magyarországgal szemben, mégpedig a német tervekben való aktívabb közreműködést. Mint tisztességes hazafi, Teleki nem fogadhatta el őket. Mint Németország kiszolgálója nem utasíthatta vissza őket.'” Bán D. 1998, 135. – Láthatjuk, hogy a tekintélyes londoni lap is valótlán képet rajzolt, amely csak egy vonatkozásban tér el a Barcza által sugalttól: Barcza sehol nem írja, hogy Teleki Pál Németország kiszolgálója lett volna.

met erőszakról, s még kevésbé volt szó német rabszolgaságról. Német ajánlatról volt szó, amelyet a hazánkkal 1938-tól immáron szomszédos birodalom súlya természetesen alaposan nyomatékossított, amelyet, ha nem is olyan módon, ahogy azt Horthy Miklós tette volna, de megfelelő tartással, s a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április elsejei ülésén kialakított formula alapján Teleki kész volt elfogadni. Aztán másnap megjött Barcza nevezetes sürgönye Londonból, amely világossá tette számára: nincs az a formula, amelyet Őfelsége kormánya akceptálna.

Bán D. András *némileg* szembefordul a szakirodalom álláspontjával, kisebbnek látja Barcza táviratának sorsdöntő jelentőségét. Mert azzal érvel, hogy az angolok – egészen konkrétan a Foreign Office vezértitkára, Cadogan – már 1940 őszén (a német tancsapatok Romániába történő átvonulásának engedélyezése kapcsán) világosan megmondták: ha Magyarország ugyanezt déli szomszédjával szemben is megtenné, az nem fogják így tudomásul venni: megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Budapesttel.⁵¹³ Magunk is osztjuk Bán D. András figyelmeztetését addig a pontig, amíg arról van szó, hogy az őszi londoni szavak igencsak elraktározódhattak Teleki Pál emlékezetében. Ám a kapcsolódás értelme – vélelmünk szerint – éppen ellenkező: vagyis azt mondjuk, hogy az április 2-i Barcza távirat azért is letaglózóan hatott a magyar miniszterelnökre, mert az azt üzenete számára, hogy itt egy roppant konzekvens, kemény, hónapokra visszanyúló gyökerzettel rendelkező angol álláspontról van szó.⁵¹⁴ Ekképpen tehát az októberi üzenet nem csökkenti, hanem éppen erősíti a szakirodalom álláspontjának erejét.

„Magyarországnak – összegzi a sajtóviasszhangot a memoáríró követ – húszéves fennállása⁵¹⁵ óta soha ilyen jó sajtója nem volt, mint akkor, sajnos, csak egy-két napig. A követségre sorban jöttek a személyes vagy írásban kifejezett részvétnyilatkozatok.

⁵¹³ Uo. 129-130.

⁵¹⁴ Vélelmünk szerint Bán D. András azért is fogalmaz a szakirodalomba beívódott állásponttal szemben igen visszafogottan – „nem fogadhatjuk el *teljesen* ezt a véleményt több okból sem” – mert maga is látja, hogy „Barcza emlékezetében nyilvánvalóan összemosódtak különböző látogatásai a Foreign Office-ban” (Bán D. 1998, 130.), s már önmagában az emlékirattal szembeni effajta kételkedés is elegendő számára, hogy óvatosan korrigálja a szakirodalmat. A szerzővel ellentétben magunk az egész emlékirat hitelével szemben jóval erősebb kételyeket táplálunk, ám e ponton éppen nem gondoljuk azt, hogy e valóban létező problémák reális kételyeket ébreszthetnek az április 2-i távirat sorsfordító jelentőségét illetően.

⁵¹⁵ Tehát a trianoni Magyarorszuágról van szó – P.P.

Churchill a kabinetfőnökét, Mr. Eden a Foreign Office protokollfőnökét küldte hozzám meleg részvétnyilatkozattal. Kollégáim, követek, nagykövetek kerestek fel, angolok jöttek kondoleálni, táviratok, levelek tömegét kaptam, kitűztük, félárbocra eresztve, az angyalos címerű magyar lobogót a követségre. Nem is tudtam, hogy ennyire népszerűek is lehetünk még akkor Londonban. Szomorú, leverő népszerűség volt ez, mert jól tudtam, hogy soká nem fog tartani! Midőn megköszöntem Churchill részvétét, azt üzentem neki, hogy Teleki tragikus tetteben lássa Magyarország hazafiasan és önérzetesen érző és gondolkodó néprétegeinek tiltakozását a németek erőszaka ellen.”⁵¹⁶

A szavak szépek – „csak” az adott helyzetre nem teljesen illelők. Azt (ha betű szerint nem is, ám tartalmilag) valóban pontosan jelzik, hogy az öngyilkosságnak Angliában máshogy volt nagyobb a visszhangja, mint idehaza. Ám Teleki tette semmit sem tükrözött az „önérzetesen érző és gondolkodó néprétegek” „németek erőszaka ellen”-i tiltakozásáról, mert a korabeli Magyarország politikai struktúrája messze nem így nézett ki: a néprétegek régen megtanulták, hogy ne akarjanak az országos politikába beleszólni, érzelmeik és gondolataik mindennapi megélhetési gondjaikban általában kimerültek. A politizáló nemzet zöme, élén a politikai osztállyal pedig éppen nem akarta megérteni Teleki tragikus tetteinek értelmét.

Másfelől pedig – ismételhetjük – üres tiráda a német erőszak emlegetése. Ajánlat volt, s még azt sem lehet mondani, hogy annak (a német erőfölényen túlmenően) különösebben erőszakos jellege lett volna.

„Az események azután már drámai gyorsasággal peregtek. A németek hadat üzentek Jugoszláviának (április 6.), Magyarország elrendelte a részleges mozgósítást, és a magyar csapatok megindultak a németekkel együtt Jugoszlávia ellen.”⁵¹⁷

Az események valóban drámai gyorsasággal, ám messze nem így peregtek. Bizarrr dolog, mégis azt kell mondanunk, hogy hiába a memoárból áradó Teleki iránti nagy-nagy tisztelet, hiába a megkonstruált (nem létezett) ellentmondás a tényleges és a sugallt Teleki Pál-féle külpolitika között, ebben az elbeszélésben eltűnik a magyar miniszterelnök utolsó előtti tette, s így nyoma sincsen a történelmi valóságnak. Annak, hogy a magyar csapatok

⁵¹⁶ Barcza 1994, I, 491.

⁵¹⁷ Uo.

bizony nem indultak el a német támadás nyomán *azonnal*, a magyar politikának áprilisban (nem úgy, mint bő két hónappal később, a valóban végzetet jelentő, Szovjetunió elleni háborúban) bizony volt türelme megvárni az események Teleki-formula szerinti alakulását. Tehát Magyarország soha nem támadta meg Jugoszláviát, megvárta annak szétesését. Ez április 10-én, a zágrábi horvát függetlenségi nyilatkozat elhangzásával következett be, ennek nyomán hangzik el a kormányzói (egyébként Bárdossy László megfogalmazta, s általa szabályosan ellenjegyzett) hadparancs, s indulnak meg majd a magyar honvédek másnap, április 11-én a Délvidék elfoglalására.

Jugoszláviának a kilencvenes években bekövetkezett szétesése nyomán, e semmiféle külső erő által nem kikényszerített, inkább késleltetett folyamat bekövetkezésének ismeretében egyértelműen leszögezhetjük: a Teleki-féle formulának, a korabeli magyar külpolitikának volt jogosultsága. Ám e jogosultságot felülírta az a tény, hogy az angol-német antagonizmusban az angol álláspontot nem lett volna szabad nem respektálni. A Barcza György által küldött távirat villámfénye mellett Teleki Pál ezt megértette, az utóda ellenben – öngyilkossága hatalmas tényét negligálva – nem.

A diplomata Barcza Györgynek megvolt a maga vitája a korabeli magyar külpolitikával, ám (bármit is ír memoárjában) alapvetően mégis azonosult vele. Április 6-án a londoni magyar követségen járt a neves történész, C.A. Macartney, s őt Barcza úgy tájékoztatta: „amíg Horthy és Bárdossy a posztjukon maradnak, addig kötelességének érzi, hogy a diplomáciai megszakadása esetén visszatérjen Magyarországra, mert a kormányzónál és a miniszterelnöknél 'nem ismer jobb magyarokat'.⁵¹⁸

Az emlékiratíró mélyen a tudalattijába száműzte e meggyőződését, amikor a Teleki halála utáni magyarországi történeteket „eleveníti fel”:

„Budapestről táviratot kaptam, melyben e dicső tettünket (tudniillik a magyar haderő megindulását – P.P.) Bárdossy – ki Teleki utóda lett – a következőképpen igyekezett megindokolni azaz, hogy azt közöljem az angol kormánnyal: 'Horvátországban önállósági mozgalom indult meg, mely a Jugoszláviától való elszakadást célozza. A Bácskában élő magyarság veszedelemben

⁵¹⁸ Bán D. 1998, 133.

forog, nekünk kötelességünk magyar érdekeinket megvédeni, célunk nem területhódítás, de a trianoni szerződés által elszakított Bácskát katonailag meg fogjuk szállni.”⁵¹⁹

*

Mielőtt e távirat háttérét tisztáznánk, kísérletet teszünk a Teleki halála körül Bárdossy és Barcza között kibontakozott gyilkos vita szálainak felfejtésére.

Alig néhány órával Teleki Pál halálának felfedezése után, 3-án délelőtt 11 órakor Bárdossy László (természetesen még külügyminiszterként) három soros, felelősségre vonó táviratot küldött Londonba: „Jelentse azonnal táviratilag, hogy 58. számú táviratában foglaltakkal Nagyméltóságod személyes véleményét juttatta kifejezésre, avagy pedig a jelentetteket valamely angol személyiségtől hallotta-e és igenlő esetben kitől.”⁵²⁰

Azért felelősségre vonó a távirat, hiszen nagy tapasztalattal rendelkező, vezető diplomata ilyen horderejű ügyben semmiképpen sem engedheti meg magának, hogy személyes véleményének adjon hangot. Ennek feltételezése még vagylagos kérdésfeltevés második variációjaként is mélyen leminősítő. Bárdossy azonban első helyen kérdi:

– Nagyméltóságod személyes véleményét juttatta kifejezésre?

Barcza másnap éppen délben válaszolt. Válasza – bár értelemszerűen nem lehetett lapidáris – szintén nagyon tömör, tényekre szorítkozó, mély sérelme feletti felháborodásáról egy hangot sem ejtő.

„58. számú számjeltáviratom nem személyes véleményt tartalmazott, hanem kötelességszerűen jelentettem, hogy bizonyos eshetőségekben angol kormány és angolszász közvélemény magatartásunkra előreláthatóan miként fog reagálni. Erre nézve elsősorban mérvadók voltak beszélgetések, melyeket Foreign Office-ban folytattam külügyminiszteri vezértitkárral. Utalok 31. számú számjeltáviratra, melyben erről jelentettem. Több bizalmi embertől informálódva kormányhoz közel álló körökből ugyanilyen értesüléseket kaptam. Ezen, néhány diplomata kollega és sajtókörök véleménye alapján kialakult felfogást várható angol reakcióról jelentettem. Fentieket összegezve legjobb tudomásom

⁵¹⁹ Barcza 1994, I, 491.

⁵²⁰ DIMK V, 689. sz.

és meggyőződéseem szerint hűen adtam vissza, hogy mire kell adott esetben felkészülve lennünk.”⁵²¹

A hivatkozott 31. sz. táviratot Barcza György 1941. február 19-én küldte Bárdossy Lászlónak.⁵²² Abban egy hang sincs Jugoszláviáról, végig a német csapatok Romániába Magyarországon történt átengedése miatt brit rosszallásról esik szó. A jelentés – és több más, e napokban keletkezett magyar diplomáciai irat⁵²³ – ellenben világosan mutatja London szemrehányását, s azt is, hogy türelmüknek nagyon világosan megvannak a határai. Ekképpen meggyőzően dokumentálják a Barcza munkájának kifogástalan-ságát, azt, hogy pontosan tájékoztatta kormányát.

Bárdossy nem reflektált Barcza igazoló jelentésére, ellenben a követ másnap két újabb jelentést küldött haza.

Az első jelentésben a Cadogan-nel folytatott tárgyalásáról számol be. A vezértitkár „határozott hangon” lényegében ugyanazt mondta, mint amit Barcza már az április 2-i táviratában jelzett. Tehát csapatok átengedése esetén a diplomáciai kapcsolatot megszakítják, „aktív” magyar magatartás esetén hadat üzennek.⁵²⁴

A második jelentés a szakítással számol, de úgy, hogy ő (amint azt másnap Macartney-nek – mint fentebb jeleztük – mondotta) továbbra is szolgálatban marad.

„Az esetben – írja –, ha Anglia diplomáciai viszonyt velünk megszakítaná, azontúl is minden erőmmel és összeköttetésem felhasználásával bárhol, bármilyen minőségben lehetőleg tovább működni hazafias kötelességemnek tartom. Helyzetet innen megítélve és tekintettel azokra, amiket ma nekem külügyminiszter helyettese mondott ... most már arra kell kérnem Nagyméltóságodat, hogy fenti eshetőségekre szóló esetleges tervei, utasításai vagy tanácsa felől engem legsürgősebben tájékoztatni méltóztassék.

Ezek a sorok csupán a Cadogan által jelzett alternatíva egyik ágával, a diplomáciai kapcsolat megszakításával számolnak.

Aztán a távirat további soraiban ez is felbukkan oly módon, hogy a maga szerény súlyát latba vetve igyekszik a legrosszabb, a háború elkerülésére ösztönözni:

⁵²¹ Uo. 693. sz.

⁵²² Uo. 580. sz.

⁵²³ Uo. 570., 573. sz.

⁵²⁴ Uo. 699. sz.

„Angliában való tartózkodásom természetesen csak itteni megbízatásomról való lemondás után volna lehetséges, mint magánember. Ezen minőségben, mint okom van hinni, talán jövőben használhatnék is. Azonban csak akkor maradhatnék itt, ha csak diplomáciai viszony szakadna meg hadüzenet nélkül, mert utóbbi esetben tartózkodás nem volna lehetséges és személyes összeköttetéseimet elveszíteném. Azt hiszem, hogy ír kormány szívesen látna követként, és ez a megoldás volna gyakorlatilag legegyszerűbb és leghasznosabb.”⁵²⁵

A német csapatok másnap indultak meg Magyarországon keresztül Jugoszlávia ellen, Bárdossy tudta, hogy Teleki figyelmeztetését nem szívlelik meg, minden a kialakított forgatókönyv szerint fog történni, immáron az utolsó foszlány kétely sem marad az ennek nyomán várható brit válasz természete felől, másnap azonban mégis így válaszolt Barczának:

„Kérem Nagyméltóságodat, hogy állásáról semmi esetre se mondjon le, *tekintettel arra, hogy jelentése szerint hadüzenet lehetőségével is számolnunk kell.* Diplomáciai viszony megszakítása esetén Írországba szeretném áthelyezni. Jelentse, hogy akkreditálása akkor hogyan lenne leggyorsabban keresztülvihető.”⁵²⁶ (Kiemelés – P.P.)

Íme, egy végletekig szorult helyzetbe került ember reakciója. Bárdossy, a művelt, műveltségére, fogalmazási művészetére oly büszke úr ilyen logikai bukfcet produkál, egy hallatlanul fontos kérdésben.

És nem csupán ezért, hanem annak okán is nagyon fontos az általunk kiemelt rész, mert kristály tisztán mutatja, hogy *ebben a pillanatban* Bárdossy lényegében visszavonja április 3-i sürgönyében londoni követét emberi tisztességében és szakmai tudásában mélyen sértő vádat, s elismeri, hogy annak „jelentése szerint a hadüzenet lehetőségével is számolnunk kell.”

Aztán amikor a tények irgalmatlan ereje foszlatta semmivé az április elsején Teleki részvételével kialakított formulát, sor került a diplomáciai kapcsolatok megszakítására, ám a hadüzenettől Churchill mégis eltekintett, ellenben az írországi akkreditálás terve nem valósult meg, az itthon szóbeli jelentéstételre jelentkezettel szemben a megsértett nagyúr miniszterelnök nem áttallotta

⁵²⁵ Uo. 700. sz.

⁵²⁶ Uo. 702. sz.

ismét az egyébként is összeomlott követ szemére lobbantani a Teleki halála okozására utaló szörnyű vádját.

*

Mindezek elbeszélése nyomán látjuk indokoltnak, hogy visszatérjünk a memoár szövegéhez, ahhoz a helyhez, ahol Barcza Bárdossy táviratát „idézi” fel.

„Budapestről (ismételjük) táviratot kaptam, melyben e dicső tettünket (tudniillik a magyar haderő megindulását – P.P.) Bárdossy – ki Teleki utóda lett – a következőképpen igyekezett megindokolni azzal, hogy azt közöljem az angol kormánnyal: 'Horvátországban önállósági mozgalom indult meg, mely a Jugoszláviától való elszakadást célozza. A Bácskában élő magyarság veszedelemben forog, nekünk kötelességünk magyar érdekeinket megvédeni, célunk nem területhódítás, de a trianoni szerződés által elszakított Bácskát katonailag meg fogjuk szállni.'"⁵²⁷

Vélhetőleg nem állítunk valótlan, ha azt mondjuk, hogy ez az „idézet” emlékeztetfoszlányokból a memoáríró fejében született meg.

„Alapja” ennek a szövegnek az a *körtávirat* lehet, amelyet Bárdossy április 10-én intézett a magyar követségekhez, s így az természetesen Londonba is eljutott.

„Német akció rendkívül gyors eredménye előreláthatólag azzal a következménnyel fog járni, hogy Jugoszlávia északi részében elhelyezett katonai erők esetleg szintén visszavonulni kényszerülnek. Ezzel volt magyar területeken vacuum támad, s ott élő igen jelentékeny számú magyarság sorsa bizonytalanra válik. Ilyen módon könnyen előálló helyzetben valószínűleg nem kerülhetjük el, hogy magyarságot esetleges anarchikus állapotok következményeitől megvédjük és sorsát biztosítsuk. Számolnunk kell tehát azzal, hogy fent vázolt helyzetben kénytelenek leszünk Vajdaságba, Bánságba és baranyai háromszögbe katonai erővel bevonulni.

Fentieket egyelőre szigorúan és kizárólag Méltóságod bizalmas személyes tájékoztatására közlöm. Közöltek *semmi esetre se használja most fel*, hanem csak akkor, ha akciónk már tényleg megindult és erről Méltóságod tőlem rövid értesítést kap. Ebben az esetben iparkodjék ottani tényezőkkel megértetni, hogy akciónk-

⁵²⁷ Barcza 1994, I, 491.

ban kizárólag délvidéki magyarság helyzete és sorsa biztosításának kötelessége vezet bennünket és, hogy lépésünk nem irányul Jugoszlávia ellen. Hangsúlyozza azt is, hogy Jugoszláviával szemben területi igényeinket mindig fenntartottuk, s legutóbb kötött szerződésben is ez igények érvényesítésére kívántunk lehetőséget teremteni.”⁵²⁸ (Eredeti kiemelés – P.P.)

Azért tartottuk szükségesnek a körtáviratot teljes terjedelmében idézni, mert az történetpolitikai gondolkodásunk egyik neuralgikus pontját érinti. Az egyik oldalon Barcza György (akinek személyét „valóságos legenda övezi már a magyar történeti és memoárirodalmunkban”⁵²⁹) sugall nagy erővel egy olyan képet, amelyben egyszerűen karikatúrává silányítja a korabeli magyar külpolitikát, hiszen annak intézői olyan dilettáns szöveget, mint amit a volt londoni követ idéz – ismereteink szerint – a két háború közötti korszakban nem fogalmaztak meg.

A másik oldalon pedig ott van az a Bárdossy László, akinek történelmi szerepe körül mind a mai napig messze nincs konszenzus.⁵³⁰ A szakma ugyan mondhatja a legjobb tudása szerinti valóságot, ám a szélesebb közvélemény egyik ágán csupán a felelőtlen, dilettáns figurája látszik, aki mérhetetlen cinizmussal tizenegy hónapos miniszterelnöksége idején három nagyhatalomnak üzent hadat, a másik véglet hívei pedig olyan tragikus nemzeti hőst látnak benne, akinek sem a közvélemény másik ága sem pedig történetírás nem akar mind a mai napig igazságot szolgáltatni.

Vélelmünk szerint a körtávirat pontosan tükrözi azt az április elsején kialakított formulát, amelynek a magyar érdekek védelme szempontjából természetesen volt jogosultsága.⁵³¹

„Csupán” az volt a probléma, hogy azt az adott nemzetközi helyzetben, a nemzeti érdekek távlatos védelme perspektívájában nem lett volna szabad érvényesíteni.

Ám Bárdossy László messze nem volt az a dilettáns, akit Barcza idéz elénk, s akinek már csak annak okán sem volt lehető-

⁵²⁸ DIMK, V, 714. sz.

⁵²⁹ Barcza 1994, I, 5.

⁵³⁰ Ld. erre Czettler 1997, 314-319.

⁵³¹ A teljes pontosság jegyében ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Bárdossy valótlannul állítja az 1940. decemberében kötött magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződésről, hogy azzal magyar részről a területi „igények érvényesítésére kívántunk lehetőséget teremteni.” A valóság az, hogy a szerződéssel sem mondott le a magyar kormány a területi igényekről, ám a szerződés értelme éppen ezen igények háttérbe szorításával az együttműködés keresése volt.

sége ilyen utasítással Barcza Györgyöt ellátni, mert a német támadás megindulása *napján* Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatot hazánkkal.⁵³²

A múlt valósága akkor idéződik elénk, ha a memoáíró követel szemben a fungáló követet szólaltatjuk meg, azt, aki április 5-én külügyminiszterét változatlanul lojalitásáról biztosította, s aki másnap (súlya okán ismételnünk kell) azt mondotta C.A. Macartney-nak, hogy „amíg Horthy és Bárdossy a posztjukon maradnak, addig kötelességének érzi, hogy a diplomáciai megszakadása esetén visszatérjen Magyarországra, mert a kormányzónál és a miniszterelnöknél 'nem ismer jobb magyarokat'”.⁵³³

És ehhez a valósághoz nagyon hozzátartozik annak elmondása, hogy nem a „hebrencs” Bárdossy volt az, aki a délvidéki akcióit a maga felelőtlenségével megcselekedte. Cáfolatul minden bizonnyal elegendő a nagy tekintélyű Bethlen Istvánt, s a szintén nagy presztízsű Kánya Kálmánt tanúként megidézni.

A Felsőház külügyi bizottságának bizalmas szűk körű értekezletén a magyar csapatok megindulásának napján Bethlen István álláspontja kifejtése elején elmondotta: „teljes mértékben és minden tekintetben helyesli a kormány elhatározását, mert az adott helyzetben nem is lehetett volna másként cselekedni. Nemzeti becsületünk és ezeréves történelmi hivatásunk megtagadása lett volna, ha a jugoszláv államalakulat széthullása után nem tesszünk eleget a volt ősi magyar területekkel és magyar véreinkkel szemben fennálló kötelességünknek.”⁵³⁴

Kánya Kálmán pedig „azt hangsúlyozta különös nyomatékkal, hogy a magyar kormányt az általa tett, s a maga részéről minden tekintetben helyeselt lépésekért a legkisebb erkölcsi felelősség sem terheli.”⁵³⁵

*

A magyar-angol diplomáciai kapcsolatok 1941. április 6-án történt megszakításának tényleges históriáját – jelentős mértékben támaszkodva Barcza György korabeli jelentéseire, megnyilatkozásaira – elmondottunk. Ezért vélhetőleg indokoltan tekinthe-

⁵³² DIMK V, 703. és 708. sz.

⁵³³ Ld. a 235. oldalt és ott az 518. sz. jegyzetet.

⁵³⁴ DIMK V, 723. sz., 1036-1037. o.

⁵³⁵ Uo. 1037. o.

tünk el az emlékiratok által konfabulált történet további részeinek sorról sorra történő elemzésétől.

Összegzően úgy látjuk, hogy e kép számos valóságmorzsából a lejárata habarcsába ágyazott história.

Így elegendőnek véljük, hogy a továbbiakban az elbeszélésnek csupán egy-két elemére irányítsuk a figyelmet.

Horthy Miklósnak a honvédséghez intézett (fentebb magunk által is említett) április 10-i napiparancsát bemutatva Barcza teljesen valótlanul állítja azt, hogy a kormányzó a csapatok megindításának indokait „megtoldotta azzal a felesleges ügyetlenséggel is, hogy hevesen kikelt a nyugati nagyhatalmak ellen, 'melyek Trianonban Magyarországot feldarabolták'”.⁵³⁶

„Bárdossy indoklását” a délvidéki akcióra vonatkozóan – írja az egyik helyen a memoáríró – „a Foreign Office-ban fel sem hoztam, annyira szégyenletesnek találtam eljárásunkat”, egy másik helyen, ahol részletesen ismerteti a Cadogan-nel folytatott „április 7-i” tárgyalását, ellenben arról értesülünk, hogy „Bárdossy álláspontját” kötelességszerűen ismertette a vezértitkárral, s (kérdésére) egyben jelezte: azzal magát nem azonosítja, „sőt mélyen fájlalom, elítélem és kérem, vegye tudomásul, hogy ettől a pillanattól kezdve nem tekintem már magamat a Bárdossy-kormány diplomáciai képviselőjének, s már csakis követségem hazautazásának kérdéseivel fogok foglalkozni, mert politikai megbízatásomat ezennel megszűntnek tekintem.”⁵³⁷

Április 7-i találkozóról sem magyar sem angol forrás nem áll rendelkezésünkre, s a téma monográfiája sem említi. Mivel azonban tudjuk, hogy a vezértitkár 6-án délután közölte Barczával a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, s arról a követ természetesen azonnal táviratozott Budapestre,⁵³⁸ ezért nagyon valószínűnek tűnik, hogy a memoáríró egy napot téved visszaemlékezésében.

A következő találkozóra pedig április 9-én került sor.

A memoár edíciójának korábban többször hasznosított függeléke tartalmazza Cadogan április 9-i (más összefüggésben általunk már szintén idézett) feljegyzését Barczával aznap délután folytatott megbeszéléséről. E szerint Barcza „arra a következte-

⁵³⁶ Barcza 1994, I, 491-492. – Az állítás valótlanágára a jegyzetelő Bán D. András is felhívja a figyelmet. Uo. 578.

⁵³⁷ Uo. 492. és 498.

⁵³⁸ DIMK V, 703. sz.

tésre jutott, hogy mindaddig, amíg a kormányzó hivatalában marad, őt köti személyes lojalitása, hogy továbbra is szolgálja a kormányzót, úgy érzi továbbá, hogy szolgálni köteles országát is, és a jövőbe tekintve meg kell tennie mindent Magyarországért és a jó angol-magyar kapcsolatokért.

Ezért azt javasolta kormányának, hogy nevezzék ki írországi követté is, és kormánya ezt jóváhagyta, így arra kér engem, segítsek neki kapcsolatba kerülni a főbiztossal (high-commissioner, az Ír Szabadállam tulajdonképpeni követe Angliában – P.P.), akivel a lehető leghamarabb találkozni szeretne. Felhívtam Mr. Dulantyt, aki még ma délután fogadja Barcza urat.”

Cadogan azt írja e feljegyzésében: még ha akarnák se befolyásolhatnák ez ügyben az ír kormányt, az pedig a kérelmet elutasította.⁵³⁹

A memoár a szó szerintiség látszatát keltve ismereti Horthy Miklós Adolf Hitlerhez intézett április 3-i levelét. Mivel a levél német nyelven íródott, ezért annak magyar nyelvű változata csakis fordítás lehet. Tartalmilag e fordítás nagyjából helyes, ám Barcza azt bizonyosan le tudta volna fordítani sokkal pontosabban is. Az eltérések minden esetben a magyar álláspontot lejárató jellegűek.⁵⁴⁰

Mutatja ezt a követ összegzése is, mely szerint az „minden államfői méltóságot nélkülöző írás”, aki azt fogalmazta, az „a németek vak szolgája volt”.⁵⁴¹

E valótlanság nem pillanatnyi indulatkitörés műve. A londoni éveket záró fejezetben megtudjuk: a kellőképpen disztigváló búcsúzó követ arra kéri angol barátait, hogy „sohase tévesszék össze a szabadságszerető, alkotmánytisztelő és demokratikusan érző magyar népet mostani vezetőivel, akik a magyar nemzetet félrevezetve kiszolgáltatták a németeknek.”⁵⁴²

A szakirodalomban számos helyen olvashatók Eden brit külügyminiszternek április 16-án⁵⁴³ Barczán keresztül a magyar politika irányítóihoz intézett végletesen leminősítő szavai: „az,

⁵³⁹ Barcza 1994, II, 302-303.

⁵⁴⁰ Barcza 1994, I, 496-497. A levél eredeti német szövege megtalálható: Horthy 1962, 56. sz., annak magyar nyelvű korrekt fordítására ld. DIMK V, 685. sz. melléklete.

⁵⁴¹ Barcza 1994, I, 497.

⁵⁴² Uo. 505.

⁵⁴³ Bán D. András a memoár jegyzetelése során – helyesen – április 16-ra teszi a búcsúlátogatást, az 1998-as monográfiájában április 17-re. Barcza 1994, I, 581., illetve Bán D. 1998, 135.

amit Magyarország és a magyar kormány tett, örökös szégyene marad az országnak: 'Ha egy állam már nem ura akaratának és függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt barátsági szerződést, melyet aztán megszeg, és hátba támadja barátját. Ez olyan tény, amelyre a békekötésnél vissza fogunk emlékezni' – mondotta emelt hangon a külügyminiszter, 'Horthy kormányzóban bízunk és Telekiben is. Teleki halálával mindennél jobban bizonyította, hogy hazafi és gentleman volt. Mondja meg, kérem, otthon, hogy az, amit az ön kormánya most tett, gyalázatosság. Mi nagy türelemmel és megértéssel viseltettünk Magyarország iránt, mert ismertük azt a különlegesen nehéz helyzetét, melyben volt. De önök most nyíltan Anglia és, mondhatom, az egész művelt, szabadságszerető világ ellenfelei, a barbár németek mellé álltak. Ennek következményeit majd látni fogják győzelmünk után.'"⁵⁴⁴

„Azt, amit nekem Mr. Eden Bárdossy politikájáról, azaz Jugoszlávia megtámadásáról mondott, szó szerint megtáviratoztam Budapestre” – állítja a memoáríró.⁵⁴⁵

Nagyon erős kételyünk van a tekintetben, hogy a leírt események valóban így történtek-e. Ám ezt a táviratot a szakirodalom nem ismeri, az emlékirat szövege pedig joggal kelthet kételeyeket e tekintetben is. Ugyanis Budapestre történt megérkezése után – mint írja – Bárdossy „csakhamar” fogadta. „Részletesen előadtam neki Eden külügyminiszter üzenetét, amiben aligha lehetett öröme.”⁵⁴⁶ Ez a mondat van teljes összhangban Eden – az emlékiratban rögzített, fentebb idézett – üzenetével. Tudniillik Eden azt mondta, hogy *otthon* mondja meg üzenetét, s íme az emlékirat ezen passzusa szerint a Bárdossyval „csakhamar” történt találkozójukon a követ az *újdonság erejével* mondta el az üzenetet, amelynek valóban olyan volt a tartalma, hogy abban a miniszterelnök-külügyminiszternek „aligha lehetett öröme”.

Ám, ha már annak idején Barcza „szó szerint” megtáviratozta Eden üzenetét, akkor – kérdezhetjük joggal – miért az ismétlés, s ha az ismétlést az üzenet súlya magyarázta, akkor miért nincs az ismétlés tényére utalás?

És még egy – vélhetőleg nem alaptalan – kérdés: ha Barcza oly fontosnak tartotta Eden üzenetének átadását, hogy annak

⁵⁴⁴ Barcza 1994, I, 500.

⁵⁴⁵ Uo. 501.

⁵⁴⁶ Barcza 1994, II, 11.

idején nem tudta azt magában tartani, hanem „szó szerint” megtáviratozta Budapestre, akkor miért nem tartotta szükségesnek ezen üzenet rögzítését nevezetes május 8-i (egyébként valóban kitűnő, a téma fontosságának megfelelően igen-igen terjedelmes) összegző, záró jelentésében.⁵⁴⁷

Nem tudjuk. Ám azt tudjuk, hogy Eden e kemény szavait a történetírás úgy idézi, hogy közben magát az állítólagos táviratot valójában nem ismeri,⁵⁴⁸ s a Bárdossyval Budapesten folytatott beszélgetésében Barcza egy árva hanggal nem jelzi, hogy az üzenet átadása ismétlés, valamint Bárdossy válasza sem tartalmaz semmi olyasmit, amiből az ismétlő jellegre legalább következtetni lehetne...

*

Az emlékiratot első kötetének záró fejezete – *Utolsó napjaim Angliában. Búcsúzás és elutazás* – hitelesen idézi fel azt a szomorú, lélekölő hangulatot, amelyben a követség felszámolása, a titkos politikai iratok évekre visszamenő megsemmisítése zajlott,⁵⁴⁹ szépen ír a barátoktól történt búcsúzásról, magukról az angolokról. „Az önfegyelem, a mások emberi jogainak tiszteletben tartása, a mindenki iránt mutatott emberiesség és udvariasság, a magánügyeibe való beavatkozástól való tartózkodás végtelen kellemessé tették az angolok közötti életet.”⁵⁵⁰ Hitelesnek tartjuk Bárdossy azon aggodalmát, hogy Barcza nem tér haza, hanem az

⁵⁴⁷ DIMK, V, 779. sz.

⁵⁴⁸ Nem csupán ez a probléma, legalább ekkorra bizonytalanságot jelent a nevezetes Szent-Iványi-kézirat ezen passzusa is. (A téma önálló tanulmányt igényel.) Jóllehet evidens igazságnak tekinti azt C. A. Macartney, Juhász Gyula, Czettler Antal, Sipos Péter, mégis a szöveg alaposabb megtekintése alapján nem lehet kétséges, hogy az nem az 1941-es, hanem az 1946-os Barcza-megnyilatkozásra épít. A kettő között pedig – az elemzett szövegek alapján feltehetőleg megalapozottan mondhatjuk – számos lényeges ponton igen nagy a különbség. Röviden szólva: Eden Magyarországgal kapcsolatos beállítódása alapján megalapozottan feltételezhető, hogy valami ilyesmit valóban mondott a búcsúzó követnek, ám az a Barcza, aki – mint többször idéztük – Macartneynek április 6-án azt mondta, hogy a kormányzónál és a miniszterelnöknél „nem ismer jobb magyarokat”, az nem csupán opportunizmusból tarthatta magában ezeket a kemény szavakat. A kérdés mérlegeléséhez minden bizonnyal fontos támpont Barcza György 1941. május 8-i összefoglaló jelentése. DIMK V, 779. sz.

⁵⁴⁹ A modern irattermelés jellegéből következően természetesen ezeknek jelentős része megmaradt, ám bizonyosan voltak bő számmal olyan dokumentumok, amelyek ekképpen végleg eltűntek.

⁵⁵⁰ Barcza 1994, I, 504.

USA-ba telepszik le, az sértette volna a korabeli magyar külpolitika érdekeit. „Megtáviratoztam neki, hogy nyugodt lehet, hazamegyek, de hogy hogyan és merre, azt bízza rám.”⁵⁵¹

A fölényesen kioktató hang⁵⁵² mögött bizony – angol forrás alapján mondjuk – mégsem volt a miniszterelnök-külgügyminiszter aggodalma megalapozatlan.

William Strang, 1939 és 1943 között az európai ügyekért felelős külügyi államtitkár-helyettes 1941. április 15-i feljegyzése szerint Barcza aznap neki bejelentette, hogy „nem szándékozik visszatérni Magyarországra, hanem valószínűleg Amerikába utazik.” A feljegyzésből közvetetten kiderül, hogy e szándékát Barcza azért nem tudta megvalósítani, mert a diplomáciai kapcsolatok megszakítása nyomán az angol hatóságok zárolták a magyar követség pénzeszközeit. A terv nagyon komoly lehetett, másként nem lehet érteni, hogy az egyébként mindig fegyelmezett diplomata miért terjesztette elő „szenvedélyes hangon” a zárolás feloldására vonatkozó kérését „a maga és személyzete nevében.”

„Ha nem utaljuk át magántőkéjét, koldussá válik.”⁵⁵³

A higgadtan mérlegelő historikus természetesen átérzi a munkáját színvonalasan végző követ mély keserűségét, s azt sem gondolja, hogy pálcát kellene törnie az USA-ba való áttelepülési terv felett.

„Csupán” azt mondja, hogy mindennek alapján egyrészt annak idején Bárdossy László (elképzelte, az olvasónak írt) kioktatása nem volt megalapozott, és a sokat emlegetett magas erkölcsi mércével pedig a valóság elbeszélése, s nem annak teljes megmá-sítása lett volna összhangban...

Barcza György alapvetően hitelesen ír arról, hogy búcsúzása „a Foreign Office-nál szívélyes, sőt meleg is volt. Mindenki kimutatta, hogy irántam bizalommal és rokonszenvvel viseltetik.”⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Uo. 503.

⁵⁵² Amíg ez a távirat elő nem kerül, addig minden bizonnyal kételkedhetünk valóságosságában, hiszen a külügyminiszternek természetesen mindenkor joga van hazatérő követe útvonálát megszabni.

⁵⁵³ Barcza 1994, II, 305. – Tegyük hozzá: Barcza még ekképpen sem vált volna koldussá, „csupán” megszokott magas életszínvonalából kellett volna tetelesen engednie.

⁵⁵⁴ Barcza 1994, I. 505.

Sajnos volt ebben a nagy rokonszenvenben is egy disszonáns mozzanat. Bán D. András kutatásai tették világossá, hogy Londonban annak idején élt egy *Lónyay Károly* nevű gróf, aki Eduard Beneš ügynökeként nem csupán a magyar politika, de annak londoni exponense, Barcza György ellen is sikeresen intrikált. Olyannyira sikeresen, hogy az egyébként is magyarfóbiával megvert Sir Robert Vansittart, ekkoron a külügyminiszter főtanácsadója az egész magyar követséget (és így értelemszerűen az úgymond „meleg rokonszenvenvel” övezett Barcza Györgyöt is) „gyanús csúrhé”-nek nevezte.

Valamelyest önérzetes magyar ember csak ellenszenvenvel olvashatja ezt a végletesen magyarelles, a kisantant-propaganda ismert, valótlán, illetve valóságmorzsákat messze felnagyító vádjait csokorba gyűjtő feljegyzést.

„Hivatalos ügyeik intézésében a magyarok soha még csak jelét sem mutatták a tisztességnek. ...⁵⁵⁵ Sándor király meggyilkolását Magyarországon, Jankapusztán gondosan előkészítették, és ez ügyben sem állítottak soha senkit bíróság elé. Mindettől függetlenül azonban a magyarok, ha csak alkalmuk kínálkozott rá, mindig kijátszottak bennünket politikailag és katonailag is, ám egyesek nálunk továbbra is azt hajtogatták, hogy milyen rendes fickók a magyarok, hiszen táncolni viszik a lányokat, lóversenyeznek, és ruhát vásárolnak Londonban. Ugyanezt senki soha nem mondja el a bolgárokról, akik nem foglalkoznak a lányokkal, lovakkal meg ruhákkal, erkölcsi alapállásukat tekintve viszont egyik kutya, másik eb. Végső ideje, hogy a magyar buborék kipukkadjon...”⁵⁵⁶

Ez az uszító feljegyzés 1941. április 17-én született. Azon a napon, amikor Eden – Barcza állítása szerint – oly végletes keménységgel ítélte meg a magyar külpolitikát...

További kutatás tárgy annak tisztázása, hogy a találkozó előtt kézbe vehette-e a külügyminiszter ezt a feljegyzést..

Ha igen, akkor a kapcsolódás ténye kézenfekvő

*

⁵⁵⁵ A kipontozott részben ez áll: „Őn is emlékezhet Windischgraetz herceg frankhamisítására, amelybe belebonyolódott a magyar rendőrfőnök és több más prominens magyar személy is, de senkit nem állítottak bíróság elé. (Emlékszem még rá, hogy a *The Times* 'jelentéktelen ügynek' minősítette, és pontosan ugyanígy vélekedtek róla a magyarok is.) Barcza 1994, II, 307. – A jóval összetettebb valóságra ld. Ablonczy 2005, 267-278.

⁵⁵⁶ Barcza 1994, II, 307.

A memoár szerint a volt követ végül is Londonból Lisszabonba érkezett, ahol tíz napot töltött, s ottani kollégáira tekintettel látogatást tett az olasz és német követnél. Főleg az utóbbi követte nagy figyelemmel szavait, azokat azonnal jelentette Ribbentropnak, aki berlini látogatásra invitálta Barczát. Ő azonban átlátott a kompromittáló célzatú trükkön, s azt udvariasan elhárítva Barcelona–Marseille–Lyon–Stuttgart útvonalon repülőgéppel érkezett haza.

Így szól az emlékiratíró Barcza György.

A valóság ellenben itt sem éppen ez volt.

Wodianer Andor lisszaboni magyar követ április 22-én az alábbi számjeltáviratot küldte a Dísz térre: „Barcza követet, aki német követet meglátogatta, utóbbi felkérte, hogy hazautaztában Berlinben keresse fel Weizsäckert vagy Woermannt külügyi hivatalban.

Barcza sürgönyutasítást kér.”

Tehát Ribbentrop semmiféle meghívást nem küldött Barczának. A két említett úr közül az első államtitkár, a második osztályfőnök volt. Magas rangú tisztviselők. Ez fejezte ki a korabeli magyar–német viszony tényleges valóságát.

A válasz erre így szólt: „Amennyiben Barcza nem hangoztatta volna német követ előtt, hogy Berlingen keresztül szándékozik hazautazni, kíváncsnak tartanám, hogy *ne* Berlingen át utazzék. Amennyiben német követ berlini útról már tud, felkeresheti német külügyi hivatalt. Bárdossy.”⁵⁵⁷

Ez a válasz tükrözi pontosan a korabeli magyar külpolitikát, s nem az a történet, amelyet a memoár olvasója kap.

A záró mondat ellenben minden szempontból pontos.

„Mögöttem volt Anglia és előttem az aggasztó jövő.”

*

Azt a nagy kérdést, hogy az emlékirat második kötete az írásunkban részletesen szemügyre vett első kötetnél (jóval) többet árul-e el a tényleges múltból, csak további alapos vizsgálatok alapján válaszolhatjuk majd meg.

(Ebben a formájában a szöveg itt jelenik meg első ízben. A témakörben eddig megjelent írásaimra ld.: web.t-online.hu/pritzpal)

⁵⁵⁷ K 64. 1941-2-235. A válasz csak piszkozatban maradt fenn, s jól láthatóan először csak az első mondatot akarták elküldeni. „Amennyiben Barcza nem hangoztatta volna német követ előtt, hogy Berlingen keresztül szándékozik hazautazni, kíváncsnak tartanám, hogy *ne* Berlingen át utazzék. Bárdossy.” Itt az aláírás áthúzza, s így folytatódik a szöveg: „Amennyiben német követ berlini útról már tud, felkeresheti német külügyi hivatalt. Bárdossy.”

KRITIKUS PONTON

AZ OROSZ BIRODALMI GONDOLAT*

Közgondolkodásunk az orosz birodalmi gondolatot – messze nem pontosan – a pánszlávizmussal azonosítja. Valójában hosszú volt az út, amíg az orosz politika alakítói felismerték a minden szlávok érdekei felkarolásában, „felkarolásában” rejlő előnyöket. Ki ismeri – például – ma már a horvát *Jurij Križanić*, az első ismert pánszláv gondolkodó nevét, akit kémkedés vádjával 1661-ben az orosz hatalom Szibériába száműzött, vagy ki tartja számon, hogy a Gorbacsov nevével összeforrott glasznosztjot – abban az értelemben, hogy a nyilvánosság, nyíltság eszközével reformokkal modernizálják a gyenge, korszerűtlen Oroszországot – először a krími háborúban elszenvedett vereségek hatására a pánszláv történész Mihail Pogogyin sürgette 1854-ben volt tanítványánál, II. Sándor cárnál. S bizonyára kevesen tudják, hogy a lelki harmóniát eszményítő világhíres író, Dosztojevszkij gyűlölte a lengyeleket, minden oroszországi nemzetiséget oroszosított volna, Cárgrádot, vagyis Konstantinápolyt „Oroszország újjászületésének a követelménye” okán a birodalomhoz csatolta volna, s hazájának azt a világműveltséget szánta, hogy az orosz nép legnagyobb kincsének gondolt ortodox hitet az emberiség közkincsévé tegye. Dosztojevszkij élete vége felé ugyan lemond az európai terjeszkedés igényéről, ám helyette az orosz birodalmi gondolat eurázsiai irányzatának alapjait erősíti, vélelme szerint az „Ázsián keresztüli menetelés kerülőút a Nyugattal szemben kialakítandó fölény ösvényén”.

A főleg a rádiós újságírás terén ismertté vált, a határon túli magyarság helyzetéről az anyaországot lankadatlan szorgalommal tájékoztató Gecse Géza huzamosabb ideje foglalkozik az orosz birodalmi gondolattal. 1993-ban már publikált munkát az orosz pánszlávizmus történetéről. Mostani munkája a téma lényegesen bővebb, sokoldalúbb feldolgozását nyújtja.

* Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 383. p.

Mivel a történészek a pánszlávizmus fogalmának értelmezésében nem egységesek, ezért a szerző – nagyon helyesen – világossá teszi a maga álláspontját. E szerint ő azokat a politikai elképzeléseket tekinti pánszlávizmusnak, „amelyek célja Európa szláv szempontok szerinti megszervezése, illetve működtetése.”(14.) A szerző előljáróban áttekinti a téma nemzetközi irodalmát, utal arra az ellentmondásra, hogy jóllehet 1831 óta a magyar nemesi reformmozgalom valósággal rettegett a pánszlávizmustól, s a pánszláv veszéllyel foglalkozó írások száma a 19. század második felében is tetemes, mégis a téma első rendszerező összefoglalása Gogolák Lajos 1940-ben publikált munkája. 1941-ben Rátz Kálmán tollából olyan összefoglalás került a magyar olvasókhoz, amely a 19. század második fele pánszlávizmusa Gogoláknál részletesebb rajzát adja,⁵⁵⁸ 1945 után azonban évtizedekig alapvetően kerültk a témát. A hetvenes évektől Arató Endre, Kovács Endre, Kun Miklós jóvoltából jelent meg néhány írás, tehát Gecse Géza terjedelmes munkája valóban hiányt pótló jelentőségű.

A 14 részre (azon belül az 1945 előtti időszak tárgyalásánál számos alfejezetre) tagolt munka Rurik fejedelemtől egészen Vlagyimir Putyinig rajzol imponáló, bár minden pontján messze nem azonosan kidolgozott ívet. A mű egyik fő erényét abban látjuk, hogy a szerző eszmetörténeti fejtegetéseit a politikatörténet szövetébe igyekszik beágyazni. Nyitó gondolatával – „birodalmi gondolat birodalom nélkül nincs”(19.) – aligha lehet egyetérteni, hiszen végtelen a birodalmi alap nélküli „birodalmi” gondolatok tárháza, ám azzal a törekvéssel, hogy a pánszláv mozgalom 19. század elején történt kialakulásához (mint sok mindennek a magyarázatát) felvázolja a hatalmas birodalmi méretek létrejöttét, annál inkább. Kár, hogy a szerző az eszmetörténeti tények leírása kapcsán számos ízben elmulasztja az okok felfejtését.

Csupán néhány példát említünk. Vélhetőleg nem csupán a sors fintora, hogy a szláv egység gondolatát elsőként a német August Ludwig Schlözer vetette papírra, s vélhetőleg annak is van racionális magyarázata, hogy a Rigában lelkipáosztorkodó szintén német Johann Gottfried Herder miért vizionált a szlávokról mint a jövő Európája vezető nemzetéről.(39.) Szívesen olvastunk volna fejtegetéseket a szlovákoknak a pánszláv eszme törté-

⁵⁵⁸ Érdeemes lett volna megemlíteni, hogy a munka 2000-ban a Lucidus Kiadónál ismét napvilágot látott.

netében sokáig oroszokénál fontosabb szerepének okairól. Nem kapunk magyarázatot arra, hogy miért tiltják be úgy a militáns Ivan Akszakov Moszkva c. folyóiratát 1868-ban, hogy pánszláv szlavofilek fórum nélkül maradjanak.(102.) Vagy említhetjük a nagyhatalmú Konsztyin Petrovics Pobedonoszcev személyét, akiről természetesen érdemes volt megtudni, hogy hátat fordított a pánszlávizmusnak(150.), ám legalább ennyire fontos lett volna elmondani pálfordulásának titkát. Annál is inkább hiányolhatjuk ezt, mert Gecse Géza egyébként viszonylag részletesen foglalkozik az 1880-tól kerek negyedszázadon át a Szent Szinódus főügyésze tisztét betöltő renegát pánszlávval. Pobedonoszcev csodálta Angliát, a pánszlávokkal éles ellentétben nagyra tartotta I. Péter életművét. Az előadásból zavaróan hiányzik az időtényező. A főügyész nézetei élete során formálódtak, ha az ellentmondó nézeteket a szerző időhöz kötötte adta volna elő, akkor már – külön magyarázat nélkül is – sokat segít kíváncsi olvasója eligazodásában.

A napóleoni háborút idején az orosz katonatisztek – számosan közülük értelmiségi módon gondolkodó férfiak – Európa széles területeit bejárva döbbsen rá arra, hogy mily mértékben elmaradt birodalomban élnek. Így indult el a dekabristák szervezkedése, akik társadalmi programjuk miatt szembekerültek a cárizmussal, forradalmi úton megteremtett szláv föderációt vizionáltak, s ekképpen a forradalmi pánszlávizmus első megfogalmazóivá váltak. Mivel I. Miklós minden konzervativizmussal együtt is támogatta a görög szabadságtörekvéseket, az Oszmán Birodalom felosztását is megcélozta, ezért a dekabristák ilyen céljai nem voltak teljesen idegenek a cártól. E törekvés nem csupán irreálisnak bizonyult, de azt is tudomásul kellett venni, hogy az 1828. évi orosz-török háború során az orosz társadalom semmiféle szolidaritást nem mutatott a Balkán szláv népeinek felszabadítása iránt. A hatalom gyakorlói ebből azt a következtetést vonták le, hogy az expanzív orosz célokat eddig eredményesen segítő ortodox hit már az új célkitűzések eléréséhez önmagában kevés. Így jön létre Szergej Uvarov közoktatási miniszter intenciójára főleg Mihail Pogogyin és Sztjepan Sevirjov írásai révén az ún. hivatalos narodnoszty. A témát taglaló alfejezet *A hivatalos népesség* címet viseli, ám nem sokkal később maga a szerző figyelmeztet arra, hogy a fordítás nem adja vissza az eredeti jelentéstartalmat, mert a narodnoszty „egyaránt jelent népet, nemzetet, nemzetisé-

get, népiséget, népiességet, sőt programként megfogalmazva jelenthet (orosz) nacionalista politikát is.”(53.) Úgy hisszük, hogy a hódító nacionalizmuson volt itt valóban a lényeg, mert az irányzaton belül ugyan Pogogyin az – egyébként eléggé megfoghatatlan – „nép” és a cár közötti kapcsolatból a főnemességet kizárta volna, ám miközben Szerbia meghódítását semmiségnek gondolta, mindent elvett volna „az ausztriaiaktól”, a poroszoktól pedig a lengyel területeket – bár Berlint (a németek által alaposan szaturált) Baltikummal gondolta kárpótolni.

Pjotr Csaadajev 1829 végén fogalmazta meg nevezetes *Filozófiai levelek egy hölgyhöz* c. írását, amelyben arról értekezett, hogy hazája „semmit sem adott a kulturált emberiségnek”, ellenben „amit átvett a Nyugattól, azt eltorzította”. Műve – a korszak lassan mozduló körülményei között – csak 1836-ban látott nyomtatásban napvilágot, s mintegy újabb fél évtizeddel később lett generálója az azután hosszan elnyúló szlavofil-nyugatos vitának. Az írás fermentáló szerepe körül nincs vita, ám azt szikrának nevezni, nem éppen pontos, hiszen milyen szikra az, amely évtizednyinél nagyobb késéssel okoz lángot?(59.)

A szlavofilok – akiknek nézeteik népszerűsítésében sokat segített Pogogyin – a „rothadó” Nyugattal szemben hazájukat romlatlannak látták, s döntő jelentőséget tulajdonítottak az obszcinának, a földközösségnek, amely felfogást ellenben Pogogyin már nem osztotta. (Az ideológia gyakorta minden realitásérzéket eltompító szerepére a könyv más helyén olvasható, ám nagyon is tárgyba vágó adalék: a nem éppen gyors gőzhajón ez idő tájt harmadannyi idő alatt lehetett Angliából és Franciaországból a Krímbe érkezni, mint Oroszország belsejéből, mert nem építettek még vasutat.) A nyugatosok ellenben Csaadajev szellemében beszéltek Oroszország elmaradottságáról, joggal mutattak rá arra, hogy a földközösség nem orosz találmány, reformokat, jobbágyszabadítást akartak.

1848 derekán Prágában tartották az első pánszláv kongresszust. A 340 küldött zöme a Habsburgok alattvalója, s ausztrószlávizmus a zászlajuk. Ezt legvilágosabban František Palacký nevezetes mondása fejezte ki: ha Ausztria nem létezne, „a közép-európai nemzetek érdekében ki kellene találni”. Ezzel a pánszlávizmussal szemben a cárizmusnak csak negatív lehetett az álláspontja, eredményesen tiltotta a részvételt, alattvalói közül összesen ketten merészkedtek oda, s egyikük az anarchista (egyébként természete-

sen nem ausztrósláv, hanem Oroszország forradalmisítását hirdető) Mihail Bakunyin volt.

Az előjáróban említett Pogogyin azért érvelhetett sikerrel az 1855-ben trónra lépett II. Sándornál a glasznosztj meghonosítása mellett, mert akkorra nem csupán I. Miklós szentszövetségi politikájának, az annak keretében úzótt kemény cenzúrának az eredménytelensége vált nyilvánvalóvá, de a krími háborúban elszenvedett kudarckra hivatkozva hatásosan lehetett érvelni azaz, hogy a reformok, a nyilvánosság révén Oroszországnak „jobb ágyú” lesznek. A gorbacsovi érával való párhuzam nem egészen jó, hiszen a pártfőtitkár politikája a Szovjetunió felbomlásába torkollott, míg Sándor új politikája (ha nem is tudta elkerülni a krími háborús vereséget) révén valamelyest modernizálódó, a pánszlávizmus fegyverét alkalmazó Oroszország tovább növeli, egyébként is irdatlanul nagy területét, s a Balkánon – igaz, sok kudarc árán – teret nyer.

A következő két évtized a különbözőfajta pánszlávizmusok megszületésének, tarka összevisszaságuk létrejöttének gazdag időszak. Ezért messzemenően indokoltan Gecse Géza a kategorizálásukra törekszik, s ennek keretében bevezeti az etnocentrikus pánszlávizmus fogalmát. E meghatározást ellenben problematikusnak véljük, mert lényegében a szerző pánszlávizmusról adott definíciójának a megismétlése. („a pánszlávizmus azon fajtáját, amely az európai új rend kialakításában a központi szerepet a szláv etnikumnak /ti. Európa szláv népeinek – P.P./ szánta, a pánszlávizmus etnocentrikus változatának nevezzük.” 77.)

A pánszlávizmus történetének egyik (fentebb már jelzett) fontos vonása, hogy igazi apostolai sokáig nem az oroszok, hanem a szlovákok voltak, és így az első átfogó effajta programot sem orosz tollforgató, hanem Ludovit Štúr írta. Igaz, megjelenéséhez már az említett oroszországi változásokra volt szükség, hiszen az 1855-ben németül(!) megírt kéziratra Vlagyimir Ivanovics Lamanszkij figyelt fel, és adta ki – saját jegyzetivel megtűzdelve – 1867-ben. A publikálás tehát az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésének évében történt, ami egyáltalán nem lehetett véletlen, hiszen mindketten kemény ellenségei voltak mind az osztrákoknak, mind a magyaroknak és még inkább a nagyhatalom Monarchiának. A könyv – fűzhetjük Gecse Géza előadásához – azért is fontos adalék a pánszlávizmus históriájához, mert dokumentuma annak a ténynek, mely szerint messze nem csupán a

magyar vagy a német nemzeteszmet hatotta át a fent és lent egyszerre és végletesen történő átélése. Míg Štúr a szlávtság „fényes jövőjét” hirdette, jegyzetírója a nemzethalál (amelyen az összes szláv állam végét értette) rémével riogatta magát és olvasóikat.^(95.) Mindeközben a szolid tény az volt, hogy amikor 1867-ben, immáron nem Prágában, hanem Moszkvában összejönnek a szlávok második tanácskozásukra, hogy ekképpen tiltakozzanak az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte ellen, akkor németül cserélnek eszmét, mert így értik egymást legjobban.

A Monarchia minden orosz pánszláv szemében hatalmas tüske volt. Mihail Katkov az első olyan publicista, aki írásaival messze nem csupán a szellemi életet, hanem magát a kormánypolitikát is a hatvanas évektől hatékonyan befolyásolta. Míg a belpolitikában az önkényuralmat dicsőítette, külpolitikában egyszerre sürgette (eredményesen) a lengyelek elleni kemény fellépést, a „balti német ugatás” elnémítását (fellépése nyomán 1867 derekától a Baltikumban Szentpétervár az orosz tette hivatalos nyelvvé) és támadta a Habsburgok „természetellenes tákolmány”-nak tartott birodalmát. Az ismertetett munkában csak furcsa érdekességként lehet arról olvasni, hogy 1870-ben Katkov megenyhült, és arról írt, „Ausztria a létjogosultságát abban az esetben tudná bizonyítani, ha szláv föderatív állammá alakulna.”^(99.) Ha azonban e katkovi fordulatot a Hohenwart-kísérlet ismert históriája keretébe illesztjük, akkor nagyon is világossá válik a nagyhatalmú publicista átmeneti pálfordulásának mozgatója. Egyben azt is megállapíthatjuk, hogy a dualista szerkezet trialistává történő átformálása ellen bejelentett magyar vétó, bizony, felettébb megalapozott lehetett. Hiszen, ha még időtlen időkig el is lehet vitatkozni az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés helyességén, az semmiképpen sem vonható kétségbe, hogy Kossuth Lajos honvédei 1848–49-ben semmiképpen sem azért véreztek, hogy a magyarság majdan egy szláv föderatív államban küszködjön identitása megőrzéséért.

A pánszlávizmus szempontjából régi hiányt pótolva 1871-ben jelent meg könyv alakban az eredetileg nem szlavofil Nyikolaj Danyilevszkij *Oroszország és Európa* c. könyve, amely aztán az ekképpen gondolkodók valóságos bibliája lett. Gecse Géza e könyvvel és a szerző más írásaival kellő részletességgel foglalkozik. A derék Danyilevszkij „természetesen” szintén komisz jövőt szánt nekünk. Ennek kapcsán Gecse Géza azon megfogalma-

zását kifogásoljuk, mely szerint „a nem szláv és nem ortodox *magyarok* Danyilevszkij tervezte *jövője* sokkal *rosszabb lett volna, mint Monarchián belüli helyzetük.*”(107.) Hiszen már a múlt század hatvanas évei óta a hazai történetírás fő vonala egységes abban, hogy a Monarchián belüli magyar sors éppen nem volt rossz. Amint azt Kosáry Domokos klasszikus tömörséggel 1981-ben megfogalmazta: „A korabeli panaszokkal ellentétben a magyar politikai vezető rétegek a nemzeti önállóságnak jóval nagyobb mértékét, az országnak hiánytalanabb egészét és a gazdasági felzárkózásnak több lehetőségét kapták kezükbe, mint amilyennel Magyarország Mohács óta bármikor rendelkezett.”

Egyébként az ismertetett könyv ezen időszakkal foglalkozó részei a leginkább kidolgozottak és informatívak. Részletesen foglalkozik azokkal a gondolkodókkal, akik a hangsúlyt a szláv etnikumra helyezték, majd azokkal, akiknél az orosz állam került a középpontba. A harmadik irányzat képviselői az ortodox hit szerepét állítják középpontba, ők hangsúlyozták leginkább – mint a Gecse Géza által találó tömörséggel „kezdetől fogva nyíltan reakciós”-nak mondott Konsztantyin Leontyjev is⁵⁵⁹ –, hogy az orosz birodalom nagyra növekedésében a Bizáncból örökölt hitnek volt meghatározó szerepe. A bizánci hagyományoknak természetesen megvolt a jelentőségük Oroszország történetében, mint ahogy az is evidens, hogy a sztálini (kül)politikában is számos ilyen elem kimutatható, ám Leontyjev, Dosztojevszkij és eszmétársai szélsőséges nézete hajótörést szenved a másfajta történelmi tények sokaságán, amelyek közül hatalmas szírként emelkedik ki Nagy Péter, valamint Vlagyimir Iljics Lenin életműve. Ezért a kezünkben lévő könyv főcíme – Bizántól Bizáncig – bármennyire is impresszionáló lehet a nagy állításokat kedvelő olvasók számára –, egyszerűen félrevezető. Gecse Gézának a téma összefoglalásába fektetett komoly munkájával inkább az harmonizált volna, ha „Az orosz birodalmi gondolat”-ot adja meg főcímnak és az alcímbe utal a bizánci hagyományokra.

A hetvenes évek derekától az 1878-as berlini kongresszusig terjedő időszak a drámai fordulatokban gazdag Balkán-válság

⁵⁵⁹ Számára a rabság szónak semmiféle negatív tartalma nem volt. A gyűlölt burzsoá liberalizmussal szemben népe számára olyan jövőről álmódott élete vége felé a kilencvenes években, amelyben az az obszcinák, az ortodox egyház és a cár hármás rabságában éli életét.(167.)

időszaka. Gecse Géza jó történeti érzékkel taglalja részletesen a témát, okadatulja a pánszláv gondolkodóknak a kormányzatot balkáni beavatkozásra sarkaló szerepét (a Moszkvai Szláv Bizottság 1876 júniusi felhívásában az orosz kormány tétlenkedését az-zal magyarázta, hogy számosan az orosz diplomáciában „orosz nevük és vérük ellenére külföldiül gondolkodnak és idegen érdekeket szolgálnak, ... idegenek az orosz nemzettől” – 135.), s joggal húzza alá, hogy az 1878-as esztendő fordulópont „a pánszláv sajtó és az orosz külpolitika irányítóinak nézeteiben.”(142.) Plasztikusan mutatja meg a nemzetközi erőviszonyokat reálisan mérlegelő kormányzat és diplomácia, valamint a türelmetlen pánszláv közvélemény közötti mély ellentétet, amely majd nyitányává válik az ázsiai terjeszkedés programja eredetileg pánszláv-ként indulók tollán történt megfogalmazásának. Az egészen pontos eligazodáshoz ellenben el kellett volna mondani: az 1878 februárjában már a török főváros falainál csatázó orosz csapatoknak az angol ultimátum parancsolt megálljt, a San Stefanó-i békére ekképpen került sor. Gecse Géza teljesen pontosan állapítja meg, hogy e békeszerződés felülvizsgálatát „az Osztrák-Magyar Monarchia és a Brit Birodalom kényszerítette ki.”(141.) Érthetetlen, hogy e helyes megállapítását a szerző négy lappal odébb miért fordítja visszájára, amikor azt állítja, hogy az (említett békeszerződés felülvizsgálatát elvégző) „berlini kongresszust Oroszország kényszerítette ki és nem az európai hatalmak.”(145.) Az orosz kormányzatot a pánszláv közvélemény sok szempontból igaztalanul bírálta, ám a berlini kongresszus nem csupán szemében „tűnt” vereségnek, hanem az – egy adott pontig – valóban az is volt. Más dolog, hogy a Szentpétervár (és a pánszlávok) számára az igen-csak előnyös San Stefanó-i békétől történt berlini visszalépés reális kompromisszumot jelentett, ám azt aligha lehet reálisan „alapvetően sikerként” értékelni.(uo.) Kár, hogy az egyébként igen gazdagon jegyzetelt munka szerzője ezen állítását nem jegyzeteli, csupán lakonikusan így ír: „nemcsak Oroszországban, a Szovjetunióban is elismerték, hogy a berlini szerződés cikkelyei Oroszország számára alapvetően sikerként értékelhetőek.” Még ha elfogadjuk Gecse Géza ezen állítását helyesnek, akkor is nyitva marad a kérdés: milyen ideológiai-politikai megfontolások inspirálták ezen értékelést, hiszen az a történeti tényeknek aligha felel meg.

A pánszláv gondolkodók akármennyi irreális, számos ponton egymásnak ellentmondó, hatásukat gyengítő elképzeléseket

összeírtak, mégis (illetve jelentős mértékben éppen ezért) széles körök gondolkodását, idővel a kormányzati politikát is befolyásolták, másrészt sokszor megfigyelhető módon felfogásukkal igazodtak is a változó világhoz. 1891-ben létrejött a francia-orosz szövetség (előtte már évek óta komoly francia kölcsönök áramlottak a birodalomba), s ugyanez évben már Leontyjev Berlin és Szentpétervár háborús összecsapásának bekövetkezését jósolja. Az a Vlagyimir Ivanovics Lamanszkij pedig, aki gigantomán világában csak a svéd-norvég-orosz határt nem rajzolta át, egyébként minden más irányban orosz előretörést akart, nos, az ő számára is jó megoldás lett a távoli franciákkal történő szövetkezés.

Gecse Géza messzemenően figyelemmel van magyar olvasói érthető érdeklődésére, tehát minden esetben kellő súlyt fektet az orosz és nem orosz pánszlávok velünk szembeni elgondolásaira. Teszi ezt úgy, hogy előadásában – amelyben a magyar vonatkozások részben a téma exponálása fragmentumaiként bukkannak fel, részben pedig önálló alfejezetben is tárgyalja a magyarságképet – nem torzítja el a tényleges történeti arányokat. Nem éppen üde olvasmány ezeknek a passzusoknak a tanulmányozása, hacsak arra nem gondolunk, hogy Muhi és Mohács örökségével megverten, lélekszámában elapadóban is mily jelentős nemzetközi tényezőt jelentett a 16–19. századi magyarság. Persze, ha innen nézzük 20. századi nagy-nagy lecsúszásunkat, akkor kiváltképpen minden okunk megvan a komorságra.

Igen lényeges a könyv azon megállapítása, mely szerint a dualizmus létrejötte előtt komolyan még nem foglalkoztak velünk (s főleg nem a későbbi fulmináns gyűlölködéssel) a pánszláv ideológusok. Ebből tehát kézenfekvő a következtetés, hogy a reformkori nagy félelmek messze nem voltak oly megalapozottak, mint az 1867 utániak, s mindehhez csendesen azt is hozzátehetjük: a kiegyezés magyarság számára kedvező volta e pánszláv kirohanások fényében is látható.

A könyv részletesen foglalkozik a szovjet korszakkal, nagyjából helyesen érzékelteti a húszas évek és a harmincas évek közötti nagy különbséget, azonban mindkét időszak leírásánál a mélyebb elemzések, az árnyaltabb megfogalmazások nem ritkán hiányoznak. A húszas évek kapcsán itt csupán két dolgot említünk meg. Az egyik az, hogy a bolsevik vezetés ugyan valóban kulcsfontosságot tulajdonított a német forradalom bekövetkezésének, azonban annak nem a leírtak, hanem a német társadalom

és gazdaság oroszországinál összehasonlíthatatlanul magasabb fejlettsége volt a döntő mozzanata. Egyébként a konkrét helyzetben aligha volt már a német „Európa meghatározó jelentőségű nemzete”.(205.) A szerző is nagyon jól tudja, hogy legyőzött ország, legyőzött nemzet volt. A NEP politika az áru- és pénzviszonyoknak nagyon is *részlegesen* nyitott teret, félrevezető az írni, hogy e politika 1921 márciusától „az áru- és pénzviszonyok elismerését jelentette a Szovjetunióban.”(206.)

A harmincas évek bemutatásának nem a kisebb-nagyobb pontatlanságait tesszük szóvá, hanem azt, hogy az olvasó nem ismeri meg azt a hatalmas birkózást, taktikázást, egymással szembeni mérhetetlen bizalmatlanságot, amely a nyugati demokráciák, a fasiszta hatalmak, de döntően a náci Németország és a Szovjetunió között feszült, s amelynek közepette mindegyik fél arra törekedett, hogy a másik kettőt ugrassza egymásnak. Ennek a drámai fordulatokban gazdag történetnek az egyes fejezeteit nem a közvélemény félrevezetésének szándéka vezette újságcikkek és beszédek csattanósan hazug részeinek idézésével lehet megmutatni, hanem a reálfolymatok mély ábrázolásával.

Nem tartjuk meggyőzőnek a szerző azon megállapítását, mely szerint a Németország elleni háborút a szovjet vezetés „a 'pánszlávizmus' szellemében szervezte”. Részben azért nem, mert a teljesebb szöveg már önmagában is ellentmond ellen az állításnak. E szerint „A Németország elleni háborút 1941 augusztusától kezdődően nem kizárólag a 'proletár internacionalizmus', illetve az 'orosz államnacionalizmus', hanem immár a szláv eszme, vagyis a 'pánszlávizmus' szellemében szervezte a szovjet vezetés.”(225.) De utalhatunk a szerző (előljáróban idézett) pánszlávizmus definíciójára is, amelyet szintén nagyon bajos lenne erre az állításra ráhúzni. A kialakult helyzet lényegét minden bizonnyal az a kiáltás fejezte ki, a mellyel a szovjet katonák milliói mentek a harcba, – nagyon sokszor a halálba. „Sztálinért és a hazáért” – ezt kiáltották, s ebben benne volt a rendszer mérhetetlenül központosított, totális jellege, valamint az, hogy (amint azt Gecse Géza is plasztikusan leírja) mily mértékben állították előtérbe az államnacionalizmust. A pánszlávizmus bizonyítására hozott Sztálin-idézetben halvány nyoma sincs bármiféle pánszlávizmusnak. Mindezzel természetesen a világért sem akarjuk megkérdőjelezni, hogy ebben a valóban életre-halálra menő gyilkos háborúban a szovjet vezetés a pánszláv érzelmek húrján *is* játszott, ennek elismerése,

számbavétele azonban meglehetősen távol van a szerző idézett kijelentésétől. Egy lappal később olvasható megállapítását („A sztálini vezetésben a háború során egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy az egyetlen nép, amelyre számíthatnak, az orosz.”-226.) tartjuk a hiteles eligazításnak.

Az 1945 utáni időszakot a könyv 14 részének éppen a második fele tárgyalja. Az olvasói érdeklődés nézőpontjából ez teljesen indokolt, a tudományos feldolgozottság, megbízhatóság szempontjából ellenben már aligha. A részekre osztás bizonyosan nem jó. A *bipoláris rendszer* – ez a VIII. rész címe, ellenben az itteni előadás ahelyett, hogy elvezetné az olvasót a Szovjetunió felbomlásáig, egészen hamar befejeződik. A kurta IX. fejezet az atomhatalom Szovjetuniót mutatja be, a X. fejezet főszereplője Hruscsov, a XI. fejezet Brezsnyevvel foglalkozik, a XII. pedig Gorbacsovval. Feltehetőleg mindezt inkább a VIII. részbe kellett volna illeszteni, annak végén lett volna célszerű a felbomlást nyomon követni. A felbomlás utáni időszakot elvileg két fejezet mutatja be. A Jelcin-korszak – mai tudásunkhoz mérten – jól kidolgozott, Gecse Géza itt kivételesen két önálló alfejezettel is megajándékozza az olvasót. A egyik főszereplője Andrej Kozirjev, a másiké a tőle jelentősen különböző Jevgenyij Primakov. E részek tanulmányozása kiváltképpen ajánlható a magyar olvasók figyelmébe, akik – tisztelet a kivételnek – messze nem fordítanak annyi figyelmet az immár nem szomszédos, de azért igencsak közeli Oroszországnak, amennyit az egészséges külpolitikai tájékozódás ösztöne (hogy a lehető legudvariasabban fogalmazzunk) elemi módon igényelne. Pedig a mi, sokszor igen mély bölcsességekre intő nyelvünk birtokában nem nehéz belátni: mily sok baj származott, származhat abból, ha valakit, valakiket hirtelen vagyis *hír telen* kerít hatalmába a Sors.

A záró fejezet Putyiné. Gyakorlatilag két nyomtatott oldalon. Úgy véljük, Gecse Géza rendelkezik azzal a tudással, hogy ennél érdemben többet írjon a szemmel láthatólag erősen változó Oroszországról.

Összefoglalóan örömmel nyugtázhatjuk, hogy történetírásunk, történeti publicisztikánk hézagpótló munkával gazdagodott. Gecse Géza e fontos téma igen olvasott ismerője. Szükséges lenne, ha majdan ismét publikálna a témában egy harmadik munkát is. Olyant, amelyben az 1917 utáni részek kidolgozottsága megfelel a 19. századi időszak bemutatásának. Ebben – sok tartalmi

kérdésén túlmenően – érdemes lenne ismét átgondolni a jegyzetek funkcióját. Jelen munka főszövegéhez imponálón sok, 1154 hivatkozás társul, ám helyenként feleslegesen, míg másfelől igen lényeges megállapítások bizonyítás nélkül maradtak. Minden olyan esetben ugyanis, amikor a szerző ismert dolgokat olyan munkákkal „bizonyít”, amelyek – jó esetben – a tisztas ismeretterjesztés műfajába tartoznak, tehát ahol a megállapítások nem saját kutatási eredményeket tükröznek, ott a jegyzet vélhetőleg mellőzhető lehetett volna; a felhasznált irodalomról tájékoztató jegyzék kellő eligazítást nyújt. A korábban említett eseten túl csupán egy-egy példát hozva: felesleges volt jegyzetet illeszteni Lenin 1924. január 24-én történt elhalálózása időpontjához, ellenben azt a tényt, hogy „a nácik hatalomra jutása után a szovjet kormány utasítást adott a történelemkönyvek újraírására”, jó lett volna dokumentálni. (211. és 215.)

Mai világunkban a kemény piaci viszonyok között élő kiadók elvértve alkalmaznak alkotó szerkesztőket. Ezért minden szerzőnek magának kell ezt a feladatot – beleértve a stilisztikai simításokat – is elvégeznie. Ha ez elmarad, akkor az olvasónak külön figyelmet kell fordítania arra, hogy a szerző szándékolt mondanivalóját is megértse. A kezünkben lévő munka sem mentes az effajta gyengeségektől. („a németül megírt könyv /ti. szöveg – P.P./ nyomtatásban először oroszul jelent meg”/94./ „A geopolitika, mint népszerű tudomány az I. világháború után vált igazán népszerűvé”/195./ „...a Peshing II sajátossága ..., hogy Nyugat-Németország területéről 6 perc alatt ért Moszkvába.”/297./; (Kozirjev) „arra figyelmeztetett, hogy az ellenséges erők számára születő hatalmi vákuumot nem fogja eltűnni.”/322./; „Az a jövőben derül ki, hogy az orosz külpolitika tud-e másra is támaszkodni, mennyire szövődik át más elemekkel és az milyen újfajta külpolitikát eredményez.”/351./)

MAGYARORSZÁG, ROMÁNIA ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Lényeges téma, nagy ívű, izgalmas feldolgozását nyújtja Földes György 2007-ben megjelent félezer oldalas monográfiája.

A munka fő értékét – a rengeteg új forrás feltárásán, a bilaterális téma széles horizonton történő tárgyalásán túl – a szerző valóban történészi alapállása adja: képes (nem egy alkalommal bátor) volt a tárgyalt időszakot a maga valóságában bemutatni. A történész könnyű, túl könnyű helyzetben van – mondják gyakran –, hiszen tudja azt, amit cselekvő, szenvedő, küszködő hősei még nem ismertek, mert nem láthattak bele ellenfeleik kártyáiba, nem tudhatták, hogy hová futnak ki a dolgok, mi lesz a végeredmény. Az a világ, amelyet Földes György sokszor oly plasztikusan, atmoszféra-teremtő erővel felidéz, elbukott, a főszereplőnek nemrégiben még a sírját is meggyalázták, míg nem kevés mások soha nem létezett pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel. Tehát nem kis teljesítmény erről a témáról kételkedő korunkban Ranke-i értelembe írni. A könyvben több ízben lehet olyan fordulatokkal találkozni, hogy *a korabeli szemlélet szerint* stb. Tehát a szerző képes egyszerre felidézni és szükséges módon elhatárolódni. A hatalmas ismerethalmazt igen nagy szorgalommal, jeles szintetizáló képessége birtokában Földes György élvezetes olvasmánnyá formálta, megajándékozva a szakmát és a téma iránt érdeklődő művelt közönséget a továbblépés, továbbgondolás lehetőségével.

A könyv tartalma megfelel címének: nem csupán a korabeli magyar politika egyetlen – román – relációját tárgyalja, annak alapján arra keres választ, hogy mennyire hitelesen, érdemlegesen képviselte a kádári rendszer a nemzeti érdekeket.

Sok-sok sikeres megoldása közül néhányat említve: igen jól érzékelteti a romániai magyar nemzetiség sorsának majdhogynem reménytelenségét. 1975-ben járva írja: „Mindkét fél a maga dalát játszotta, a maga hangszerén, a maga hangnemében”(201.)

S ha nem itt, de nem sokkal korábban ehhez a díszharmóniához hozzáteszi, hogy a tét a romániai magyarság sorsa. A magyar apparátus papírgyártása kapcsán kérdi: „De belegondoltak-e abba, hogy amiben reménykedtek, vajon az a belátható, vagy inkább a semmibe vesző jövő? S ha igen, akkor feltették-e a kérdést: mi lesz addig a határon túl élő magyarággal? Elég lesz-e arra a magyar külpolitika általuk felvázolt eszköztára, hogy a romániai magyar kisebbséget legalább a túlélésben segíteni tudja?”(198.)

Igen plasztikus és reális elemzését nyújtja a román külpolitika hetvenes évek derekára bekövetkezett megtorpanásának. „... az elért eredményekre már csak akkor lehetett volna 'rápakolni', ha Románia változtatni akar nemzetközi státusán, szövetségi kapcsolatrendszerén, és/vagy határain belül komoly reformokba fog. Az előbbi az ezzel járó veszélyek és kockázatok miatt nem vállalta az ország vezetése, az utóbbi pedig fel sem merült mint komoly lehetőség. Így aztán a román politika a folyamatosan demonstrált függetlenség és szuverenitás ellenére jól kitapintható korlátok között mozgott. Így az a külpolitika, amely 1964 után több mint tíz évig jelentős tekintélynövekedést eredményezett és bizonyos gazdasági előnyöket is hozott az országnak, a hetvenes évek közepétől már veszített hasznosságából.”(203.)

Részletesen bemutatja a „lelkiző” magyar magatartást, s fő vonásaiban ábrázolja a nemzetépítésben öles léptekkel előre haladó román politikát. A tehetetlen magyar politika rengeteg időt elfecsérelt az olyan formulák kitalálásával, illetve megvalósításával, mint „tárgyalni, de nem legitimálni”, „sem nem ütközés sem nem elfogadás” – miközben teljes mértékben ismerték a tétet: „a mi részünkről mutatott teljes érdektelenséget az emberek nem értik meg és helytelenítik”(117.), s közben a románok mentek előre.

Ha valakinek kétsége lett volna, a könyv egyértelműen bebizonyítja, az MSzMP vezetői tisztában voltak a kérdés horderejével. Ahogy azt Gosztonyi János, a Népszabadság főszerkesztője a KB 1967. június 23-i ülésén a tőle jelentősen eltérő álláspontot valló (Kádár János bizalmasának számító) Erdélyi Károly felszólalására reflektálva mondta: nem tud „olyan pozíciót elfogadni, amely szerint tudomásul vesszük, hogy két nemzedék alatt meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést úgy, hogy elrománosítsák a magyarokat”.(95.) Gosztonyi (sok vezető társával együtt) azt is tudta, s volt bátorsága két esztendővel később Kádár Jánosnak és Komócsin Zoltánnak megírni, hogy „a mi részünkről mutatott

teljes érdektelenséget az emberek nem értik meg és helytelenítik”(117.)

A nagy kérdés természetesen az, vajon kinek volt a magyar oldalon igaza: a „*tárgyalni, a problémákat szóvá tenni, vitatkozni, de nem összeveszni*” álláspontját valló főszereplő Kádár Jánosnak, a vele azonos nézeten lévőeknek, így az erdélyi Balogh Edgárnak (‘Ne lőjünk arra a repülőgépre, amely túszoikat szállít’ – 283.) vagy azoknak, akik a kemény fellépést tartották volna szerencsésnek. Tehát Illyés Gyulának, aki „elköteleződésre, vállalásra akarta készíteni az MSzMP-t nemzet és nemzetiség ügyében”(133.), az örökébe lépő Csoóri Sándornak, a velük hasonlóan gondolkodó Sebestyén Gézának, aki a Kádár Jánoshoz címzett 1974 szeptemberi levelében így ír: Az erdélyi magyar társadalom végtelenül elkeseredett, mert úgy érzi „magukra hagytuk őket, odadoztuk egy kegyetlen, átgondolt és szisztematikus beolvasztás áldozatának. Hányszor mondták ezt szemembe erdélyi barátaim, kommunisták is, hozzáfűzve, hogy mi adjuk az igazi igazolást a román politikának. A mi hallgatásunk a védőfal számukra ... a világ előtt.”(191.)

A válasz megfogalmazásához érdemi hozzájárulás annak megvizsgálása, vajon valóban nem lehetett segíteni a romániai magyarságon, vagy inkább arról van szó, hogy az objektív akadályok mellett mégis volt-e valamiféle mozgástér, amit a MSzMP vezetői döntően ideológiai okokból eredő tehetetlenségük okán nem használtak ki.

A könyv anyag alapján az utóbbi válasz valószínűsíthető.

A szerzővel együtt valljuk: „Az MSzMP határozottabb fellépése erősítette volna belső és külső legitimitását, nem okozott volna sokkal több rosszat annál, mint amennyit addig.”(271.) Eleve hamis volt az a állítás, hogy csak a tárgyalás vagy összeveszés alternatívája létezett. Miért is kellett volna a románokkal összeveszni, amikor szavakban egyetértés volt a lenini nemzetiségi politika normáját illetően. Adva volt a szívósan rugalmas számon kérésének a lehetősége. Igenis volt valami, szerényen bővülő mozgástér. Bizonyosan támaszkodni lehetett volna a hazai közvélemény jelentős részére. Ám az MSzMP „nem akarta bevonni, a játék szereplőjévé avatni a hazai közvéleményt.”(301.) Aztán ki lehetett volna használni az érezhetővé vált erdélyi ellenállás, a magyar emigráció aktivizálódása, a nyugati szellemi élet figyelem és a román politika egyre rosszabb megítélése nyújtotta moz-

gástér bővülését. A romániai német és szerb kisebbség okán adódott volna együttműködési lehetőség a nyugat-németekkel és a jugoszlávokkal.

Ám minden úton ott terpeszkedett a hamis tudat: olyasmit tesznek, ami nem marxista. A könyvben hányszor, de hányszor lehet találkozni azzal a kádári vagy kádárista megfogalmazással, hogy nekik milyen belpolitikai nehézséget okoz a nacionalista, magyarellenes román politika. Ebben a felfogásban egy végtelesen leegyszerűsített nacionalizmus-kép létezett, amely nem csupán mélyen hazafias érzéseket minősített hamisan, igaztalanul nacionalistának⁵⁶⁰, de azt sem mérlegelte, hogy igen nagy különbség van a támadó és a védekező magyar nacionalizmus között. A román bizonyosan támadó volt, a marxista szempontból szintén kifogásolható magyar nacionalizmus valójában védekező volt. S mindebből következően nem csupán a szocialista országok kedvezőtlen környezete, de jelentős mértékben ez a hamis tudat is akadályozta a román párt politikájának antimarxista voltára történő rámutatást.

Az a tény, hogy Magyarország 1958-ban érdemi megjegyzést nélkül tűrte az egyetlen romániai magyar nyelvű egyetem önállóságának felszámolását, egy pontig kétség kívül magyarázza Romániának a Kádár-rendszer megszilárdításában vitt szerepe, ám azon túlmenően az a nemzeti érzéketlenség⁵⁶¹ is kitapintható, ami Kádár János messze több mint szerencsétlen marosvásárhelyi beszédben öltött testet. Hiszen mivel lehet akkor magyarázni, hogy 1967-ben, tehát egy sok szempontból már merőben más helyzetben a hivatalos Magyarország arra sem képes, hogy az autonómia felszámolásának magyarázatát kérje.

Ha igaz az, s minden bizonnyal nagyon igaz, amit Földes György megállapít, hogy 1970 körül „Kádár még mindig jobban félt a magyar nacionalizmustól, mint a románától”(139.), holott – ismételjük – az előbbi védekező volt, a utóbbi támadó, ráadásul azt a nemzetet támadta, amelynek élére Kádár János került, akkor ott bizony az emberi tényezőnek igen nagy (negatív) szerep jutott.

⁵⁶⁰ Ezzel a felfogással az MSzMP 1985-ben tartott XIII. kongresszusán (siker nélkül) Pozsgay Imre száll szembe.

⁵⁶¹ Kádár János számára létezett egy plebejus hazafiság, amelynek jegyében jobb, élhetőbb életet akart nyújtani az államhatárokon belüli magyarság számára, ám nagyon távol volt tőle a Szűcs Jenő által megfogalmazott nemzetfogalom, amely szerint a kisebbségbe került magyarság „egy történelmileg kialakult, töretlenül létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része”.

S ha ilyen volt Kádár János, amit munkatársai nyilván nagyon jól tudtak, akkor máris pontosan megállapítható, hogy a zárt ajtók mögött tartott PB-üléseken elhangzott berzenkedések bizony nagyon csekély súlyúak. Lehetetlen fel nem figyelni arra, hogy amikor az egyik PB-tag radikális hangot üt meg, akkor majd mindig többsége van mások visszahúzódo magatartásnak, hogy azután a szerepek újból és újból felcserélődjenek: szóval annak veszélye nélkül könnyítettek a lelkükön, hogy maga a testület jutott volna radiális álláspontra. Mindennek következtében 15 esztendőnek kell eltelnie, 15 asszimiláló esztendőnek, hogy egy PB elé kerülő *belső* anyagban a románokra illesztve leírassék az 'erőszakos asszimiláció' kifejezés.(140.)

15 súlyos esztendőnek kell eltelnie, hogy 1971-ben nyilvánosságnak szánt anyagban először forduljon elő, az MSzMP ki nyilvánítja, a Magyar Köztársaság érdekelt a határon túli magyarok ügyében.(146.)

A szerző nem csupán azt állapítja meg számos alkalommal, hogy a román vezetők szemei előtt állandóan ott lebegett a határok újrarajzolásának rémképe, ám azt is, hogy ezzel a magyar vezetők is tisztában voltak. Ez nyilvánvalóan manőverezési lehetőséget nyitott, amivel a fentebb körvonalazott szerény mozgásteret lehetett volna tágítani. Ám az a Kádár János, aki sok más vonatkozásban oly jelesen tudta szűk mozgásterét lépésről lépésre bővíteni, e téren lényegében semmit sem tett. Az 1988 augusztusi aradi találkozó kapcsán Földes György azt írja: „a magyar külpolitika még Kádár irányításával, jóváhagyásával megkezdte a korrekciót, és 1984-től kezdve, ha óvatosan is, de már nyilvánosan, 1987-től pedig egyre egyértelműbben fogalmazta meg véleményét és elvárásait a nemzetiségi kérdésben.”(424.) Ám az igazság akkor teljes, ha mindehhez a könyv más helyein korrekten elmondott tényeket hozzávesszük, melyeket – például – Rajnai Sándor bukaresti nagykövet 1981-ről készített éves jelentése így összegez: egy „nem egészséges társadalom képe alakul ki, amelynek ellensúlyozására minden eddigit meghaladó ... nacionalista propaganda folyik, s amely már-már a faji mítosz jelleget ölti, s amely szorosan ötvöződik a személyi kultusz minden eddigit meghaladó külsőségeivel”.(267.)

Közben itthon a megkezdett korrekció jegyében az 1983-as ideológiai tanácskozáson Aczél György azt mondja: „nem szemléljük közömbösen, ha bárhol, a nemzetiségek hátrányos megkü-

lönböztetésnek vannak kitéve, ha korlátozzák őket az anyanyelv használatában, az anyanyelvi oktatás biztosításában, ha nem tudják tartani a kapcsolatot más országbeli rokonaikkal, barátaikkal”(300.), ám a tényleges politikáról a következő lapon Földes György kénytelen megállapítani: „Az MSzMP ... nem látott esélyt arra, hogy a román pártra gyakorolt nyomás fokozásával eredményt érjen el.”(301.)

Tehát, ha közömbösség kritikája nem is állja meg a helyét, ám a tehetetlenség vádjá alól nincs felmentés.

Kádár János és sok magyar kommunista vezető nem csupán hangoztatta, hanem mélyen meg is volt győződve arról, hogy a szocializmus megoldja a nemzetiségi problémákat. Aztán az saját magát sem tudta fenntartani, a nemzetiségi kérdést pedig nem tudta megoldani.

Az olvasó eltűnődik azon, hogy rendszerváltásokon miként ível át ugyanaz a talpraesettség, illetve tehetetlenség. A románok talpraesetten cselekszenek 1944-ben, nem haboznak 1967 elején felvenni a diplomáciai kapcsolatokat az NSzK-val, miközben – amint Földes György elmondja – a magyarok is valami hasonlóban törték a fejüket, csak éppen nem cselekedtek. A románok nem haboznak kimaradni a hatnapos háború kapcsán foganatosított, az izraelieket elítélő lépésből, miközben hasonló magyar lépés – történelmi adottságaink okán – egészen bizonyosan még sokkal jobban kamatozott volna (mindenféle égzengés ellenére is), mint a román külön-utasság. S általában is, Nicolae Ceaușescu és csapata úgy játszik a magyarokkal mint macska az egérrel. Földes György számos esetben írja, *akkor még nem lehetett látni, még nem lehetett látni*. Igen, igen, de tegyük hozzá: az akkor uralkodó budapesti hozzáállással. Ám bukaresti hozzáállással nagyon könnyen átláthatóak voltak a sokszor bizony kicsinyes ottani ügyeskedések.

Miért tudták a románok mindezt megtenni? A lényegét – bár elítélően – Pach Zsigmond Pál fogalmazta meg a Népszabadság 1973. március 2-i számában, amikor arról írt, hogy Romániában a nacionalizmus és a dogmatizmus talált egymásra. Pach mindezt úgy adta elő, mintha a magyar álláspont lett volna a magasabb rendű, hiszen nem volt dogmatikus (valójában meglehetősen az volt), s nem volt nacionalista. Tegyük hozzá, nem csupán nem volt nacionalista, de igazából (Szűcs Jenő-i értelemben) nemzeti sem volt.

A téma megérdemli a félezer oldalas terjedelmet, ám annak kitöltésén nyilván lehet vitatkozni. Magunk részéről elhagytuk volna

a rengeteg (főleg a kötet első felében olvasható) apró árnyalat bemutatását, már az első száz oldal után is biztosan látjuk, hogy a szerző képes a leheletnyi, dekányi súlyú részletek pontos számbavételére, ellenben többet olvastunk volna a Szovjetunió és csatlós szövetségesei közötti viszony tényleges mibenlétéről, a román partner politikája okán (is) lényeges szovjet-kínai vita tartalmáról, a társadalmi, gazdasági folyamatokról, általában a nemzeti kérdés mélyebb összefüggéseiről. Többet lehetett, kellett volna írni a román rendszer jellemezőiről. Természetesen nem a ma még megismerhetetlen román forrásokat kérjük számon. A már meglévő óriási történeti, történetsszociológiai, politológiai, pszichológiai, tranzitológiai ismeretek birtokában lehetett, kellett volna mélyebben többet írni Ceaușescu uralmáról, amelynek lényegéről eddig is tudtuk, hogy egy „jól kézben tartott”(103.) országot eredményezett.

Kevés idézőjelbe tenni a proletárinternacionalizmust, s azt írni, hogy „a Szovjetunió hűségért, lojalitásért és a 'proletár internacionalizmus' jegyében kész volt bizonyos áldozatokat hozni szövetségesei érdekében.”(204–205.) A könyv közvetítette Szovjetunió-képből nagyon hiányzik annak következetes számbavétele, hogy mekkora szakadék tátongott az elvek és a tényleges politika között. Nagyon ritka az olyan mondat, mint amit az 1971. nyári krími találkozó kapcsán talál az olvasó: a résztvevők a románok háta mögött ostorozzák a román politikát, „mert nélkülözi az osztályszempontot, vagyis nem fogadja el a szovjet hegemoniát.”(151.) Számos alkalommal a szerző – részletes kifejtés helyett – fontos dolgokra csupán egy-egy szóval utal. Például amikor 1967 januárjában Románia felveszi az NSzK-val a diplomáciai kapcsolatokat, akkor Földes György azt írja, ez arcücsapása volt „egy szentnek vélt dolognak, a szocialista országok egységének, a közös érdek elsőbbségéről szóló tételnek, az egyeztetett külpolitika eredményességében bizakodó közép-európai szocialista országoknak.” (Kiemelés – P.P.) (89.)

Az, hogy az ismerttetett munka nem csupán a fenti, hanem még igen sok – csupán terjedelmi okok folytán nem részletezhető – összefüggés felvetésére ösztönzi az olvasót, az is Földes György monográfiája értékét mutatja. (*Földes György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 562 p.*)

Krausz Tamás:

LENIN

Társadalomelméleti rekonstrukció

„Benne rejlik természetesen Razin és Bolotnyikov, sőt maga Nagy Péter is – írta a szmenovehista⁵⁶² *Nyikolaj Usztrjalov* –. Az eljövendő monográfiákban utódaink eligazodnak majd ebben az egész genealógiában... Telnek az évek, új nemzedékek jönnek, és elcsitulnak a keserű sérelmek, a szörnyű személyes csapások, amelyeket ez a véres glóriát viselő, végzetszerűen Oroszország fölé emelkedett ember okozott szenvedő és érző orosz emberek millióinak. És akkor már mindenki örökre és véglegesen megérti, hogy Lenin – a miénk, hogy Lenin – Oroszország valódi fia, nemzeti hőse – egy sorban Dmitrij Donszkojjal, Nagy Péterrel, Puskinnal és Tolsztojjal.”

Usztrjalov „csak” az orosz történelem felől kísérli meg Lenin helyének meghatározását, a német-osztrák szociáldemokrata *Otto Bauer* (bár nem feledte, hogy „gyakran élesen lépett fel velünk szemben”) Lenin „akaraterejének gényusa” előtt hajt zászlót, s a német szociáldemokrata *Karl Kautsky*, a „renegát” (akinek szintén jó oka volt a sok éles kritikát nem feledni) olyan kolosszális személyiségnek láttatja, „amilyen kevés van a világtörténelemben.”

Lassan két évtizede* vége a bipoláris világrendnek, Helsinki szelleme (amelynek jegyében 1975-ben az Egyesült Államok vezette kapitalista világ azt tartotta helyesnek, ha hosszú távra berendezkedik a Lenin által teremtett Szovjetunió vezette szocialista országokkal való együttélésre) úgy elillant, mintha soha sem létezett volna. Ebben a világban még az a *Robert Service* is, aki (a

⁵⁶² Az 1921-ben Prágában *Szmena veh*, vagyis Korszakváltás címmel megjelent kiadvány nyomán. Olyan emigráns oroszok, akik „nemzeti alapra” helyezték a bolsevizmust, tehát nacionálbolsevisták.

* A bírálathoz 2009 elején készült. – a szerk.

nyolcvanas évek első felétől kezdve) fél életét arra tette fel, hogy egy három kötetes nagymonográfiában dolgozza fel Vlagyimir Iljics életét,⁵⁶³ e betűtengerből utóbb alkotott egykötetes biográfiáját – jóllehet bevezető első mondatában elismeri, hogy „Lenin rendkívüli egyéniség volt” – e sorokkal zárja le: „Az októberi forradalom vezére lett. Megalapította a Szovjetuniót. Lefektette a marxizmus-leninizmus alapjait. Tevélegesen hozzájárult, hogy a Föld kiforduljon a sarkából. Talán néhány esztendő múlva úgy látjuk majd, mint aki tönkretette az országot, és abból adódóan, hogy Sztálinra szállt a hatalma, zsákutcába juttatta a világ egyharmadát. A jövő nem lehet a lenini kommunizmusé. Ám, hogy a jövő melyik felfogás pártján áll, azt nem tudjuk. Lenin váratlanul jött. Azt a következtetést mindenképpen levonhatjuk rendkívüli életéből és pályájából, hogy mindannyiunknak éberem kell vigyáznunk. Kevés történelmi személyiség van, aki miatt így kell tennünk. Tegyük hozzá: hála Istennek.”⁵⁶⁴

Krausz Tamás – a ruszisztika nemzetközileg ismert, itthon meghatározó személyisége – azért tudott most megjelent terjedelmes Lenin-könyvével (*in medias res* kezdve, megalapozottan mondhatjuk) jelentőset alkotni, mert nem „csupán” a 19–20. századi orosz történelemről felhalmozott hatalmas tudása alapján írta meg munkáját, hanem azért is, mert közel három évtized óta tesz közzé olyan értékes dolgozatokat, amelyek (közvetlenül vagy közvetve) Leninnel, eszméivel, politikájával (is) foglalkoznak.⁵⁶⁵

Míg Robert Service sikerkönyve életrajz, addig Krausz Tamás munkájának zöme az eszmei örökség rekonstruálását tűzte célul, s ennek jegyében nyolc fejezetre tagolt művének csupán az első fejezete vázolja fel Vlagyimir Iljics életrajzának alapvonalait. Nem

⁵⁶³ Robert Service: Lenin: A Political life. Vol. I-III. London, Macmillan Press Ltd, 1985-1995.

⁵⁶⁴ Robert Service: Lenin. A Biography, Pan Books, Macmillan, 2000. A munka 2007-ben megjelent magyarul. Lenin. Egy forradalmár életrajza. Park Könyvkiadó, Bp. Az idézetek ott: 15., 580.

⁵⁶⁵ E sorok írója egyetemi tanulmányai során a hatvanas években ismerkedett meg a marxizmussal, majd maga is tanította a tudományos szocializmus c. tantárgyat. Így személy szerint is rengeteg haszonnal forgatta most a bemutatott munkát, hiszen az a Lenin-kép, amit ismert és annak idején tanított, bizony sok vonatkozásban eszményített volt, s (tévesen) főleg azt sugallta: minden baj Sztálinnal kezdődött. Az elmúlt két évtized természetesen e téren is megtette a maga hatását, ám az új helyzet leginkább az ellenkező előjelű torzításnak kedvezett-kedvez. Krausz Tamás munkája érdemben segít a realisabb eligazodásban, ami nem jelenti azt, hogy az olvasottakkal – amint azt írásom tükrözi – nem lenne több ponton vitám.

feledve a könyv alcímét – „társadalomelméleti rekonstrukció” – és szem előtt tartva, hogy a szerző a későbbi fejezetekben is (többszörre polémikus éllel) közöl életrajzi tényeket, keveselljük az életútjáról mondottakat. Mert ismeretesen (merőben más-más előjellel) rengeteg elhallgatás, valótlanítás, torzítás tapad Lenin életéhez. Tehát az életmű körül zajló gyilkos vitákban akkor lehet jobban eligazodni, ha nem maradnak homályban fontos életrajzi mozzanatok.

Vegyük – például – magát a családi hátteret, illetve annak értelmezéseit.

Az Uljanov család gyökerei orosz, (csuvas, mordvin?⁵⁶⁶), német, svéd és zsidó irányba ágaznak. Mivel az orosz nacionalizmus képviselői ebből (szokásos módon manipulálva, s eltagadva azt aényt, hogy az identitás és a vérségi eredet között az asszimiláció korában az esetek túlnyomó többségében nincs kapcsolat) azt a következtetést vonták le és terjesztették, hogy ekképpen Lenin eleve nem volt képes az orosz érdekek megtestesítésére, ezért a szovjet kánon⁵⁶⁷ ebből a tarkaságból sok mindent eltakart.

Az osztályharcos szovjet kánonban nem lehetett szó arról sem, hogy az Uljanov család (anyai ágon) igencsak beépült, (apai ágon) beépülőben volt a cárizmus kiváltságosainak társadalmába, hiszen a frissiben gyorsan emelkedetteket a már korábban meggyökeresedtek (egyáltalán nem szokatlan módon) meglehetősen idegenkedve fogadták. Apai ágon Lenin nagyapja – ritka módon – jobbágyból lett szabómester, édesapja tanítói pályára lépett, 1869-ben (tehát Lenin születése előtt egy esztendővel) tanfelügyelővé nevezik ki, 1874-ben a kormányzóság népiskoláinak igazgatója lesz. Ezzel örökletes nemességet, államtanácsosi rangot kapott, s vele a „kegyelmes úr” megszólítás járt.⁵⁶⁸

A szovjet Lenin életrajzokban természetesen mindig ott volt a cár elleni merényletre készülő és ezért kivégzett testvér, Alexandr Iljics alakja-példája, ám arról, hogy ez a szerep valójában nem volt arányban az ítélettel, a fiú főleg hősiességből, társait mentendő vállalta magára a halált, már nemigen lehetett olvasni, arról pedig, hogy a nem sokkal korábban anarchista merénylet áldozatává vált II. Sándor cár emlékére a szimbirszki székesegyházban tartott isten-

⁵⁶⁶ Service: i.m. 39. „Az Uljanov gyerekek megörökölték a más nemzetiségű és etnikai csoportok iránti érzékenységet, és Lenint egészen élete végéig foglalkoztatta a kérdés.” Uo. 48.

⁵⁶⁷ Tehát a szovjet korszak hivatalos Lenin-képe.

⁵⁶⁸ Uo. i.m. 45.

tiszteleten természetesen az összes előkelőség között az Uljanov család is ott volt, egy árva szó sem esett.⁵⁶⁹

Anyai ágon a felemelkedés korábban bekövetkezett, már a neves orvos nagypapa megszerezte az örökletes nemességet, államtanácsosi rangot, a kegyelmes úr megszólítást.⁵⁷⁰ Ott ellenben a zsidó eredet irritálta a nem ritkán oly vehemensen antiszemita orosz elitet.⁵⁷¹ Pedig – mint Krausz Tamás is megírja – Mose Ickovics Blank nem csupán összeütközik a helyi zsidó közösséggel, de javaslatára korlátozzák a zsidók öltözködési és vallási szokásait, írják elő, hogy a cári családért kelljen imádkozniuk (32.)

Krausz Tamás összefoglalóan azt írja: „Vlagyimir Iljics a családtól gyermekkorában mindent megkapott, amit egy gyermek értelmiségi családban a korabeli Oroszországban megkaphatott.” (33.) Azokkal a szerzőkkel vitatkozva, akik szerint az orosz nemességet, a művelt középosztályt Lenin már gyermekkorában „fóbiásan” gyűlölte, a szerző arra mutat rá, hogy „ez a 'fóbia' feltehetően magából a klasszikus orosz irodalomból táplálkozott: Szaltikov-Scsedrin, Gogol, Turgenyev, Csehov, Tolsztoj hatása ...” (34.) Azokról a vonásokról, amelyekről Robert Service részletesen ír, s amelyek nem éppen előnyös színben mutatják a gyermeket („viselkedésében volt valami rosszindulat, amit a család többi tagja nem szeretett ... jellemében mindig volt egy csipetnyi komizság” – 51., 55.), Krausz Tamás könyvében az olvasó nem talál semmit.

A Leninnel foglalkozó irodalomban sokszor lehet olvasni az „embertelen kegyetlenségéről.” A példák egyike, hogy az 1891/1892-es éhínség idején Vlagyimir Iljics álláspontja úgymond a parasztság kiéheztetésére irányult volna. Ebből – Krausz Tamás meggyőző elbeszélése szerint – annyi az igazság, hogy Lenin nem volt hajlandó részt venni a vész elleni hivatalos akcióban, „ehelyett független szervezkedésben vett részt.” (42.) Az ilyen primitív lejárató beállításoknak nincs érdemi alapjuk, azokat nem nehéz megcáfolni. Az ellenben tény, hogy Lenin szinte mindenkor képes volt mindent a legkönnyörtelenebb racionalitással szemlélni, s ez bizony számos (felfogásával egyébként azonosuló, legalábbis rokonszenvező) kortársa számára megrökönyödést váltott ki. Ezekről

⁵⁶⁹ Uo. 63.

⁵⁷⁰ Uo. 36.

⁵⁷¹ Bár a Blank nevű anyai ág zsidó eredete igen korán vita tárgya lett, a szovjet történetírás nem akart tudni erről a tényről; amikor Lenin egyik testvére 1934-ben engedélyt kért Sztálintól a dokumentumok publikálására, akkor a főtitkár teljes hallgatást parancsolt. Krausz: i.m. 32.

Krausz Tamás nem számol be. „Alakajevkán is gyakran találkozott Szkljarenkóval és I. H. Lalajannal, akikkel az elméleti és a szervezeti tevékenység elemi iskoláját járja végig.” Forrásként a szerző itt Robert Service egykötetes Lenin életrajzának orosz kiadását jelöli meg.(41–42.)

A hivatkozott munka magyar kiadása szerint az angol szerző így ír: „Két társát, Alekszej Szkljarenkót és Iszaak Lalajancot zavarba hozta az érzelmek kitessékelése a politikából. Ők részben azért váltak forradalmi aktivistákká, mert a 'népet' akarták szolgálni. Ők maguk sem voltak munkások sem parasztok, de úgy gondolták, az orosz értelmiségnek az a kötelessége, hogy a társadalom elnyomott és megtiport tagjainak javát szolgálja ... Úgy érezték, új elvtársuk olyan ember, aki kéjesen vet el olyan fogalmakat, mint lelkiismeret, együttérzés és jótékonyosság.”⁵⁷²

A két könyvet együtt forgató olvasónak számtalanszor az az érzése: mintha nem ugyanarról a személyiségről olvasna. Krausz Tamás Leninje idealista, akinek fő célja a társadalom megjavítása. Robert Service Leninje mérhetetlenül egoista ember. 'Micsoda ostoba halál' – gondolja Lenin, amikor az a veszély fenyegeti, hogy Stockholm felé menekülve a repedezett jégtablák között a mélybe süllyedve elpusztul. „Csak az láthatja ostobának, nem pedig tragikusnak az ilyen halált, aki dicső jövőre számít.” – írja. (227.)

Robert Service Leninje mérhetetlenül öntelt. Csak rövid, mély periódusokban reális. 1908-ban mondja: 'Oly kevésbé ismerem Oroszországot! Szimbirszk, Kazany, Pétervár, ez minden.' „Ez az önismeret – fűzi hozzá rögvést a szerző – azonban egyket-tőre elpárolgott. Alig telt bele pár hét, és Lenin ismét úgy fogalmazta meg a bolsevikok politikáját, mintha ő lett volna az orosz állam és társadalom egyetlen mérvadó elemzője.”(228.)

E narratívában a *Alexandr Alexandrovics Bogdanov*val folytatott eszmei küzdelmének is ez a döntő mozgatója „...erre támaszkodva akarta kielégíteni félig politikai, félig ösztönös vágyát, hogy bármit megtehessen, amivel magát és frakcióját hatalmi pozícióba emelheti Oroszországban.” Szerinte Vlagyimir Iljics nem volt tisztában saját magával. „Ha túlságosan tisztában van önmagával, olyan, önmagában folyton kételkedő politikus lett volna belőle, mint *Martov* vagy *Csernov*. Lenin hódítani akart, és nem hagyta, hogy bármi is megzavarja a győzelemhez vezető úton.”(236.)

⁵⁷² Service: i.m. 106-107.

Krausz Tamás ellenben a szerénységre összpontosít. Az általa rajzolt portré pozitív színekben ragyog. „... minden szenvedélyessége ellenére is nagyvonalúan tudott veszíteni, ha úgy adódott, bár ezt természetesen nem szerette. ... nem volt hiú, és egyszerűen nem volt szokása, hogy magáról beszéljen.” Nem kétséges, hogy a bolsevizmusnak majd hátat fordító, évekig közeli munkatárs *Angelika Balabanova* visszaemlékezése kinek az igazát erősíti: „Lenin mindenekelőtt mentes volt az egocentrizmustól, abszolút közömbös volt számára, hogy mit mondanak vagy írnak róla. ... Lenin (miután hatalomra került) ugyanaz maradt, aki volt, noha emberek milliói – követők és ellenfelek – voltak hatalmában.”(51.)

S ahol lehetetlenség valamit említetlenül hagyni, ott is bőséges a tér az igencsak eltérő beállításra. Robert Service egyenes azt mondja, hogy Lenin „meglepően naiv volt”(261.) Krausz Tamás tollán ez így nyer megfogalmazást: „Lenin nem volt túlságosan jó emberismerő”⁵⁷³(73.)

Bár mindkét szerző szól arról, hogy Lenin szeretett sportolni, kerékpározni, kirándulni, azért még e vonások is eltérő módon rajzolódnak ki az egyik, illetve a másik történész tollán. Krausz Tamás arról ír, hogy Lenin a börtönben is keményen tornázik, így kerül el testének felpuffadását(53.), a forradalom előtti évek Leninje – írja Robert Service – egy csúnyán felpuffedt ember.⁵⁷⁴

Az egyéni arcél eltérő rajzolata és az életmű megítélése között igencsak szerves, mondhatni eltéphetetlen a kapcsolat. Krausz Tamás úgy látja, Lenin „vizsgálódásaiban eszme- és elmélettörténeti szempontból mai szemmel nézve is meglepő az elméleti és módszertani koherencia.”(95.) Mondanunk sem kell, hogy Robert Service látásmódja szögesen más: „Lenin politikai küldetéstudattól vezérelt olvasó volt. ... távolról sem jutott el koherens filozófiai állásponthoz. Feljegyzéseiben hemzsegnak az ellentmondások. Egyfelől a megismerés ‘feltételes, hozzávetőleges’ természetéről be-

⁵⁷³ Az eltérésből igen vaskos tartalmi különbségek adódnak. A krauszi elbeszélésben alig tudunk meg a munkás R. Malinovszkijról többet, mint azt, hogy Lenin akaratából lett KB-tag és Duma-képviselő miközben az Ohrana egyik legjobb besúgója volt, s feltételezhetően szerepe volt Inessza Armand letartóztatásában, a service-i változat ellenben igen sokoldalúan és részletezően foglalkozik e figurával, rontó hatásával, illetve Lenin makacsságával, aki számos figyelmeztetés ellenére sem vonta meg a bizalmát tőle.

⁵⁷⁴ „... a háború alatt készült fényképei öregebbnek mutatják koránál. Elkínzott vonásai és szokatlanul puffadt alakja a belső zaklatottság jelei voltak.” Service: i. m. 278.

szélt, ugyanakkor még mindig hitt az abszolút igazságban és abban, hogy létezik a tudatunktól független külvilág.”⁵⁷⁵

*

Az életrajz alapvonalainak ekképpen történt bemutatását követő fejezetben Krausz Tamás *az orosz kapitalizmus és a forradalom közötti kapcsolatról* rajzolt lenini felfogást mutatja be. Minden bizonnyal találóan írja, hogy Leninnek az 1890-es évek elejétől 1917-ig tartó elméleti vizsgálódásainak középpontjában az az „alapvető – egyre differenciálódó – végkövetkeztetése állt, miszerint Oroszország elkerülhetetlenül és ‘törvényszerűen’ világtörténelmet formáló forradalmak előtt áll.” (95.) Ehhez Leninnek először az ellenzéki gondolkodást Oroszországban évtizedekig uraló narodnyikizmussal kellett szakítania. Ennek jegyében a parasztság gazdasági és szociális differenciálódásában látja a legfontosabb oroszországi társadalmi és gazdasági problémát. A parasztság differenciálódásának fő okát pedig a kapitalista piacon jelölte meg. A legártalmasabb és legnaivabb narodnyik előítéletnek a szegénység és a kapitalizmus működésmódjának szembeállítását tartotta, hiszen a narodnyikok ennek a jegyében tartották a kapitalizmust hazájukban talajtalannak, s „reális” alternatívaként állították vele szembe a naturális gazdálkodás rendszerét.

Lenin álláspontját ugyancsak erőteljesen alakította a liberalizmussal folytatott majd’ három évtizedes vitája. A vita súlyát kezdettől fogva megadta a liberalizmusban feloldódó ún. „legális marxisták” szerepe, s ebben a küzdelemben – hangsúlyozza Krausz Tamás – Lenin komolyan támaszkodhatott Kautsky agrárkérdésről 1899-ben megjelentetett munkájára. Amikor az 1905-ös forradalom megkerülhetetlenül felvetette a cári önkényuralom átalakításának kérdését, akkor a marxizmus és a liberalizmus közötti szakadás visszavonhatatlanná vált. Mert az elméleti vita mögött az a nagy politikai kérdés volt, hogy az önkényuralom ellen a szociáldemokrácia a burzsoáziával vagy a szegényparasztsággal szövetkezik-e.

Míg *Karl Marx* azt feltételezte, hogy európai forradalom keretei között az obscsinának haladó szerepe lehet,⁵⁷⁶ addig Lenin

⁵⁷⁵ Service: i.m. 294.

⁵⁷⁶ Jóval később, más összefüggésben a szerző azt írja, hogy Marx „halvány esélyt” látott arra, hogy az obscsinák a „szocializmus kiindulópontjai le-

már 1894-ben elvetette ezt a felfogást; a hagyományos faluközösségek orosz és indiai formáinak pusztulását az olcsó amerikai gabona exportjával magyarázta, tehát lényegében a globalizáció szerepét ismerte fel. Az évtizedes tudományos kutatás és politikai küzdelem során tett meglátásait Lenin Oroszország „az imperia- lizmus gyenge láncszeme” tézisben összegezte. Krausz Tamás e nézet jelentőségét „túlbecsülhetetlen”-nek mondja, ám egyben azt is aláhúzza, hogy Lenin „– mai szemmel nézve – már akkor kétségtelenül eltúlozta e forradalmasodás egyetemességét, mélységét, a centrumkapitalizmus sebezhetőségét, integrációs képességének gyenge pontjait.”(110., 112.) Ez természetesen azzal a „nyilvánvaló” ténnyel is összefügg, hogy a nyugat-európai társadalmakat Lenin messze nem az oroszországihoz hasonló mélységgel elemezte.(124.) Ugyancsak kritikával illeti, mechanikusnak mondja ahogy Lenin a tőke globalizálódásából a munka nemzetközi egyesülését levezeti, ám azt is kiemeli, hogy Lenin meglepő élességgel érzékelte azt, hogy a 20. században az Egyesült Államok a világfejlődés motorja lehet.(116–117.)

Az orosz kapitalizmus politikai meghatározottságaival foglalkozva Krausz Tamás kiemeli, hogy a kapitalista fejlődést gátló feudális maradványok széttözódásának szempontját mérlegelve Lenin még *Pjotr Arkagyjevics Sztolipin* agrárreformjait is „haladónak” tekintette, ám ebből (szemben az akkoron igen tekintélyes *Georgij Valentyinovics Plehanov*val és a mensevikekkel) nem jutott arra a következtetésre, hogy a véres kézzel kormányzó miniszterelnök támogatandó lenne.(121.)

Az orosz önkényuralmi állam természetéről adott lenini elemzés kapcsán a szerző meggyőzően cáfolja azok nézeteit, akik elvitatják Vlagyimir Iljics politikai értékeléseinek történelmi megalapozottságát. A középpontba itt Lenin és Plehanov vitája áll. Mert

hetnek.”(235.) A kétfajta interpretáláshoz megemlítené Balogh István: Szocialista áruterelés és a társadalmi formák marxi elmélete c. tanulmánya. (In: Balogh István: Áruterelés, szocializmus, történetiség. Magvető, Bp., 1987. 217–281., konkrétan 242–248. és 276–277.), valamint Niederhauser Emil elbeszélése. Eszerint a II. Sándort elleni sikeres merénylet nyomán Vera Zaszulics levélben tudakolta Marxtól, hogy mi most az orosz forradalmárok teendője. „Marx hosszan töprengett a válaszon, majdnem tucatnyi vázlatot írt, hosszabbakat és rövidebbeket egyaránt. Végül azt a rövidet küldte el, amelynek a lényege az, hogy amennyiben az oroszországi forradalom nyomán Nyugaton is győz a forradalom, akkor az orosz forradalmárok a meglévő szocialista alapokon (vagyis az obscsinán) felépíthetik a szocializmust.” Font Márta – Szvák Gyula – Niederhauser Emil – Krausz Tamás: Oroszország története. Bp.,1997, 412.

Plehanov ugyan maga is hangoztatta, hogy az orosz kapitalizmus képes az „európai minta” követésére, ám az ázsiai termelési mód túléléséről értekezve az orosz történelmet mintegy az „ázsiai” és az „európaiság” harcaként értelmezve messze nagyobb szerepet tulajdonított a „nem kapitalista” formáknak, mint azt Lenin tette. Manapság e vita is újfent politikai küzdelem része, mert 1992 után ismét visszhangzik az a felfogás, mely szerint még az 1917. februári forradalom Oroszország politikai „európaizálódásának” gyümölcse, addig az októberi forradalom az „ázsiai” sajátosság diadalmaszkodását hozta meg. (132–133.)

A harmadik fejezet a (szintén) olyannyira lényeges *szervezeti kérdéseket* taglalja. Szemmellátható, hogy a szerzőt fejtegetéseiben nem csekély mértékben inspirálta az a tény, hogy a nemzetközi irodalom marxizmussal rokonszenvező vonulatában döntően olyan szerzők írásairól van szó, akik nem tapasztalták meg a „létező szocializmus” valóságát, ám annál inkább figyelnek a mai világrend antinómiáira. Az 1902-ben megjelent, évtizedekig a kommunista párt(ok) alapidokumentumának tekintett (címével *Nyikolaj Gavrilovics Csernyisevskij* azonos című munkájára hajazó, tartalmilag ellenben merőben mást mondó) *Mi a teendő?* című híres vitairatról Krausz Tamás joggal írja – miközben köntörfalazás nélkül azt mondja, hogy a terjengős dolgozat „a mai olvasó számára kétségtelenül nagy csalódás” – Lenin nem tehet arról, hogy a sztálini korszakban meghamisítva kanonizálták írását. Bár a munka nem ad kidolgozott pártelméletet, ám elméletileg (megválaszolván a kérdést: miképpen tehet szert forradalmi osztálytudatra a munkásság) mégis megalapozott egy addig nem létező szociáldemokrata pártot. (139., 141.) Az 1903-as pártszakadás kapcsán a szerző ismét elmondja, hogy az valójában nem a szervezeti szabályzat vitájával, hanem a KB megválasztásakor következett be. A leegyszerűsítő nézetekkel szemben a könyv olvasója számára világossá válik, hogy 1907 és 1917 között az orosz szociáldemokrácia története az „újraegyesülési kísérletek és a frakciókra bomlás története.” (154.) Mivel ez nem csupán a men-sevik, hanem a bolsevik ágra is igaz, ezért a munka külön alfejezetben taglalja Lenin és Bogdanov viszonyát.

Arról a Bogdanovról van szó, aki Service szerint „a legnagyobb elme a bolsevikok között, az egyetlen olyan gondolkodó a frakcióban, akinek szellemi kapacitása felülmúlta Leninét.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Service: i.m. 224.

Az 1905-ös forradalom veresége után a forradalmárok táborában a bukás szokásos következményei mutatkoztak, az empiriokriticizmus filozófiai divattá vált, sokan a marxizmus és az idealizmus egyesítésében, az istenkeresésben igyekeztek kiutat találni. Maga Lenin is taktikát váltott, az új forradalmi hullám megjöveteléig azt tartotta helyesnek, ha a szociáldemokrata képviselők kihasználják a parlamenti mandátumuk nyújtotta legális lehetőségeket. Fő ellenfele, Bogdanov ellenben hívei élén azt követelte, hogy hívják vissza a Duma-képviselőket. Ők voltak az ún. otzovisták, akik balról, míg a likvidátorok jobbról korlátozták Lenin mozgásterét, aki e helyzetében ismét együttműködött a mensevik Plehanovval. Erre azután a bolsevik Bogdanov „árulást” kiáltott. A nem éppen könnyű helyzetet még cudarabbá tette a pénzügyi nyomorúság, amin részben a Sztálin közreműködésével 1907 derekán sikeresen végrehajtott bankrablás, valamint az ún. Smidt-örökség enyhített jelentősen. Leninnek ez utóbbihoz volt köze. Ez a krauszi elbeszélésben teljesen elsikkad, maga az örökség históriája is igen szűkszavúan említetik, holott az igen nagy hullámokat kavart. Mivel az elhalt vagyonos férfiú végakarátát két leánytestvére képviselte, ezért – tudjuk meg a service-i narratívából – Lenin, nem éppen morális utat választva két ifjú bolsevikot arra ösztönzött, hogy szerelmet mímelve vegyék nőül a két hajadont. Az épületes terv csak részben sikerült, a megszerzett pénz kezelése végeláthatatlan vitákat kavart, de egészében mégis megkönnyebbedést hozott.⁵⁷⁸

Krausz Tamás joggal emeli ki, hogy Lenin nem szerette a filozófiai-ideológiai és a politikai-taktikai nézetkülönbségek összekeverését, de ebben a nagyon bonyolult helyzetben az utóbbi kérdéseket is tisztázhatta a filozófiai alapokban történő rendteremtés. Hiszen a bolsevik táborban is lépten nyomon tapasztalni lehetett a marxizmusnak a kanti eszmékkal való kiegészítését, s egyáltalán nem volt evidens az evidens, ti. hogy a marxizmust képtelenség agnosztikus nézetekkel vegyíteni. Ebben a helyzetben, amikor már olyan kitűnőségek, mint *Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij* vagy *Alekszej Makszimovics Gorkij* is „vallásos ateizmusról” értekeztek, akkor felettébb időszerű tett volt Lenin részéről a *Materializmus és empiriokriticizmus* című munkájának megírása, amely 1909 tavaszán jelent meg.

⁵⁷⁸ Service i. m. 234., 239., 261–262. A szerző természetesen nem fukarkodik az eset elbeszélése kapcsán a Lenint keményen elítélő szavakkal.

A vita kapcsán Krausz Tamás arra kívánja a figyelmet felhívni, hogy – az innen és onnan történt vulgarizálásokkal ellentétben – Lenin a vallásról valójában differenciáltabban gondolkodott volna. Van olyan írása, amelyben a munkásmozgalommal nem ellenséges papokkal együttműködést javasolt. Kritizálta azokat, akik a vallásos nézeteket a felvilágosítás pusztá eszközével leküzdhetőnek vélték, a munkásegység célja érdekében az ateizmus eszméjét nem akarta beemelni a pártprogramba. '... nem nyilatkoztathatjuk ki és nem is szabad kinyilatkoztatnunk programunkban ateizmusunkat; ezért nem tiltjuk és nem is szabad tiltanunk a régi előítéletek bizonyos maradványait őrző proletároknak, hogy közeledjenek pártunkhoz...' (165.) Igen, igen – mondhatjuk, „csak” éppen a hiteles rekonstrukció alapszabályát szem előtt tartva az igazság az, hogy az e téren általában megfogalmazott (és akár e könyvben is olvasható) kijelentések, azok stílusa⁵⁷⁹ alaposan elnyomták az effajta mérsékelt hangot, s igen-csak alapot adtak a későbbi szovjet korszak egyház- és vallásellenyomó politikájának, s ekképpen ezen elnyomó politika valójában a vallásos nézetek továbbélését szolgálta. S bár ez a represszáliák okán akkor természetesen rejtve maradt, az 1992-es fordulat után ellenben annál inkább látványossá vált.

A háború és a nemzeti kérdés – ez a negyedik nagy fejezet címe, amelynek három alfejezete valójában három igen különböző témát tárgyal a szokásos nagy erudícióval és a mai vitákra reflektáló szellemi eleganciával.

1914–1915-ben Lenin elolvasta és jegyzeteket írt *Georg Wilhelm Friedrich Hegel A logika tudománya* című munkájához. Ez hozza meg Lenin hegelianus fordulatát, s ezt boncolgatja Krausz Tamás az első, *Összeomlás és dialektika* című alfejezetben. A szerző Kevin Anderson-nal ért egyet, aki e fordulat jelentőségét abban látja, hogy „Lenin volt az első marxista, aki a dialektikát visszahelyezte oda, ahová tartozik, a marxista elmélet középpontjába.” (184.) A kérdés óriási súlyát az adja, hogy a századfordulóra a munkásmozgalomban valójában jelentős elfordulás történt a dialektikusan gondolkodó Marx-tól, teret nyert a bernsteinizmus, amely egy kantiánus-neokantiánus

⁵⁷⁹ „... mindenféle vallásos eszme – írja egy alkalommal Lenin Gorkijnak –, mindenféle isteneszme vagy akárcsak az istennel való kacérkodás is kimondhatatlan hitványság ... a legveszélyesebb hitványság, a legundorítóbb 'métely'” 165. Magánlevélről van szó, s arra is figyelniünk kell, hogy Lenin itt elvtársait akarja meggyőzni arról, hogy ne tegyenek engedményt, ám a lényegét abban látjuk: ezzel az alapállással aligha lehetett egységre jutni egy vallásos munkással.

fordulatot (és egyben a szocialista forradalom perspektívájának a feladását) is jelentette, míg Lenin sokak számára „könyvízú”, „könyvszagú” fejtegetései elméleti és gyakorlati előfeltételét adták annak, hogy a bolsevikok majd 1917-ben a forradalom vezetését megragadják. Vannak, akik Lenin e fordulatának létezését is tagadják, van, aki a hegelianizmusba történt „visszaesésről” értekezik, a korábbi szovjet szakirodalom inkább azt dokumentálta, hogy Vlagyimir Iljics már a kilencvenes évek elejétől tudatosan törekedett a történeti-politikai folyamatok dialektikus szemléletére, e hegelianus fordulatról ellenben nemigen vett tudomást.

„Lenin egészen nyilvánvalóan nem figyelt fel az egyre éleződő válságra – írja Robert Service az első világháború kirobbanása kapcsán – ... Méltóságán alulinak tartotta figyelemmel kísérni a cári kormányzat politikájának fordulatait. ... Marxista megközelítési módja miatt a rezsimek gazdasági és politikai alapjaira koncentrált. Egyszerűen elegendő volt számára az a tudat, hogy a Habsburg Birodalom területén személyes biztonságot élvez. ... Amikor rájött tévedésére, már túl késő volt.”⁵⁸⁰ Krausz Tamás a *„Viszony a háborúhoz”* című alfejezetben egyetlen félmondatdal utal arra a tényre, hogy a háború kirobbanása Lenint váratlanul érte, s rögvest hozzáfűzi: „mint az egész világot, beleértve a nemzetközi munkásmozgalom egészét is.” (197.) A személyileg nehéz helyzet megoldása (némileg korábban) egy másik összefüggésben megfogalmazott másik félmondatban nyert megfogalmazást, s az ott is szélesebb, bár másfajta összefüggésbe illeszkedik: „Mire Lenin kivergődött Lengyelországból Svájcba, 1914. szeptember elején a ‘szociálsovinizmussal’ szemben a forradalmi perspektíva visszaállítását hirdette meg híres tézisének jegyében: ‘A mostani imperialista háború átváltoztatása polgárháborúvá – ez az egyetlen helyes proletár jelszó.’” (193.)

Az 1915 szeptemberében Zimmerwaldban, majd a következő év áprilisában Kienthalban megrendezett nevezetes tanácskozáson igen kevesen tanácskoztak. Amint *Lev Davidovics Trockij* – emeli ki *Robert Service* – melankolikusán megjegyezte: fél évszázaddal az I. Internacionálé megalapítása után Európa összes internacionalistája még mindig elfér négy társaskocsiban.⁵⁸¹ Lenin azonban ekkortájt – olvashatjuk Krausz Tamás sarkosan másfajta elbeszélésében – felismerte: olyan helyzet alakult ki, amelyben „a

⁵⁸⁰ Service: i.m. 270.

⁵⁸¹ Uo. 297.

dolgok objektív állása megváltoztatható ... a háborúval akár tízen is szembemehetnek, mivel az adott helyzetben benne rejlik milliók csatlakozásának lehetősége.”(195.)

Lenin a világháborút gazdasági összefüggésekben és osztályalapon elemezte, s ennek okán került szembe Kautskyval, aki nevezetes ultraimperializmus elméletével arra a következtetésre jutott, mely szerint a kapitalizmus „megjavítható”, „békés formába” terelhető. Érdekes, ám minden bizonnyal túl direktre zárt összehasonlítás Krausz Tamás részéről, hogy az exkommunista *François Furet: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról* című nevezetes munkáját Kautsky 'paradigmaváltását' elhomályosító munkának mondja. (200.) Ti. amit annak idején a jeles német szociáldemokrata fogalmazott meg, azt az első világháború jellegét, lényegét firtató, a lenini értelmezést elvető mai szerző mintegy csak újrafogalmazza. Ez azért jóval összetettebb kérdés, mert míg Kautsky az első világháborúig vezető folyamatok alapján állít fel egy hipotézist, addig az 1995-ben megjelent (2000 óta magyar nyelven is hozzáférhető) munkájában a francia szerző ellenben *későbbi* tényeket elemezhetett. Olyan tényeket (az első világháború lezárult egésze, az 1929-es nagy gazdasági válság, a nyomában létrejött totális diktatúrák, a náci népiirtás stb.) amelyek egyfelől a kapitalizmust kétségkívül rengeteg vonatkozásban megváltoztatták, másfelől bőven van mit elemezni (s ezt Krausz Tamás más helyeken igen invenciózusan meg is teszi), hogy a Szovjetunió nem csupán messze nem az lett, aminek Lenin megálmodta. Nem beszélve arról, hogy a birodalom hét évtizedes léte után meg is szűnt.

A soknemzetiségű Oroszországban a nemzetiségi kérdés megkerülhetetlen volt. Az OSzDMP 1903-ban megtartott II. kongresszusa ugyan elismerte a nemzetek önrendelkezési jogát, ám nem kevesen voltak azok, akik a kérdést életidegen, steril módon szemlélték, akikre igencsak hatott a tekintélyes *Rosa Luxemburg* azon felfogása, mely szerint a nemzetek önrendelkezési joga „burzsoá kategória” s ekképpen elvetendő. (210.) Lenin ellenben határozott egyértelműséggel, következetességgel támogatta a kongresszusi álláspontot. Krausz Tamás kiemeli, hogy Vlagyimir Iljics a gyarmati kérdés világtörténelmi jelentőségét korán felismerő marxisták közé tartozott, látta a nemzeti mozgalmakkal való összefonódottságát. Az alfejezet foglalkozik Marxnak és *Friedrich Engels*nek az 1848-as magyar forradalommal, a „reakci-

ós népekkel” és „forradalmi népekkel” kapcsolatos fejtegetéseivel. Lenin – nem úgy, mint egyes mai interpretátorok – természetesen nem értette félre a klasszikusok szavainak értelmét, bár az általa leszűrt tapasztalat (írja a szerző) vitatható. Magunk inkább azt mondanánk, hogy Lenin bizonyosan helytelen következtetésre jutott. Ugyanis a fenti fejtegetéseknek azt az értelmet kölcsönözte, hogy „néhány nagy és igen nagy európai nép felszabadulásának érdekei előbbre valók ... egy ország demokráciájának érdekeit alá kell rendelni néhány és valamennyi ország demokráciája érdekeinek”. (216.) A lenini követelménynek a világforradalom megvalósulása kontextusában volt elképzelt értelme és indokoltsága, reális kontextus híján azonban az effajta elgondolás – mutatis mutandis – gyászos emlékű eseményekhez vezetett.

Az V. fejezet a hatalom megragadásával, az 1917. októberi forradalommal – amelyről megtudjuk, hogy nem volt bolsevik forradalom, hanem csak később vált azzá – foglalkozik. Oly módon, hogy magának a hatalomátvétel kérdésének mindösszesen kereken három(!) nyomtatott oldal jut. *Állam és forradalom* – a fejezet címe, az alcím pedig így hangzik: *A forradalom és szocializmus mint történelmi és elméleti lehetőség 1917-ben*. Így a „társadalomelméleti rekonstrukció” középpontjába a döntően a razlivi kunyhóban született nevezetes, mind a mai napig „talán a legnagyobb hatású, a leolvasottabb és legtöbbre értékelt Lenin-mű” szerző által adott értelmezése kerül. Értelmezése – mondjuk, mert a brosúra tárgyalására itt még a szokásosnál is jobban a különféle véleményekkel-beállításokkal szembeni vita logikája nyomja rá a bélyeget. A reflektív jelleget plasztikusan mutatja, hogy a fejezet négy alfejezetre, s azok összesen még hét kisebb fejezetre tagolódnak.

Az *Állam és forradalom* világtörténelmi jelentőségét a szerző abban látja, hogy az kettős értelemben is az októberi forradalom *filozófiájává* vált. Mert egyrészt megfogalmazza a hatalom megragadásának és távlatilag a szabad közösségek önkéntes társulásának célját, másrészt pedig „a későbbi fejlemények hiteles kritikai elméletének is részévé vált”(224.) Azzal a mai világgal szemben, amelyben e dolgozat „egy doktriner fantaszta pipafüstös álmodozásává szublimálódott, s „minden 'komoly' szellemi irányzatnak illett-illik kigúnyolnia”, Krausz Tamás (az egyébként évtizedes eszmei előzményekre épülő) brosrát „a legérdekesebb utóéletű Lenin-mű”-nek mondja.(225.) Bár a másfajta interpretálásokkal szemben a szerző azt hangsúlyozza, hogy Lenin egy egész

korszak feladataként értelmezte a kommün-demokrácia megvalósítását, s állam és társadalom viszonyában éppen nem az előbbinek történő alárendelődést, hanem a fordítottját fogalmazta meg, két kérdésben maga is (bár igen tapintatos módon és a feltételes módot használva) bírál. Egyrészt arra utal, Lenin „figyelmén kívül hagyta” : a háború „a tőkés rendszer megújulásának bizonyos lehetőségét is megérlelte”, másrészt (feledve az egyenlőtlen fejlődés éppen általa felismert tényét) „olyan ‘könnyedséggel’ képzelte el ennek a ‘szörnyetegnek’, az ‘államkolosszusnak’ a felváltását a ‘munkásállammal’, mintha az egész világra az oroszországi rendszer hatalmi válsága lett volna jellemző.”(227.) Mindehhez a magunk részéről azt fűznénk hozzá, hogy ha csupán azt nézzük, amit a szerző előadásából Leninnek az első világháború alatt a polgári demokrácia természetéről szóló fulmináns indulat fűtötte nézeteiről megtudunk, akkor sem kell különösebb pszichológiai tanulmányokat folytatni annak megértéséhez, hogy miért nem figyelt fel a tőkés rendszer megújulásának lehetőségére, miért képzelte oly’ könnyen megvalósíthatónak a munkásállamot. Az elmúlt majd évszázad tudós ismerője, aki mind a kapitalizmus további megújulási képességeit is megismerhette, mind pedig a szovjet thermidor avatott kutatója⁵⁸² ezekhez a lenini nézetekhez is fűzhetett volna észrevételeket.

A szerző felhívja a figyelmet, hogy az Állam és forradalom *Nyikolaj Ivanovics Buharin* és társai állam és demokrácia kérdésében utópisztikus nézeteire is reflektált. A ‘szakácsnő’ közügyekben való szakszerű részvételének lenini feltételezésén⁵⁸³ évtizedek óta viccelődőkkel szemben a brosúra lényege – olvashatjuk – az, hogy „a kommün típusú ‘félállam’ létrehozása reális történelmi lehetőség. Ráadásul a mű az *európai forradalom* elméletének készült, tehát eleve bizonyos absztrakciós kényszerrel íródott.”(233.)

Az „Állam és forradalomban – olvassuk odébb – nem önmagában áll a ‘pipafüstös utópia’, a jövőre orientálódó alapgondolat, hanem magában foglalja a parlamentarizmus tárgyi bírálatát, amelyre természetesen lehet kritikailag reflektálni, de 1917 óta ezt a kérdést nem lehet az asztalról lesöpörni.”(244.)

⁵⁸² *Szovjet thermidor* című 1996-ban Budapesten megjelent munkája igen élénk nemzetközi visszhangot is kiváltott.

⁵⁸³ Itt arról van szó, hogy Lenin arról értekezett: nem kell misztifikálni a kérdést, egyszerű, alacsony képzettségű emberek is könnyen beletanulhatnak a kormányzás tudományába.

Igen, természetesen ilyen súlyú kérdéseket nem szabad az asztalról lesöpörni. Ám a higgadt összehasonlítás követelményéről sem szabad megfeledkezni. Tehát egészen röviden szólva arról, hogy a „félállam” létrehozása helyett olyan állam jött létre, amely (a legszolidabb szavakat keresve) közelébe sem került a szabad közösségek önkéntes társulásának céljához, nem állta ki az idő próbáját, az európai forradalom ábrándnak bizonyult, a polgári demokrácia ellenben (összes gyatraságával együtt, tehát háborúk, éhínség, válság, pusztulás van a perifériáján) működik.

„Hogy a hatalom megragadását (áll a fejezet végén) Lenin és a bolsevikok történelmi tévedésének tekintjük-e, vagy – mint Luxemburg és *Antonio Gramsci* – progresszív világtörténelmi fordulatnak, nem annyira, sőt nem is elsősorban szaktudományos kérdés, hanem filozófiai, szemléleti, világnézeti-politikai alapállás függvénye.” (261.) Nem kétséges, hogy nincs a szaktudománynak széles konszenzuson nyugvó válasza erre a kérdésre. Ám az igényről, követelményről, s arról a megalapozott reményről, hogy egyszer egy ilyen válasz megszületik – miért mondanánk le? Mit ér az a szaktudomány – kérdezhetjük rezignáltan a szerzőtől –, amelynek nem feladata az effajta kérdések megválaszolása? Az a „szaktudomány”, amely úgy válaszol e kérdésre, hogy eleve tudomásul veszi: mondanivalójának érvényét filozófiai, szemléleti, világnézeti-politikai alapállás felülbíráhatja, az aligha lehet tudomány a szó szoros értelmében. Ezért úgy gondoljuk, az összegző mondat második fele csakis a *ma még* kitételrel kezdve fogadható el.

A mű legterjedelmesebb, s vélelmünk szerint a legtöbb újat hozó VI. fejezete arra keres feleletet, hogy mi valósult meg, pontosabban miért nem valósult meg mindaz a nemes cél, amelyre a főszereplő és oly sokan az életüket áldozták – az utóbbiak sokszor a szó legvéresebb értelmében is.

Az Ideiglenes Kormány 1917 tavaszától alkotmányozó gyűléssel akarta az új hatalmat legitimálni. Ismeretes módon a februári forradalom után kettős hatalom jött létre Oroszországban, ami valójában – amint azt Krausz Tamás egy másik munkában szellemes megírta – „a kettős hatalomnélküliség állapotának bizonyult”. Bizonyos értelemben ez a kettős helyzet az októberi forradalom után is fennmaradt, hiszen e tervezett testületet novemberben (tehát az újabb forradalom után, de még a korábbi helyzet lenyomatát tükröző listák alapján) választották meg, 1918. január 5-én *délután* sor került a gyűlés megnyitására is, másnap *hajnal-*

ban pedig „Lenin és a bolsevik vezérkar utasítása nyomán – Zseleznyakov matróz, őrségparancsnok felszólítására, miszerint az őrség elfáradt, szét is kergették.”(269.)

Robert Service előadásában a történet árnyaltabb és részletezőbb előadást nyer, plasztikusan tükrözi Lenin dilemmáját, aki tudja, hogy a nemzetgyűlési választásokat nem fogják megnyerni, annak a megtartása mégis elkerülhetetlen. A végkifejletet alaposan befolyásolta a gyűlés megnyitása előtt négy nappal Lenin ellen elkövetett merénylet. A sikertelen merénylet után „azt feltételezték, hogy az Alkotmányozó Gyűlés többségét kitevő eszer párt emberei állhattak a merénylet mögött.”(273.) „Néhány napon belül kiderült – írja Service –, hogy a támadók monarchisták voltak. Időközben azonban olyan jelentést kapott a Szovnarkom,⁵⁸⁴ amely szerint a kormánykoalíció kívüli szocialista pártok bűnrészesek a terrorakcióban. Ezzel az volt a cél, hogy népelenes erőszakcselekmény vádjával befeketítsék a közelgő Alkotmányozó Nemzetgyűlés többségét alkotó pártjait.”

Magáról a feloszlatastról az angol történész így számol be: „A Szovnarkom nem dolgozta ki alaposan, hogyan lehetne megakadályozni az Alkotmányozó Nemzetgyűlés első ülését. Úgy látszott, mintha Viktor Mihajlovics Csernov⁵⁸⁵ határozatlan ideig folytatni akarná az ülést. Lenin azonban nyílt akciót sürgetett pártja részéről, és társai némi vita után elfogadták az irányvonalat. Eszerint az Alkotmányozó Nemzetgyűlést be fogják rekeszteni, és másnap nem engedélyezik a munka folytatását. Lenin tervében azonban volt némi ravaszság is. Utasításának megfelelően az Alkotmányozó Nemzetgyűlés őrségének parancsnoka, az anarchista-kommunista Anatolij Zseleznyakov közölte az elképedt Csernovval, hogy az őrség fáradt, és az épületet mindenkinek el kell hagynia. Csernovnak nem volt más választása, mint hogy engedelmessédjék, és a Tauriai Palotát kiürítették.”⁵⁸⁶

A történetet nem csupán azért adtuk elő ilyen részletesen, mert a későbbiek szempontjából történelmi jelentősége volt, hanem azért is, mert régi módszertani tapasztalat, hogy az eszméletörténeti fejtegetések csak akkor lehetnek valóban minden szempontból meggyőzőek, ha azoknak a reálfolyamatokkal való kapcsolata kifogástalan. Ehhez természetesen abszolút nem szüksé-

⁵⁸⁴ A Népbiztosok Tanácsa – P.P.

⁵⁸⁵ A Gyűlés elnöke, az eszer párt vezetője.

⁵⁸⁶ Service: i.m. 398-399.

ges mindent részletezően megírni, ám minden olyasmit, amiből megalapozottan lehet másfajta következtetéseket levonni – tömören, de elkerülhetetlenül rögzíteni kell.

A VI. fejezete első (terjedelmes) alfejezetében tehát Krausz Tamás ezt a témát boncolgatja. A téma historiográfiáját ismét nagy erudícióval és biztos elméleti érzékkel tekinti át. Megtudjuk, hogy 1991 után a témát háromféle módon, háromféle irányban torzítva ábrázolják. A liberális elemzések számára a nyugati parlamentarizmushoz történő csatlakozás lehetősége a vezéreszme, a szlavofil ihletettségűek a történeteket az „eredeti orosz értékekhez” történő visszatérés lehetőségének elsikkasztása miatt kárhoztatják, a „nemzeti kommunisták” ellenben a végkifejletben az orosz forradalom természetes útjának a megnyilvánulását regisztrálják. Mindezek kapcsán a szerző joggal mutat rá arra, hogy az adott összefüggésben a történeti szervesség emlegetése „tisztán ideológiai általánosítás”; míg egyfelől a középkori és későbbi orosz históriában egyáltalán nem volt ismeretlen az alkotmányozás gondolata, tehát azt aligha kellett Oroszországba „bevinni”, másfelől azonban az merőben más, mint a nyugat-európai alkotmányozási hagyomány.(269.)

A történetek megértéséhez igen lényeges mérlegelni, hogy 1905 hagyományaként 1917-ben Oroszországban létezik a *közvetlen demokrácia* rendszere (is), amely a munkás-önigazgatás formájában működött, következőleg tévedés lenne azt gondolni – figyelmeztet Rosa Luxemburg korabeli, a sztálinizmus által elrekesztett elemzésére támaszkodva a szerző – mintha „az emberek a bolsevikok uralmát akarták volna megvalósítani.”(271–272.)

Ugyancsak igen lényeges kérdés, hogy Lenin (és a bolsevikok) – mivel számukra a polgári demokratikus parlamentarizmus összeegyeztethetetlen rendszer a szovjethatalommal – csak olyan nemzetgyűlést hagytak volna életben, amely beépül a szovjethatalom rendszerébe. Mivel így az ellentét feloldhatatlan ellentmondást jelentett, ezért azt csak erőszakkal lehetett feloldani.

E hatalmi harc olyan körülmények között ment végbe, amikor óriási tömegek nem csupán éheztek, hanem az éhhalál fenyegette őket, tömegesen éhen veszttek. Ebben a világban az emberek a bolsevikokkal szembeni ellenérzésüket nem a polgári demokrácia iránti odaadással, hanem a cárizmus iránt nosztalgiával fejezték ki. „Le a bolsevikokkal és a lóhússal, éljen a cár és a marhahús” – tükrözte ezt az érzést az egyik korabeli jelszó.(282.) A

munkás- és parasztszovjeteket saját szervezeteiknek tartották, s azokkal lázadtak az éhínség és a bolsevikok ellen. Ezért volt hamis a kronstadti lázadás fehérgárdisták vagy mensevik-eszer ellenforradalmárok műveként történt beállítása a szovjet történetírásban-propagandában (mondja a szerző), hiszen a lázadók – bolsevikellenes éllel kimondottan a szovjethatalom megőrzéséért küzdöttek. Lenin ugyan azt gondolta, hogy a központi hatalmat és a szovjet önigazgatást egyszerre lehet fejleszteni, valójában a hatalom megtartása jegyében az utóbbit fejlesztették, s ekképpen a nevében proletárállam, „félállam” egy bürokratikus elit uralmává korcsosult.

Kautsky *A proletariátus diktatúrája* című írásában mutatott rá eszme és az új orosz valóság közötti ellentmondásra, Lenin pedig *A proletárdiktatúra és a renegát Kautsky* című dolgozatával vágott vissza. Rosa Luxemburg a vitában nem csupán azt állapította meg, hogy Kautsky programjából kikerül a proletárhatalom célja, de azt is, hogy az orosz „proletárdiktatúra” gyakorlatilag szembe került a munkásdemokráciával.⁵⁸⁷ Egyetértett a bolsevikokkal az Alkotmányozó Gyűlés megítélésében, ám bírálta őket, hogy ennek okán „minden alkotmányozó gyűlés fölöslegességére következtettek”.⁵⁸⁸ Krausz Tamás mindehhez azt teszi hozzá, hogy az adott helyzetben rendkívüli intézkedések nélkül bármely hatalom fenntarthatatlan volt. Az Alkotmányozó Gyűlés utóélete – kísérletek történtek Szamarában, majd szibériai területeken az újjászervezésére, ám *Alexandr Vasziljevics Kolcsak* drasztikusan végzett velük – is ezt, tehát a korabeli orosz társadalom demokráciára való alkalmatlanságát bizonyítja.

„Végző soron – olvassuk a szerzőt – a dolgokat természetesen nem Lenin vagy Trockij akarata döntötte el, hanem a polgárháború és a gazdasági elszigeteltség, a demokrácia felhajtó erőinek gyöngesége, az amúgy is kis létszámú munkásosztály szétforgácsolódása, a hatalmi apparátusokba való felemelkedése, ’militarizálódása’, az erőszakos megoldások iránti odaadás fent és lent.” (285.) Nagyjából valóban így volt. A pontosságra való törekvés jegyében azonban hiba lebecsülni a bolsevikok akaratának

⁵⁸⁷ Érdemes megemlíteni, hogy Rosa Luxemburg ezen eltemetett munkája magyarul 1983-ban elérhetővé vált az ELTE AJK Tudományos Szocializmus Tanszéke jóvoltából. – Vö. Krausz: i.m. 272. o. 15. sz. jegyzet.

⁵⁸⁸ A mensevikek vezetője Julij Martov a luxemburgi kritikát saját felfogásuk igazolásaként igyekezett interpretálni. Vele szemben Krausz Tamás kiemeli, hogy belső kritikáról van szó. I.m. 293.

szerepét, amely ekképpen (sokuknak minden jó szándéka ellenére) a későbbi sztálini thermidort alapozza meg. Kevés a demokrácia felhajtó erőinek gyöngeségét említeni anélkül, hogy számbavennénk ebben a bolsevikok gyengítő szerepét, s azt se mondjuk: a munkásosztály emelkedett fel a hatalmi apparátusokba, hanem csupán egyes tagjai. S azok lehettek bármennyire tömegesen is (hisz' meglehetősen nagyra növekedett apparátus jött létre), nem a létszámuk számít, hanem (olyasmit mondunk, amit a szerző máskülönben nagyon-nagyon jól tud) az, hogy milyen funkciót tölthettek be.⁵⁸⁹

1919 elején – tehát a hadikommunizmus kiépülése csúcspontján – *Nyikolaj Rozskov* történészprofesszor, renegát bolsevik, akkor mensevik, 1917-ben az Ideiglenes Kormány postaügyi minisztere (győzedelmeskedő ellenforradalmi diktátor megjelenésének rémétől hajtva) azt javasolja Leninhez (Gorkijon keresztül) küldött levelében, hogy személyi diktatúrát és szabadkereskedelmet vezessen be. Lenin azonnal elutasította a felvetést annak okán, hogy az nem stabilizálná, hanem a már kiépült apparátusok szétrombolása okán gyengítené a hatalmat, vagyis akkortájt az egyszemélyes hatalom bevezetésének nem voltak meg a feltételei. (Lenin – olvashatjuk Service-nél – 1922-ben csak hónapok múltával tudta keresztülvinni, hogy Rozskovot Pszkovba internálják.⁵⁹⁰)

A győzedelmes Lenin élete eltéphetetlenül összefonódott az erőszak és a terror fogalmával. Ezért Krausz Tamás külön alfejezetben vizsgálja ezt a kérdést, s joggal emeli ki: alapvetően a cári múlt, az első világháború hozza meg a tömegméretű modern erőszakot. Ebben a szörnyű küzdelemben Lenin ugyan nevetségesnek tarthatta, hogy a forradalmat követő első hetekben a bolsevikok az ideiglenes kormány több miniszterét (és sok más ellenségüket) becsületszóra elengedték(298.), ám a történetnek szimbolikus jelentősége is van: itt fejeződik be (e tekintetben is) az a század, a 19. század, amikor a becsületszó valóban becsületszó

⁵⁸⁹ Amikor Lenin kezdte felismerni, hogy a „cezarista önkényuralom” réme fenyeget, akkor – írja a szerző – „némi optimizmussal töltötte el, az új bürokrácia szociális forrását alapjában munkások és parasztok alkották:” Krausz: i.m. 425. A helyzet súlya alatt itt bizonyosan cserben hagyja Lenint mély elemző képessége, s egyszerűen a kíváncsággondolkodás ismert sémája befolyásolja.

⁵⁹⁰ Service: i.m. 541-542. – A szerző felfogásából az következik, hogy a derék professzort „deportálták”, itt azonban ő az egyetemen oktató munkát végzett, ami nem mondható a deportáltak szokásos munkájának.

volt.⁵⁹¹ A szöszegések aztán e tekintetben is új, *e tekintetben is* gyalázatos, máig velünk élő (ki tudja még meddig tartó) korszakot nyitnak. A szerző fejtegetései meggyőzőek, s ezek keretében „természetesen” az is világossá válik, hogy Lenin hol gátolta, hol ösztönözte⁵⁹² a terrort. A fejtegetések vége felé esik szó arról, hogy 1922 elején került napirendre „a terror törvényi kereteinek kijelölése, és ez a polgárháború tapasztalatainak és az új helyzetnek egyfajta jogi összefoglalásaként is felfogható.” (303.) Önmagában a dátum kritikára ösztönöz: felesleges volt több mint négy esztendőtt mindezzel várni, a rengeteg kiömlött vér már jóval hamarabb korlátozás, jogi keretek után kiáltott. Nem kétséges, hogy a késlekedést nagyon sok minden magyarázza, ám a felelősség (még ha az a viselőjére irgalmatlanul nagy terhet rak is) mindenkor a hatalom mértékével arányos.

1922-re a polgárháború Oroszországban gyakorlatilag befejeződött, mégis ebben az esztendőben a birodalmon olyan megtorló hullám söpört végig, amelynek az egyházak, a polgári értelmiség és politikai ellenzék volt a célpontja. A terjedelmes mű mindhárom célcsoportnak önálló fejezetet szentel.

1921/1922 telén az országban mintegy 20 millió ember éhezett, közöttük több mint öt millióan éhenhaltak. Lenin ekkor látta elérkezettnek az időt, hogy a legnagyobb ellenállást jelentő pravoszláv egyhazzal leszámoljon. Az éhínség enyhítésére elrendelték az egyházi kincsek elkobzását. Az akciót ténylegesen Trockij vezette, zsidó származása miatt azonban formailag *Mihail Kalinyin*. „Minél nagyobb számban sikerül a reakciós papság és a reakciós burzsoázia képviselőit ez alkalomból agyonlőnünk – olvasható az elhíresült titkos dokumentumban –, annál jobb. Éppen most kell megtanítani ezt a publikumot, hogy néhány évtizedig semmilyen ellenállásra gondolni se merjenek.” (312.)

Lenin jól mérte fel: az adott körülmények között a parasztság döntő tömegei nem támogatják az akcióval szemben az egyházat, a befolyt javak ellenben a reméltnél csupán töredékét hozták; Lenin alaposan lebecsülte az egyház – társadalmi gyökereiből és a hitből táplálkozó – védekező képességét.

⁵⁹¹ A 19. század azonban sok szempontból jóval 1900 előtt befejeződött; a hosszú 19. és rövid 20. századról szóló – divatos – nézetet magunk is igencsak egysíkúnak tartjuk.

⁵⁹² Krausz Tamás elbeszélésében ezek a mozzanatok inkább a lábjegyzetekben találhatók, Robert Service előadásában a főszövegben és igen élénk színekkel ecsetelve.

Trockij egy 1922 augusztusi interjúban a humanizmus bolsevik megnyilvánulásának mondogatta a több mint kétszáz neves értelmiséginek a száműzését. A logikája szerinti „humanizmus” abban volt, hogy így elkerülhető e „kibékíthetetlen és javíthatatlan elemek” újabb nehéz helyzetben történő agyonlövétése. A száműzetéssel a bolsevikok „csak” azt tették, amit a cárizmustól tanultak. Lenin már 1919 áprilisában egy amerikai újságíró előtt kendőzetlen nyíltsággal beszélt ellenségeik ekképpen történő kezeléséről: „a vörösteror eszközeivel meg kell őket félemlíteni, azután hagyni, hadd fussanak...” (317.) A másfajta beállítással szemben Krausz Tamás szerint Lenin ezektől a neves értelmiségeiktől nem a hatalom dicséretét,⁵⁹³ „csupán” annak elismerését, az alkalmazkodást várta el. (318.)

A polgárháború politikai lezárása részeként 1922. június 8-tól kerek két hónapon át tartott az ún. eszer-per, tehát azoknak az elítélése, akik szintén szocializmust akartak, „csak” a bolsevikoktól eltérő úton és módon küzdöttek. Az eszerek – maguk is forradalmárok – nem alkudtak meg, a per során is bátran viselkedtek; így az elrettentés jegyében halálos ítéletek születtek, s azt csak a nemzetközi szociáldemokrácia nyomására módosították szabadságvesztésre. „Ma már nem lehet vitás – írja a szerző –, hogy a politikai és ideológiai ellenfelek eltávolításának a jogi procedúrákat jórészt félretevő módja a jövőre nézve nem egyszerűen ’rossz üzenet’ volt, hanem olyan cselekvési struktúrák előtt követte ki az utat, amelyek ellenőrizetlenné tették a politikai ellenfelek elszigetelésének egész metódusát; Lenin és a bolsevik vezetők a politikai ellenfelek és ezen túl, mint később kiderült, általában az egyén szabad gondolkodásának rendőri korlátait építették ki, anélkül hogy a rendszeren belül a korlátok ’lebontásának’ lehetőségeivel *konkrétan* szembenéztek volna. A kérdések kérdése számára továbbra is 1917 októberének kérdése maradt: ’Megtartják-e a bolsevikok a hatalmat?’ (322.) A kérdés mélyebb megértéséhez vélhetőleg érdemes és szükséges utalni arra a szociálpszichológiai tényre, hogy a testvérharcnak gyakorta a szokásosnál is véresebb a természete, valamint arra, hogy az itt említett deformálódás kisebb, ha Lenin nem oly gyűlölködve kezeli a demokrácia kérdését⁵⁹⁴, s ha számára nem az a kérdések kérdése, hogy a

⁵⁹³ „Az az időszak később jött el, egy másik korszakban” – fűzi hozzá szárazon. Krausz: i.m. 318.

⁵⁹⁴ „Ahol ’demokraták’ vannak uralmon – mondja a Mihelszon-gyár munkásai előtt 1918-ban –, ott kendőzetlen, igazi rablás folyik.” Service: i.m. 434.

bolsevikok megtartják-e a hatalmat, hanem sokkal inkább az, hogy ez a hatalom az a hatalom-e, amiért (nem csekély mértékben az ő műveként is) vértenger zúdult Oroszországra.

Ezért aligha volt Lenin viszonya a politikai elnyomáshoz, az erőszakhoz és a terrorhoz oly „bonyolult”, ahogy azt e helyen a szerző mondja.⁵⁹⁵ Ezzel természetesen egyáltalán nem kérdőjelezzük meg annak az igen terjedelmes következő résznek a szükségességét, amelyben a szerző a pogromok poklát boncolgatja.

Lenin – s általában a marxisták – túlbecsülték az oroszországi (és európai) társadalom hajlandóságát a zsidóság befogadására, ellenben azt nagyon pontosan látta, hogy a pogromok a cári rendszer hatalomtechnokratáinak bevált eszközei közé tartoztak. Ugyanakkor „túlzott mértékben azonosította a feketeszázakat, az önkényuralmat és a kormányt, és nem mutatta meg a pogromokat elutasító erőket a kormányon belül, ami a forradalmár politikai gyakorlati törekvéseiből, hangsúlyyaiból következett.” (330.) A Népbiztosok Tanács 1918. július 27-i dekrétuma *Az antiszemita mozgalom gyökere kiirtásáról* rendelkezett,⁵⁹⁶ de az antiszemitizmus mély társadalmi gyökérzete (közvetlenül az első világháborúban az orosz katonai főparancsnokság az egész zsidó lakosságot tette felelőssé a vereségekért, melynek nyomán újabb pogromok robbantak ki) okán a Vörös Hadseregben is előfordult pogrom-agitáció, s véres pogromok történtek. Ezekre leginkább az 1920 késő nyarán Varsó alatti súlyos vereség okozta demoralizálódott állapotban került sor. A szakirodalomban felbukkant (magyarul is olvasható) azon állítással szemben, mely szerint Lenin közömbös lett volna e rémtettekkel szemben, a könyv meggyőzően mutatja ki az ezen beállítás manipuláltságát. (346–347.)

A mű VII. fejezete a világforradalom kérdését járja körbe. Az elméleti fejtegetések nyomán három történeti kérdést tárgyal a fejezet. Itt tárgyalja a breszt-litovszki békét, majd a lengyel-szovjet háborút és végül a kommunizmus gyermekbetegségét, a baloldaliságot.

Míg Marx a *Német ideológiában* a kommunizmust az uralkodó (vagyis legfejlettebb) népek egyszerre és egyidejűleg végrehajtott tetteként képzelte el, addig Lenin – jóllehet szintén a kapitalizmus globális természetét szem előtt tartva és a forradalom nemzetközi jellegéről soha le nem mondva – már 1905 előtt az

⁵⁹⁵ Ezzel természetesen nincs ellentmondásban az a tény, hogy Lenin számára számos esetben súlyos dilemmát okozott az erőszak, a terror alkalmazása.

⁵⁹⁶ Ez volt a dekrétum pontos címe.

oros „szikrát” feltételezte. Krausz Tamásnak természetesen igaz van abban, hogy Lenin híres jelszava („az imperialista világháború polgárháborúvá való átváltoztatása”) 1917 februárja után „stratégiai pozíciójának igazolt elemévé vált”(357.), ám arra a kérdésre, hogy „a világforradalom koncepciója közgazdaságilag, elméletileg és mozgalmilag kellően megalapozott volt-e” a történelem egyértelműen nemleges választ adott.⁵⁹⁷ Lenin ugyan gondolhatta azt, hogy a kommunista világpártnak Berlin a „természetes” központja, történetileg aligha helyes azt írni, hogy Moszkva „csak ideiglenesen jelent meg” szervezeti központként.(uo.)

A breszt-litovszki béke ismert históriájához – amelyben Leninnek csak hajszállal sikerült álláspontját keresztül erőszakolni azokkal szemben, akik elképzelhetetlennek tartották egy „imperialista országgal” történő békekötést – a kötet érdemben egyrészt azzal járul hozzá, hogy bemutatja Vlagyimir Iljics patriotizmusról kialakított nézeteit, valamint felvillantja azt a feszültséget, amely közte és Kun Béla között támadt, amikor a bukásra álló vezető „minden realitáson túllépő követelődése, személyeskedése és önkívületig fokozódott pánikhangulata Lenint komolyan elgondolkodtatta a magyar forradalom vezetőjének bölcsességét illetően.” ‘Javaslom – írta ... Csicserinnek július 15-i feljegyzésében –, hogy szárazon és metsző hangon válaszoljon ... ha ilyen hangnemben fognak írni, nem kommunistáknak, hanem huligánoknak nyilvánítjuk őket.’(365–366.)⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Igaz, más összefüggésben és más helyütt, ám éppen ebben a munkában olvasható, hogy egy alkalommal (1920 májusában) Lenin angol munkásküldöttséget fogadva, s arról beszélve előttük, hogy saját kormányuk vereségét kell kívánniuk, maga állapította meg: ‘olyan arcot vágtak, amelyet a legjobb fotográfia sem tudna megragadni. A fejükbe egyáltalán nem fért bele, hogy a nemzetközi forradalom érdekében az angol munkásoknak saját kormányuk vereségét kell kívánniuk.’ „Jellemző – fűzi hozzá a szerző –, hogy Lenin nem érzékelte: tézisének (‘saját kormány veresége’) megértése nem egyszerűen a szubjektív-intellektuális feltételeken múlik, hanem általában a forradalmi öntudat *létfeltételei* hiányoztak Angliában abban az értelemben, ahogyan azt elméletileg ő maga is felfogta.” Krausz: i.m. 375.

⁵⁹⁸ Mályusz Elemér 1931-ben „A Vörös emigráció” címmel cikksorozatot írt az 1919 utáni szociáldemokrata(!) és kommunista emigrációról, s abból 2005-ben a (Máriabesnyő – Gödöllő székhelyű) Attraktor Kiadó könyvet formált abban a sorozatában, amelynek (úgy mond) az a célja, hogy „a magyar polgári történetírás legjelesebb – új kiadásban nem hozzáférhető – munkáit” ismét megjelentesse. A természetesen meggondolkozató idézeteket, tényeket is közlő, egészében azonban mértéktelenül történetietlen, egyoldalú, tudományos színvonalához méltatlan munkájában Mályusz Elemér azt írja, hogy Kun Béla „Leninék” „kedvence” volt. (24.)

Az 1920. évi lengyel-szovjet összeecsapás messze több volt mint határháború. Egyrészt a lengyel támadás mögött ott volt az antant szándéka a bolsevikok uralmának megdöntésére, a Varsó alatti súlyos verséggel végződő orosz ellentámadás mögött viszont az volt, hogy Lenint is elragadta a világforradalom ábrándja. A teljes terjedelmében 1999-ben megismert dokumentumok világosan mutatják, a Szovnarkom vezetője szuronyokkal akarta kipuhatolni: „vajon nem érett-e meg a proletariátus szociális forradalma Lengyelországban.”(374.) Amikor az 1920. szeptemberi pártkonferencián levonják a kudarc tanulságait, akkor a nyugat-európai viszonyokban valóban tájékozott *Karl Radek* beszél a legvilágosabban: „sem Németországban, sem Franciaországban, sem Angliában nem állunk oly mértékben közvetlenül a forradalom előestéjén, hogy ha megragadjuk Lengyelországot, akkor feltámad a forradalom Németországban. ... A nemzetközi helyzet 'szondázása szuronyokkal' módszerét el kell utasítanunk.”

Lenin nem engedte, hogy a belső vita nyilvánosságra kerüljön. Radeknek néhány nappal később megírta: „Ellenzem, hogy beszéljünk a Lengyelországon keresztül a németeknek nyújtandó (lehetséges) jövőbeni segítségünkről, ezt ki kell húzni.”(377.)

Ekképpen – mondhatjuk – Lenin maga is hozzájárult ahhoz a tényhez, hogy a Varsó alatt elszenvedett súlyos vereség ellenére a kommunista mozgalom jelentős része továbbra is a világforradalom bűvöletében, vagyis (*Lukács Györggyel* szólva⁵⁹⁹) a messianisztikus szektarianizmus foglyaként politizáljon. Másfelől azonban Vlagyimir Iljics nagyon is tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a „vitathatatlan igazság” útján „csak egy kis lépéssel kell tovább menni ... és az igazság tévedéssé válik.”(379.) Ezért írja meg 1920 áprilisában rengeteget idézett brosúráját a balosságról, a kommunizmus „gyermekbetegségéről”. Krausz Tamás fejtegetéseiben a mentalitás forrásvidékét távolabbról *Julien Sorel* nézeteiben jelöli meg. Az orosz előtörténet csupán annyit említ meg, hogy abba „bizonyára” Bogdanov is besorolandó.(381.)

A szocializmuselmélet: lehetőség vagy utópia? – ezt a címet viseli a mű záró, VIII. fejezete. Előljáróban Krausz Tamás a szocializmusfogalom eredetét vizsgálja. Meggyőzően fejtegeti, hogy e kérdés veleje az államtól független termelői és fogyasztói közösség; Lenin sokat foglalkozott a kapitalizmus innovatív képessé-

⁵⁹⁹ Az ún. offenzív taktika elméletével ekkortájt maga Lukács György ennek a szektásságnak az ideológusa. Krausz: i.m. 380.

gével, technikai megújulásra való hajlamával, amiből viszont – tehetjük hozzá – túlbecsülte a szocializmus megvalósulásának lehetőségét. Nem kétséges, hogy Lenin valóban „oly nagyon” szeretne volna elkerülni azt, hogy az orosz forradalom magára maradjon, az igazi probléma azonban – e sorok szerzője szerint s a szerző véleményével ellentétben – nem az volt, hogy „ezzel az *elméleti szocializmus* mint *gyakorlati* probléma végső soron kitolódik az ‘idők végezetéig’, és a történelem a szocializmus lehetőségét különös ‘orosz formában’ aktualizálja”.(393.) Sokkal inkább arról volt szó, hogy ez az „orosz forma” – mint más összefüggésben már írtuk – olyan államot jelentett, amely nem valósította meg, inkább megcsúfolta a szabad közösségek önkéntes társulásának célját. És azt is hozzá kell tennünk: az „orosz forma” viselt dolgai (igen jelentős mértékben a történelmi előzmények, az adott társadalmi-kulturális viszonyok által befolyásoltan) nem csekély szerepet játszottak az említett „idők végezetéig” történt kitolódásban.

A győztes forradalmat nem csupán a polgárháború szorongatta, legalább ekkora veszedelmet jelentett „az éhség csontkeze”. A városok lakóit szörnyű éhínség gyötörte, pusztította. Ezért szerveznek padlást lesöprő szegényparaszti bizottságokat, vezetnek be 1918 májusától – az addig létezett, államilag ellenőrzött piaci vegyes gazdaság helyett – közellátási diktatúrát. Az esztendő őszére felszámolják a pénz- és piaci viszonyokat, a munkát militarizálják, teljessé válik a hadikommunizmus. Az új helyzetet *A hadikommunizmus ábécéje* című munkájukban Buharin és *Jevgenyij Alekszejevics Preobrazsenszkij* a szocializmus megvalósításaként ábrázolja, mintha a munkás-önigazgatás és az „államszocializmus” egymást kizáró elgondolása összebékíthető lett volna. Lenin ilyesmit ugyan nem állított, ám ő is tévedett – írja a szerző – elméletileg, mert „az államosítás keretein belül eltúlozta a társadalmasítás, a társadalmi ellenőrzés lehetőségeit, és alábecsülte a piac és pénz szabályozó szerepének meggyökeresedtségét”.(401.)

Aztán amikor 1920 őszétől a mind nagyobb paraszti és munkás ellenállás a rendszer bukásával fenyeget, s Kronstadtban felkelés tör ki, amely – ismét hangsúlyozandó – kommunisták *nélkül* akart szovjethatalmat, akkor 1921 márciusában, a X. párkongresszuson megszüntetik a gabona-kényszerbeszolgáltatást és át térnek a gabonaadóra, vagyis részlegesen visszaállítják a kapita-

lizmust. A más a múltban kereső „történetírás”⁶⁰⁰ napjainkban az új gazdasági politikában hajlamos egy liberális kapitalista fejlődés lehetséges politikai eszközét látni. E történetietlen beállítással szemben Krausz Tamás leszögezi, hogy Lenin rendszere nem tervezte a politikai terror feladását.(408.)

1920 őszén – tehát a hadikommunizmus parancsuralmi viszonyai között – robbant ki a szakszervezetek szerepéről szóló vita, amelynek hiteles megismerését a szovjet hatóságok csak a gorbacsovi peresztrojka időszakában tették lehetővé. A probléma lényege abban volt, hogy az akkoron igen nagy hatalommal rendelkező hadügyi népbiztos, Trockij a szakszervezeteknek semmiféle hatalmat nem akart engedni, míg az ún. munkásellenzék oly módon – fából vaskarikát készítendő, mondjuk mi – követelte a diktatúra társadalmi alapjainak kiszélesítését, hogy a „gazdasági demokrácia” szerveiként akarta a szakszervezeteket működtetni. Lenin erre azt felelte, hogy a „munkásállam absztrakció. A valóságban olyan munkásállamunk van, amelynek, először az a sajátossága, hogy az országban nem a munkáslakosság, hanem a parasztlakosság van túlsúlyban, és másodszor, munkásállam bürokratikus kinövésekkel.”(412.) Krausz Tamás úgy véli, ironikusan fogalmaz, amikor megfordítja Lenin hangsúlyait, s azt állítja, ez egy bürokratikus állam volt proletár kinövésekkel. Magunk azonban azt tartjuk, hogy minden irónia nélkül ez a volt a súlyos valóság. Ebből következően amikor – *Robert Mayer* 1999-ben megjelent írásának gondolataira támaszkodva – később arról értekezik: Lenin általában tagadta, hogy a szovjet dolgozók el lennének bármi módon nyomva,⁶⁰¹ akkor aligha helyes az a szerzői megállapítás, mely szerint „ez bizony nehezen cáfolható érvelés, de nem teljesen pontos”(415.), mert a helyes interpretáció minden bizonnyal az lett volna, hogy ez az érvelés bizony súlyosan cáfolható, bár van benne némi igazság.

⁶⁰⁰ Azért használjuk az idézőjelet, mert minden posztmodern kísértés ellenére úgy véljük, hogy a történelem a múlttal azonos, s nem a róla szóló különféle, a jelen szempontjait a múltra erőltető narratívákról szól, amivel egyáltalán nem szándékunk kétségbe vonni, hogy a jelenben élő történész nézőpontját kora viszonyai óhatatlanul befolyásolják. A „miért” és a „mérték” azonban igen-csak vízvázlasztó szempont.

⁶⁰¹ Később, más összefüggésben Krausz Tamás azt írja, hogy Lenin felismerte: „a szovjet bürokrácia magában foglalja a régi orosz történelem szinte minden lényeges vonását (korrupció, kíméletlen lefelé, törtető és alkalmazkodó felfelé stb.)”. Krausz: i.m. 425.

Utolsó nyilvános beszédében, 1922 novemberében Lenin arról beszélt, hogy a szocializmus megvalósítását a történelem még nem tűzte napirendre, ezért az a feladat, hogy megteremtsék annak előfeltételeit. Szerinte a NEP-pel új államkapitalizmust hoztak létre. Míg a mensevikek, a nyugati szociáldemokraták, a liberálisok kétségbe vonták a „bolsevik kísérlet értelmét”, addig – írja Krausz Tamás – „Lenin önmagát olyan történelmi alternatíva képviselőjének szemlélte, amellyel szemben a baloldalon nem jött létre más *realitás*.” (420.) E felfogás igaztalanul leszűkíti a bolsevikokra a baloldal fogalmát. A „túlélésért” folytatott küzdelmet a teóriák világában el lehet és el kell fogadni. Ám a valóságban a küzdelem nem teremtett átmenetet a szocializmushoz, míg a baloldal táborából mostohán kizárt szociáldemokrácia érdemben cselekedett a kapitalizmus, a benne élő néptömegek körülményeinek humanizálásáért.

A szmenovehisták, tehát nacionálbolsevisták – élükön a bevezetőben említett Usztrjalovval – a „bolsevizmus elkorcsosulását” látva a nemzeti kapitalizmus egyfajta ellenforradalmi képzetét, az államhivatalnoki réteg és a NEP révén újjászülető burzsoázia egyfajta szövetségét akarták, vizionálták. Minderre Buharin *Cezarizmus forradalmi álarchan* című broszúrájával reagált. Lenin azonban nagyon jól tudta, hogy az igazi veszélyt nem a szmenovehisták, hanem az új bürokrácia elszabadulása jelentette. Krausz Tamás nagy empátiával ábrázolja Lenin e tárgykörben megfogalmazott gondolatait, s kimutatja a problémának a „nagy orosz sovinizmussal”, a formálódó szovjet föderáció mikéntjével, a „proletárkultúra” értelmetlensége helyett az általános kulturáltság „polgári” szintre emelése követelményével való összefüggését.

Élete végén, sok kudarc közepette Lenin igen sokat foglalkozott a „szövetkezeti szocializmussal”, mert jóllehet azok a kapitalizmus termékei, „kollektív kapitalista intézmények”, bennük a szocializmus jövőjét vélte felfedezni, s ezért azokat a „szocializmus szigeteinek” nevezte. Egészében – Krausz Tamás szerint – Lenin ebben az utolsó időszakában, a rendszer „államkapitalista” szakaszában négy fejlődési lehetőséget látott, s ezek közül három a szocializmushoz vezetett volna.⁶⁰² Az első a NEP többszektorú gazdasága, a második a sztálini államszocializmus, a harmadik –

⁶⁰² A negyedik a fentebb említett nacionálbolsevik elgondolás volt.

úgymond – „az öntevékenységre épülő szükségletcentrikus termelés”. (437–438.) Ezzel az osztályozással az a baj, hogy az elsőről maga Lenin mondta, hogy nem szocializmus, a másodikat Sztálin ugyan kinevezhette szocializmusnak, annak ellenben az a megcsúfolása volt, a harmadik valóban szocialista elképzelés, bár maga a szerző mondja záró szavaiban, hogy „a *szocializmus* talán sohasem látszott inkább ’utópiának’, mint napjainkban – bár hozzáfűzi „de ma sincsen más, történelmileg és elméletileg megalapozott alternatíva a fennálló világrenddel szemben, mint a *szocializmus*.” Igen, igen – mondhatjuk ismételten: az elmélet világában bizonyosan. Ám, ha igazat adunk is a szerzőnek, aki a súlyos gondolatok tárgyalása közben azt írja, hogy „a történelem sohasem abszolút bizonyíték”, azért annyit halkan mégis hozzátehetünk: bár nem abszolút, ám nagyon súlyos bizonyíték.

*

„Pályafutása a kicsapott hullámé – olvashatjuk a magyar história egyik legnagyobb alakjáról közel száz esztendeje megjelent, nagy botrányt kavart munka végén a nagy erejű metaforába öntött, súlyosan történetietlen összegzést –, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton, míg társai elemi közönnyel sietnek tovább dolgukra a soha ki nem apadó, örök mederben.”

A Lenin pályafutása okozta hullám világtörténelmet formált. A soha ki nem apadó, „örök” mederben – amely természetesen csak annyiban örök, amennyiben az emberi történelem örök, hiszen ez a história valahol elkezdődött, s valahol véget fog érni – Vlagyimir Iljics alkotása minden bizonnyal nem folytatható, s jó, hogy nem folytatható. És „természetesen” nem annak okán, hogy a Szovjetunió eltűnt a történelem retortáin. Leginkább azért nem folytatható és nem folytatandó, mert az a kapitalizmus, amelyet világméretekben akart megdönteni, éppen az ő műve révén (is) újult meg úgy, hogy az effajta kísérletekkel szemben *is* ellenállóbb legyen – miközben számtalan olyan vonását őrzi továbbra is, mely égbekiáltó igazságtalanságok, szenvedések, értelmetlenségek, ellentmondások forrása.

S ha ez így van, akkor a szaktudomány igen is tud, s pozitív értelemben válaszolni arra a kérdésre, hogy Lenin októbere progresszív világtörténelmi fordulat volt-e.

Az idézett nagy erejű metafora nem csupán konkrét üzenete okán, de mélyebb értelmében is félrevezető. Hiszen – bár az emberi történelem is végeláthatatlan tárat őriz az elemi közönynek, – ezt a közönyt az érdek vezérli; az érdekek formálta-deformálta emberi világunkban a hullámok hullámot formálnak. Lenin műve – alapvetően nem a róla szóló, ilyen-olyan rangú, ilyen-olyan előjelű írások generálta vitákban létezik, azok majd (ma még beláthatatlan idő múltával), amint azt a szmenovehista Usztrjalov írja, (el)csitulnak – leginkább ebben az értelemben van és lesz jelen.

(Századok 2011. 1. sz. 215–236.)

RÖVIDÍTÉSEK

Ablonczy 2005	Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Bp., 2005.
Ádám 1968	Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Akadémiai, Bp., 1968.
Barcza 1994	Barcza György: Diplomata-émlékeim 1911–1945. Összeállította és szerkesztette Antal László. A jegyzeteket és az utószót Bán D. András, a bibliográfiai utószót John Lukacs írta. I–II. köt. Európa–História, Bp., 1994.
Bán D. 1998	Bán D. András: Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris, Bp., 1998.
Bárdossy 1991	Bárdossy László a népbíróság előtt. Sajó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Maecenas, Bp., 1991.
Bárdossy 1996	Bűnös volt-e Bárdossy László. Szerk. Jazovszky László. Püski, Bp., 1996.
Berend 1986	Helyünk Európában. I–II. köt. Szerk. Berend T. Iván. Magvető, Bp., 1986.
Bethlen 1944	Bethlen István emlékirata 1944. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Romsics Ignác, bevezette Bolza Ilona és Romsics Ignác. Zrínyi, Bp., 1988.
B. Lőrincz 1969	A vatikáni magyar követ jelenti... Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: B. Lőrincz Zsuzsa. Kossuth, Bp., 1969.
Borhi 2005	Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Corvina, Bp., 2005.
Boroviczény 1993	Boroviczény Aladár: A király és kormányzója. Szakmailag ellenőrizte, a jegyzeteket és az utószót írta Pritz Pál. Európa, Bp., 1993.
Böhm 1990	Böhm Vilmos: Két forradalom tűzében. Gondolat, Bp., 1990. (Reprint)
CAM	Macartney C.A.: October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1927–1945. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1956–1957. (1–2. köt.)

- CAM 1993 Macartney C.A.: Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941 Occidental Press, Bp., 1993. (A teljes munka Teleki Pál miniszterelnökségét tárgyaló része.)
- Churchill 1989 Winston S. Churchill: A második világháború. I–II. köt. Európa, Bp., 1989.
- Ciano 1999 Ciano gróf naplója 1939–1943. Ármádia, Bp., 1999.
- Czettler 1997 Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941. Magvető, Bp., 1997.
- DIMK I. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Sorozatszerkesztő Zsigmond László. I. kötet. A Berlin – Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938. Összeállította és sajtó alá rendezte Kerekes Lajos. Akadémiai, Bp., 1962.
- DIMK IV. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. IV. köt. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Akadémiai, Bp., 1962.
- DIMK V. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. V. köt.: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeállította Juhász Gyula, sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejes Judit. Akadémiai, Bp., 1982.
- Dombrády 2007 Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Line Design, Bp., 2007.
- Feitl – Földes 2005 Feitl István – Földes György (szerk.): 1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ? Napvilág, Bp., 2005.
- FDI I Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai, Bp., 1999.
- FDI II Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon. 1919–1920. Összeállította és szerkesztette: Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai, Bp., 2004.
- Féja Féja Géza: Lapszélre. Szépirodalmi, Bp., 1982.
- Fülöp – Sipos 1998 Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, Bp., 1998.
- Garami 1990 Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Pegasus, Leipzig – Wien, 1922. Primusz, Bp., 1990. (reprint).

- Gati 2006 Gati, Charles: Vesztett illúzió – Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom. Osiris, Bp., 2006.
- Gellért 1974 Gellért Andor: A stockholmi színtér, 1942–1944. Új Látóhatár (München) 1974. 5. sz.
- Gergely-Pritz 1998 Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország. Vince, Bp., 1998.
- Gergely 2001 Gergely Jenő: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Szent István Társulat, Bp., 2001.
- Gratz 1921 Gratz Gusztáv (szerk.) A bolsevizmus Magyarországon. Franklin, Bp., 1921.
- Gratz 1935 Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935.
- Gratz 2001 Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Paál Vince. Osiris, Bp., 2001.
- Gyurgyák 2001 Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris, Bp., 2001.
- Hajdu 1968 Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth, Bp., 1968.
- Hajdu 1969 Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth, Budapest, 1969.
- Hajdu 1978 Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth, Bp., 1978.
- Hajdu 2009 Hajdu Tibor: Változó korok, változó vélemények a Magyarországi Tanácsköztársaságról. Századok Füzetek 5. sz. (2009.) 5–17.
- Hamza 1999 Hamza Gábor: A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban. In: Magyar Tudomány 1999. 7. sz. 779–787.
- Hennyey1992 Hennyey Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Szerk. Antal László, a jegyzeteket Vargyai Gyula írta. Európa–História, Bp., 1992.
- Hoensch 1967 Jörg K. Hoensch: Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung von Tschechoslowakei. Tübingen, 1967.
- Hornyák 2004 Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Forum, Újvidék, 2004.
- Horthy 1962 Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth, Bp., 1962.
- Horthy 1990 Horthy Miklós: Emlékirataim. Szerk. Antal László, a jegyzeteket Sipos Péter írta. Európa – História, Bp., 1990.

- Hory 1987 Hory András: Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyar-
rázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Gondolat,
Bp., 1987.
- Illyés 1986 Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Szép-
irodalmi, Bp., 1986.
- Jacobsen 1968 Hans-Adolf Jacobsen: Nationalsozialistische
Aussenpolitik 1933–1938. Frankfurt am Main
– Berlin 1968.
- Joó 2008 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája. Ma-
gyarország és a háborús diplomácia
1942–1944. Napvilág, Bp., 2008.
- Juhász 1964 Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája.
1939–1941. Akadémiai, Bp., 1964.
- Juhász 1969 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája
1919–1945. Kossuth, Bp., 1969.
- Juhász 1975 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája
1919–1945. Második, átdolgozott kiadás. Kos-
suth, Bp., 1975.
- Juhász 1978 Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások
1943-ban. Kossuth, Bp. 1978.
- Juhász 1988 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája
1919–1945. Harmadik, átdolgozott kiadás.
Kossuth, Bp., 1988.
- K 64 Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztéri-
umi Levéltár, Rezervált politikai iratok
- Kállay 1991 Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke
voltam. 1942–1944. I–II. köt. Európa – Histó-
ria, Bp., 1991.
- Károlyi 1978 Károlyi Mihály levelezése. I. köt. 1905 – 1920.
(Szerk. Litván György) Akadémiai, Bp., 1978.
- Károlyi 1982 Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Európa,
Bp., 1982.
- Kirschner 1968 Kirschner Béla: A „szakszervezeti kormány”
hat napja. 1919. Kossuth, Bp., 1968.
- Lajos 1939 Lajos Iván: Németország háborús esélyei a né-
met szakirodalom tükrében.
- L. Balogh 2002 L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok
1939–1940-ben és a második bécsi döntés.
Pro-Print, Csíkszereda, 2002.
- L. Nagy 1965 L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és
Magyarország. 1918–1919. Kossuth, Bp., 1965.
- Márai 1998 Márai Sándor: Napló 1943–1944. Helikon, Bp.,
1998.
- Márai 1993 Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyé-
ben. Kalligram, Bratislava/Pozsony, 1993.
- Márai 2006 A teljes napló. Márai Sándor 1943 – 1944. Heli-
kon, Bp., é.n. (2006.)

- Márkus 1968 Márkus László: A Károlyi Gyula-kormány kül- és belpolitikája. Akadémiai, Bp., 1968.
- MMTVD VI/a A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai c. forráskiadvány-sorozat VI/A Kossuth, Bp., 1959.
- Murányi 2006 Murányi Gábor: Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála. Noran, Bp., 2006.
- Németh 1989 Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989.
- Ormos 1969 Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság. Akadémia, Bp., 1969.
- Ormos 1983 Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth, Bp., 1983.
- PAAA Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (A német Külügyminisztérium Politikai Levéltára, Berlin)
- Pietsch 1988 Walter Pietsch: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. Valóság 1988. 11. sz.
- PIL Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest
- Pritz 1982 Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai, Bp., 1982.
- Pritz 1995 Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1995.
- Pritz 1999 Pritz Pál: Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban. Osiris, Bp., 1999.
- Pritz 2005 Pritz Pál: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2005.
- Pölöskei 1985 Pölöskei Ferenc: Tisza István. Gondolat, Bp., 1985.
- Romsics 1991 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991.
- Romsics 1996 Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris, Bp., 1996.
- Romsics 2007 Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Harmadik, bővített kiadás. Osiris, Bp., 2007.
- Sallai 2002 Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Osiris, Bp., 2002.
- Sipos 1970 Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai, Bp., 1970.
- Sipos 1999 Sipos Péter (szerk.): Imrédy Béla a vádlottak padján. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1999.

- Soós 1971 Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918–1921. Akadémiai, Bp., 1971.
- Spannenberger 2005 Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund 1938-1944. Lucidus, Bp., 2005.
- Szabó 2009 Szabó Mária: A Romanelli-misszió La missione di Romanelli. Mundus, Bp., 2009.
- Szegedy-Maszák 1996 Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Európa – História, Bp., 1996.
- Szárszó 1943 Szárszó 1943 Szerk. Pintér István. Kossuth, Bp., 1983.
- Teleki 1961 Teleki László Válogatott Munkái. Szerk. Kemény G. Gábor. Szépirodalmi, Bp., 1961.
- Tilkovszky 1989 Tilkovszky 1989 Tilkovszky Loránt: Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933-1938. Akadémiai, Bp., 1989.
- Tóth 2006 Tóth Imre: A Nyugat–Magyarországi kérdés 1922 – 1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006.
- Tőkéczi 2000 Tőkéczi László: Tisza István eszmei, politikai arca. Kairosz, Bp., 2000.
- Ullein-Reviczky 1993 Ullein-Reviczky Antal: Német háború, orosz béke. Szerk. Antal László, a jegyzeteket Romsics Ignác írta. Európa – História, Bp., 1993.
- Vermes 2001 Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001.
- Vigh 2001 Vigh Károly: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég, Bp., 2001.
- WILHELMSTRASSE A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és a sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: *Ránki Görgy, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula*. Kossuth, Bp., 1968.
- Zeidler 2008 Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2008.

NÉVMUTATÓ

(A dőlt számok a jegyzetekre utalnak)

A

- Ablonczy Balázs 23, 113, 179, 247, 301
Aczél György 267
Ady Endre 31, 145
Akszakov, Ivan 253
Allen, Danis William 19, 124, 136, 138, 143
Ambró Ferenc 133, 142
Anderson, Kevin 281
Andrássy Gyula gróf, id. 29, 33, 50, 153
Andrássy Gyula gróf, ifj. 159
Andrássy Gyuláné grófnő, ifj. 153
Antal László 150, 151, 186, 200, 301, 303, 306
Apor Gábor báró 16, 100
Apponyi Albert gróf 83, 102, 157
Apponyi Sándor gróf 11
Arató Endre 252
Armand, Inessza 276
Ádám Magda 9, 10, 101, 106, 166, 301, 302
Ágoston Péter 60
- Balásy Antal 191
Balfour, Arthur James 62, 72, 76, 77, 78
Balogh Edgár 265
Balogh István 278
Balogh József 11
Baranyai Lipót 91, 203
Barcza György 30, 35, 36, 43, 52–53, 90, 133–134, 142, 149–151, 152, 154–155, 156, 157–158, 159, 160–165, 166, 167–196, 197, 198–200, 201, 202–217, 218, 219–223, 225–230, 232, 233, 234, 235–238, 239, 240–248, 301
Batsányi János 13
Batthyány Ilona grófnő 36, 53, 153, 158
Bauer, Otto 271
Bán D. András 151, 165, 169–170, 173, 179, 181, 185, 202, 215–216, 224, 232, 233, 235, 242, 247, 301
Bánffy Miklós gróf 39, 157, 160
Bárdossy László 19, 42–43, 55, 85, 89–94, 128, 144, 172, 187, 196, 206, 218, 222, 224, 227, 229, 232, 235–242, 244–246, 248, 301
Beck, Ludwig 104, 127
Bede István 106, 123, 137, 150, 184
Benda Kálmán 120
Beneš, Eduard 94, 104, 166, 175, 176, 247
Berend T. Iván 95, 301

B

- B. Lőrincz Zsuzsa 190, 191, 301
Babits Mihály 145
Bajcsy-Zsilinszky Endre 125, 145
Bakunyin, Mihail 255
Balabanova, Angelika 276

Berthelot, Philippe 73
 Bethlen István gróf 36, 38, 39, 41, 53, 54, 86–90, 93, 95–96, 98, 105, 119, 122, 127, 158, 173, 177, 203, 231, 241, 301, 305
 Bibó István 125
 Blank, Mose Ickovics 274
 Bobrik Arnó 191
 Bogdanov, Alexandr Alexandrovics 275, 279–280, 295
 Bolotnyikov, Ivan 271
 Bolza Ilona grófnő 301
 Borbándi Gyula 151, 186
 Borghese, Livio herceg 61, 62
 Borhi László 140, 301
 Boroviczeny Aladár báró 149, 301
 Böhm Vilmos 62, 63, 66, 67, 70, 139, 141, 142, 301
 Brating, Karl Hjalmar 163
 Brauchitsch, Walther von 104
 Brătianu, Ion 74, 75, 76
 Brezsnyev, Leonyid Iljics 261
 Broucek, Peter 116
 Buharin, Nyikolaj Ivanovics 285, 296, 298
 Bullit, William 140

C

Cadogan, Sir Alexander 168, 169, 173, 193, 212, 219, 222, 227, 233, 237, 242, 243
 Causey alezredes 75, 77
 Ceaușescu, Nicolae 268, 269
 Chorin Ferenc 91
 Chamberlain, Neville 100, 103, 180, 181, 194, 212, 213, 214, 215

Churchill, Winston 41, 91, 102, 103, 178, 193, 213, 214, 234, 238, 302
 Ciano, Galeazzo báró 133, 302
 Clemenceau, Georges Benjamin 37, 54, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 79, 175
 Clerk, Sir George 38, 54, 163
 Coulange, Fustel de 5, 10
 Cuninghame, Sir Thomas 61, 62, 66
 Czernin, Otto gróf 159
 Czernin, Ottokar gróf 159
 Czettler Antal 202, 240, 245, 302

Cs

Csaadajev, Pjotr 254
 Csáky István gróf 89, 103, 117–119, 172, 180, 181, 182, 183, 184, 188–189, 193, 201, 218, 219–225, 227–229
 Csehov, Anton Pavlovics 274
 Csernov, Viktor Mihajlovics 275, 287
 Csernyisevskij, Nyikolaj Gavrilovics 279
 Csernyák Imre 155
 Csicserin, Georgij Vasziljevics 294
 Csoóri Sándor 265

D

d' Esperey, Louis Franchet 61, 64, 65, 154, 155
 Danyilevskij, Nyikolaj 256, 257
 Darányi Kálmán 88, 89, 98, 172, 180, 184
 Deák Ferenc 6, 29, 50
 Demeter Ödön 141

Dirksen, Herbert von 170, 171
 Dombrády Lóránd 125, 302
 Donszkoj, Dmitrij 271
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 251, 257
 Dovcsák Antal 60
 Dučić, Jovan 22
 Dulanty, John Whelan 243

E

Eckhardt Sándor 11, 13
 Eden, Sir Anthony 20, 128, 129, 138, 213, 234, 243, 244, 245, 247
 Engels, Friedrich 283
 Eötvös József báró 29
 Erdei Ferenc 98
 Erdélyi Károly 264
 Erdmannsdorff, Otto von 116

F

Feitl István 136, 302
 Fejes Judit 302
 Ferenc József, I. Habsburg, osztrák császár, magyar király 33, 50, 84, 156
 Féja Géza 105, 302
 Fischer Ferenc 22, 24
 Flotow, Ludwig báró 159, 160
 Foch, Fernand 61, 68, 69, 73, 74, 78
 Font Márta 278
 Földes György 136, 263, 266–269, 302
 Franco, Francisco 24
 Frank Tibor 15
 Frederick, Oliver 170

Frey András 133, 142
 Friedrich István 76
 Furet, François 283
 Fülep Lajos 157
 Fülöp Mihály 202, 302

G

Gafencu, Grigore 218
 Garami Ernő 60, 153, 162, 302
 Garbai Sándor 60, 76
 Gascoigne A. D. F. 113
 Gati, Charles 45, 303
 Gecse Géza 251–253, 255–261
 Gellért Andor 133, 139, 142, 303
 Gergely Jenő 136, 191, 303
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 274
 Gogolák Lajos 252
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 251
 Gorkij, Alekszej Makszimovics 280, 281, 290
 Gorton, Reginald 75
 Gosztonyi János 264
 Gömbös Gyula 8, 16, 38, 40, 87–88, 98, 106, 125, 172–173, 184, 226, 305
 Gramsci, Antonio 286
 Gratz Gusztáv 38–39, 61, 155, 231, 303
 Gregory, Thomas 75

Gy

György Béla 111
 Gyurgyák János 196, 303

H

Hajdu Tibor 36, 59–60, 66, 69, 72, 77, 153, 158, 303

Halifax, Sir Alexander 168–169, 204–213

Hamza Gábor 97, 303

Haubrich József 60, 67, 77

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 281

Hennyey Gusztáv 86, 303

Herder, Johann Gottfried 252

Hillgruber, Andreas 127

Hitler, Adolf 9, 14, 17, 19, 40–42, 84–85, 94, 97–99, 101–105, 110, 124–125, 127–128, 130, 132–133, 137, 140, 144, 170–171, 173–174, 180–182, 189, 190, 192, 193, 194, 196–197, 212, 214, 216–217, 221, 222, 231, 243

Hoensch, Jörg K. 181, 182, 303

Hoover, Herbert 72, 73

Hopper, Bruce 141

Hornyák Árpád 22, 154, 303

Horthy Miklós 19, 23, 24, 37, 42, 44, 54, 59, 73, 84–85, 87–88, 90–92, 94, 99, 101–102, 104–105, 106, 122, 125, 127–128, 130, 132, 137, 144, 180–181, 186, 187, 194, 200, 202, 203, 206, 210, 233, 235, 241–244, 303

Horváth Jenő 13, 21

Horváth Mihály 5, 10

Hory András 88, 89, 100, 182, 304

Hóman Bálint 105

Hruscsov, Nyikita Szergejevics 261

I

Illyés Gyula 11–12, 90, 265, 304

Imre József 114

Imrédy Béla 19, 88–89, 98, 180, 182, 184, 188, 226, 305

J

Jacobsen, Hans-Adolf 171, 304

Jagow, Gottlieb von 128

Jazovszky László 301

Jászi Oszkár 95

Jeszenszky Géza 15

Joó András 137, 139, 146, 147, 304

József, Habsburg főherceg 76, 153

Juhász Gyula 18, 85–86, 94–95, 99–101, 106, 124, 128–130, 133, 134–136, 137–139, 141–143, 166, 169, 189, 202, 216, 221, 245, 302, 304, 306

K

Kalinyin, Mihail 291

Katkov, Mihail 256

Kautsky, Karl 271, 283, 289

Kádár Gyula 122

Kádár János 46, 56–57, 264–268

Kállay Miklós 9, 19, 44, 85, 91–94, 106, 123, 127–128, 130, 134–137, 143, 144, 145–146, 164, 183, 196–197, 206, 226, 227, 304

Kánya Kálmán 39, 87–89, 98, 100–101, 103, 127, 179, 181–183, 203, 224, 241

Károly, I. (IV.), Habsburg, osztrák császár, magyar király 33, 50, 115, 116, 121, 159

- Károlyi Mihály gróf 34–37, 52–53, 65, 153–161, 303–304
 Keisiró, Macui 62
 Kemény G. Gábor 306
 Kerekes Lajos 302
 Kerr, A. C. 129, 138
 Kertész István 150, 184
 Kirschner Béla 62, 67, 72, 76–77, 304
 Keresztes-Fischer Ferenc 91, 113
 Keresztury Dezső 11
 Khuen-Héderváry Sándor gróf 87, 204
 Klebelsberg Kunó gróf 114
 Knaller Győző 60
 Knaus, Franz 124
 Knittelhoffer Ferenc 60
 Knox, Sir Geoffrey 170
 Kolcsak, Alexandr Vasziljevics 289
 Komócsin Zoltán 264
 Kosáry Domokos 50, 120, 257
 Kossuth Lajos 6, 14–15, 256
 Kovács Endre 252
 Kozirjev, Andrej 261, 262
 Kozma Miklós 8, 87, 88, 106, 107
 Krausz Tamás 271–272, 274–284, 286, 288–290, 291, 294–298
 Kri anić, Jurij 251
 Kun Béla 24, 36–37, 53, 54, 59, 63, 67, 70, 76, 158, 161–162, 167, 294
 Kun Miklós 252
 Kvaternik, Slavko 42
- L**
- L. Balogh Béni 202, 210, 212, 218–219, 224, 304
 L. Nagy Zsuzsa 67, 69, 116, 304
 Lajos Iván 109–114, 115, 116–122, 304–305
 Lalajanc, I. H. 275
 Lamanszkij, Vlagyimir Ivanovics 255, 259
 Leontyjev, Konsztantyin 257
 Lenin, Vlagyimir Iljics 59, 257, 271–287, 289–300
 Linder Béla 155
 Litván György 304
 Lónyay Károly gróf 247
 Lukacs, John 151, 185, 301
 Lukács György 295
 Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics 280
 Luxemburg, Rosa 283, 286, 288–289
- M**
- Macartney, C. A. 112, 202, 235, 237, 241, 245, 301–302
 Majoros István 25
 Malinovszkij, R. 276
 Marosy (Mengele) Ferenc 173
 Martelli, Claudio 21
 Martinovics Ignác 95
 Martov, Julij 275, 289
 Marx, Karl 277, 278, 281, 283, 293
 Masaryk, Tomaš Garrigue 84
 Masirevich Szilárd 170
 Mayer, Robert 297
 Mályusz Elemér 294
 Márai Sándor 108, 146, 147, 304
 Márkus László 88, 305
 Mátyás király 115
 Miákits Ferenc 60
 Miklós, I., Romanov, orosz cár 253, 255
 Miklós Ödön 157

Milotay István 114
 Molnár Sándor 110, 113
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics
 20, 93, 129, 138, 141
 Montanelli, Indro 21
 Murányi Gábor 109–110, 112,
 113–114, 115–116, 117–118,
 120–122, 305
 Mussolini, Benito 9, 39–41, 128,
 181–182, 216, 222

N

Nagy Imre 21
 Nagy Péter ld. Péter I.
 Neurath, Konstantin báró 170
 Németh László 100, 105, 125, 305
 Niederhauser Emil 278
 Noiriel, Gérard 5

O

O'Malley, Sir Owen 141–142, 198
 Ormos Mária 16, 62, 67–69, 71, 74,
 79, 110, 117, 154, 166, 302, 305
 Ottlik László 95

P

Paál Vince 303
 Pach Zsigmond Pál 268
 Palacký, František 22, 254
 Paléologue, Maurice 121
 Pamlényi Ervin 306
 Peidl Gyula 60, 72, 76, 77
 Pethő Sándor 99

Peyer Károly 60
 Péter, I., Romanov, orosz cár 253,
 257, 271
 Péterfi Gábor 105
 Pichon, Stephen 62–64, 65, 73
 Pietsch, Walter 196, 305
 Pintér István 306
 Plehanov, Georgij Valentyinovics
 278–280
 Pobedonoszev, Konsztatyin Petro-
 vics 253
 Pogogyin, Mihail 251, 253–255
 Polk, Frank Lyon 62, 72, 73, 76–78
 Pozsgay Imre 266
 Pölöskei Ferenc 32, 305
 Preobrazsenszkij, Jevgenyij
 Alekszejevics 296
 Primakov, Jevgenyij 261
 Pritz Pál 16, 86, 88, 100, 104, 136,
 157, 162, 170–173, 177, 181,
 222, 226, 231–232, 301, 303–305
 Prónay György báró 203
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 271
 Putyin, Vlagyimir 252, 261

R

Raczyński, Edward 197
 Radek, Karl 295
 Rajnai Sándor 267
 Rassay Károly 90
 Razin, Sztjepan 271
 Rácz Kálmán 252
 Ránki György 306
 Renner, Karl 167
 Ribbentrop, Joachim von 127, 171,
 182, 216, 221, 222, 248

- Roberts, Frank 141–142
 Romanelli, Guido 61, 71
 Romsics Ignác 5, 37, 53, 60, 102, 121, 136, 154, 158, 177, 202, 301, 305–306
 Roosevelt, Franklin Delano 140
 Rosenberg, Alfred 170, 171
 Rothermere lord (Harold Sidney Harmsworth) 179, 183
 Rozskov, Nyikolaj 290
 Rurik fejedelem 252
 Somssich József gróf 161
 Soós Katalin 167, 306
 Sorel, Julien 295
 Spannenberger, Norbert 99, 306
 Stanley, George 170
 Steed, Henry Wickham 15
 Sternberg, Fritz 113
 Stipić, Lazar 22
 Strang, William 246
 Štúr, Ľudovít 255

S

- Sallai Gergely 182, 305
 Sargent, Sir Orme 18, 168, 169, 170, 198, 223
 Sándor, I., Karagyorgyevics, jugoszláv király 247
 Sándor, II. Romanov, orosz cár 251, 255, 273, 278
 Schittenhelm Ede 126
 Schlözer, August Ludwig 252
 Schönherz Zoltán 145
 Sebestyén Géza 265
 Serédi Jusztinián (Szapucsek György) 191
 Service, Robert 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 287, 291, 292
 Seton-Watson, R. W. 15
 Sevirjov, Sztjepan 253
 Sigray Antal gróf 112, 157, 203
 Sipos Péter 181, 202, 245, 302–303, 305
 Smuts, Ian Christian 67
 Sobri Jóska 13, 23

Sz

- Szabó Dezső 105, 125, 126
 Szabó Imre 60
 Szabó Mária 62, 306
 Szakály Sándor 195
 Szaltikov-Scsedrin 274
 Szamuely Tibor 70
 Szálas Ferenc 126, 221
 Szegedy-Maszák Aladár 19, 95, 106, 123, 133, 135–139, 141–143, 147, 150, 184, 216–217, 306
 Szekfű Gyula 11, 105, 125–126, 145
 Székely Gábor 122
 Szent-Iványi Domokos 245
 Szinai Miklós 303
 Szkljarenko, A. P. 275
 Szombathelyi Ferenc 124–125, 302
 Sztálin (Joszif Visszarionovics Dzsugasvili) 91, 93, 140, 272, 274, 280
 Sztolipin, Pjotr Arkagyjevics 278
 Sztójay Döme 117, 118, 216, 227, 228, 231
 Szűcs Jenő 266
 Szűcs László 303

Szvárk Gyula 24, 278

T

Takács József 60

Teleki László gróf 94, 95, 120, 306

Teleki Pál gróf 9, 18–19, 24, 26–27, 39, 42–43, 83, 89, 91, 110, 113, 117–118, 122, 168, 178–179, 183, 184, 187–189, 194–198, 200–201, 203–204, 206, 209, 217–222, 224, 229–230, 231, 232–236, 238–239, 244, 301

Thierry Heribert báró 191

Tilkovszky Loránt 99, 306

Tisza István gróf 7, 26–27, 31–32, 34, 51, 104, 156, 305, 306

Tito, Josip Broz 94

Tittoni, Tommaso 62, 68, 73, 74, 75, 76

Titulescu, Nicolae 175, 176

Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 271, 274

Tóth Imre 167, 306

Tókéczki László 32, 306

Trockij, Lev Davidovics 282, 292, 297

Turgenyev, Ivan Szergejevics 274

U

Ullein-Reviczky Antal 139, 222, 306

Urbán Károly 151, 186

Usztrjalov, Nyikolaj 271, 300

Utassy Loránd 195

Uvarov, Szergej 253

V

Vansittart, Sir Robert 199, 247

Vargyai Gyula 303

Vas István 122

Veesenmayer, Edmund 22, 23, 126

Veigelsberg Hugó (Ignotus) 157

Velics László 150, 184

Vermes Gábor 32, 156, 306

Vida István 151, 186

Vigh Károly 110, 113, 117, 306

Vix, Fernand 35, 67

Vukovich Ifigénia 215

W

Weber, Viktor 34, 52, 154

Weizsäcker, Ernst báró 117, 118, 248

Werth Henrik 85, 128

Wintermantel Péter 62

Wodianer Andor báró 248

Woermann, Ernst 248

Wrszlaky 141

Z

Zaszulics, Vera 278

Zeidler Miklós 67, 179, 306

Zita, Bourbon-pármái hercegnő, osztrák császárné, magyar királyné 115

Zs

Zseleznyakov, Anatolij 287

Zsigmond László 122, 302

PRITZ PÁL (1944), az MTA doktora(2000), 2008-tól az ELTE BTK Történeti Intézetének tanára
Honlap: web.t-online.hu/pritzpal

Főbb művei: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején (1982), Magyarország a XX. században (társszerző, 1985), Bárdossy László a népbírótság előtt (1991), Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez (1994), Magyar diplomácia a két háború között (1995), A trianoni Magyarország (Gergely Jenővel, 1998), Pax Germanica (1999), Bárdossy László (2001), A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993 (társszerző, 2002). Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok (2005)

Az objektivitás mítosza? – tettük fel a kérdést könyvünk címével.

– Bizony mítosz. Nincs objektivitás, abban csak korábbi, naiv korok gyermekei hittek –, így a mi korunk büszke felnőttjeinek megfellebbezhetetlen ítélete.

E könyv szerzője – ha nem is vitatja az effajta kétke-
dés komoly összetevőit, mégis – első helyen arra
gondol, s arra hívja fel remélt Olvasóinak figyelmét,
hogy a világ, s benne a múlt megismerhetőségére
vonatkozó válaszunk roppant módon annak a kor-
nak a szellemétől függ, amelyben élünk, amelyben
földi napjainkat lepergetjük.

E kötet írásai huszadik századi metszetek alapján
hazánk és a nagyvilág viszonyát vizsgálják. Teszik
ezt a fenti – és azokhoz hasonló – gondolatok jegy-
ben. Tehát azon alapállásból, hogy a történet ugyan
valóban nem a történelem, ám korántsem remény-
telen a vállalkozás, hogy a historikus olyan történe-
tet beszéljen el, amely a múlt valóságát (vagyis a
történelmet) mennél hitelesebben idézi fel.

Nem kétséges, hogy napjaink embere szemléleté-
ben jóval távolabb van Horváth Mihály és Fustel de
Coulange szemléletétől, mint azt az évtizedekben –
számokkal – mérhető távolság jelzi. Nem csekély el-
lentmondás: úgy jutottunk ebbe a helyzetbe, hogy
közben a tudomány *eszköztára* hatalmas mértékben
gyarapodott.

Sokkal többet tudunk, és – éppen ezért *is* – mind-
eközben lelkünk tájain igencsak megtelepedett a ké-
tely. A *korlátlan* kételyt azonban ne hagyjuk magun-
kon eluralkodni.

Mert Ádám tudja, hogy nem kell, nem szabad, és
főleg: *nem lehet* feladni...